

XXVIII ИЗДАЊЕ ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ **XXVIII**

ГОДИШЊИЦА
НИКОЛЕ ЧУПИЋА

ИЗДАЈЕ ЊЕГОВА ЗАДУЖБИНА

КЊИГА X

У БЕОГРАДУ

КРАЉЕВСКО-СРПСКА ДРЖАВНА ШТАМПАРИЈА

1888.

ГДЕ ЈЕ ШТО

ДЕО ПРВИ

Записници одбора Чупићеве задужбине

ДЕО ДРУГИ

СТРАНА

1. Вукан, настарији син Стефана Немање и Вукано- вићи, од Илариона Руварца	4
2. Одломци из историје Београда —	10
3. Мирослав, брат Стефана Немање, великога жупана српског, од Илариона Руварца	(65)
4. Мухамеданска и хришћанска година, од писца исто- рије Београда	(69)
5. Ратовање Херцега Стјепана с Дубровником год . . 1451—1454, од Љубомира Јовановића	87
6. Знамените српске властоске породице средњег . века, од Љуб. Ковачевића	199
7. Вук Бранковић (1372—1389), од Љуб. Ковачевића	215

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

ДРЖАН 5. МАЈА 1887. ГОДИНЕ

Били су: председник Мил. Ђ. Милићевић и чланови: Ст. Бошковић, Сава Сретеновић, прота Јаков Павловић, Светислав Вуловић и Жив. П. Симић.

I

Председник саопшти, да је ово годишњи састанак одборов. Годишњи састанак требало би да је држан 31-ог јануара ове године. Али како је одбор увео у практику да до тога дана обично буде готова »Годишњица« Николе Чупића, коју Одбор сваке године издаје, а ове године, због великих оправака, које су чињене на згради државне штампарије, задржала се »Годишњица«, те је тек скоро довршена, годишњи састанак одложен је до сада.

Одбор је ту изјаву примио к знању и одобрио поступак.

II

Председник саопшти, да је, без сазива Одбора, до-
дао у IX Годишњицу свој чланчић: »Просветитељи и учитељи«, у коме је саопштио најважније црте и радове Хаџи-Бере и Буре Даничића, по што ова »Годишњица« и тако није била много велика.

Одбор је и то примио к знању, и одобрио поступак.

VI

III

По реферату деловођином о трошку око IX-е »Годишњице«, одређена јој је продајна цена 2 динара (1 фор. ау. вред.).

IV

Деловођа и благајник одборски Жив. П. Симић прочитао је извешће о радњи Одборовој и о стању Фонда Задужбине у прошлој години. Извештај гласи:

I

О раду

31-ог јануара прошле године држао је одбор свој годишњи састанак. На том састанку саопштен је извештај о раду и стању задужбине за годину 1885-у; прегледани су и оверени рачуни благајникови.

На истом састанку читани су чланци: »Одломци из историје Београда«, од —; »Белешке к историји Шапца и шабачке владичанске столице«, од Ст. Новаковића; »Коперација је природно-економска категорија«, од Раше Милошевића.

Одлучено је, да се сви ти чланци наштампају у IX-ој Годишњици.

На састанку држаном 4. Септембра пр. год. читани су чланци: »Римско-византијско право и народни правни обичаји, — право првенства рођака и суседа при куповини земље;« »Псалтир и епистола Виценца Вуковића од 1546-е године,« прилог библиографији старих штампаних књига српских; »Лонца« к историји речи српскога језика, — сви од Ст. Новаковића.

Одлучено је, да се наштампају у IX-ој Годишњици.

На састанку држаном 23. децембра пр. године читан је чланак архимандрита Нићифора Дучића »Српски арханђелски манастир — задужбина краља Милутина — у Јерусалиму«.

Одлучено је, да се наштампа у IX Годишњици.

II

О стању фонда

На 6 признаница примљено је, које од управе фондова на име интереса на капитал, које од књижаре за продате »Годишњице«, свега 5.640.02 динара.

На 11 признаница и рачуна издато је за штампу и хонораре свега 4.819.70 дин.

Преко издатака остало је у готову свега 820.32 дин.

У управи фондова капитала има свега 72.000 дин.

У лозовима има у номиналној вредности свега 120 фор.

Извештај овај примљен је к знању, и одлучено је да се на другом састанку прегледају рачуни благајникови

V

Читан је чланак од Илариона Руварца »Вукан најстарији син Стевана Немање и Вукановићи«.

Одлучено је да се штампа у X-ој Годишњици.

VI

За председника и за ову годину изабран је Мил. Ђ. Милићевић, а за деловођу и благајника Жив. П. Симић.

Председник

Одбора Чувићеве Задужбине

М. Ђ. Милићевић

Деловођа,

Жив. П. Симић.

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИТЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

25. АВГУСТА 1887. ГОД.

Били су присутни: председник Милан Ђ. Милићевић;
чланови: Д-р Јосиф Панчић, Ст. Бошковић, Мита Ракић,
прота Јаков Павловић и Жив. П. Симић.

I

Читан је чланак архимандрита Ил. Руварца „Миро-
слав, брат Стефана Немање, великог жупана српског“,
намењен за Годишњицу.

Одлучено је, да се наштампа у X-ој Годишњици.

II

Прегледан је и местимице читан рад писца „Историје
Београда“: „Турско и хришћанско рачунање година“, на-
мењен за Годишњицу.

Одлучено је, да се исти наштампа у X-ој Годи-
шњици.

III

Председник одбора г. Мил. Ђ. Милићевић поднео је
одбору свој рад, којим хоће да заврши своје дело „Жи-
воти и дела великих људи“, а у том су краће и дуже био-
графије до 380 знатних Срба.

Одлучено је, да се о трошку Задужбине наштампа
ово дело у 1.500 егземплара.

Председник одбора,
М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан одбора,
Ж. П. Симић

**САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ**

11. НОВЕМБРА 1887. ГОД.

I

Г. г. Јаков Павловић и Мита Ракић прегледали су рачуне благајникове за годину 1886-у, и нашли су, да су рачуни уредни и тачни.

Примљено је к знању.

II

Прочитано је писмо друштва „Славије“ из Златног Прага, којим иште за своју књижницу издања Чупићеве Задужбине.

Одлучено је, да му се пошљу *Годишњице*, којих има.

III

Прочитан је реферат г. д-ра Николе Крстића о спису г. М. Веснића „Јустинијанови закони и старосрпско право“ — правно-историјска студија.

Одлучено је, да се дело врати писцу са примедбама г. референта, па ако по њима свој спис преради, моћи ће пристати за *Годишњицу*. Реферат да се наштампа у *Годишњици* уза записник (види прилог). Референту да се да 60 динара хонорара.

IV

Читан је спис г. Љуб. Јовановића „Ратован. Херцега Стјепана с Дубровчанима од 1451—1454 год.“, намењен за *Годишњицу*.

Одлучено је, да се наштампа у *Годишњици*.

Председник одбора,
М. Ђ. Милићевић

Деловођа, члан одбора,
Жив. П. Симић.

САСТАНАК
ОДБОРА ЧУПИЋЕВЕ ЗАДУЖБИНЕ

31. ЈАНУАРА 1888.

Били су : председник : Мил. Ђ. Милићевић ; чланови : Чед. Мијатовић, Ст. Бошковић, Свет. Вуловић, Сава Сретеновић, Жив. П. Симић.

I

Председник напомену, да је ово састанак што се држи сваке године на дан смрти основаоца ове задужбине, пок. Николе Чупића ; да се обично гледало, да до тога дана буде наштампана *Годишњица*, коју Одбор издаје ; али да при свеколиком старању *Годишњица* X није могла на време бити готова са оскудице чланака, колико их је било потребно.

Одбор је примио на знање ову председникову изјаву.

II

Како се на годишњем састанку сваки пут чини преглед годишње књижевне радње одборове и новчаног стања задужбине, то је деловођа и благајник одборски Жив. П. Симић прочитао овај кратак извештај о томе :

1. О књижевном раду

У току ове године (од 6-ог маја прошле године до данас) у седницама одборским читани су ови списи :

1. „Вукан, најстарији син Стевана Немање, и Вукановићи“, од архим. Илариона Руварца. Примљен је да се наштампа у X Годишњици.

2. „Мирослав, брат Стевана Немање, великог жупана српског“, од архим. Илариона Руварца. Примљен је да се наштампа у X Годишњици.

3. „Турско и хришћанско рачунање година“, од писца историје Београда. Примљено је да се наштампа у X. Годишњици.

4. „Одломци из историје Београда“. Примљен је да се наштампа у X Годишњици.

5. „Ратовање Херцега Стјепана с Дубровчанима од 1451—1454“, од Љуб. Јовановћа. Примљен је за X Годишњицу.

6. „Поменик знаменитих људи у српског народа новијега доба“, од Мил. Ђ. Милићевића. Одлучено је, да се плати штампа и повез за 1.500 егземплара. Књига се та већ штампа.

7. Реферат г. д-ра. Николе Крстића о чланку „Јустинијанови закони и старо српско право“ од М. Веснића. Чланак је враћен писцу.

2. О новчаном стању

Од 6. Маја прошле до 30. Јануара ове године примљено је од Управе Фондова интереса за полгође од 1. Маја до 1. Новембра прошле године . . . 1800 дин.
Остало у готову од прошле године . . . 820·32 дин.

Примљено свега 2620·32 дин.

Издато је на хонораре 1386 дин.

Остало у готову 1234·32 дин.

Стални је капитал 72000 дин.

У лозовима 120 фор.

Х II

Извештај је примљен на знање и одлучено, да се на првом састанку после овога прегледају и овере рачуни благајникови.

III

Председник напомену, да је смрћу пок. Ђорђа Малетића нестало једнога од првих чланова Одбора Чупићева. Помињући то, он мисли, да ће Одбор учинити своју дужност, ако се на овом састанку сети свога упокојеног члана.

Одбор је одговорио изразом: „Бог да му душу прости!“ и деловођи ставио у дужност, да у Годишњици што се сада штампа стави кратак некролог пок. Ђ. Малетићу.

IV

Председник саопшти Одбору прилог за Годишњицу од Љуб. Ковачевића „Знамените српске властееске породице средњег века.“ Примљен је за X Годишњицу.

V

Бечки семинар за словенску филологију, који стоји под управом професора г. Јагића, моли, да му се поклоне издања Чупићеве Задужбине.

Одлучено је, да му се пошљу све Годишњице.

VI

На реду је да се избере нови председник и нови благајник и деловођа.

Одбор је одлучио, да председник и даље буде Мил. Илићев, а деловођа и благајник Жив. П. Симић.

С тим је састанак закључен.

Председник,

М. Ђ. Милићев

Деловођа,

Ж. П. Симић

П Р И Л О Г

Прочитао сам састав под насловом „Јустинијанови закони, и старо српско право“. Изложићу у кратко садржину, па ћу после у неколико редака исказати о њему своје мишљења.

Састав почиње говором, да се уз Душанов законик свагда налазе у рукописима закони црквени, или закони Јустинијанови; и помиње издања Душановог законика од Јована Ђорђевића, Новаковића, и Зигела; па прелази на дело Хубеово „О значењу права римскога и римско-византијскога код словенских народа“; и наводи мишљење Хубеово; да су изводи, које је он — Хубе — саопштио, одломци веће збирке законских наређења, која се баве нарочито правом приватним, надокнађујући Душанов законик.

После овог увода говори се, како се и Душанов законик, и закони Јустинијанови налазе у рукописима у *ширем* и у *ужем* обиму; и после прелази се опет на књижицу Хубеову, па се каже, да збирка тамо штампана, узета је из *ходошког* рукописа, који се чува у прашком музеју; излаже се у кратко садржина те збирке; напомињу се разлике измеђ Хубеове збирке и рукописа прашког; па се после каже, да рукопис, и збирка, о којима

XIV

је реч, припадају *крађој* редакцији, као што се налази у рукопису светогорском, који је сада у професора Григоријевића. После тога од једном спомиње се нека *наша* збирка, и каже се, да се *та* наша збирка *слаже* и у језику и у садржају са *ходошким* рукописом. Са тим изразом *наша* збирка, писац је направио читаву збрку тако, да се не може да ухвати, шта он управ зове *нашом* збирком. По самим речима морало би се узети, да писац има неки рукопис старих закона; али то се јасно не види. По упо-ређењу свега, што писац говори, излази, да он законе јустинијанове назива *нашом* збирком. У опште све, што писац говори о *нашој збирци*, тавно је, и замршено; те не може да се разуме.

После тога писац напомиње рукописе *шишатовачки* и *раковачки*; показује неке разлике међ *истима*; и каже за тим од речи до речи: *»пре но што дамо текст једне од ових краћих компилација, који ће нам за основу даљим разматрањима служити«* нека нам је дозвољено, да кажемо још коју о рукописима, у којима се *наша* збирка налази у *ширем обиму*"; и говори о збирци, која се налази у *Текелиној библиотеци*, наводећи, шта су неки писци: *Богишић*, *Шафарик* и т. д. о тој збирци казали; и напомиње, да се *»наша збирка«* у *широј редакцији* налази још у рукопису *раваничком*, па да и *Богишић* има *препис* такве једне редакције; и да има и у *народној библиотеци* у *Београду* *млађи* рукопис, који се у свему *слаже* с рукописом *Текелијиним*. Спомиње најпосле и рукопис *Карловачки*, и *Кркуљевићев*. Изређавши тако рукописе *шире* и *уже* редакције, писац долази до *закључка*, *»а, да је наша збирка у ужој редакцији првобитни појав ових закона у нашим рукописима; и б, да је шира редакција постала временом простим проширивањем и попуњавањем уже«*. *Закључак* овај није нов; такав суд о рукописима изrekli су други пре писца овог састава.

После говора о рукописима уже и шире редакције јустинијанових закона, писац из књиге Зигелове „законикъ Стефана Душана I. выпускъ“ преписује јустинијанове законе по рукопису призренском, наводећи, да је Даничић за исти рукопис рекао, да је, ако не старији од Ходошког, а оно њему савремен. Уз то он саопштава паралеле из грчких извора, колико их је и како Хубе изнашао. Ту дакле писац не саопштава ништа ново, но подноси преписе и дела, која су већ печатана.

Пошто је писац исписао у 33 закона рукопис призренски напомиње, да је у примедбама дао паралеле, одредбама наше збирке, које је на брзу руку нашао у закону градском; и спомиње, да се ове врсте закони налазе »у свима источно православним земљама«. На завршетку говора о рукописима вели писац »наша збирка је превод већ какве створене компилације на грчком, или највише извод из две до три такве« — мишљење, које је о те врсте законима од надлежних писаца раније исказано.

После тога писац од речи до речи каже »пре не што пређемо на главно питање наше расправе, од каквог је улива ова збирка, право византијско у опште, била на наше старо право, нужно је да се запитамо најпре, шта је у опште то византијско право.« Писац вели, да му за одговор не треба много размишљања; али он ипак на то питање не даје одговора; но говори, како се римско царство распало на западно и источно; па су на западну половину навалили германско-романски (?) народи (романски народи на римску државу!!) који су примили веру из Рима, па хтевши да се сматрају за наследнике римских царева, ревнотно заступаше папу у Риму, и усвојише помоћу свештенства најпре канонско!! и после целокупно римско право и т. д. Друкчије је — наставља писац — ишао ток догађаја на истоку; јер су словенска племена населили европски део византијског царства, па су задобили

толики уплив, да су на крају V и у почетку VI века били најважнији владооци византијски из словенских племена, па је један од њих био и најзнатнији законодавац; те се већ у кодификацији извршеној под његовим именом осећају овде онде трагови словенскога права; а још јаче се осећа тај уплив одмах после његове смрти. Пошто је писац навео шта Захарија говори о тој ствари, вели: да се увиђа, *«да византијско право није ништа словенскоме, (па по томе и српскоме) праву туђе, него да је шта више ово последње његов саставни део»*.

Дошавши до оваквога резултата, писац наводи, шта говори Хубе о упливу права византијскога и римскога на право Српско, Пољско, Чешко и Руско. Писац међу тим налази, да је Хубе тиме, што је римско-византијско право имало уплива на права славенска, особито на право руско, заведен, да искаже, да је то право имало таквог уплива и на право српско. Писац дакле сматра, да је Хубеово мишљење погрешно.

Даље писац наводи мишљење Новаковићево и Гершићево о упливу византијско-римскога права на развигак права српског; али се писац ни с њима не слаже; и у потврду тога свога неслагања наводи, како се и пре Душановога законика законодавном влашћу састављају писани закони; да је не мало тих закона сачувано и до нашег доба; да нам се ти закони јављају у виду повеља и дародавеника; па напомињући, како се у неким законима далматинских општина и острова опажа борба права словенског са римским; спомиње мишљење Зигелово, да је до законика Душановог обичај био норма, по којој су опредељивани сви правни одношаји; и да је за допуњу како законима издатим на саборима, тако и месним служео обичај па завршује свој састав тиме, што вели: да је Душанов законик производ српског унутрашњег живота, и ондашњих политичких, тако рећи савремених, тежња;

и по томе „опредељења Јустинијанове збирке само су онда могла бити примењена, ако су служила верним изразом обичаја, иначе — не!!

Изложивши овако садржај састава, дужност ми је, да пређем на оцену, и да искажем своје мишљење о њему.

Похвалан је труд пишчев, уложен у овај посао. Цитати, које писац у саставу наводи, показују, да се он бавио предметом, о коме пише. Но ипак, ја не могу да овај састав, овакав, какав је, препоручим за печатање. Цео овај рад пишчев није заокруглаен; није израђен. Писац се послужио делима Хубеовим, Зигеловим и Богишићевим, те по њима говори о рукописима, које спомиње; и често тако, да се не види, да ли он исказује мисли поменутих писаца, или их излаже као своје. У нашој књижевности није реткост, да писци туђа мишљења исказују као своја; и има многих примера, да наводе и цитате из штампаних дела, која нису ни видели, а немоли читали а који нису ни могли читати. што немају у влвсти језик, на ком су дотична дела писана. Још се и то опажа по некад код наших неких писаца, да се нерадо држе оног старог правила „*nonum primum in annum*“; но напишу нешто на брзу руку послуживши се то једним, то другим штампаним делом, и узевши из њих и саме цитате, журе се, да им се напечата оно, што су написали. Бојим се, да није и овај састав: такав један посао урађен на брзу руку. На ту мисао долазим за то, што је писац своје саставу дао наслов; Јустинијанови закони, и старо српско право“ и назвао га „*правноисториском студијом*“ те би се могло по овоме мислити, да је писац желео или да покаже уплив Јустинијановога законодавства на право српско; или да упоређи наређења поменутих права међу собом. Он сам каже, да је рад да пише о упливу Јустинијанових закона и византијског права на српско право, међу тим писац у две трећине свог састава (на првих 14

XVIII

листова) говори поглавито о српским рукописима византијских закона, и из штампаног дела преписује један такав рукопис; а једва једну трећину рукописа посвећује главном питању своје расправе, од каквог је уплива византијско право било на наше старо право, па ни ту трећину састава не употребљава сву на испитивање свога главног питања; но говори, и то врло врло површно, а и нејасно о томе, шта је византијско право, као што је хтео да говори (лист 14 на крају): него о томе, како се римско право раширило на западу; и како су Словени упливисали на развитак неких византијских закона; те е отуд и извео: *да византијско право није нешто словенскоме, па по томе и српскоме туђе, но је шта више ово последње његов саставни део.* Овакав распоред предмета не би могао бити, да је писац обратио више труда, више пажње, и више времена на то, да одговори на питање: од каквог је уплива било византијско право на старо српско право, које је питање он сам означио као своје главно. Уз то и сам писац на једном месту вели, да је нека упоређења чинио „на брзу руку“ (лист 13) ма да се не види, за што је и чинио та упоређења, кад иста са главним питањем не стоје у свези. Најпоследње прецртавања у рукопису показују, да је писац свој састав писао „на брзу руку“.

Таквоме раду на „брзу руку“ мора се приписати и то, што говор пишчев о рукописима није довољно јасан. Споменуо сам напред, да се с муком разуме, шта писац хоће да каже с речма „*наша збирка*“ (лист 3. при крају); и тек из даљег говора пишчевог излази, да он под тим изразом разуме „Јустинијанове законе“ у српским рукописима.

На крају листа петог писац вели, да ће му за основу даљим разматрањима служити текст једне од краћих

компилација; а међу тим у саставу нема тих разматрања. То даје основа мислити, да је писац намеран био да о другом нечем пише, па да је после поставио себи за главно питање уплив византијскога права на право српско; јер оно, шта он о томе упливу говори, нема никакве свезе с текстом краће компилације, који из печатане књиге саопштава.

Најпосле ни резултат, који проналази, не би могао одговорити јачој критици. Писац је навео мишљења познатих књижевника о томе, да је византијско право имало утицаја на право српско. Како је могао према свему, што је напред о томе говорио, писац доћи до тога, да искаже; да је Душанов законик производ српског унутрашњег живота и т. д. дакле да је постао без икаква утицаја византијскога права, то се из његовога састава не увиђа. Довољно је, да се напомене, да су Срби вековима били под најпосреднијим упливом Византије; врло дуго и под непосредном влашћу њеном; па да се увиди; да је право византијско морало упливисати на развитак правног живота српског. Што се на неким византијским законима опажа уплив словенски, то се лако даје разумети, кад се узме на ум; да су Словени у различна времена у великим масама долазили на земљиште византијске царевине, па да нису одмах по своме доласку образовали самосталне државе, но су постајали поданици византијскога царства. Но ко би отуд могао извести, да управа византијска, и право византијско нису оставили по себи никаква трага у српскоме правноме животу?

Ето ово је моје мишљење о саставу, који ми верен, да га прегледам, и оценим.

Нека ми је дозвољено, да изјавим да би требало да преради свој састав, одредивши из ближе предм

ком је рад да пише ; и проучивши дубље изворе да упореди наређења и Душанова законика и других споменика с оним, шта је у том погледу постојало у Византији. Таквим упоређењем тек биће постављен у стање, да искаже : да ли је, и у коликој мери византијско право имало уплива на развитак правног живота српског, и посебице на Душанов законик.

Др Јустин.

ШТАМПАРСКЕ ПОГРЕШКЕ у чланку »Вук Бранковић«.

стр. 226	ред 19.	стоји :	тенденциозна,	треба :	тендециозна
« 227	« 20	«	Волетићу,	«	Валетићу
« 230	« 7	»	отдѣленѣ,	»	отдѣленѣ
« 31	» 2	«	дати.	«	дати
« 238	« 2	»	пролећ,	»	пролеће
« 240	« 1	«	де	«	да
« 240	« 9	«	и та	«	и т. д.
» 246	« 16	»	Троншац	»	Троношац
« 261	« 7	«	велможе	«	велеможе
« 266	» 14	«	стубу	«	гробу
« 266	« 30	«	1786	«	1746
» 267	« 16	«	знајући нико	«	јављајући ником
« 569	« 30	»	хеће	«	хоће
» 271	« 19	»	турака	«	Турака
« 279	« 17 и 18		беседти	«	беседом
« 283	» 13	»	бар	«	Ја
« 289	« 30	«	само дванаести	«	самодванаести

ВУКАН, НАЈСТАРИЈИ СИН СТЕФАНА НЕМАЊЕ И ВУКАНОВИЋИ

Стефан Немања, велики жупан и самодржавни господин свој Српској Земљи и Диоклитији (Зети), и Далмацији (горњој) и Травунији (крај око Требиња) изродио је са супругом својом Аном, незнана рода, синове и кћери, а на име три сина: Стефана, Вукана и Растка, међу којима је последњи, као што он сам каже, и као што и брат му Стефан потврђује, био најмлађи. Но који је од прве двојице био старији: да ли збиља *Stephan*, кога је Немања, одлазећи у манастир, оставио на великожупанском престолу, и који се без икакве сумње узима, да је био његов првенац, или пак *Вукан*, о том може бити још питање, јер ни Сава ни Стефан не кажу изреком, да је Стефан најстарији, а Доментијан назива на једном месту Вукана најстаријим сином Немањиним.

И познати Томко Мрњавић пише у *Vita S. Sabæ. Romæ 1630*: „*Moriens itaque (Stephanus Simeon) tres filios reliquit: Wksanum, Vencianum et Rascum. Wksanus, Latinis Vulcanus appellatus, tamquam primogenitus, Regnum Dalmatiae et Diocliae obtinuit;*“ а по Мрњавићу вели то исто и Nilles S. J. у књизи *Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae orientalis. Oenipontae 1879* p. 446.

И неки од Охмућевића пише у рукописном родослову српском, који се чува у јавној једној библиотеци у

Београду, на листа 71-ога обратної страни: »Stefano Nemagna hebbe tre figlioli. Il primo si chiamava *Vulcan*, pue fu prencipe d' Albania; l'altro Stefano, cognominato in lingua illirica Primoviencani, che dopo i fuccesse alla corona; il terzo *Rasco*.« Но ове латине не приводим да поткрепим речено у наслову ове расправице, но само да покажем, да нисам ја први, који тврди, да је Вукан био старији син, да је он био првенац Стефану Немањи.

У V-ој књиги »Starina« приопштио је г. Др. Р. Јагић из рукописа, који је покојни Гилфердинг из Пехи однео у Петроград, критичке додатке тексту живота св. Симеона и св. Саве и међу њима на страни 15. овај варијанат: **«РАТЬ БО БѢ ВЪЗДЕНГЪ (ђаво) МЕЖДОУ БРАТОМА, ВЪЛКНОМЪ, СТАРТИШНИМЪ СЫНОМЪ СКАТАГО СИМЕОНА, И КЫР СТЕФАНОМЪ; — подвучених речи »стартишнимъ сыномъ св. Симеона,«** нема у издању Даничићеву од г. 1865 на стр. 205.

Како је покојни Даничић издао Доментијана по рукопису царске дворске библиотеке у Бечу, писаном на хартији, по свој прилици XVI вијека« (в. предговора страну XI.) а за рукопис Гилфердингов г. Јагић уверава, да је писан већ концем XV. или бар почетком XVI века; то се већ с тога поменути варијанат не може просто одбацивати или игнорovati, и ја сам управ и подстакнут истим, да напишем ово неколико речи, а речима тима и тврђом својом да изазовем даљу дискусију о том питању.

»Стефан Немања оставио је престо и закалуђерио се 25 Марта 1196 г. а тог истог дана и те исте године сео је на српски велико-жупански престо најстарији син Немањин, Стефан« (В. Гласник XLVII, 302 и »Смрт Стефана Првовенчаногa и т. д. у хронолошком погледу, прештампано из Отацбине стр 2.). Да узмемо с г. И. Павловићем, да се промена та на престолу српском догодила лицем на благовести 1196 г., и да је том приликом Немања, као што ср. Сава

прича, благословио «и дру҃гаго си благороднаго и любимаго сына, кнеза вѣлика и постаен его кнеза вѣліа,» како онда да објаснимо себи оно, што се у натпису на цркви св. Луке у Котору граду каже: »Anno millesimo Cent. nonag. quinto (1195.) ind. tertia decima (13) — edificavimus ecclesiam — sub tempore dni Nemaane, magni Jupani et filii sui Velcani, regis Diocle, Dalmatie, Tribunie, Toplize et Cosne« (в. Књижевник I. 486; Кукулевића Дипломатички Сборник X. с 2. и С. Дно II 239.)? На благовести 1196 г. да је Немања оставио власт и поставио великим жупаном «оу себе место» сина Стефана, а Вукана великим кнезом, а овамо се већ г. 1195. помиње у Котору граду уз великог жупана Немању и син његов Вукан као краљ Дукљн, Далмацији, Требињу, Топлици и Хвосну? То се, као што рекох, тешко објаснити даје, кад се каже да је Стефан био старији, но та тешкоћа отпадне, кад се узме с Доментијаном, да је Вукан био старији и да је, као најстарији син и наследник, дошао у Зету за намесног господина, и тамо, по примеру старије господе српске: Михаила, Бодина и Ђурђа, примио наслов краља, оженио се Латинком и стао се приближивати Папи (који га у својима писмима назива Краљем Диоклије и Далмације или само Диоклије); и да је стари Немања једно за то, што му се првенац у Зети тако владао, а друго с обзиром на прилике, настале још г. 1195 доласком Алексе, таста сина Немањиног Стефана на престо цариградски, обишао првенца (Исава) а изабрао и поставио за »влади частвујућег« млађега (Јакова) »отъ бога вѣнчаного зетн икръ Алексѣа цара грѣхъскаго, сына Стефана Немаиоу, — сего предасть нмъ глаголю: сего нмъ нте оу мене нтсто, а сего посаждаю на ирѣстола оу христокъ дарованомоу ми владычѣствѣ; и смѣ вѣнчавъ его и благословивъ его изредитъ, шкоже благослови нсавъ шкова сына своего вѣсавимъ благословеніемъ«. А да ли је Немања добро учинио, што је самовлансо

и самодржавно прекршио ред и постојећи обичај, по ком је долазио на владу или „владичаство“ најстарији међу браћом (као што је и његов најстарији брат био „**клавѣствоуши**“ тада, када су Немању браћа ухватила и вргла у тамницу, и као што је и први венчани краљ Стефан благословио Радослава, првенца свога: „**бѣти смѣ намъ сѣнику мѣ**“, или „**крѣзю ксе српске земље, днѣклѣнѣ и дѣлѣмѣнѣ, и трѣвоуши и хѣхѣмѣ**“) и **избравши** и посадивши на престо млађега старијему рекао: „**ти повинѣи се и кѣ послухѣ смѣу боудѣ**“? то је друго питање и на то друго питање не морам и нећу ја да одговарам, већ нека на исто одговори историк-политик.

Како Немања — преподобни Симеун склопи у Хиландару очи, а Вукан стане „**кравѣвати и оземѣвати брата свога самодржца Стефана о благословенни отъун**“ и или на крају 1201 г. или почетком 1202 г. истера, помоћу угарског краља Емерика, Стефана из Српске Земље, и он постане „велики жупан и господин свој српској земли и зетској страни и поморским градовом и нишевским пределом, а Краљ Емерих дода наслову свом и гех — *Servie*.“ (в. Стојана Новаковића „С археолошке изложбе стр. 27; Theiner Monumenta Slav. merid. I № XXIV. LVII (p. 14, 36); Nicetas Choniates p. 703. „et Volcus victor Stephanum e principatu et patria exegit.“)

„**И братъ мон** — тако говори Стефан у Доментијана наведеној страни — **кравѣоуе на ме о благословенни отъун и по силѣ своѣн хоте кѣзѣти моѣ благословеннѣ** — **и мене оземѣствѣка и прѣѣ кѣсѣ землю отъѣства моѣго и прѣстоѣ ѣже ми благословѣн отъѣ мон, и ѣ не прѣѣ благословеннѣ моѣго, и ѣ же ме благословѣн господинѣ мон скѣтѣи**“ — и Стефан би г. 1205 или 1206. опет повраћен у отачаство своје и на престо свој, по свој прилици помоћу бугарског цара Калојана или Јованице (в. Pejačević Historia Serviae p. 174 и 175.)

Шта је после с Вуканом било и до које је године, живео он, ја не знам.

Зна се да је имао једног сина по имену *Стефана*, који је саградио г. 1252 у доњој Морачи манастир истог имена, као што се дознаје из натписа, који је усечен у мрамору више врата предњег дела Цркве, и који гласи: *„Снѣ скетѣн храмъ прѣскетѣн дѣвѣ Ботородице създах и оукрашихъ въ нѣмѣ оуспение ю (ю) азъ Стефанъ снѣ великаго князѣа вѣла,“* вноуѣ скетѣго Симеона Немани. И снѣ вѣше въ дни благоуспѣнаго краля нашего Оуроша въ лѣто 6760 = 1252, инд. 10:го (в. Гласник књ. XLIII. 55.)

Други му је син био *Бурађ* кнез, Дукљи, који се помиње у листини једној од 22. Априла 1242 инд. 15. „sicut nobis commissum fuit a nobili viro domino Georgio, principe Dioclie, filio videlicet Jupanі „Velcani“ (в. Rad juqosl. akad. књ. I. 132.) Исти је погребен био у *Сопоћанима* и над гробом његовим читало се негда: *зѣде лежитьъ великии князъ Георгии, снѣ великаго князѣа вѣлѣдѣа, а вноуѣ скетѣго и славноаго великаго жоупана Немани Симеона.*“ (в. Гласник V. 48.). На остало казивање Родословца тога из половине прошлога века: да је Вукан сам погребен био у лаври Студеници при самом гробу оца свога Симеуна; а други син Вуканов, ком не казује имена, опет испод ногу оца свога, и да на гробницама њиховим има натпис, не можемо се ослоинти.

Год. 1254., 23 Авг. XII. индикције утврдио је Урош I. краљ српски обет свој дани Дубровчанима пред Архиепископом и „*прѣдъ князѣомъ Гюргѣемъ и прѣдъ жоупанъ*

„Вуком“ назива Вукапа и *Папа Инокентије III* и грк *Никита* и *старац Симеон* у запису на Вукановом јеванђељу, а брат му св. Сава и Дементијан зову га „*Вѣлѣдѣа*“; а Стефан, првовенчани краљ, како га је волео, лије га ни један пут по имену поменуо.

Стефанъ. „Може бити, да су то била оба поменута сина Вуканова.

Но Константин философ, који је, око г. 1430 писавши живот Деспота Стефана, за потребно нашао да у њ уврсти и родослов српске господе, не зна или бар не помиње ни *Стефана* ни *Бурђа*, већ каже у „второј глави родословија: „**ВѢКЛАНЪ** **ВТОРИИ** **СЫНЪ** **СВЕТАГО** **СНМЕОНА**, — **ВЕЛИКИИ** **КНЕЗЪ**, **РОДИ** **СЫНА** **ЖОУПАНА** **ДМИТРА**, **КЪ** **ИНОУЪСКОМ** **ЖЕ** **СВЕТОМ** **ОБРАЗЪ** **(ИЗРЕЧЕШИГО)** **ДАВИДЪ**. **ДАВИДЪ** **РОДИ** **КРАТИСЛАВА** **МЕЗЕЪ** **КРАТИСЛАВ** **ЖЕ** **РОДИ** **КРАТКА** **КНЕЗЪ**; **КРАТКО** **ЖЕ** **РОДИ** **ДЪШТЕРЪ** **МИЛНЦОУ**.“

Тај Константинов Родослов костур је познијих (у XV и XVI. веку) засебних родослова српске господе (као особите врсте српске историографије у средњем веку), од којих опет има две врсте или две редакције: старија и млађа. Као представник старије може се узети Загребачки Родослов, који је приоштен у „*Starin* ама“ Књ. IX. стр. 71—77., па и Карловачки Родослов (под насловом **Историа въ кратца о српских царех**) издан у Шафариковим „*Ratnik* ама стр. 55—64., спада у ту врсту; а млађим Родословом зовем ја онај Родослов, који је патријарх Пајсије у живот цара Уроша унео, и који ће у Летопису М. С. за ову годину приоштен бити; и компилатор Бранковићеве кронике у *Arhiv*-у III. и патријарх јерусалимски Доситије употребили су Родослов сличан Пајсијевом Родослову.

У овом последњем гласи дотично место: „и роди (Ст. Немања) **съ соудржжннцєю своєю** **лисою** **3** **сина**: **ВѢКЛАНЪ**, **ВЕЛИКАТО** **КНЕЗЪ**, **и** **СТЕФАНА** **и** **РАСТКА**; **и** **ОСТАВЛЕНЪ** **НА** **ПРЪСТОЛЪ** **КРАЛѢКСТВА** **СТЕФАНА**, **а** **ВѢКЛАНЪ** **БЫСТЬ** **КНЕЗЪ** **ВЕЛИКИИ**, **а** **РАСТКО** **БѢГЛЕТЪ** **ВЪ** **СВЕТОУ** **ГОРОУ**.

„**ВѢКЛАНЪ** **КНЕЗЪ** **ВЕЛИКИ** **РОДИ** **СТЕФАНА**, **СТЕФАНА** **ДМИТРА**, **БЫСТЬ** **ИНОКЪ**; **ДМИТРИЕ** **РОДИ** **СЫНЪ** **и** **ДЪШТЕРИ**: **ПРЪКИ** **КРАТКО** **КНЕЗЪ**, **КРАТКО** **ВНЕЗЪ** **РОДИ** **НИКОЛУ** **ЖОУПАНА** **и** **КНЕГНИЮ** **МИЛНЦУ**.

Ја држим, да је неко, који је ваљда знао за поминути натпис у Морачи, у ком се *Стефан*, као син Вука или Вукана спомиње, хтевши исправити старији, родослов ставио место Димитрија Стефана, а Димитрија одтурио на треће — унука место, а изоставио Вратислава. Брата Никољу помиње уз сестру Милицу већ и Карловачки Родослав (в. Шаф. 60.) у наточ цели, ако је састављач родослова Лазарева имао пред очима извесну цел и тога ради и скрпио онај родослов; јер каква права може имати сестра Милица мимо брата рођенога, Жупана Николе? И онај неко, који је тако исправио старији родослов, могао је бити и сам патријарх Пајсије, који је имао у рукама онај рукопис у ком је карловачки родослов, и коме је и онај морачки натпис зацело био познат. Но да је исправка та умесна, ја тврдити не смем. Могао је Вукан осим Ђурђа и Стефана имати и трећег сина по имену Дмитра жупана, и од тог трећег сина могла је вући Милица кнегиња своје порекло.

Не дајући бог зна какве важности оном запису или ти писму, које је преписао протопоп Раде Јакова Симеоновића Пикшића Требјешанина и који је приопштен у књизи Казивање стари Требјешана, у Београду, ипак ћу га ставити овде. Запис тај гласи:

»Въ шесто тисащное лѣто ꙗ и (6750=1242) вѣсть крѣль (sic) Стефанъ, великии господарь всен сербской земли востануиши и западнии странами. Сейже Стефанъ вѣсть снѣ великаго кнеза Влѣна, вѣсть светаго и великаго крѣла (sic) Симеона Немани. Тон Влѣнъ великии кнезь роди два сина: Димитриѣ великаго жупана и Стефана, великаго крѣла (sic) иже сагради Морачу, и роди дашер Ефросинъ, и кадица вѣсть нѣмѣнъ коекоди ка Грѣль и отъ нѣл вѣсть никша и браниста. Сейже Стефанъ вѣсть неплѣди — и вѣзмае ка место сина Никшу сеструица своего, и вѣзѣмъ емѣ женѣ отъ киниуескине земли, дашеръ Леонокѣ и казѣде ка снѣ

презентерстел — и остани никшиш попа. Сје писа се ва Мо-
рачуи манастирѣ г. 7157==1649, а второе преписа се 1745
г. — а на стр. 3. пише, како стари Требежани по пре-
дању својих очева и дедова кажу, да су они прави по-
томци сестрића Неманића, Никше, по ком се и она страна
назвала Никшић, и који је с ујаком својим краљем Сте-
фаном Вукановићем зидао доњо-морачки манастир Успе-
нија пресвете Богородице.“

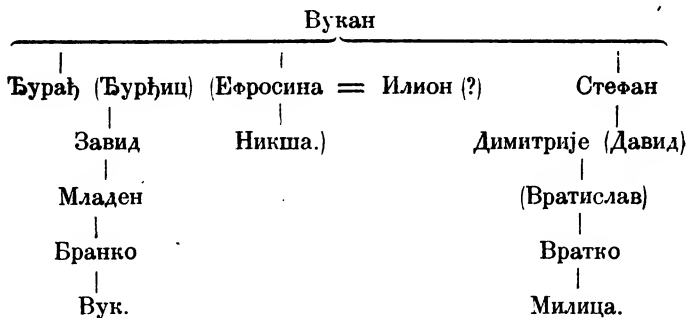
А по трећем неком Родослову у „Starin-ама“ (Књ. IX.
90) „Вљканъ 2 син Неманиъ роди 2 сина: Дмитра и Завидоу;
Дмитр же роди Вратислава и т. д. као у обичном Родо-
слову; Завидъ же синъ Вљкановъ роди Гюргица, и Гюргицъ
роди Младена, и Младен роди Браника, и Бранко роди Вљка ит.д

Кад све те родослове саберемо, добићемо ову родо-
словну таблицу:

Вукан				
Ђурађ	Стефан	Ефросина	Дмитар	Завид
		Никша	Вратислав	Ђурђиц
			Вратко	Младен
			Милица	Бранко
			Стефан	Вук
			Деспот	

Од те четворице синова Вуканових само су двојица
сигурни и то Ђурађ и Стефан, а остала двојица нису
сигурна, јер их досле не нађосмо у савременом запису,
натпису или листини споменуте као синове Вукана Жѹ-

пана. Но ако Пајсије Патријарх, односно његов Родословац, има право, и ако Милица кнегиња доиста вуче лозу преко оца Вратка, деда Дмитра од Вукановог сина Стефана; ако је даље погрешно истакнут Завид као син Вуканов место Ђурђица, који је управо био син Вуканов и да је то онај princeps Diocle Georgius или ти Ђурађ кнез, онда би би прави родослав био :

Ја сам још два пут оволико о питању овом написати могао, но нисам хтео, мислећи да треба што на сваки случај и за се задржати, а и оставити млађим силама да се, претресајући и, анализујући сва дотична места у животу св. Саве и у животу Стефана, брата Савиног, и у животима Доментијановом и Теодосијевом, промуче и мучећи се уче. Ја завршујем ал чисто видим, да ће и због овог питања опет неко приметити кавгу, да ће опет букнути крајина, а

»Где се где крајина узбија

»Узбија је Алиа-ага с Марком«

И г. Панта Срећковић неће мировати већ и за то, што не поменух и његов онако вештачки скован или правије скрпљен родослов у Гласнику, Књ. LVII. стр. 108.

И. Рузарац.

ОДЛОМЦИ
из
ИСТОРИЈЕ БЕОГРАДА

БЕОГРАД
1427 до 1521

I Предаја Београда Мађарима.

Београд је био, као што смо видели, дуго, у српској власти. Више него један век и по, био је он својина српска, и у њему су судили српски краљеви и цареви, српски кнезови и деспоте српске.

По кад кад је, као што знамо, и у ово доба, падао Београд туђинима у руке, али је то било увек само за кратко време, јер су га Срби свагда и у скоро повраћали опет, себи у својину.

Но године 1427, по смрти деспота Стевана Лазаревића, прешао је Београд изнанадно и неочекивано, у мађарске руке. Предао им га је драговољно деспот Ђурађ Бранковић.

Народ српски пренеразио се је, кад је чуо Октобра месеца те године, да су Мађари у Београду.

Деспот Стеван Лазаревић умрло је 19 Јула 1427, а Ђурађ се је задеспотио у Београду Октобра месеца исте

године, и истог већ месеца, ушла је у Београд мађарска војска и посела га. Силом дакле, са једним пуним месецем, да, ако се може да рачуна деспотоване Ђурђево у Београду.

Држи се да је Ђурађ предао Београд Мађарима, по сили некаквог уговора који су закључили деспот Стеван Лазаревић и цар немачки и краљ угарски, Жигмунд, 1426 године. Неки хоће ово чак и да потврде некаквом листином Жигмундовом, и ако она нема на себи ничега што би прави уговор требао да има.¹

По овој Жигмундовој листини, мисле неки, да је између деспота Стевана и краља Жигмунда, постајала угодба, да се Београд, с још неким деловима Србије, преда Мађарима по Стевановој смрти, а Жигмундо, да призна за то Ђурђа Бранковића, за деспота српског, кога је Стеван био већ усинио и прогласио за свога наследника.

Наш један историчар, мисли, да је деспот Стеван, уступио Мађарима Београд, зато, што је држао и веровао, да ће Мађари бити кадри да му помогну одбрани од Турака Србију и деспотски, српски престо, и зато тврди: да је то био дух и прави смисао Стеванове ове угодбе са Жигмундом.

И наш овај писац, правда зато, овај поступак Стеванов, и вели: да су то захтевали *високи интереси народни*, и да је то било *једино средство да се Срдија спасе од Турака*.

Поред тога, што ће бити потезе, и свакоме другоме, да прочита у листини Жигмундовој, ово, и баш овако, стоји још и то, да Мађари нису по пријему Београда, помагали Србима бранити Србију од Турака, а још мање, да су јој помогли одбрани је. И за то и може бити места веровању, да је Србија, баш због ове угодбе, под-

¹ Реферат професора Светомира Николајевића о Ђурђу Бранковићу, у Годишњци III, 1879. стр. CXLII.

легла Турцима за коју годину, пре, него што би, да ње није никако ни било.

И за то и има људи, који мисле друкчије о овом поступку Стевановом, нег што мисли о њему, овај наш историчар.

Тако, један странац, каже за деспота Стевана, због ове његове угодбе са Жигмундом, ово: „Стеван се покоравао краљевима Угарске, као што је ничице падао пред султаном; он беше просјак (!) који прегорева земљу, своју слободу, и своју част, ради ништаве жеље да понесе *Круну*..¹“

Владарски и државни живот деспота Стевана и деспота Ђурђа, пре ове угодбе, и пре предаје Београда и једнога дела Србије Мађарима, расветлиће нам ову ствар боље, и упутиће нас, да се и сами лакше придружимо једноме ил другоме од ових писаца, који су тако супротни један другоме.

По смрти цара (Кнез) Лазара, (15 Јуна 1389), почели су одмах, гложати се око наслеђа српског престола, Лазарев син Стеван, и зет му, Вук Бранковић. И обојица су тражили суда у странаца, те је тако и Вук добио државу за себе, помоћу Турака, а пропало на Косову, српско царство, раздробило се у два дела.

Стеван, зловољан због овога на Турке, тражио је сад, помоћи у Мађара, а кад је за ово чуо султан Бајазит, Стеван му је дошао на ноге (1392—1393) поклонио му се, покајао се, признао је да је погрешно и молио га је за милост.

И сад се је Стеван и борио за Турке, баш против Мађара и сатрпо је у битци код Никопоља (1396) са 5000 српских оклопника, мађарску и хришћанску војску и до-

¹ Срби у Угарској, од Емила Пико; превод с француског од Д-р, Стевана Павловића 1883. страна 34.

био је Турцима славну победу над јевропским крстоносцима.

Што је Вук, одмах после овога, (1398), допао турских тамница и умрѐо у њима од турског отрова, можемо мислити, да је могло бити и зато, да се тиме награди Стеванова верност султану, кад су после овога, протерани из своје очевине и Вукови синови и кад је Стеван добио тада, и Вукову државу под своју власт.

Но, за кратко време по овоме, умели су и Вукови синови да се удостоје милости султанове, те су се вратили, помоћу Турака, у њиову државу и добили од Стевана своју земљу, под своју власт. (1397-1400).

И сад су сви, и Лазареви синови: Стефан и Вук, и њихови сестрићи а Вукови синови: Гргур и Ђурђе, борили се за Турке, против светског завојевача, страховитога Тимура.

Разбијени у битци на Ангори у Малој Азији (1402), гди је Гргур пао у ропство, Стефан Вук и Ђурађ, склонили су се у туђ свет, да и тамо раде о глави један другоме.

Стеван је израдио у Цариграду, те је Јован, син цара Манојла, бацио Ђурђа, Вукова сина, у своје тамнице, а он се је, са својим братом, вратио у Србију и сео и на свој и на Ђурђев престо.

Али се је и Ђурађ ускоро спасао грчких тамница и отишао право Турцима у Једрене, па отуд кренуо с турском војском против Стевана и да му изнуди своју државу и престо свога оца.

Ујаци Ђурђеви, Стеван и Вук, сусрели су, са две српске војске, сестрића Ђурђа, који је водио на њих и на Србију, две турске војске. Стеван је разбио једну турску војску, код Трипоља ниже Грачанице, на Косову, (1402), ал је Ђурађ, с оном другом турском војском, сатрѐо ону другу српску војску, којом је управљао Вук, Стеванов брат

И земља се је српска опет раскомадала на два дела, те је за себе владао у једном делу деспот Стеван, а у другој Вукови синови Ђурђе и Лазар.

И Стеван се је сад опет окренуо Мађарима, и Жигмундо му је дошао у Београд, те су они двоје, *постали сад једно*.

Али сад, због овога, иде у Турке, рођени брат Стеванов, Вук, па се враћа отуд с турском војском и с Ђурђем, против Стевана и против Србије.

И Стеван, сад, присиљен рођеним братом Вуком, и сестрићем Ђурђем, (1409), дели своју земљу и своју владавину још и са братом Вуком.

Ал скоро за овим, (1410) умиру насилно од Турака и Стеванов брат Вук и Ђурђев брат Лазар. Ђурађ се је спасао, што турски отров није био довољно јак за јаку Ђурђеву природу.

А деспот Стеван, и сад опет, добија под своју управу и онај део своје земље, што га је био дао брату Вуку.

И Ђурађ се сад тек (1413), приклања ујаку Стевану, који га милостиво прима, и, после неколико година, (1425) проглашује, у Сребрници, за наследника свог, деспотског престола.

Ако би се за ово, ма и задоцњено измирење Стевана и Ђурђа, цигла два још српска принца, од њих пет, колико их је прво било, могло рећи: да је *уноу вишесте лепоте и високе политике*, не види нам се, да приличи, придевати ову и оваку хвалу, догађају, кад се пузи пред султаном, кад се проси у њега милост, кад се каје, што се је, ма и за један само часак, погледало на Мађаре, кад се још уз то зна, да се је, пошто је по овоме, проливена многа српска крв за славу Турака и турских султана, и опет прешло на страну краља Жигмунда, и *било с њиме једно*?

А кад се брат с братом, шурак са зетом, и ујак са сестрићем, крве и гложе кроз више од 30 година, само ради тога, да се дође до власти и до силе; кад се својевољно иде у Турке и робује у турских султана, само рад тога, да се помоћу њих засити жудња за престолом; кад се жртвује хиљадама српских живота и турска се војска води на Србију, да се помоћу ње добије владалачка круна, а после се опет мисли да ће Мађари спасти Србију од турске најезде, па им се за то даје Београд и уза њ и знатан део Србије, онда није: да су велики интереси народни захтевали да се учини ова жртва, него је то кукавичлук и саможивост деспота и њиова неситост око оно мало злата што се носи на глави у виду деспотске круне!

За оправдање овога, ваља нам још да напоменемо, да је предаја Београд Мађарима, извршена скривено и тајно, те је народ српски веровао, да су Мађари узели Београд преваром.

Не знамо само, да ли је знао, чија је то била превара.

Јер Београда, као и да није предат Мађарима само на основу овог уговора Стевановог са Жигмундом, кад се зна, да су Мађари дали за Београд, Стевану и Ђурђу, од својих земаља у Угарској: Сланкамен, Стари Бечеј, Кулпин, Св. Андрију, Дебрецин, Сатмар, Сердахел, Токај, Талу, Мунхач, Рац, Хајду Бесермен, Мезе-Тур, Тур-Кеви, Солнок, Тиса-Варшањ, Чонград, Арад, Вилагош, Велики Бечкерек и т. д. а у оној листини Жигмондовој не стоји, да су Мађари требали да дају за Београд, буд какве територијалне накнаде.

Чудновато је, да је чак и Константин филозов, веровао, да су Мађари узели Београд преваром, јер његова записка о овоме, каже: **Западни краљ приде къ царьскоме граду (Београду) игоже преварою взъет съ миром, прѣстрахнн се Исламлит ради.** А за Константина се

зна, да је био *учен духовник*, кога је деспот Стев зивао к себи и који се и иначе *показује* да је т

II. Београд у Мађарској власти

Мађари су почели да *оправљају* и да *утврђу* град, како су га примили од деспота Ђурђа. П дана, по пријему, дошао је у Београд цар и кра. мунло, те је наредио сам лично, како ће и у чем *оправи*.

Но тешко је одредити, у чему су се састој *оправке* и ова нова *утврђивања*, јер је Београд би још, нов град који је *сазидао* изнова, по приста *ђара* (?) деспот Стеван пре 25 година; 1042 године *таметъ мѣсто предъ реученаго Бѣлѣграда глаголю, и сѣ отъ Воугрь, по неже мѣсте и къ предѣлахъ сръбскимъ мѣстѣ, како на сръдѣи и плештоу земли оугрьскои обрѣт*

Не знамо само, какви су могли бити у ово односи, између деспота Стевана и Мађара, кад му бао њихов *пристанак*, да може да подигне град у Б.

Београд (као град) могао је бити тада, *бране* од *навале* Мађара, а и за то, да се из њега *лакс* из Србије у Мађарску.

Може бити, да су Мађари били *приморани*, кад је Стеван *зидао* град Београд, па да је на *писац* узео то као *пристанак* Мађара.

Но, у време, кад је деспот Стеван *зидао* *бег* град, *ратовало* се је са *ручним* и са *сечним* ору: *стрелама*, с *копљем* и са *балистама*, те је Београд је Ђурађ *предао* Маџарима, био *угођен* за *обрану* и *оваких* само *справа*, а тада се је знало *већ* и *з* и за *топ*; и зато је *могуће*, да су Мађари, *сад*, с *рађивали* град и *дотерали* га за *обрану* и *прот* *нових* *оружја*, и да се је у *томе* *састојало* оно *вање* Београда од *стране* Мађара.

План Београда, који иде уз овај опис, представља обимни облик Београда из 1456 год., дакле из времена кад је Београд био већ 29 година у рукама Мађара.

За ових 29 година Београд је истина, издржао две јаке турске опсаде, али обе безуспешне, те је с тога са свим могуће, да његов распоредни облик није због тога, никако и ни мало, под Мађарима мењан, и да је он још онај исти, који је био у време деспота Стевана и који му је он дао, кад га је изнова зидао.

Београд је имао тада, два засебна платна, од којих је једно платно, било унутрашњи град, а друго, град спољашњи, који је обухватао и чувао и унутрашњи град, и варош, која је била између њих. Баш онако, како је Београд утврђиван и после, кроз све векове свога трајања.

На највишем оном чоту, над Савом и над Дунавом, гди се ове две реке сливају у једно, био је унутрашњи или горњи град. Он је имао облик четвороугаоника, кога су оне две, шире стране, што су окренуте Врачару и Дунаву (Земуну), по 500 корака дуге, а оне две уже, што су окренуте Сави и Банату по 250 корака дугачке.

На сваком крају овог четвороугаоника, била је по једна округла кула, а у средини странâ, још по једна кула, четвороугаоног облика. (Види у плану, I).

Око овога унутрашњег града, била је варош (у плану, III), па је око ње био спољни градски део, (у плану II)

Спољни градски део имао је облик скоро, правилног петоугаоника, кога су стране, биле по 1000 корака дуге.

Две — северне — стране овога петоугаоника, протезале су се дуж дунавске обале; трећа страна била је на окомку, над Савом; четврта је гледала на Вишњицу и на Панчево а пета право на Врачар.

На крајевима овога градског дела, била је по једна округла кула, а на странама по њиховој дужини имало

је по четири четворних кула, сем оне стране, што је окренута Врачару, која је имала њих пет.

Кад замислимо једну и ма коју страну Бурђевог, троугаоног Смедерева — града — (1429 — 1430), с његовим округлим и четворним кулама, како ове изгледају још и данас, имамо општи спољни изглед Београда из времена од пре четири и по века.

Онај део, у десном задњем углу горњег — унутрашњег — града, што гледа на Саву и на Дунав, био је обрађен засебним зидом с округлом кулом на источном углу и четворном кулом у средини јужне стране.

Сва је прилика, да су, у овоме градском делу, били сјајни двори деспота Стевана Лазаревића.

Где је био „Перивој“ деспота Стевана, а где су му биле оне „Слатке Воде“ не види се из овога плана, те се не зна где је оно била, друга деспотова црква и где „Странопријемница“ за болеснике, с црквом у њој.

Али има на плану „Црква Свете Магдалене“ на врачарском висоравну на путу који води у унутрашњост Србије, у чијој су порти за време опсаде Београда 1456 год, држали Турци своје коње, а у ћелије своје хареме.

Има и данас још, једно место на Врачару, које мештани зову „Црквиште“, и оно је на истој страни и у истом окол, где је, по овоме плану, била ова црква Свете Магдалене, те се може бар да мисли, да је овде могла бити једна од ових Стеванових цркава.

А готово је вероватно, да је Стеванов, Свети Никола, добио под Мађарима име Свете Магдалене, као што је Београд постао тада *Нандорфејервар*.

У ово можемо да верујемо у неколико и за то, што су Мађари, 1456 год. под Хуњадијем, одбили Турке са Београда на дан Свете Марије Магдалене, (22 Јула 1456) па су могли, из осећаја верских а и из признања и бла-

годарности, посветити после, ову цркву Св. Николе, имену Св. Магдалене.

У ово време већ, Београд је имао и своје топове, и ако не знамо колико их је управо било.

Кад је деспот Стеван ослободио 1426 год. град Сребрницу од опсаде босанске војске, и кад је тада отео од ове војске неколико топова, пренео је онај највећи од њих, у Београд.

Да ли неће бити ово први топ, који је Београд имао?

Има међутим, бележака, да је Београд имао у ово време, један топ, кога је пречник износио 42 палца!.

III. Први поход Турака на Београд. Пад Смедерева.

Турци су почели још већма да управљају своје погледе на Београд и на Србију, кад су чули, да су Срби предали Мађарима Београд драговољно. И ови се погледи нису више заустављали само на Београду; они су сад падали чак на Угарску, на коју су Турци поуздано рачунали, кад ју не буду више заклањали Београд и Србија.

И Београд је, за коју годину после овога, и угледао турску силу.

Но, како су путеви, који су довели Турке у Београд, прелазили преко многих догађаја који су се тада крхали и саламали над Србијом, то ћемо пре, да провидимо њих, бар у најкраћим потезима.

Одмах по смрти деспота Стевана, искао је султан Мурат, од деспота Ђурђа, Србију, по праву наследства, као унук султана Бајазита, који је имао за жену, Милеву, сестру Стеванову.

То је било некако баш у оно време, кад је Ђурађ био забављен са Мађарима, који су у то доба поседали Београд и онај део Србије који им је уступио Ђурађ, те је Мурат пошао на Ђурђа са доста своје војске, пошто га

је овај одбио од траженог наследства, и узео му је насилно повећи део Србије са Крушевцем који је отео на јуриш од Вука Бобалића. (1427).

Скоро за овим и исте још године, преухитрио је Мурат и Мађаре на Голубцу, и узео је и овај град од војводе Јеремије, који је и волео предати га Турцима него Мађарима.

Мађари су сад похитали са доста своје војске, на Голубац, и опсели су га; но Турци су их ту грозно раз, били и претерали на другу страну Дунава. (1428).

Место помоћи, којој су се надали, Срби су запам- тили сад Мађаре по пустоши коју су починили по око- лини Голубца и по оплећеном и обесвећеном, српском манастиру Свете Богородице.

И Ђурађ је сад морао да закључи с Муратом мир, јер су Турци држали у својој власти, сав онај део Србије од Крушевца до Голупца с Нишем заједно, и да се обвеже да плаћа Турцима 50.000 дуката годишњег данка и да им даје у помоћ, 2,000 коњаника од српске војске, само да га Мурат призна за деспота српског.

Уз ово, Ђурађ се је још морао да одрече и свију својих, досадањих веза са Мађарима.

И ово је морао и бити главни узрок што је Ђурађ, одмах после овога, (1429—1430), озидао град Смедерево, који је био брана од Мађара и наслон за радњу против њих.

Али, мирно стање између Мурата и Ђурђа није тра- јало дуго.

Уладба ћери Ђурђевоје, Катарине, за Удриха Целског, шурака цара немачког и краља угарског, Жигмунда, (1434) довела је Ђурђа у таку сумњу код Мурата, да ју Ђурђе није могао више да ублажи или одклони, ни удадбом друге своје ћери Маре, коју је дао султану Мурату за жену; и Мурат му је поручио 1437 год. да му спреми помоћну

војску и друго шта ће требати за турску војску, с којом ће поћи против Мађара, преко Србије.

И ако је Ђурађ, умео вешто обрлатити Турке, да иду на Мађаре преко Влашке, јер преко Србије неће моћи, због што се је Дунаво било јако измилло, опет му ово није помогло много, кад су Мађари баш у то време, прешли преко Дунава, и идући преко Србије напали на Турке у Крушевцу. Још је већма огорчило сад Турке, ма да су одбили Мађаре са Крушевца, кад су их Мађари, после овога, разбили и сатрли на Годомину под Смедеревом. И Ђурађ је сад узаман дочекао у Видину, са многим храном, Турску војску, која се је због овога морала да врати из Ердеља, јер му је Мурат, скоро после овога поручио, (1438), да му преда Смедерево.

Овај захтев Муратов помагали су и султанија Мара а и деспотовић Стеван, који се је тада, бавио код Турака, али га је Ђурађ одбио, и Мурат је зато пошао на Ђурђа с доста војске и узео му је Браничево, Кучево, Борич у Грузи), Раваницу и Островицу.

Ђурђу је сад требала помоћ Мађара, али је он од њих није добио. Цар и краљ Жигмундо био је умрло (1437), а његов зет краљ Алберто био је у невољи са братом краља полског, Казимиром, који је био проглашен за краља чешког, док су се Мађари бавили својим унутрашњим раздорима и решавали: да се забрани Ђурђу давати Србима баштине и звања у својим земљама у Угарској, те Ђурђе почне тражити од Мечана да му продаду Уљцин(?) и да га приме на своје земљиште.

Кад је краљ Алберто, поред све своје невоље и помишљао да помогне Србима, Мађари нису хтели да се искупе, на његов позив, у довољном броју.

А Турци су међутим, били закрилили Смедерево и били су га и из топова, који су се можда, сад први пут, чули на Дунаву.

Ђурђе је услед овога, оставио у Смедереву свог сина Гргура и шурака Тому Кантакузена, да га бране од Турака, а он је прешао у Угарску са деспотовицом Јерином, понев собом и све своје благо.

Док је Ђурђе примао у Мађарској град Вилагош, који му је поклонио краљ Арберто, на Смедереву су се отварале (27 Августа 1439) Турцима градске капије, које ру им предали Гргур и Тома па су и они остали код Тујака као нека врста таоца.

Мађарска војска, која се је санђим икупљала у Тителу, разишла се је кућама, како је чула за пад Смедерева, док су Турци почели, скоро за овим наваљивати и на Београд.

IV. Прва турска опсада Београда 1440 год. под султаном Муратом

Освојив Смедерево, Ђурђеву престоницу, Мурат се е кренуо против Београда са 100.000 својих војника.

У Београду је био у ово време, доста мађарске војске у којој је било и Срба и Немаца, и Чеха и Талијана под командом Јована Таловца, родом Дуброчанина, врло одважног и храброг војника.

Турска војска, под командом султана Мурата и управом Али-Бега-Авраназовића, опколила је Београд с његове суве стране; примакла му се доста близу, и ту се је укопала и заклонила земљаним насипима иза којих је наместила топове и балисте, док је турска флота са 200 својих лађа посела Дунаво и Саву те тако одсекла Београд и од Угарске.

Турска је војска била наоружана, стрелама, копљама и сечним, ручним оружјем, док су Мађари имали сем овога и топова, и неку врсту пушака.

Турци су за дуго време тукли Београд топовима и балистама, док су Мађари често испадали из града, на-

падали на Турке и наносили им штете и у људма и у стоци. Кад су Турци, после неког времена провалили град на понеком месту и наваљивали кроз провалу у град, Мађари су их одбијали храбро па су сазиђивали провале на граду, те су Турци морали да граде нове. Но, ово им је ишло тако споро, да су изгледи на буд какав успех, били врло сумњиви.

Зато је Авраназовић сада покушао да добије Београд другим начином.

На једној градској страни, и пред њоме, било је једно узвишење, које је бранило те се из града није могло да види, шта се иза њега ради. Авраназовић је почео да гради испод земље, иза овога узвишења, подземни тавник — лагум — и хтео је да дође њиме под град па после да избије из њега унутра у град и тако да га узме изненадно и с преваром.

Много хиљада људи радило је живо на овоме тавнику и дању и ноћу; много камила и коња пролазило је кроз тавник, односећи земљу и доносећи грађу која је требала за његово подупирање и облагање.

Но, кад је Авраназовић дошао с тавником близу града, писманце једно, по свој прилици, некога хришћанина, који је под морање служио у турској војсци, убачено у град с једном стрелом, открило је ову ствар Мађарима.

Зато је и Таловац, сада, брже боље, пошао из града са истим оваким лагумом, Турцима у сусрет. Дошавши овако, близу турскоме тавнику, Мађари су направили велику једну мину и напунили су је барутом, сумпором, смолом, сламом и сувим пшеницом, па су ово све запалили, пошто су пре овога запалили и засули свој лагум са стране града.

Мађари су ово урадили у часу, кад је било у турском тавнику много и људи и стоке. Страшан тресак

мине, загушљива ватра, која је посуктала из ње, камење које се је просуло на Турке, уништило је много хиљада турске војске, (забележено је 12000, погинулих војника, много камила и доста коња), и порушило је и сурвало сав турски лагум.

Сва турска, опасна војска била је пренеражена, чудним и ванредним призором.

Било је прошло до сад, већ 7 месеци, како је Београд опсађен, а успеха није било још никаквог. Турци су изгубили око 20,000 људи, а добити никакве зато нису имали. У војсци турској настала је и некаква болештина која је претила опасним помором. И била је права несрећа по Турке, кад их је сад снашла и ова невоља са њиховим тавником. Султан Мурат, у очајању, покуша још једном, општи, насилни напад на град, који је трајао цело после подне једнога дана, и кад му је и овај био одбијен, он је напустио опсаду Београда и вратио се је са остатком своје војске далеко у унутрашњост своје царевине.

За време трајања ове опсаде Београда, краљ мађарски и пољски, Владислав, слао је једном, своје посланике султану Мурату на Врачар, и протестовао је против нападања на Београд, тражећи да се опсада обустави и дигне. Мурат је примио ове изасланике Владислављеве, али их је после, послао у Смедерево, да тамо чекају на одговор и пустио их је тек сад и после напуштене опсаде Београда, поручујући по њима Владиславу: *»да за сад одустаје од освајања Београда, јер жели дати му времена да се промисли: да ли није боље за њ да му драговољно уступи Београд заједно с делом Србије који Мађари држе, додајући с поносом: »да Турци треба да добију Београд; да га они морају добити, и да ће га добити а пре а после.«*

V. Изненадни напад Турака на Београд под Исак-Пашом 1441 год. Град Жрноваљ (1442).

У првој години после овога неуспелог напада Муратовог на Београд, смедеревски санџак-бег, Исак-Паша, насрнуо је изненадно на Београд (1441), с доста своје војске, мислећи, да ће наићи у Београду на неспремну градску посаду, па да ће тако узети Београд,

Али га је угарска војска, спремна и готова, сусрела још пред Београдом, под командом храброга Хуњадија (Сибињанина Јанка) и тако грозно разбила и потукла, да су се Турци бежећи, вратили у Смедерево, гоњени мађарском коњицом до под сами овај град.

Ово је натерало Исак-Пашу, те је преко лета, прве године по овоме, (1442), кад је Хуњадије био отишао с мађарском војском да брани Ердељ од турске војске и беглер-бега румелијског, Мезид-Бега, заузео у близини Београда вис Жрноваљ и саградио на њему, помоћу Срба кулучара, град истога имена, који су Мађари звали *Sarnow*, а Турци Авала.¹

Овим је Исак-Паша, свео просторију српског земљишта око Београда, коју су држали Мађари, на мањи обим, и обезбедио Смедерево од мађарске војске са стране Београда.

Ваљд напоменути још, да је и Шакабедин-Паша, беглербег румелијски, полазећи 1442 год. у Ердељ, да

¹ *Авала* или *Хавала*, говоре обични прости Турци; друкчије се каже *Хевале*, што значи на арапском језику, нешто врло високо, висок вис, у опште нешто што се диже високо у небо. Тако исто зову Турци и оне високе заклоне од дасака или тараба, које намештају изнад зидова с којима су им ограђене куће и с којима они заклањају своје хареме, да их не би могао нико да назре с поља или са стране.

освети Мезид-Бега, слао у Будим свога посланка, краљу Владиславу, и тражио да му овај преда Београд.

Но како је Шакабедин-Паша, страдао у Ердељу горе него Изедин-Паша, то је и ова његова тражња Београда пропала сасвим.

VI. Догађаји пред другу, турску опсаду Београда.

Учестани упади Турака у Мађарску по паду Србије и кад су Турци настали већ домашати се и Београда, почели су да задају Мађарима озбиљне бриге, те су силом сад почели да увиђају, да им је боље поћи на Турке, док су Турци још у свој земљи, него их чекати и сачекивати у Мађарској.

Краљу мађарском и пољском, Владиславу, а и свој Мађарској, сад је пријатељство Ђурђево постало драго. Партије у земљи почеле су да се сталожавају и да се мире, и, кад је сад и папа почео да говори, да треба поћи на Турке, настали су Мађари, споразумно са деспотом Ђурђем, да испуљају велике војске и да се спремају за одсудан рат с Турцима.

V Будиму је испуљао једну војску сам краљ Владислав, док се је друга стицала под команду Јована Хуњадија у Тамишком Банату. Деспот Ђурађ, поред материјалне помоћи, коју је давао за испуљање ове две мађарске војске, испуљао је трећу српску војску, о своме трошку, у Срему. Четврту војску испуљао је папин легат Јулијан и у њу су улазили Немци, Чеси и Пољаци.

Сва ова војска, на број, до 40,000 људи, прешла је у Србију 1443 год. код Ковина и отела је скоро за тим Крушевац, па потукла (2 Новембра 1443) Исак-Пашу, под Нишем, и сутра дан, авангарде војске Казими Пашине под Скендербегом, и Турахан-Пашине, на путу к Цариброду у долини Нишаве, где је пало мртвих до 30,000 Турака

и допало ропства њих око 4,000, заједно са Махмуд-Челебијом, по сестри, зетом султана Мурата.

Кад се после овога, ова мађарско-српска војска, увећала новим придоласком Срба, Бугара, Бошњака и Албанезаца, потукла је још једном, турску војску код Софије и пошто је спалила ову варош, потисла је Турке још до Маркове Капије, (Капиџик, Дервен : Трајанова Капија, Susci, Сукси) и до Златице, на страни од Маркове Капије.

После озбиљних али не успешних напада на Маркову Капију и на Златицу, савезничка је војска почела враћати се, о Божићу 1443 године к Софији и Нишу, гоњена Турцима, који су јој наносили големе штете, док их Деспот Ђурађ, није потукао и зауставио на Куновици, гди се је одликовао особито, војвода Ђурђе Мрњачевић.

Мађарска војска прешла је у овоме своме одступању, преко Београда у Мађарску, Јануара месеца 1444 год. док је српска војска стала и зауставила се на Добричу и продужила одавде борбу с Турцима, с одвојеним својим одељењима, на Жегљиговачким Пољима, источно од Куманова ; под Момином Клисуром, код Татар-Пазаџика ? (вероватније, у клисури Јужне Мораве ; Момина Клисура, на путу између Лесковца и Врање) ; на Новом Брду и на Ситници.

Ђурађ је био у ово време у Мађарској, и ту су му дошли у Сегедин турски изасланици, да се погоде с њиме о откупу Махмуд-Челебије, и о миру, између Турака с једне, и Мађара и Срба с друге стране. Ђурађ је још при одступању савезничке војске, дошаптавао Турцима, да траже да се измире с Мађарима и Србима, и сад је придобио за ово и војводу Хуњадија, коме је поклонио свој Вилагош, те су обојица склонили и краља Владислава на *сегедински уговор о миру*, (13 Јула 1444), који је требао да траје 10 година.

Ђурађ је добио од Турака по овоме уговору сву Србију, коју је и како ју је пређе држао, пошто се је и он обвезао да плаћа Турцима изванредан годишњи данак, и да им даје нешто своје војске, у случају рата.

Мађари и Турци, обвезали су се узајамно једни другима, да неће ни једни, прелазити преко Дунава, нити нападати на друге, за уговорено време.

По, на несрећу и Срба и Мађара, замерио су се овом приликом, један другоме, деспот Ђурђе и Јован Хуњадија, који је учинио Ђурђу на жао, што је наваливао на њега, и што га је приморао заједно са мађарским сабором, да уступи један део своје државе — Ниш са околним — војводи Ђурђу Мрњачевићу.

Зле последице ове зловоље представника српског и мађарског народа, показале су се убрзо, на обема странама.

Папи Јевђенију, није било право, што су Мађари без његова знања прекинули рат с Турцима, који је он покренуо с толико мукe и труда, и они зато, и по његовом наваливању, реше: да онај уговор о миру, који је у Сегедину утврђен, више не вреди, и да се пође на Турке поново, 1 Септембра 1444 год.

Мађари су звали сада и Ђурђа да пође с њима са српском војском, што је овај одбио, не хотећи да гази заклетву којом је утврдио онако свечано, закључен уговор о миру; и Ђурађ је сад зато закључио с Турцима (15 Августа 1444) засебни уговор о миру, с којим се обвезао на строгу неутралност у случају рата Мађара с Турцима, те су му Турци тек после овога предали Смедерево (22 Августа 1444) и сву Србију, под његову управу.

Тако су Мађари попили на Турке без Срба и обилазећи Србију.

Прешавши преко Дунава, Мађари су узели Видин (9 Октобра 1444), па кад су њега опљачкали и спалили, ударили су на Никопољ, гди им се је придружио кнез Дра-

куло са влашком војском и с њиме су отишли даље кроз Бугарску, пустошећи и пљачкајући где су што могли дограбити, и убијајући људе, жене и децу и што су год Турака где нашли; и тако су, обилазећи Балкан и идући дуж обале Црнога Мора, избили под Варну.

Но овдѣ их је дочекао са свом својом војском, султан Мурат, и потукао и сасвим разбио (10 Новембра 1444) тако, да је ту пао и остао на бојишту и краљ мађарски и пољски, Владислав; силом се је спасао само Хуњадија ранијим својим бегством у Угарску.

По смрти Владислављевој дошао је на престо краља мађарског малолетни Ладислав, син умрлог краља Алберта и Краљице Јелисавете, ћерке цара и краља Жигмунда, кога је заступао неко време, у краљевском достојанству, палатин Хедерварија, док није, 5 Јуна 1446 г. изабрат за губернатора Угарске Јован Хуњадија.

Добивши владалачку власт у своје руке, Хунадије је хтео да пође опет против Турака, па је и он опет звао Ђурђа да пође с њиме са српском војском.

Кад је Ђурђе ово и сад опет одбио, Хуњадије није могао више да скрије своју зловољу на Ђурђа а и на сав српски народ, и одмах је прогласио Ђурђа за издајника, и узаптио му је сва добра, која је имао у Угарској; а кад је одмах за овим (1448) пошао на Турке, ударио је преко Србије, и секао је српски народ и пленио српска ссла, као да је ишао кроз поробљену непријатељску земљу, и ако су Срби, по заповести Ђурђевој, давали мађарској војсци храну и све друго што јој је требало.

Продирући овако кроз Србију, мађарска се је војска сукобила с Турцима, на нашем Косову, под Приштином, 18 и 19 Октобра (1448), и ту је сва листом изгинула, сем влашке војске која је напустила Мађаре па прешла на страну Турака, и сем војводе Хуњадија, који се је спа-

сао сам самцит на прерушен бежао кроз Србију, журећи се да се докопа Угарске.

Но није могао побећи. У Србији, код града Кладова, ухватили су га Срби и одвели и предали Ђурђу у Смедереву. Ту је Хуњадија провео неко, време више као заробљеник него ли као гост или бар као талац, и ту је морао да закључи уговор са Ђурђем, на који је пристао и мађарски сабор, и да се обвеже, да не прелази никад више с мађарском војском у Србију сем ако би јој Мађари долазили у помоћ; и да плати Ђурђу 100.000 дуката накнаде за штету, коју је починила, мађарска војска српском народу пролазећи кроз Србију, и да врати Ђурђу све земље које овај има у Мађарској.

И ако је Хуњадија, потврдио овај уговор, заклетвом, коју је положио пошто је отишао из Смедерева, и дао Ђурђу и свога сина као талца, да ће уговор овај тачно држати, он га се опет није држао. Уз папин благослов, и Хуњадија, и мађарски сабор, изјавили су 1450, да овај уговор више не вреди, и Хуњадија је сада тек настао да показује колико је мрзио и Ђурђа и Србију.

И сад је опет мађарски сабор решио, да се Ђурђе сматра за издајника, да му се опет одузму сва добра у Мађарској, и да се Србија примора силом, да призна сизеренство круне Светога Стевана.

Одмах по овоме, Хуњадија је почео да упада с мађарском војском у Србију и да је пали и плени.

Ђурађ није хтео да прими ову борбу у коју га је Хуњадија вероломно и овако насилно увлачио, те се је она зато, и на срећу, брзо свршила, измирењем Ђурђевим с Хуњадијем коме је Ђурђе сад вратио сина, који је до сад све јенако, био талац код њега у Смедереву.

Много је допринело к томе, да се Ђурђе и Хуњадије овако на пречац измире, и то, што је султан Мурат, умро (5 фебруара 1451) и што је нови, и сујетан, лукав и

притворан, али уз то и мудар султан Мохамед II. обновио одмах (Марта 1451) с Ђурђем, уговор о миру, који је требао да траје за све време док живе деспот Ђурађ и син му Лазар, и што је Ђурађ требао да помогне Мађарима да и они закључе с Мохамедом уговор о примирију на три године дана.

Али уговор који је Мохамед закључио с Ђурђем, није трајао дуго. Лукавом Мохамеду он је и требао само дотле, док није узео Цариград, (29 Маја 1453), у чему су га помагали по овом уговору и Срби, а после је тражио од Ђурђа, најпре, повећање данка, а после и Ђурђеове градове, Смедерево и Голубац.

Ђурђе је одбио ове захтеве Мохамедове и почео је да спрема за обрану, своју земљу и своје градове, те је Мохамед зато завојштио на њега, и потукао је са положаја код Кислине, српску војску код Трепање, и заробио војводу Николу Скобаљина и стрица му, и обојицу набио живе на коље, а затим узео на веру Острвицу, (30 Јуна 1454), и одвео јој у робство сву посаду, противно утврђеној погодби о предаји.

Дуго после овога и тек кад је Мохамед опсео Смедерево и узео варош, на оставио нешто војске, да бије град, а он пошао да осматра Београд, Ђурђе је прешо изненада из Ковина, с новом српском војском, коју је тамо био искупио, у Смедерево, и ту је потукао Турке тако да су се ови повукли после овога, чак у просторије између Пирота и Софије.

За време овога рата, Мађари су у неколико бар покушавали да помогну Србима.

Краљ угарски Ладислав, био је примио у своје руке земаљску управу још за време, док је Мохамед освајао Цариград, и послао је нешто своје војске Србима у помоћ, још док се је турска војска искупљала против Србије; и ова је, прешавши дунав код Свиштова, допрла била

до Трнова али није могла ништа више да уради, кад су јој Турци ставили на супрот своју већу и јачу силу.

И после овога, пошто су оно Срби одбили Турке са Смедерева, долазило је нешто мађарске војске (Октобра 1454) Србима у помоћ, и ова је потукла Турке код Крушевца и заробила турског команданта Фериз-Бега и гомила турску војску још до Пирота, ал није ишла и даље за њима, него се је окренула на Видин, па се је после и кад је и њега спалила, вратила у Мађарску.

Мохамед је после овога и у следећој, (1455) години, продужио рат против Србије и тада је узео 1 Јуна 1455, Ново Брдо а за тим, 9 Јуна, Призренац, 21 Јуна, Призрен, и после још и Гиљан и Бихор.

Ђурађ је и сад тражио помоћи у Мађара, али је није добио, те је био напоследку приморан да закључи с Мохамедом, мир, по коме је остало Турцима све што су до сад били освојили, и Ђурађ им се је још обвезао да их пушта да пролазе кроз Србију кад год хоће да иду на Мађаре у Угарској, или да их нападају у Београду.

Ђурађ је после овога проживео неколике тешке дане у Београду као мађарски заробљеник. Једном, кад је Ђурђе, по знању мађарске владе, нишао на своја добра у Мађарској, сусрео га је пред Купиновом, изненада, и напао зликовачки, командант Београда, Михаило Силађије, и ранио га је у руку па рањена ухватио и одвео у Београд у затвор. И требало је 50,000 дуката, па да се Ђурђе опрости овога затвора, и да му деспотица Јерина буде талац у београдском граду, док је он искупио ову суму новаца и док ју је положио Силађију.

VII. Друга Турска опсада Београда под Мохамедом II, 1456.

Султан, који је удавио свог рођеног брата, одмах при ступању на престо свога оца, само за то, да би ра-

хат сам царевао: који је заклао свог старог и седог великог везира, који је тако дуго служио најпре његовоме оцу а после и њему самом, само зато, што се је усудио давати му савете противне његовим назорима; који је освојио Цариград, и пред киме се је ваљала мртва глава последњег, великог цара Константина; који је освојио и поробио велики део Србије и отворио себи пута да иде по њој кад и куда хоће; који је веровао и говорио, да: *као што је само један Бог на небу, треба тако и он да је само један цар на земљи*; тај султан и тај и такав Мохамед, није могао да трпи дуго, да и Београд, који није подлегао сили његова оца, не буде његов, па да се он после тек, шири по Мађарској, да тријумфује по Бечу, и да царује у Риму. Мохамед није могао ни да замисли, а немоли да верује, да се, после пада Цариграда, један Београд, може да одупре сили његовој и његове војске и за то је пошао живо 1456 г. са 150,000 својих војника, пут Београда.

Народ српски пропуштао је турску војску, кроз свој део Србије и давао јој колико је требало хране, а Бугарађ је изишао код Смедерева, Мохамеду у сусрет и поздравио га је.

Силна и многобројна турска војска, пала је под Београд 13 Јула 1456 г. и прекрила је и притисла сав око Београда од Дунава па до Саве са српске стране, а Дунавом и Савом опасала га је и одвојила од Угарске са 200 својих лађа.

Турска војска имала је сад и топова и то, подоста; прича се да их је било до 300 грла, разне величине, и да је било 22 њих, до 27 стопа дугачких: њих су Турци, неке, довукли под Београд собом, а неке су ту под Београдом излили. Међ овим топовима било је 7 комада мерзера.

Пехота и коњица турска, била је наоружана ручним оружјем за сечење и за бодење, и стрелама, за борбу на далеко.

Турска пехота била је распоређена у три бојнице једна иза друге (види у плану В, В.), између Миријевског Потока и потока Билбилдере, на врачарској висоравни, и на окомцима ове, према Мокролушком Потоку.

Коњица је била између пешачких колона, опет у три бојнице, једна иза друге, а тако исто и артилерија (С С).

Две велике батерије (е е) на Врачару иза опсадне војске, што су биле окренуте лицем једна према Дунаву, а друга према Мокролушком Потоку, као и она мала батерија (е) доле у низини, на дунавској обали, браниле су турску војску, од мађарске војске која би могла доћи преко Дунава из Баната, или од војске какве, која би могла доћи опсадној турској војсци с леђа из Србије.

Једна велика колона турске војске, на паданама над Миријевом, и једна батерија пред црквом Свете Магдалене, биле су општа резерва турској опсадној војсци и бранили су цариградски пут.

На Дедини, између Мокролушког Потока и потока Дедине или Тобџиске Реке, биле су три турске батерије и четири колоне пешака и коњика.

У низини савској, близу ушћа Мокролушког Потока у Саву, било је једино турско утврђење, које је бранило шабачки пут.

Крајем месеца Јуна, довршили су Турци све ове опкопе и батерије и почели су да бију Београд.

У Београду био је тада, командант града, Михаило Орсага и имао је помоћника, шпањолца, Јована Бастита.

Угарске војске, у којој је било доста и Срба, било је тада у Београду тако мало, да се је знало на сигурно, да се с њоме само, неће моћи да одбрани Београд од силе какву је имао султан Мохамед.

И Мађари су зато, како су чули да Мохамед иде на Београд, почели да икупљају у Мађарској, нову војску, коју ће да предводи сам краљ, кад се крене к Београду.

Војска ова, икупљала се је код Сегедина под надзором Јована Хуњадија, али је придолазак њен био прекомерно слаб; силом се је искупило 8,000 људи, а од мађарских великаша, дошло је било само њих двојица.

Тако је исто било и са папиним најамницима, драговољцима.

Да није било религијозно фанатичног духовника *Капистрана*, да одушеви свет, и да повуче за собом 50,000 људи сваке врсте, мађарска и папина помоћ, мало би могла Београду.

Највеће је чудо било, што уз слаб долазак Мађара, не дође ту ни краљ Ладислав; за њега се је чуло изненада, да је у Бечу, те зато предузме команду, над оно мало војске што се је било искупило, војвода, Јован Хуњадија.

За транспорт ове војске, и за њен превоз преко Саве или преко Дунава, кад буде прелазила у Београд, Хуњадија је спремио 200 лађа.

Сва ова војска прешла је из Сегедина у Сланкамен и одатле се је кренула у Београд.

Хуњадију је требало прво да разбије турску флотилу, која је држала Дунаво и Саву, па тек тада, да може да дође с војском својом у Београд.

14 Јула. (1456), судариле су се под Београдом на Дунаву, мађарска и турска флотила са сумњивим успехом на буд којој страни, док није испало из београдског пристаништа 40 лађа Срба, Београђана, и напало на турску флотилу с леђа, те је борба у брзо завршена победом Мађара и поразом турске флотиле.

Изгубивши око 5,000 људи и 4, највеће, утонуле лађе, и 9 њих, које су Мађари освојили, остатак турске флотиле спустио се је Дунавом далеко испод Београда а Хуњадија и калуђер Капистран, ушли су у Београд с нешто своје војске.

Остатак мађарске војске разместио се је у Срему: на путу између Земуна и Београда на дунавској обали, и у низини Саве пред Београдом, и на војеном острву под градом; и у Банату, на ушћу реке Борче под градом.

Турци, што су опсађивали Београд са српске стране, били су до сад порушили на неколико места, градски зид, с којим је била опкољена и опасана варош, и сад су наставили овај посао са још више снаге, и, за неколико дана, биле су рушевине на граду тако велике, да су Турци мислили да се може да уђе кроз њих у град са већим гомилама људи, и зато се реше, да јурну на град и да га узму насилно.

Зором, 21 Јула, (1456), кретале су се велике масе турске војске, против првог градског платна и брзо су продриле кроз проваљене зидове па заузеле подградске бедемове и потисле мађарску посаду из вароши у горњи град.

Мађари су, при овоме, одступали у горњи град у таком страху и у таком нереду, да је мало фалило, да и Турци, који су јурили за њима, нису упали с њима заједно у горњи град; многе чете мађарских војника, силазиле су у доњи град и навозиле се на Дунав те бегале у Земун; но по срећи, било је међу њима и доста храбрих војника, који су зауставили Турке на капијама горњег града.

Но Турци су сад, наставили наваљивати на горњи град у великим масама; многи турски војници спуштали су се у градске ровове а многи су се одавде пузали и пели на градске зидове, одакле су их српски и мађарски војници од посаде градске потискали и сузбијали натраг, и потисли су их и сузбили са свим, тек, кад су Капис-

тран и Хуњадије извели на бедемове, Капистранове крсташе, а из градских ровова изгнали су их тек, кад су Мађари почели бацати на Турке у рову, запаљене гужве сувог прућа, натопљеног сумпором и смолом.

С колико се је огорчења борило овде на градском беду, показује овај случај: кад се је један Турчин успео био на бедем градски и кад је хтео ту да пободе турску заставу, један Србин, неки Дуговић, да би га у овоме спречио, ухватио се је с њиме у коштац, а кад је видио да не може да свлада Турчина овако, он се је намерно стропоштао с њиме заједно у градски ров гди су оба, остали на месту мртви.

Кад су Турци напустили градски бедем и градске ровове и почели повлачити се у варош, јурнули су за њима са својом војском, Хуњадије и Капистран, један с Дунава, а други са стране Саве, и борећи се с њима по вароши до сутра дан (22 Јула), до по дне, потисли су их и истерали и из вароши.

Док Турци нису још били дошли к себи од губитака на беду горњега града, у градском рову и у вароши, и док су још бежали у нереду, у свој логор, Капистран је испао за њима и из вароши и напао их је и у њиховом логору и узео им многе батерије и опкопе, зачепио многе топове и запалио им опсадни парк.

Турцима овима притрчали су у помоћ, командант јаничара Смајил-Ага, са својим јаничарима, а и сам султан Мохамед са сабљом у руци, ал то није помогло много јер је Смајил-Ага пао брзо, мртав, а султан је рањен, те је и турска помоћ одступила даље у позадиност свога логора; и кростоноци су се зауставили, и после повукли у варош, тек, кад је излетела пред њих, она колона турске коњице од 6,000 људи, што је до сада стајала одморна на висовима крај Дунава.

Изгубивши пред сами дан овога јури беглербега румелиског, Карацу, који је управо пословима, и при јуришу на град, многу е и команданта јаничара, и кад је у то време лично, султан Мохамед дигао је опсаду још вечера, пошто је спалио све што није и понети собом, напустио је Београд, и далеко у унутрашњост своје царевине, у Сана на Београду 3,000 изгинулих војника и отац топова, сем губитка у људма на путу до оцењен до на 20,000 људи.

У славу Свемогућега, чијом је помоћ војска овога дана, спасла Београд, сатрла с силу и тиме осветила у неколико пад Цар Католици, славе и светкују и данас, дан 6. Преображење Христово, као дан, у који ју у Рим, вест, о овој победи Хришћана на Београду.

VIII. Догађаји у Србији и у Београду опсади Београда

После толике, проливане крви и турске у нападању на Београд и у његовој обрађено, да се пролије у њему насилним путем Улриха Целског.

Догађај овај заслужује да се забележити ности Београда и зато, што је Целски, па краљевине, кнез римске царевине, шурак Жигмунда, ујак мађарског краља Ладислахаери, нашем деспоту Ђурђу.

Кад су Турци одбијени са Београда, је у Београд, за команданта града, Михаонај исти, што је држао неко време у Београ нашега деспота Ђурђа, а ту с њиме, бав

сестрић, Владислав Хуњадија, син Јована Хуњадија, који је преминуо у Земуну, скоро после ове последње опсаде Београда.

Силађија и Владислав оправили су београдски град у колико су га Турци били порушили при овој опсади, и довели су у Београд своју драговољачку и најамничку војску, па су замолили краља Ладислава, да дође у Београд, те својом походом да учини њима милост а Београду част.

И краљ Ладислав дошао је у Београд, праћен грофом Целским; ал кад је ушао у град београдски, Хуњадија је брзо затворио за њим капије градске, и није хтео да пусти у град и краљеву војску, која га је допратила до самога града.

Неки дан по овоме (11. Новембра 1456) запоео је Хуњадија са Целским, некакву кавгу, и кад је Целски при овоме потргао свој мач, околина Хуњадијева, напала га је оружјем и убила на месту, у Владислављевом двору.

На скоро за Целским преминуо је (24 Децембра 1456 на бадњи дан у петак) и деспот Ђурађ Бранковић, а нису га за дуго надживили ни Владислав Хуњадија, а ни краљ Ладислав. Први је погубљен у Будиму 24. Марта 1457 а други је умро напрасно 23 Марта 1458 год.

У Србији је владао најмлађи син деспота Ђурађа, деспот Лазар, а у Мађарској Матија Корвин, други син Јована Хуњадија, зет по ћери, Улриху Целском, а по унуци, деспоту Ђурађу Бранковићу.

За кратко време Лазаревог деспотовања у Србији, морали су да беже од њега, у Турке, сестра му, царица (султанка) Мара, и браћа: Гргур и Стеван, а мати му, деспотовица Јерина умрла је од његовог отрова 2. Маја 1457 год.

Но и он — Лазар — скончао је, скоро после смрти своје мајке.

На деспотски српски престо села је сад деспотовица Јелена, Лазарева жена, и војвода и деспот Ангеловић. Али је и њихова влада трајала силом још само до 20 Јуна 1459 год. кад су Турци поново ушли у Смедерево, и кад је Србија поново постала турски пашалук.

Само четири године по паду Србије, потпала је под Турке и краљевина Босна.

И сад, кад Србија није више била брана угарској краљевини против турске навале, нит устава Турака у њиховом надирању на запад, Турци су настали надирати у Мађарску и борити се непосредно с Мађарима.

Нас се сад тичу само они догађаји и сукоби Мађара и Турака, који су се збивали на Београду, или, који су били у тесној вези са догађајима на Београду, те ћемо се још само њих и дотицати.

Кад су Турци пошли 1470 год. против Угарске, идући преко наше Мачве, да упадну у Срем, подигли су на десној обали Саве град Шабац, који су назвали *Бугјур-Делен*. (*Онај који боде у бок*; а може да значи и *Кукињак*; у нашим летописима често Заслон¹).

Мађарски краљ, Матија Корвин, слао је своју војску, да спречи ово зидање новог града, тако близу Београду, али су Турци одбили ову мађарску војску и озидали су град, и краљу Матији Корвину, требало је да пролије доста мађарске крви, докле га је отео од Турака 1475.

Упади Мађара и Срба који су били прешли у Угарску, у Србију 1481, кад су и продрли чак до Крушевца и до Голупца, овде се напомињу само зато, што је те године, по смрти султана Мохамеда, дошао на владу султан Бајазит II. који је, опазив нереде, који су настали у Мађарској по смрти краља Матије Корвина, (1490), настао радити на томе, да добије Београд.

¹ Милићевић. Кнежевина Србија. 1886. Страна 491.

Кад је командант Београда Ладислав Разгоњски, отишао 1491 г. негде ван Београда, и кад су га заступали у дужности, Ерцхерцог од Срема Лоренц Ујлак, и пријор јоанитера од Аурани, упустио, се је с њима у неке тајне преговоре, Сулејман-Паша, смедеревски, стављајући им у изглед велику, султанову милост ако му предаду Београд и још неке градове у Србији. Сумњиви одговори ових, у прво време, дали су повода Турцима, да наставе ове преговоре и следећих година, те је 1494 год. кад је оно кнез Паво (Кнез Павле Киниш) заповедник темишварски, прешао с војском преко залеђеног Дунава у Србију и пленио Турке око Смедерева, била ова угодба између Турака и мађарских заповедника у Београду, свршена ствар и само је требало још сачекати zgodну прилику, па да се погодба изврши и Београд да се преда Турцима.

Али је за ову угодбу, сазнао сад кнез Павле, те је по своме повратку у Банат, похитао одмах у Београд, да казни издајнике и све оне који су били умешани у ову ствар.

Пријор од Аурани и Лоренц Ујлак, лишени су својих звања, а сви остали, бачени су у тавнице и ту су донекле мучени глађу. Кад је по неком времену, глад достигла свој највиши ступањ, завереници су били присиљени, те су редом клали сами по једнога од њих, па натицали на ражањ, пекли и хранили се тиме. И ово се је понављало до последњег од њих, који је уморен глађу.

Не успев да узму Београд овим путем, Турци су попили одмах идуће године, с доста војске, из Смедерева, мислећи да ће наћи у Београду Мађаре, неприправне да бране град, па да га тако узму изненадна и насилно.

Али их је и овога пута, помео у овоме кнез Паво, који их је дочекао с доста своје војске, пред Београдом и ту потукао, па после потискао чак до Смедерева.

После овога времена, па док Турци не нагину опет на Београд, има да се спомену још само некоје личности чија су имена везана у неколико за успомене о Београду.

29 Јула 1501 год. кад је командовао Београдом Ђорђе Море, прешао је преко Београда, с војском, деспот Јован Бранковић и одавде је отишао с баном београдским, Ђурђем Кинишким, на Смедерево и ту се је тукао с Турцима.

Под Београдом су се у ово време, често делили мегдани између појединих јунака и делија турских и хришћанских. Један овакав мегдан (дуел) о коме се много говорило у своје време, збио се је под Београдом 1514 год. Чувени мегданџија турски, некакав Епирац, који је често, већ досађивао својом продузљивошћу, довикивао је и сад: да ли Београд има јунака, који би му смео изаћи на мегдан. Командант мађарске коњице у Београду, Ђорђе Дожа, учинио му је ову љубав; а он је храбром Епирцу то био последњи мегдан јер га је Ђорђе, тада, ућутао за навек.

1515 год. Командант Београда Јован Запоља, (Сепе-мањи), коме су често досађивали у Београду Турци из града *Ковиља*? (тако Катанчић, а Schels каже: *Sarno oder Cavala*, који је био између Смедерева и Београда), пошао је против овога града са многим великим и тешким градским топовима и градском артилериском спремом и муницијом, коју је узео из београдског града, и напао га је. Но ту је опет њега изненадно напао и са свим разбио, (6 Маја), смедеревски паша Али-Бег, и отео му све топове и сву артилериску спреду, те је Београд остао тада без својих тешких топова и њихове спреме.

IX. Стање у Угарској и у Београду пред трећу опсаду Београда. Султан Сулејман.

Политичке партије у Мађарској за време графа Целског и војводе Хуњадија, које су хтеле, и то прва: да

немачки уплив влада у Мађарској, и да је цар немачки у исто време и краљ мађарски, док је Хуњадија радио: да Мађарска живи самосталним животом, и да има свог, засебног и независног краља, измениле су се и постале су после њих, партије династичких присталица и личних рачуна.

По смрти краља Матије Корвина (1490), млађег Хуњадијевог сина, Мађари су се прели: око краља римског Максимилијана, краља чешког Владислава, и овога брата, Јована Алберта, и пристали су на Владислава, кад им је тако досудио странац. а и зато, што је требало да им неко буде краљ.

Но била је срећа по Мађаре, што се је донекле одигравала истоветна игра и код Турака, гди је по смрти султана Бајазита II, султан Селим, имао дугог посла док је уклонио са света многе своје супарнике и такмаце на турски престо.

Владислав, краљ мађарски, провео је готово, све време свога краљовања, утишавајући немире у земљи, а по својој смрти, оставио је земаљску управу, намесницима десето-годишњег му сина Лудвига, који су га брзо научили: да је краћево: да живи и да ужива, а њихово: да владају, јер су зато и плаћени.

И у двору младога Лудвига, пливало је све у слатким уживањима и веселим забавама, у коцкарењу и чашћењу, у играма и баловима, у којима је пуштала скупочена свила и блистала се мекана кадиџа, точило се, пило и преливало токајерско и печујско вино, док су држава и друштво тонули и грцали у дуговима, док су државне касе јечале од празнине, и док је војска остављана неспремна и гола.

У Турској је међутим и досад, настало друкчије стање, јер се је Селим био већ утврдио на своме престољу па је после овога обраћао сву своју пажњу на државне

послове. А још боље било је кад је ступио на престо турски, по смрти Селимовој, син му, султан *Сулејман*. (1520 год).

Дошавши на владу по навршеној 25-тој години живота, пун снаге и несите воље да влада и да господари, султан Сулејман, прозван „*Први*“, „*Велики*“ „*Законодавац*“ „*Господар свога века*“, и по својој мудрости *Соломон II*, како је сео на свој престо и достојно сахранио свога оца, султана Селима, послао је у Будим своје посланике, тражећи преко њих да му се краљ Лудвиг покори и да му плаћа данак.

Несрећни посланици Сулејманови, дошли су у Будим, баш кад су Лудвигови, сватови требали да се проводе весело и безбрижно, те су их Мађари прогласили за шпијоне, бацили у тавнице, злостављали па после и поубијали.

На Сулејмана, поносна будућа јунака и неуморног војсковођу турског, нису Мађари ни мислили.

Скоро за овим, пренуо је и краљ Лудвиг, ал је било већ доцне. Сазнавши да Сулејман испуња многобројну, турску војску, хтео је и он да испуни своје Мађаре, ал узаман; Мађари који су га слушали и летили за њим, док се је код њега гостило и пило, нису хтели да га слушају кад је требало испупити се и поћи на Турке.

У мађарског народа, било је мало вере у краља, а у мађарских великаша мало љубави спрам отаџбине а много воље к интригама и отмици за влашћу.

Кад је краљ дошао у Бач (Batsch) гди је, према његовом првом позиву, требала да се испуни мађарска војска, нашао је ту, силом неколико гомилица људи из најближе околине, с којима није могао ништа да предузме; а кад је после другог свог позива, да се војска испуни у Тулни, дошао у Тетек, благородство мађарско изговарало се је да народ нема пара да купи оружје и коње.

Тако је у то време била без војске и Мађарска и Београд.

У Београду је било тада око 700 мађарских војника и нешто више српских драговољаца и доста Срба, Београђана, спремних, наоружаних и способних, ал не и довољних по броју, за обрану града, као што је био Београд, и против војске какву је водио на њ султан Сулџеман.

Лудвих је сада похитао да пошаље у Београд још, бар колико се може, војске, коју је узео из суседних градова, ал ову сад, за дивно чудо, нису хтели да пусте у Београд, мађарски заповедници у Београду, Валентини Терек и Франц Хедерварија, наводећи, да не имају у Београду хране колико треба за оволику посаду, а и зато, што краљ већ дугује досадањој градској посади знатну суму новаца, од плате, коју није одавно добила.

Па и ово није све. Ови заповедници, преко тога, што су одбили примити нову војску, која би ојачала београдску посаду, нису хтели ни сами лично да бране Београд, него су поставили за заповеднике у Београду капетане: Блажу Олаха (Blasius Olahy) и Михаила Мора, уз Јованга Бота од Бајине, старог команданта београдског града, а они су отишли из Београда не тражећи ни од кога и никакве дозволе за ово.

Београд је био утврђен у то време, онако исто, као што је био 1456 год. кад га је опсађивао султан Мохамед II.

Сулађија и Владислав Хуњаљца, оправили су онда Београд за неколико месеци, и то тврди, да му тада није мењан његов општи облик, него да су само поправљени зидови и бедемове и да су озидане и затворене провале, које су били начинили Турци за време опсаде.

За ово имамо и доказа, у слици Београд од 1521 год., од Ортелијуса, која иде уз ову причу о Београду,

и која представља Београд, како је ове године изгледао, кад се је гледало на њ с дунавског војеног острова.

Високи зидови, с вишим још, округлим и четворним кулама, од којих су биле највеће, оне две, што су се звале: *Небојша* (Fürchenichts) и *Жутица* (Hirsenturm), било је све из чега су биле сложене београдске фортификације у то време.

Но Београд је оскудевао у ово време, у великим топовима за обрану града, које је изгубио, као што смо видели, при нападу на Ковиље, командант Београда, Јован Запола, још 1515 г. а није имао ни артилериске спреме, а ни барута колико је требало, и краљ Лудвиг, зато је наредно те су се спремиле у Мађарској, неколике лађе на које је натоварењо колико је требало топова и барута да се спусте у Београд.

Х. Заузеће Шанца. Турска војска код Београда.

Сулејман је чекао на своје посланике које је био послао у Угарску, скоро, пуну годину дана, и кад је чуо, после овога, како су ови тамо зло прошли, требало му је, да се само поклонити гробовима својих праотаца, па да се крене са снажном војском од 300,000 људи на Угарску и на Београд.

У приликама zgodним и повољним, које су му створили команданти турских војска на границама Угарске, узевши од Мађара на своју руку и без објаве рата на крају 1520 године, граничне градове: Соко, Сребрник и Тешањ, Сулејман је пошао на Мађаре с намером да прво узме Београд нападајући на њ непосредно и обкољавајући га у исто време преко Шанца са стране Срема и преко Смедерева са стране Баната.

Пошавши из Цариграда Маја месеца, 1521, стигао је у Једрене 27. и. м; 9 Јуна био је у Пловдиву а 16

у Софији, гди је затекао Ферхат-Пашу са 15,000 Азапа, 300 топова и 3,000 камила натоварених муницијом, и сачекао је ту из Азије 3,0000 камила за ношење хране, која је спрењена у софиском, видинском, крушевачком и смедеревском санцаку, у сваком по 10,000 кола.

22 Јуна, кренула се је сва ова војска из Софије у Ниш, где је стигла и улогорила се 27 ис. м.

Овде је Сулејман поделио своју војску, у три, велика, засебна дела и наредио је куд ће који да иде и шта да ради.

Беглербега румелиског, Ахмед-Пашу, послао је право на Шабац, са 20,000 људи.

Михалогду Мохамед-Пашу, упутио је у Ердељ с исто оволико војске.

А сам он — Сулејман — ишао је с трећим, главним одредом своје војске, за оном војском, што је пошла на Шабац.

Пред Сулејмановом, главном војском, ишао је Омер-Бег — Огли. с турском коњицом.

Сем ових војска, приближавао се се Срему, босански везир, Јакша-Паша с босанском војском, а неколико турских лађа заплвило је из Црнога Мора у Дунав, да избију кад устреба, под Београд.

Ахмед-Пашина војска, пошла је из Ниша 28 Јуна, и сутра дан, 29 и. м. била је у Крушевцу (Алаџа-Хисара Шарен-Град).

За овом војском, стигао је Сулејман са својом војском, 2 Јула, у *Хаџџу*? (*Haddchfa*) и 3 хег у Рамку? (*Ramke*.)

Овде је одвојио Сулејман, од своје војске, још један велики одред, и послао га је под командом великог везира, Пири-Паше, десно, право на Београд.

7 г. Јула, Кад је Сулејман стигао у *Биберџик*? (*Bibertschik*) близо Шапца, стигле су ту и гласоноше и јавиле му, да је Шабац пао тога дана.

Ахмед-Бег је застао у Шапцу само 100 пешака и неколико коњаника, који су могли да склоне на ону страну Саве, јер су имали лава, али нису хтели, већ су се заверили да изгину нећи град, који им је дао њихов краљ да га да га бране!

Шабац је био опкољен ровом, који је био и док су Турци њега затрпавали и пунили са и град рушили топовима, погинуло је око 700 је и шабачки град пао одмах после овога (7) на првом турском јуришу.

Кад је сутра дан, 8 Јула, улазио у Шабац Сулејман, пролазио је кроз редове коља, на њима набијено сто и неколико осечених глава хришћана Шапца, који не оставише иза себе ни диног, живог друга.

Сулејман је одмах оправно камени град и по обимне бевекове земљаног града око њега, оводеним ровом, па је почео да гради мост на преко њега пређе у Срем и избије под Београдске стране.

Сулејман је седео на високом чардаку наској и мотрио на своје паше и своје везире с тојагама у руци, гонили раденике на рад.

Мост на Сави, око 1560 метра дуг, (1800 је готов 18 Јула; али баш тога дана, започела лази Сава, и сутра дан га је дигла и покварила.

Сулејман није хтео више да дангуби и мост, него је почео одмах по овоме, да преко Саве на лађама, које је ту затекао и храну и муницију послао је сувим у Београд.

26 Јула била је сва Сулејманове војска страни, а 31 ис. м. стигла је под Београд.

За ово време, босански везир, Јакша-Паша, коме су се били придружили, Сегбан-Паша са јаничарима, Бали-Бег од Авлоне, Берам-Бег, никопољски и Махмуд-Бег, силистриски, крстарили су по Срему, и отели су многе сремске градове и Срем палили и робили, допирући с ројевима својим, до Сланкамена, Илока, Карловаца, Беркаса? (Барича) и Купиника? (Кереник), које су такође спалили и порушили.

Кад је Пири-Паша стигао под Београд са својом војском, послао је Козрев-Пашу, смедеревског, на сремску страну, да пороби и попали Земум, ако му се Земунци не предаду драговољно, под условом, да се одселе одмах после, даље у Угарску са својим покретним иметком.

Земунци, слаби да се бране сами и не надајући се ни одкуд, ма каквој помоћи, примили су понуду драговољно и предали су Турцима 12 Јула, опале зидове свог, старог градића, и Земун, а они су отишли дубље у унутрашњост своје земље.

XI. Трећа, турска опсада Београда. Турци освојили Београд први пут 1521 год.

Пошавши из Рамке, 3 Јула, везир Пири-Паша, избио је под Београд, сутра дан, 4 Јула, и одма га је опколио с његове суве стране од Дунава па до Саве.

И лађе турске, биле су у то време под Београдом на Дунаву и на Сави, те је Београд и с те стране био опкољен и одсечен од Угарске.

Козрев-Паша, био је у Земуну, а Ахмед-Паша, на сремској страни под самим градом на ушћу Саве у Дунав, гди је подигао батерије против доњег града.

Султан Сулејман, знао је, колико се је кајао султан Мохамед II, што није 1456 год. и с ове — сремске — стране напао на Београд, и како је све жално, да га

због тога само није тада узео, и зато је, још код Шапца прешао у Срем и пао под Београд, с те, најслабије градске стране.

Пири-Паша, провео је прве дане свога бављења око Београда у осматрању града и околине градске, и у размештању своје војске и својих топова око града са српске стране, и у утврђивању и заклањању своје војске са приобранима, и топова, са земљаним батеријама, па је одмах после тога, почео да туче Београд са свију тих страна и да руши градске зидове.

Успевши да направи неколико провала (бреша) на црном градском платну, што је опасивало варош, Пири-Паша, понављао је једно иза друго, многе јурише на град, које је посада овога градскога дела, у којој су били сами Срби, успешно одбијала.

Охрабрена успехом у одбијању турских напада, српска ова посада у подграђу Београда, испала је 24 Јула, из града и напала је на Турке у њиховим опкопима и батеријама, и наневши им доста штете, вратила се је после у град.

Овако, борећи се из дана у дан, и поправљајући поред тога, и све кварове на граду, српска београдска посада, сачекала је, с пуно још снаге, долазак Сулејманов под Београд (31 Јула 1521).

Сулејман је омах сутра дан, по своме доласку, послао све своје јаничаре, међ оне турске трупе које су непосредно јуришавале на београдски град са српске стране, Мустафа-Паши, који је командовао левим крилом турске опсадне војске, дао је Бели-Агу, старешину јаничара с једним делом ових, а великом везиру, који је командовао десним крилом, Себни-Пашу и други део јаничара и наредио је те су ови сви, како су се распоредили као што ваља, јуришали на град. (2 Август 1521).

Турци су сад дошли до градских ровова и били су се спустили и у њих, али су их Срби после, изгубивши око 600 својих другова, потисли одавде.

Сад је Сулејман наредио, те је дошао к овој војсци и његов главни коњушар са својим људма, па су опет, напали сви (3 Августа) на град; али их Срби одбију и сада наневши Турцима доста штете и при чему је и сам јаничар ага био рањен.

За време ових напада на град, са српске стране, Сулејман је тукао из топова са ушћа Саве и Дунава, доњи део београдског града, а био је наредио те су пренети неки топови и на оно војено острво на Дунаву, па је и отуд почео тући цео доњи град.

Мађарски, а по њима и други неки, страни писци, приписују ово нападање Сулејманово на доњи град, издаји двојице хришћана, које неки хоће да назову чак и Србима, као да су тобож, они потказали Сулејману, да је град с те стране најслабији и да га отуд и треба нападати; ал сумња ова пада сама по себи, кад се зна: да је Пири-Паша, пре доласка Сулејмановог био наместио топове на ушће Саве и још 12 Јула, почео да пуца из њих на доњи град; да је Сулејман знао још од султана Мохамеда II, да је Београд на овој страни најслабији и да га с те стране и ваља бити и нападати, због чега је и прешао у Срем, још код Шапца, па дошао Београду управо с ове стране: и напослетку, кад је Сулејман, имао код себе, многе Турке који су били у граду као ратни заробљеници, па су му их Мађари продали по скупе новце, још за време опсаде града, те је он могао узнати ово и од њих, ако му је требало да то узнаје тек сада.

У ово време, приближавала се је Београду једна од оних мађарских лађа у коју је био утоварен, по наредби краља Лудвига, барут, који је она требала да спусти под Београд, с преваром, јер је на њој био развијен турски

барјак а лађари су били све људи, који су знали турски и били су обучени у турско одело.

Али су Турци сазнали за ово зарана и послали су пред ову лађу неколико својих лађа с јаничарима и ови су је ухватили па лађаре исекли а барут узели себи.

Турци су по овоме сад знали, да посада београдска трпи од оскудице у баруту и зато су се решили да поново почну наваљивати и јуришавати на град са српске стране.

Зато су најпре, неколико дана једно иза другог, тукли град са свију страна и из многих, великих топова, те су порушили и запалили једну велику градску кулу са стране Саве, и направили многе провале на градском зиду са српске стране, а затим су 8. Августа опет јуришали на град. Главне јуришајуће колоне нападале су правце на градски фронт, који је заклањао варош, док су некоја друга оделења, прелазећи из Срема, нападала с бока.

Срби, и ако су били већ уморени другом обраном града до сада, и ослабљени многим губитцима, које су дотле били претрпели, бранили су се и сад храбро и дуго, и ако их је нападала сила, којој није било лако одолети; али су напоследку и они почели малаксавати; а како од Мађара из града, нису добијали никакву помоћ, почели су напуштати први градски обимни зид и повлачити се у унутрашњи град, пошто су у повлачењу запалили све своје куће, да се не би Турци могли да сместе у њих, те је у исто време горела сва варош једним пламеном.

Заповедници градски нису хтели с почетка, да пусте Србе унутра у град, и силом су им ово допустили позније, на преставку једнога од команданата, да је и тако и тако сама мађарска посада у граду, од 700 људи, слаба и недовољна за обрану града и да зато треба и њих пустити у град.

Док су Турци упадали у варош кроз провале градске и кроз Смедеревску Капију, и гасили ватру у вароши, Мађари су их тукли из топова са унутрашњег града. наносећи им доста осетне штете, али су Турци и преко овога, кад су сталожили колико толико пожар у вароши, подигли у њој неколико батерија и почели одмах да бију град.

Посада унутрашњег града, бранила се је сад, живо и храбро и у овоме се је одликовала особито она кула на североисточној страни града, с којом је командовао Србин, Јаков Утешинић.

Турци су сад, само због ове куле, морали да изнесу неколико већих топова (Falkonets) на тороњ фрацишканерске цркве, те су одатле били на кулу и прилично је општетили.

Пробивши једну провалу на зиду унутрашњег града, Турци су јуришали 16 Августа, на овај градски део. Ахмед-Паша, који је командовао средином трупа које су нападале, пробио се је био кроз градску провалу и почео је избијати и у унутрашњост града, али га нису потпомогле довољно и на време, његове трупе с левог и с десног крила, те је и он сузбијен с доста губитака.

Сутра дан по овоме, наместили су Турци, мост преко Саве и довели су још доста своје војске на српску страну, па су после неколико дана опет јуришали на град с некаквих 20 колона у исто време, али су их Срби и Мађари и сада одбили.

Но, незнатан број Мађара и Срба који је био у граду, и ако је бранио град храбро и одважно и одбио толике турске јурише, није могао да издржи ово, још за дуго време. Борећи се дан ноћ, против силе, толико надмоћније од њих, почели су и они да малаксавају. Терети су били такви, да су премашали људску снагу, те је

природно што су се сад почели да показују велики и знатни успеси на турској страни.

Некакав потурчењак, Талијанац, градски бегунац, показао је Турцима, како се може да поткопа и да обори с мином, она градска кула, у којој је била храна, и она је тако ускоро оборена и порушена.

Смео и одважан један Турчин, прикрао се је био једноме градскоме чардаку и запалио га, те се с њега није више могла да брани градска страна на којој је он био.

На једној кули, на десном турском крилу, запалили су турски топови кров куле, те се и она није могла више да брани.

Утешинић је био рањен, и после овога Турци су порушили и његову кулу с једном мином.

Михајл Море, један од команданата у граду, нешто се је често и досад дошаптавао с Турцима, а сад је затражио у њих примирје на 5 до 10 дана, које су Турци попреко одбили.

У оваком стању, Турци су почели поново јуришавати и нападати на град. То су била два последња али силна јуриша, 26 и 27 Августа, које су по срећи, Мађари и Срби још могли одбити.

Али су Турци, ма да су опет одбијени, почели сад довикивати посади градској: *како султан јемчи свакоме за живот и за имање, ако му се преда град*, и посада градска, која је опажала оно домигивање Мореово с Турцима, почела је усљед овога, да се колеба. Настале су сад и неке гласне препирке, команданата градских, Олах и Бота с Мореом; но у томе стигне им вест (28 Августа) да су Турци узвратили једног мађарског весника, кога им је послао краљ Лудвиг, да им јави: да се ни одкуд и ни каквој помоћи не надају, и то је учинило крај препирци.

Море је отишао одмах у турски логор те је уговарао с Турцима о предаји града, а два турска официра дошла су у град с ферманом султанским, којим се јемчи посади градској савршена безбедност и дозвољава свакоме који хоће, да може да се сели са својим иметком гдн' му је воља, или да остане на своме добру у Београду ако воле; и Београд је овако прешао први пут, у власт Турака 29 Августа 1521 год. пошто су Немци и Мађари владали у њему, пуних 96 година, и остаће у њиховој власти 167 година.

Неки од страних писаца историје Београда, записали су: да је султан Сулејман, издао мађарској војсци, сву плату, коју до сад није била примила, и да ју је испратио у Угарску, док су други неки забележили, да су Турци, пошто су примили град и посели га, напали изненада на Мађаре и све их поубијали.

Ово последње не стоји, кад се зна, да је краљ Лудвиг, по предаји Београда, дао под суд, све његове команданте и све официре београдске посаде, зато, што су предали град.

Они први команданти Београда Терек и Хедерварија што су напустили Београд још пре описе и отишли негде без ичије дозволе, осуђени су у одсуству, на губитак свега свог имања.

Исто тако не стоји ни она тврдња некојих страних писаца, да су Мађари изгубили овога пута, Београд, због некакве издаје Срба, или по другима, сачињим зато, што се Срби нису хтели и даље да туку, те су Мађари због тога морали да се предаду, кад се зна: да је сам краљ Лудвиг, кривио због ове предаје Београда, мађарске официре а нарочито команданта Море-а, за кога је говорио: да је зао и неваљао човек; а краљ би, јемачно, споменуо и Србе, ма и једном речи, да је при овоме било ма какве њихове кривице.

Но стоји, да Сулејман није, према Србима, који су бранили Београд, одржао реч коју им је био дао, јер их је све послао (9 Септембра) из Београда у Цариград, заједно с њиховим свештеницима и калуђерима и населио тамо с њима једно село, коме је дао име *Београд*, а у Београду је оставио само оне, махом старе Србе, који су били на миру за време обране Београда.

Срби су имали у ово време, у својој цркви у Београду, мошти Свете Патнице? (:Sveta Patnica; Santa Wenganda), једну руку Свете Варваре Мученице и једну икону Свете Богородице, и Сулејман је наредио, те су они Срби, који су се селили у Цариград, понели све ово собом, а после је продао све то цариградском патријарху за 12,000 дуката.

Цркву српску, из које су ове светиње узете, преобратио је Сулејман у џамију, у којој је клањао и провео дуго време, кад је прешавши из Срема, ушао у Београд први пут. (30 Августа 1521).

После овога долазио је Сулејман у Београд, још и 2 и 5 Септембра, а 14 ис. м. и преноћио је у њему.

За команданта Београда одредио је Сулејман, Бали-Бега, сина Јаја-Папиног, који је у исто време био и командант санџака смедеревског а и командант шабачког града; а од војске турске, одредио је: 30,000 људи са 200 топова, за посаду Београда; 10,000 људи са 50 топова, за посаду Смедерева и 10,000 људи с 20 топова, за посаду Шапца.

За време ове опсаде, Београд је много порушен; местимице био је уравњен са земљом, и Сулејман је наредио, те је сад изнова подигнут и сазидан и довео је у Београд 21,000 Влаха и Цинцара, који су ово урадили и извршили.

Какав су облик добиле у ово време фортификације Београда, видићемо кад се поново почну да ломе око њих Немци и Турци.

Сулејман је, пошто је наредио како ће се Београд да утврди и како ће да се очисти оно војено острво под градом, од дрвећа и многе горе која је на њему била израсла, оставио Београд 19 Септембра 1521 год. и пошао је за Цариград. Првог дана свога путовања дошао је на конак у Смедерево а седмог (26 Септем.) ноћио је у Нишу; 6 Октобра дошао је у Пловдив а 13 у Једрене и 19 Октобра, управо после месец дана путовања, ушао је свечано у Цариград.

За време док су Турци у ово доба држали Београд, прошло је кроз Београд неколико путника, учених Јевропљана, те од њих знамо, ма и површно, како је у опште изгледао Београд у то време.

Путници ови били су : Верацијус, Бусбек, Герлах и барон Вратислав, који су били у Београду 1553, 1555, 1578 и 1591 године¹

Кад белешке о Београду, скију ових путника, скупимо у једно, кад их једне с другима сравнимо, исправимо и допунимо, излази, да је Београд у то време, био подељен у три главна засебна дела : град, варош и подграђе.

Град је био на оном чоту над ушћем Саве у Дунав, и имао је високе зидове и бедемове и јаке округле и четвртасте куле.

Варош је била пред градом, источно од њега, на узвишеној равнини београдске-врачарске — косе, у просторији од првога, спољашњег, градског платна и његове две округле и две четвртасте куле, па даље к врачару, с многим лепим, засебним кућама, које су испале далеко

¹ Верацијеве белешке о Београду, види у Гласнику V, у Катачићевом опису Београда, а остале у Гласнику XXXVI у саставу г. Чед. Мијатоњића «Пре Триста Година» и у Шумадинци 1855 год. «Путовање кроз Србију» опет од њега.

у врачарско поље у виду летњиковаца, без икаквих зидова или утврђења с те стране, у то време.

Подграђе је било доле у низини дунавској, на десној обали Дунава, под градом и испод вароши; оно је било опасно једним градским зидом, који је, обухвативши сво подграђе, допирао под сами град и с њиме се додирао.

Град је имао на зидовима и на кулама топарнице за топове и пушкарнице кроз које се је пуцало из пушака. Куле су биле махом све, покривене оловом. Једна кула звала се је Небојша и у њој је држато негда једно велико звоно, које је звонило кад је београдска војска требала да пође где у бој.

Била је и изван града, између њега и вароши једна велика кула, но од дрвета, и на њој је био сат и једно звоно, о које је, један стражар, који је увек био на кули, избијао, колико је кад требало, сати.

Свуда око града и подграђа били су велики и дубоки суви ровови, а у граду је био један велики магацин пун хране која се је чувала за војску, кад би пошла у бој или кад би град био опседнут.

Пристаниште војено на дунаву у доњем граду, чувале су и браниле на његовом ушћу, две велике куле; ту је између њих, затезан, кад је требало, од једне до друге, један јак гвозден ланац, који је бранио да не могу да уђу у пристаниште кришом, туђе лађе.

Подграђе је било доста неугодно; имало је махом мале и ниске куће и само неколико дућана, те у њему није било никакве живости нит каквих већих радња.

Варош је била доста угледна; имала је много, доста лепих и великих зиданих кућа, које су све биле покривене шиндром. Свака је кућа имала пространу авлију и башту које су биле заграђене даскама и тарабом.

У овом делу Београда живели су измешано људи готово свију разних вера, као: Турци, Срби, Грци, Јевреји, Маџари, Власи и Далматинци.

Варош је била врло жива због великога промета и трговина које су се у њој водиле; имала је доста дућана и неколико лепих караван-сераја, међ којима је био најлепши караван-серај који је саградио Мехмед-Паша, од материјала и грађе коју је узео са једне српске цркве коју је он порушио. Овај караван-серај имао је засебан безистан с јаким сводовима и ту су трговци држали и продавали своје јеспане, који су им ту били сигурни од ватре и пожара; уз безистан била је велика двокатна кућа као други део караван-сераја у којој су становали путници и страни трговци, који су долазили у Београд са својим јеспанима. У трећем делу Караван-сераја била је велика авлија са шталама за стоку; на среди авлије била је лепа чесма с чистом и здравом водом; код ове чесме био је један велики округлао камен, на коме је било изрезано: *Qui crediderit, et baptizatus fuerit, salvus erit, Anno 1538*, (Ко верује и крсти се, биће спасен. Године 1538!!).

Уз остале трговине и дућане имали су Турци у Београду у овоме његовоме делу — у вароши — и продавницу за људе, за жене, девојке и за децу. Ту су продавали Турци јавно, своје робље, и ту је могао сваки да бира и да проба роба са сваке руке и да купи онога који му се допадне и какав му треба.

Само један од путника, које смо споменули. (Герлах, 1578), каже: да у ономе крају вароши, који се је протезао доле к Сави, и у коме су живели Цигани, и они Срби, који су били сасвим сиротног стања, има једна мала српска црква, која је славила Св. Архангела Михајила, а сви остали, веле: да у време њихова проласка кроз Београд, није било у Београду ни једне једине хришћанске

цркве, и да су зато хришћани, католичке вере, служили службу Божију и молили се Богу, у једној приватној кући, где су имали и једнога свога свештеника.

Но код свега овог суровог и грубог настојавања Турака, да одвикну Србе у Београду, од исповедања своје вере онако како су научили од својих старих, Срби су остали и сад верни својој православној вери, под заштитом побожних свештеника и пречасних својих отаца, који су могли, баш у ово време и сред ових фанатичних Турака, штампати у Београду четири света јеванђеља.

Заслужује да се с хвалом и с признањем спомене име јеромонаха Макарија који је ово извршио 1552 год. о трошку Дубровчана: Радише Дмитровића и Тројана Гундулића¹.

У време владавине турске у Београду, у ово доба, Београд је почео да постаје нека врста турске силе где је требала да се стече сва турска моћ. Кад су 1594 год. устали на Турке, Срби у Банату, и почели да се туку с њима код Вршца, Липе, Палтоке и т. д. и кад су се на крају ове године, придружиле овим Србима и некоје румунске и козачке чете, везири султанови, одлучили су да прогласе: да је вера и отаџбина турска у опасности и да пренесу „пророкову заставу“ из Дамаска у Београд и одатле к својој војсци у Угарској.

Кад су после овога, српске и румунске, устаничке чете, с почетка 1595 год. прешле по леду доње Дунаво и освојиле: Никопољ, Свиштово, Рахово, Разград, Силистрију и Черну Воду, и потукле војску Евнуха-Ахмед-Паше, и кад су некако у то доба српски драговољци

¹. Види у Годишњици I од 1877 год. историску студију г. Чед. Мијатовића „Шта је желео и радио Српски народ у XVI-ом веку, стр. 87.

освојили и опленили Софију, стајао је код Београда са многим турском војском Синан-Паша потурчењак, ал ни њима ни Србима у Батату, ништа није могао да уради. Но грозни овај човек, немогући с толиком својом војском, ништа живим Србима, намислио је да им се свети на њиховим мртвима; и зато је пренео из манастира Милешева (:на реци Милешеви у водопаћи Лима, близу Пријепоља?) у Београд, посвећено тело светога Саве и ту га спалио на Врачару, 27 Априла 1595 године¹.

За време турске владавине у Београду, у ово доба, Срби су прилежно радили своје занате и као да и извесне вештине и художства нису напуштали нити батаљивали. Кад су Срби Сарајевци 1689 год. хтели да поклоне својој цркви у Сарајеву, једно јеванђеље, дали су га у Београду, београдским кујунџијама да им га окују у сребро и лепо украсе са изпупченим светитељским сликама. Ово се јеванђеље чува и сад још у горњој цркви у Сарајеву и на њему има написано: да је оковано у српском Београду и о чијем је трошку то урађено.²

ХП. И з в о р и

1. Деспот Ђураћ Бранковић, господар Србима, Подунављу и Зетском Приморју. I и II књига. Написао Чед. Мијатовић. Београд 1880, 1882.

Примедба. Ово дело г. Мијатовића, употребили смо у толикој мери, да би право било да кажемо: да смо управо преписали из њега у изводу, све, о Београду, до његове друге опсаде и одбране под. Хуњацијем, ма да смо

¹ Види и о овоме у Годишњици I у истој штудији г. Чед. Мијатовића на стр. 82—84.

² Види чланак Мите Живковића „Србуље у Сарајеву,” у Гласнику 63, српског ученог друштва, 1885 год, стр. 201.

tungen auch Scharmützel und Schlachten so in Ober und Under Ungern auch Siebenbürgen mit dem Türckén von Ao 1395 bis auf gegenwertige Zeit gedenkhwürdig geschehen Alles gründlich und Ordentlich (Dergleichen wo niemalsjn Türck aussgangen) zusammen verfast und mit Fleiss beschrieben, durch Hieronimum Ortelium Augustanum. Nirnberg M D C I I.

Примедба. Поред узетих бележака, из овога је дела и слика Београда која иде уз овај састав и која преставаља како је изгледао Београд 1521 год. кад се је гледало на њ, с онога војеног острва на Дунаву под градом.

Њу смо узели из Атласа Београда који нам је, изволео ставити на расположење, Краљ Милан I. на чему смо веома захвални Његовом Величанству.

Вреди да познамо овом приликом, и читаоце с овом дивном књижевном редношћу.

То је збирка планова и слика Београда, које су рађене и штампане пре неколико векова. Има их на број 106 комада и узете су већим делом из старих, страних списа који говоре о Београду. На неким су уцртане и битке и борбе које су се догађале на Београду у време из кога су слике.

Албум је овај уникум који ће ово и остати, јер мучно да ће кад, још коме испасти за руком да нађе и искупи оволики број слика тако старих, тако ретких и тако лепо очуваних.

Из њега смо сазнали још и за ове стране писце који су писали по нешто о Београду.

1. Happel. „Thesaurus exticorum“ Hamburg 1684.
2. Zimmermann. „Türken Krieg“ Augspurg 1665.
3. Birken „Donaustrand“ Nürnberg 1684.
4. Dilbaum „Εἰχονορσάζει“ Augspurg 1603
5. Bodenehr „Das befreyte Ungarn“ Augspurg 1718.
6. Govoni „L'origine del Danibo“ Bologna 1685.

7. Birkenstein. »Erzherz. Handgriffe des Zirkels«
Wien 1690.
8. Scala. »L'Ungheria compendiata« Modena 1685.
9. Peetes »... eripiendas Hungariae Civitates« An-
vers 1684.
10. Wagner »Delineatio Provinciarum Pannoniae«
Augsburg 1684.
11. Eugène »Siegreiche Conquesten« 1717.
12. — — — Das ehemals gedruckte Koenigr. Ungarn«.
Frankfurt 1688.
13. J. U. M. »Pannon. Kriegs und Friedens Begebn«
Nürnberg 1686.
14. Feigius. Wanderb. Adlerschwung« Wien 1684.
15. Boetio. »Ungarn. uud Venetianisches Kriegsthe-
ater« Leipzig 1717.
16. Kunike. »264 Donau Ausichten« Wien 1826.
17. Hering G. »Sketsches on the Danube in Hungary
aud Transylvania London
18. Du Bosc (Claude). »The military history of Prin-
ce Eugene London 1735.
19. Dumont. »Histoires militaire du Prince Eugene.
A la Haye 1729.

Нанослетку ваља нам напоменути да смо загледали.
и понешто узели и из дела, која смо спомињали код чла-
нака о Београду, који су до сад већ штампани а нарочито оно, од Gottfried-a Ulrich-a, и A. K. Eichera, као
и у саставе г. Чед. Мијатовића »Пре триста година«.
Гласник XXXVI. »Шта је желео и радио српски народ«
у XVI веку. Годишњица I, и његов превод путовања кроз
Србију, барона Вратислава, Шумадинка 1855 године.

МИРОСЛАВ, БРАТ СТЕФАНА НЕМАЊЕ, ВЕЛИКОГА ЖУПАНА СРПСКОГ

Тимотија Флорински приопштио је у „Аѳонскіе Акты и фотографическіе снимки съ нихъ въ собраніяхъ II. И. Севастьянова, С. Петербургъ 1880 на стр. 22—23. под бројем 3. хрисовуљу Стефана Уроша I. (1243—1277) ма-настиру св. Апостола Петра „ниже къ Лнмоу“, у изводу. Година „дугачке и веома важне“ хрисовуље те, на којој је потписан и „**Стефанъ Оурошъ по милости божиихъ краљъ и самодръжцьъ всѣхъ сръбскихъ земель и поморскихъ**“ и „**Арсеиниѣ по м. в. прѣосвещенни архіепископъ всѣхъ сръбскихъ земель и поморскихъ**“ није назначена, — и хрисовула-та, премда и печат има, неће бити ориџинал већ препис. Приопштени из ње извод гласи: „**смирении по милости твојој владико мѡи христѣ, вседръжавни господниѣ всеѣ сръбскихъ земель и поморскихъ, Стефанъ Оурошъ, синъ ске-таго господина краља Стефана прѣоканѣуаѣнаго краљѣа, вѣнѣюкъ скетаго Симеона, владнѣуѣствоуѣуѣу ми къ днѣ кра-левѣства ми вѣсми землѣми отѣуѣства ми грѣхъ ради моѣхъ изидоше Боугаре и поплашише црѣковъ скетаго апостола Петра къ лнмоу и вѣзеше ризницю и сѣсоудѣ црквеннѣи и хрисоволь златопечатѣни, уѣо вѣше записалъ (отѣць) царѣства ми своѣмю стрнѣю великомю кнезю хѣльмскомю Мирослакоу и моѣмю дѣдоу. призѣа царевѣство ми Архнепископа Ар-сении и епископа хѣльмѣнаго сѣв(оу), (вѣра)та царевѣства ми кѣко вѣше оутѣрѣдѣа хрисоволь прѣоканѣуаѣни краљъ Сте-фанъ отѣць царевѣства ми съ вѣратомъ своимъ светымъ сѣ-**

комъ прѣкниъ архиепископомъ, тако и азъ, изъведиъ отъ брата кралекства ми, съ архиепископомъ Арсениемъ и съ всеми епископи и съ игуменн и съ кластєи великими и малими кралекства ми и зилехъ богомъ и т. д. Затим се именују записана села.

Из хрисовуље дознајемо :

1-во, да је брат краља Уроша I. Предислав а построигом Сава и по Арсенију I. Архиепископу од г. 1233—1263. Архиепископ Сава II. (1263—1270.) прије тога, а наике тада, кад је поменута хрисовуља цркви Петровој на Лиму написана, био Епископ хумски, о чем у кратком животу његовом у познатом зборнику живота српских архиепископа нема помена.

2-го, да су Бугари за краља Уроша I. и Архиепископа Арсенија, дакле између 1243—1262 г., упали били у српске земље и да су на име опленили поменуту цркву св. Петра на Лиму. Из листине у *Mon serbica ed. Miklošić* (бр. XLI, XLIV, XLV) знали смо, да су Дубровчани дне 15 Јуна 1253. били склопили савез за одбрану и напад, против српског краља Уроша I. и брата му краља Владислава са бугарским царем Михајилом Асепом и зетом његовим Севастократором Петром, и да је у савез тај ступио 22 Маја 1254 и Жупан Радослав, син кнеза хумскога Андрије а верни кметвеник краљу Угарском, Бели IV. Но пошто су се Дубровчани по гласу листине од 23 Авг. 1254. (Mikl. 45) већ измирили били, то се није знало да ли је између 14 Јуна 1253 и 23. Авг. 1254. до рата и окршаја између поменутих савезника с једне и краља Уроша I. с друге стране дошло. Ништа нам не смета, да поменути у хрисовуљи упад Бугара у српске земље однесемо у г. 1253 или 1254 г. и даље да узмемо. да је хрисовуља та после 1254 а прије 1263 издата. Но овде се то мене баш толико не тиче, колико ме се тиче то, што

3. Краљ Урош I. у тој хрисовуљи великог кнеза хумског Мирослава, *стрицем* оца свога, првовенчаног краља Стефана а својим дедом назива. По томе би хумски кнез Мирослав био брат Стефану Немањи, деду краља Уроша I. те с тога овај и њега, брата деда свога, дедом својим назива. И савремени Анзберт каже: да је Мирослав брат Немањин (*magnus comes Neaman* (Немања) *dictus*, ас *germanus suus Crazimerus* (Страцимир) — *idem praterea comites* (Немања и Срацимир) *cum tertio fratre suo Mercilao* (Мирослав) (*Ansberti Historia de exped. Friderici Imperatoris ed. Dobrovski p. 31--32.*

Позивајући се на писце о крсташком походу Фридрика I. Барбаросе назива и Томко Мрњавић браћу Немањину Мирославом и Срацимиром (*Chressimirum*). За писце те знао је и Орбин, само не знам, откуд у њега место Срацимир стоји погрешно Константин. Лукаревић зна само за Мирослава као брата Немањина. Дифрен пише на стр. 54.: *Tradunt sacrae Friderici I. imperatoris expeditionis scriptores, obvios illum habuisse tres fratres, Nemanem, Chracimirum et Mechillavum* (Мирослава). Оба та брата Немањина (Срацимир и Мирослав) помињу се и у уговору с Дубровчанима од г. 1186 *„ex parte magni jupani Neman et fratrum ejus comitis Strazimiri et comitis Miroselai.“*

У летопису Хиландарском, као што га је наш Рајић г. 1758 преписао, пише под г. (6647=1139): **„во время Смишуна Коминна въ 24^{оо} лето владения — Немана приять нахелство въ земли сербстѣн, иже глаголетсѣ Рась. Братъ его Мирославъ князь бѣ въ земли холмской Далматію же Греки придержашъ“** (в. у „*Starine* књ. XIII. на стр. 190) почетак Верковићевог летописа).

Но у обичним српским Родословима и Летописима називају се браћа Немањина: Првослав, Завид (погрешно Давид) и Срацимир, — а Мирослава међу њима нема. II

за Завида каже се у њима, да је саградио цркву св. Апостоле Петра и Павла у Лиму. У старом једном еванђељу записано је, да је писано великом кнезу Мирославу сину Завидину; и из тога су неки изводили, да је Мирослав као син Завида или Завиде, брата Немањине по Родословцима српским, био управ братанац то јест синовац, а не брат Стефану Немањи. Но да је то истина, били се онда у хрисовули краљ Урош I. рећи могло: **»хрисо-коль, што баше записалъ отъцъ царства ми скоюмо стричю великому кнезю хльмскомоу Мирослакоу и моему дядоу«**?

Мирослав велики кнез хумски био је свакако брат Стефану Немањи; а да ли је истом Мирославу а не другом ком Мирославу сину Завидину писано поменуто еванђеље? и да ли је Мирослав био старији брат или је Стефан Немања био старији и од Мирослава и од Срацимира? и како да се разуме место мало час поменуто: **»хрисо-коль, што баше записалъ отъцъ царства ми скоюмо стричю великому кнезю Мирослакоу«**, ако је Мирослав, као што Кукуљевић пише (в. Rad jugoslav. Akad. књ. LIX) г. 1194. умр'о? — питања су, на која одговорити нисам дужан, а нисам у овај час ни у стању, да та питања решавам. Нека млађе снаге то покушају, но и оне нека причекају, док г. Ђубомир Стојановић извештај о свом бављењу у Русији и у извештају том поменутоу хрисовољу краља Уроша I. у целини не изда.

Иларион Руvaraц

МУХАМЕДАНСКА И ХРИШЋАНСКА ГОДИНА

I.

Општи основи.

1.

Турци рачунају време и броје своје године по месечним месецима и месечним годинама, не доводећи их ни у какву везу с хришћанским, сунчаним годинама.

2.

Месечни је месец време од једне месечне мене до друге и има 29 дана, 12 сати, 44 минута и 3 секунда, а месечна година има 12 оваких, месечних месеца или 354 дана, 8 сати, 48 минута и 36 секунда.

3.

У једној својој обичној години Турци броје 354 дана, те им је зато, обична њихова година, краћа од праве месечне године за 8 сати, 48 минута и 36 секунда.

4.

Сунчана је година време за које земља једаред сврши свој пут око сунца и има 365 дана, 5 сати, 48 минута и 48 секунда.

5.

У једној обичној својој години Хришћани броје 365 дана, те им је зато ова краћа од праве сунчане године за 5 сати, 48 минута и 48 секунда.

6.

Права месечна година краћа је од праве сунчане године за 10 дана, 21 сат и 2 секунда,

7.

Обична турска година краћа је од обичне хришћанске године за 11 дана, а због месечних мена и преступних турских, и преступних хришћанских година, кад кад 10, а кад кад и 12 дана.

8.

Због тога се, свака нова, турска година, упоређена с нашом хришћанском годином, помера у напред за 10, 11 или 12 дана према нашој новој години.

9.

Зато се турски исти месеци, њихове нове године, исти празници, рођен дани и бајрами, померају из једног годишњег времена у друго и прелазе из лета у пролеће па у зиму и у јесен, док после овога не почну падати опет у лето

10,

Као што ми додајемо свакој нашој четвртој години по један дан због оних 5 сати, 48 минута и 48 секунда, за колико је права сунчана година дужа од наше обичне године, јер то износи за 4 године од прилике 1 дан, да би остали тако, што ближе правој сунчаној години, те имамо због тога *престуане* године, и Турци додају тако

исто, свакој групи од њихових 30 година, по 11 дана, због оних 8 сати, 48 минута и 36 секунда, за колико је права месечна година дужа од њихове обичне године, јер то износи за 30 турских година од прилике 11 дана, да би остали са својом годином што ближе правој месечној години, те тако и зато и они имају своје *преступне* године.

11.

Обичне и преступне своје године Турци су распоредили у периоде времена од својих 30 година тако, да су им 1, 3, 4, 6, 8, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 19, 20, 22, 23, 25, 27, 28 и 30 година, *обичне* — *просте* — године, које имају 354 дана, а 2, 5, 7, 10, 13, 16, 18, 21, 24, 26 и 29 година, *преступне* године које имају 355 дана.

12.

Према овоме, период времена у коме се сваке 4 године нашег рачунања, понавља додовање једног дана свакој нашој преступној години, износи код нас 1461 дан, док код Турака њихов период времена од 30 година у коме се додаје 11 дана и то свакој другој ил трећој години по 1 дан, износи 10631 дан.

13.

Као што се код нашег рачунања година зна да је свака наша година преступна, које је број, делим с бројем 4 без остатка (без разломка у пуном броју количника), тако се и код Турака ово зна, по деоби броја њихове године с бројем 30, само што код њих бројитељи (од $\frac{1}{30}$, до $\frac{29}{30}$) у разломцима количника, показују према бројевима како су распоређене турске године у сваком периоду времена од 30 година на *просте* и на *преступне* — тачка 11 — да ли је турска година *обична* — *проста* — или *преступна*.

Разуме се да при овоме, цео број у количнику и кад нема уза њ никаквог разломка, код сваке 30 турске године, показује да је та година *обична* — *проста* —.

Тако је 1304, турска година ($1304 : 4 = 43 \frac{11}{30}$) обична година, као што је и 1305 ($1305 : 30 = 43 \frac{15}{30}$), док је 1306 ($1306 : 30 = 43 \frac{16}{30}$) преступна, јер брејеви 14 и 15 у остатку или у бројитељима разломака у количницима ($43 \frac{11}{30}$ и $53 \frac{15}{30}$) показују, у распореду од 30 турских година на обичне и преступне године — тачка 11 —, обичне године, а број 16, у бројитељу разломка у количнику $43 \frac{16}{30}$ показује *преступну* годину.

14.

По количницима и по бројитељима у разломцима, који иду уз целе бројеве количника, по деоби броја какве турске године с бројем 30, зна се још за годину о којој је реч, у коме је периоду од 30 турских година од почетка турског рачунања година и која је она по реду у своме периоду од 30 година, при чему цео број у количнику показује број минулих периода а бројитељи у разломцима редни број година у првом периоду за овима.

Разуме се да и овде количник у целоме броју и кад нема уза њ никаквог разломка, показује последњу (30) годину сваке периоде од 30 турских година.

Тако су 1304, 1305 и 1306 турска година у 44 периоду од 30 година 14, 15 и 16 година по реду од почетка те 44 периоде, док ће 1320 турска година, бити последња у том периоду, пошто је бој 1320 делим с бројем 30 без остатка ($1320 : 30 = 44$) т. ј. без икаквог разломка уз цео број (44) количника.

15.

Дванајест месеци у једној турској години имају по 30 и по 29 дана, и то: безпарни, по реду од првога,

дакле 1. 3. 5. 7. 9 и 11 по 30, а парни т. ј. 2, 4, 6, 8, 10 и 12 по 29 дана и зову се по реду од првог: Мухарем (30 дана), Саџер (29 дана), Реби — ул — Евел (30), Реби — ул — Ахир (29), Џемази — ул — Евел (30), Џемази — ул — Ахир (29), Реџеб (30), Шабан (29), Ремазан (30), Шевал, (29), Зилхиде (30) и Зилхиде (29 дана),

16.

Зилхиде, последњи месец у турској години, има у преступним годинама, 30 дана, и то је онај 1 дан, који Турци додају свакој својој преступној години, онако као што ми додајемо нашем месецу Фебруару 29ти дан у нашим преступним годинама.

17.

Турци су почели да броје своје године од сеобе (Хиџрет) њихова пророка Мухамеда из Меке у Медину а то је од нашег 16 Јула 622 године, те смо ми зато с нашим рачунањем година од Христово рођења, старији од турског рачунања за 227016 дана или 621 годину, 6 месеци и 15 дана.

II.

Прерачуњавање турских година у хришћанске године.¹

18.

Кад се зна дан, месец и година турског рачунања времена, па се хоће да нађе у који дан и месец и које године по нашем рачунању година, пада тај дан, онда ваља наћи:

¹ Хришћанске године по старом (Јулијевском. — православном —) календару.

а, који је то дан по броју, од времена хецрета од кад Турци рачунају своје године (тачка 17).

б, коме дану по броју, по нашем рачунању година, одговара тај дан; и

в, који је месечни датум тога дана и које године, по нашем рачунању

19.

Пример. 1 Шевала 1221 турске године, који је наш месечни датум и које наше године?

а, Од 1 Мухарема до 1 Шевала 1221 турске године има 9 месеци и 1 дан. (Тачка 15).

Од ових 9 пуних месеци, пет њих имају (тачка 15) по 30 дана, = свега 150 дана, а 4 њих по 29 дана = свега 116 дана или сви у скупу 266 дана а са 1 вим Шевалом свега » » » 267 дана.

У прошли још пуних 1220 турских година, има $(1220 : 30 = 40 \frac{20}{30})$, 40 пуних периода од 10631 дан, и преко овога још пуних 20 година дана (тачка 12).

40 пуних периода од 10631 дан, чине (40×10631) 425240 дана.

У оних још, 20 пуних турских година, има 13 обичних година од 354 дана и 7 преступних година од 355 дана (тачка 12), што износи свега: .

13 \times 354 » » 4602 дана.
и 7 \times 355 » » 2485 »

Свега 432494 дана.

Дакле свега 432594 дана има од почетка турског рачунања година. па до 1 Шевала турске 1221 године.

в, Кад се овоме броју дана по турском рачунању година, дода број дана за колико је наше рачунање година старије од турског, а то је 227016 дана (тачка 17)

ће се редни дан по нашем рачунању од Христовог
 ња, који одговара овоме дану по турском рачунању
 је $432594 + 227016 = 659610$.

Дакле 432594 дан по турском рачунању, одговара
 310 дану по нашем рачунању година.

г. У 659610 дана понашем рачунању година, има
 $610 : 1461 = 451 \frac{699}{1461}$), 451 период од 4 године и пре-
 тога још 699 дана, а ово износи $(4 \times 451 = 1804)$
 их година 1804 год.
 9 дана.

У 699 дана има $(699 : 365 = 1 \frac{334}{365})$ или . . . 1 год.
 34 дана.

Свега дакле наших 1805 год.
 34 дана.

Са 334 дана улази дакле 659610 дан нашег рачу-
 а, у нашу 1806 годину.

Почињући од 1 Јануара 1806 године, 334 дан у тој
 ни, која је обична — проста — пада на дан 30 Но-
 ђра 1806 год. (Јануар 31. Фебруар 28, Март 31, Април
 Мај 31, Јуни 30, Јули 31, Август 31, Септембар
 Октобар 31 и Новембар 30 дана, дакле свега 334 дана.

*И по томе 1 Шева 1221 турске године, пада 30 Но-
 ђра 1806 наше године.*

То је дан Светога Андреје (30 Новембар), кад су наши
 ни у првом свом устанку, 1806 године, узели од Ту-
 а београдско подграђе и његова утврђења. А тога је
 а био Турцима бајрам који пада свакад 1 Шевала, и
 ци су бројали тада, своју 1221, годину.

III.

**Прерачуњавање хришћанских година (по јули-
јевском — старом —) календару у
турске године.**

20.

Кад се зна дан, месец и година хришћанског рачу-
нања времена, па се хоће да нађе, коме дану, кога ме-
сеца и које године по турском рачунању година, одговара
тај дан, онда ваља наћи:

а. Колико је дана прошло од Христово рођења, од
кад ми бројимо наше године, до тога дана.

б. коме дану по броју, по турском рачунању времена
одговара тај дан; и

в. у који месечни дан и у коју годину по турском
рачунању, пада тај дан.

21.

Пример. 30 Новембра 1806 наше године, који је
месечни дан и која је година по турском рачунању?

а. 30 Новембар је 11 ти пун месец у свакој нашој
години и од 1 Јануара до 30 Новембра 1806 године, која
је обична, има (тачка 11 и 19), 334 дана.

У прошлих још 1805 пуних година
има $(1805 : 4 = 451 \frac{1}{4})$, 451 период од
1461 дан и преко тога још $(\frac{1}{4})$ 1 г. дана
451 период од 1461 дан има (451×1461) 658911 дана.

И још она једна обична година дана, 365 дана.
Свега 659610 дана.

Свега дакле до 30 Новембра 1806 године има, од
почетка нашег рачунања година, 659610 дана.

б, Дан по турском рачунању година, који одговара овом дану по нашем рачунању, паћи ће се, кад се од овога броја дана (659610) одузме 227016 дана, за колико је наше рачунање времена старије од турског (тачка 17) $659610 - 227016 = 432594$.

Дакле 432594 дан по турском рачунању година, одговара 659610 дану по нашем рачунању година.

в, У 432594 дана по турском рачунању година, има $(432594 : 10631 = 40 \frac{7354}{10631})$, 40 турских периода од по 30 пуних година, и преко овога још 7354 дана, што износи $(40 \times 30) = \dots \dots \dots 1200$ тур. год. и 7354 дана.

У 7354 дана $\frac{(7354)}{(10631)} \dots \dots \dots$
 има $(7354 : 354 = 20 \frac{274}{354}) \dots \dots \dots 20$ год.
 и још 274 дана.

Свега 1220 год.

Од ових 274 дана отпада 7 дана, на 7 преступних година, (тачка 11), колико их има у оних 20 турских година које су рачунате у 354 дана, док оне имају 355 дана те зато остаје $(274 - 7 = 267)$ још свега 267 дана.

Имамо дакле свега 1120 тур. година и 267 дана.

267 дан, после пуних 1220 турских година, пада, у 1-ви дан турског месеца Шевала 1221 турске године. (Мухарем има 30 дана, Сафер 29, Реби — ул — Евел 30, Реби — ул — Ахир 29, Џемази — ул — Евел 30, Џемази — ул — Ахир, 29, Реџеб 30, Шабан 29, Ремазан 30 и 1 (први) дан Шевала, дакле свега 267 дана, (тачка 15).

И по томе 30 Новембар 1806 наше године, пада на дан 1 Шевала 1221 турске године.

Тога је дана био Турцима бајрам који пада увек 1 Шевала и Турци су тога дана 1221 своје године изгубили Београд, кога су им Срби узели на јуриш 30 Новембра (на Св. Андреју) 1806 године.

IV.

**Прерачуњавање турских година у хришћанске
и хришћанских у турске, краћим
рачунањем.**

22.

У 33 пуне, турске године има $(33 : 30 = 1 \frac{3}{30})$ један пун турски период од 30 година и преко овога још 3 пуне турске године.

У једном турском периоду од 30 година, има (тачка 12) 10631 дан.

У три пуне турске године преко овога, има две просте од 354 дана (тачка 11), свега 708 дана. и једна преступна од 355 дана.

Свега дакле 11694 дана.

У 32 наше пуне године, има $(32 : 4 = 8)$ наших 8, пуних периода од 1461 дан (тачка 12) што износи свега $(8 \times 1461) =$ 11688 дана.

Дакле у 32 наше године има *скоро* (без 6 дана) онолико исто дана колико у 33 пуне, турске године.

23.

Према овоме, наше и турске године, стоје приближно, једне према другима у односу као број 32 према броју 33, и зато се, помоћу овога односа, могу да прерачуњавају турске године у хришћанске и хришћанске у турске, кад уз године нису у питању и месечни датуми и кад при овоме није нужна математична тачност, ако се број турских година помножи с бројем 32, па производ подели с бројем 33, кад ће количник у целој броју, пошто му се дода 622, за колико смо година ми старији од Турака у рачунању времена, дати број наше године која одговара већим својим делом, познатој турској години.

24.

Пример. 1221 турске године, која је била наша

$$1221 \times 32 = 39,072$$

$$39072 : 33 = 1184$$

$$1184 + 622 = 1806$$

је, 1221 турске године, била наша 1806 година.

25.

при овоме рачунању, по деоби с бројем 33, из броја турске године и броја 32, буде у којем пред целог броја и какав разломак, онда је емода не свагда, то знак, да позната турска година и истина, у годину која се нађе по збиру целоколичника с бројем 622, али да прелази доста у нашу годину.

26.

Пр. 1303 турске године, која је наша година.

$$1303 \times 32 = 41696 ;$$

$$41696 : 33 = 1263 \frac{17}{33}$$

$$1263 \frac{17}{33} + 622 = 1885 \frac{17}{33}$$

1303 турска година била је наше 1885 године да за доста, и у нашу 1886 годину. (Од 1 Јан. 1886).

27.

е зна нека наша година, па се хоће да нађе и кратког рачунања, која турска година њој да се од наше године одбије број 622, па се дели с бројем 33 и количник у целој броју зог разломка уза њ, помножи с бројем 33, и извод који се по овоме, добије, бити турска година одговара познатој нашој години.

28.

Пример. Наше 1806 године која је турска година?

$$1806 - 622 = 1184;$$

$$1184 : 32 = 37;$$

$$37 \times 33 = 1221.$$

Дакле је наше 1806 године била турска 1221 година.

Разуме се, да се овај начин прерачуњавања наших година у турске, може да употреби само за време после наше 654 године.

29.

Но ако по деоби с бројем 32 буде у количнику уз цео његов број, и каквог разломка, онда ваља, пошто се само цео број количника помножи с бројем 33, додати проивводу који се добије, још и онај број који је у бројитељу разломка, који иде уз цео број количника, и тада ће целокупан њихов збир бити турска година која се тражи и која одговара познатој нашој години.

30.

Пример. 1886 наше године, која је турска година?

$$1886 - 622 = 1264.$$

$$1264 : 32 = 39^{16}_{32};$$

$$39 \times 33 = 1287;$$

$$1287 + 16 = 1303.$$

Дакле је наше 1886 године, била турска 1303 година.

31.

Но зато:

а, што једна турска година има 354 или 355 дана, а наша година има 365 или 366 дана, те због тога, оваку нашу годину захватају две турске године, и то једна која се свршава и друга која у њој почиње, и што тако могу и по три њих да захвате нашу једну годину и то, једна

турска година која се у нашој години свршава, друга која у њој и почиње и свршава се и трећа још, која опет у њој почиње, као што је било наше 1877 године, кад се је 3 Јануара свршила турска 1293 година, па 4 Јануара почела 1294, па и она свршилз 23 Децембра и 24 Децембра почела трећа 1295 година ;

б, што наше и турске године не стоје тачно у односу као 32 : 33, због оних 6 дана који нама не достају па да имамо у наше 32 године онолико баш, дана, колико их Турци имају у своје 33 године ; и

г, што број 622 није право време година, за колико смо ми старији од Турака у бројању година, јер 227016 дана износи тачно 621 годину 6 месеци и 15 дана ; ово прерачуњавање турских година у хришћанске и хришћанских у турске *кратким рачунањем* неће бити тачно и може дати резултате који могу одступати од правога стања, за читаву годину дана.

Зато се оно може да употреби само за површна упоређивања турских и хришћанских година на брзу руку, ал никако у приликама и за послове где је нужна тачност.

V.

Таблице за упоређивање турских и хришћанских година.

32.

Краћим путем, лакше и брже могу се да упоређују турске и хришћанске године, једне с другима, помоћу упоредних таблица у којима су неки дани оба ова рачунања година, у извесном периоду времена, упоређени једни с другима, те се помоћу тога могу лако да упоређују међусобно и сви остали дани и датуми који су међу њима.

33.

Таблице за ово и овако упоређивање, које иду уз овај састав, прорачунате су за време од 700 турске године или наше године 1301, па до краја овог нашег века или до турске 1318 године, те обухватају тако све време од кад су Турци дошли у Јевропу и од кад може бити у њиховим писменим споменима, напомена које се тичу њих и нас узајамно.

34.

У таблицама овим забележено је, кад и у који дан, кога месеца и које године по нашем рачунању времена, пада сваки први турски месечни датум за све месеце у ових 6 векова, те се, кад се ово зна, могу лако да упоређују једни с другима и сви остали датуми истих месеца према следећим примерима.

35.

Пример. У који дан по нашем рачунању година, пада 7 Мухарем 718 турске године.

У табlici I стоји за 718 турску годину, да 1 Мухарем те године, пада 5 Марта наше 1318 године.

Кад сад, упоредимо ове датуме један с другим и додамо обојима по онолико дана колико треба до месечног турског датума који је познат, добићемо наш датум који се тражи.

Имаћемо тако :

1. Мухарем 718=5 Март 1318.

+6 дана Мухарема+6 дана Марта

Свега 7 Мухарем 718=11 Март 1318

Према чему, 7 Мухарема 718 т. г. био је наш 11 Март 1318 год.

36.

Пример. У који је дан, по нашем рачунању времена, падао 15 Реби — ул — Ахир 794 т. године.

У табlici IV, 1-ви Реби—ул—Ахир 794 т. г. био је нашег 26 Фебруара 1392 године која је *преступна*, (Фебруар има 29 дана).

Упоређујући ова два датума и додајући им по онолико дана колико треба до турског датума који знамо, (15 Реби — ул — Ахир), имаћемо :

$$\begin{array}{r} 1 \text{ Реби} - \text{ул} - \text{Ахир } 794 = 26 \text{ Фебруар } 1392 \\ + 14 \text{ дана Реби} - \text{ул} - \text{Ахира} + 14 \text{ дана Фебруара} \\ \hline \text{Свега } 15 \text{ Реби} - \text{ул} - \text{Ахир } 794 = 40 \text{ Фебруар } 1392 \end{array}$$

Али наш месец Фебруар нема 40 дана, већ у прступној 1392 год. 29 дана. Зато кад од ових 40 дана одбијемо 29 дана колико их Фебруар има, добићемо (40 — 29 = 11) 11 дана, а то је број дана са колико их је 15 Реби — ул — Ахир прешао у наш месец Март.

И према овоме 15 Реби — ул — Ахир 794 т. год. био је нашег 11 Марта 1392 године.

37.

Пример. У који дан по турском рачунању година, пада наш 17 Март 1562 године.

У табlici XI, 7 Март 1562 године био је 1 Рецеба 969 турске године.

Кад упоредимо ове датуме и додамо им по 10 дана, колико треба до нашег 17 Марта, имаћемо :

$$\begin{array}{r} 7 \text{ Март } 1562 = 1 \text{ Рецеб } 969 \text{ год.} \\ + 10 \text{ дана Марта} + 10 \text{ дана Рецеба.} \\ \hline \text{Свега } 17 \text{ Март } 1562 = 11 \text{ Рецеб } 969 \end{array}$$

Дакле је 17 Марта 1562 год. био турски 1 969 год.

38.

Ако би при овоме и оваком прерачуњавању наших датума у турске, наш месечни датум, који се хоће да упореди с турским датумом, био мањи од датума у таблицама, с којим је упоређен први дан одговарајућег турског месеца, онда ваља узети први дан пред познатим нашим датумом који одговара последњем дану турског месеца који је пред овим турским месецом, па њих упоредити један с другим и од оба одузети онолико дана, колико их је преко познатог нашег датума.

39.

Пример. У који је дан по турском рачунању година, био наш 1 Јуни 1658 године.

У табlici XV, имамо, да је наш 22 Јуни 1658 год. био 1 Шевала 1068 т. год.

21 Јуни 1658 год. одговара дакле, 30 Рамазану 1068 т. год.

И ми имамо, по упоређењу ова два датума и по одбитку 20 дана, колико их је преко нашег 1 Јуна, ово упоређење :

$$\begin{array}{r} 21 \text{ Јуни } 1658 = 30 \text{ Ремазан } 1068 \\ - 20 \text{ дана Јуна} - 20 \text{ дана Ремазана,} \\ \hline \text{и да је } 1 \text{ Јуни } 1658 = 10 \text{ Ремазану } 1068 \end{array}$$

И по овоме је нашег 1 Јуна 1658 год, био турски 10 Ремазан 1068 год.

40.

Може се десити код Фебруара месеца у некојим нашим годинама, да га нема никако исписаног у овим у поредним таблицама.

То бива, кад је неки турски месец, који има 30 дана, почео са последњим, или са претпоследњим даном нашега месеца Јануара у обичној-простој-нашој години,

или са претпоследњим даном Јануара, у преступној години, па је тако ушао у тај турски месец и це Фебруар а није исписан у таблицама, јер је турски који је дошао иза овога, почео првим или другим нашег месеца Марта; или кад је турски месец ко 29 дана, почео са последњим даном месеца Јану обичној нашој години.

У оваким случајевима, кад треба упоредити кс нашег Фебруара месеца са турским датумом који одговара, ваља изнаћи простим упоређивањем датума коме турском датуму одговара наш 1 Фебруар, и врло прост и лак посао, па после овога, радити како је казано у тачци 37.

41.

Пример. У који је дан, по турском рачунањ мена, падао наш 15 Фебруар 1766 године.

У табlici XX, за нашу 1766 годину немамо саног месеца Фебруара, ал имамо да је 31 Јану године био 1 Ремазана 1179 турске године.

После овога лако је одредити да је сутра д 31 Јануару, дакле 1 Фебруара био 2 Ремазан.

Имајући сад ове датуме и упоређујући их јед другим и додајући им по 14 дана, колико их управо, до 15 Фебруара добићемо:

$$\begin{aligned} 1 \text{ Фебруар } 1766 \text{ год} &= 2 \text{ Ремазан } 1179 \text{ г} \\ + 14 \text{ дана Фебруара} &= 14 \text{ дана Ремазана} \\ \hline \text{и да је } 15 \text{ Фебруар } 1766 &= 16 \text{ Ремазану } 1179 \end{aligned}$$

И по овоме је наш 15 Фебруар 1766 год. б Ремазана 1179 турске године.

Примедба. 1. Расправа ова, којој је главни и једини смер, да изнесе упоредне таблице турских и хришћанских година, ради лакшег и бржег прерачуњавања ових једне у друге, рађена је махом, по Календарографији господина, Емилијана Берберовића, суплента гимназиског (1880), и по некојим белешкама пишчевим.

2. У упоредним таблицама турских и хришћанских година, и турске и хришћанске, преступне године, штампане су пунијим бројевима.

РАТОВАЊЕ ХЕРЦЕГА СТЈЕПАНА С ДУБРОВНИКОМ

1451 — 1454

ОД

ЉУВОМИРА ЈОВАНОВИЋА.

Догађаји, који су приједмет овог писања, помињати су и обрађивани у историској књижевности до сад неколико пута. О њима су што шта забиљежили већ и писци, који су им у својим млађим годинама били савременици и свједоци. Тако налазимо биљешчица у оба најстарија дубровачка летописца, у оног безимењака и у Рањине.¹ Ни Атињанин Лаоник Халкокондила или Халкондила није пропустио, да у својој турској историји не помене, што је о томе био чуо. Он нам је сачувао причицу, како би и дан дањи наша читалаца. По тој је причи била дошла у Херцеговину са својим земљацима трговцима нека врло лијепа Фјорентинка; Стјепан чује за њу, види је, зажели је — и узео је у кућу; његова је жена Јелена тражила, да је отпусти, али он не хтје, те она са сином побјеже у Дубровник; Стјепан је зва, и захтје од Дубровчана, али залуду, и тада им огласи рат² Њешто је доцније и Тубе-

¹ *Annales ragusini anonymi. item Nicolai de Ragnina. Zagrebiae 1883. (Mon. Slav. merid. XIV. Script. I)* под годином 1451, 52, 53 и 54 на стр. 61, 62, 254—259.

² *L. Chalcondylae Ath. Hist. Bonnae 1843. Књига 10. стр. 540—542.*

у овим списима, а нарочито у споменима краљевих и цркви на их, рачунајући да је краљев Дубровник именован доста раније.⁵ И истовремено се не види и нешто више јавних. Ја томе не сам ово, већ сам имао у виду: Губина, Јуришић, Бистрица, Јавацка, Фоча, Грмаци, Шабина, Милетина и Енгела.⁶ Била су Губина и Јуришић поминали поменати архивске споменике, а Бистрица је примјером марљивости употребила дубровачке обичаје за свој датум.⁷ И Фоча је примјером, постојећи, изабавила у ватиканске изворе; али је у овим свим списима још велика свјесна бистрења и замјешања. На овај дан и на многе друге локације старе историје, постојеће је критичке мисли. Тек од кад се појавио издавач споменика дубровачког и других архива. Покушао је унапред издавањем списах споменика из дубровачког архива у Београду 1941. године, под именом под

⁵ — Lud. de Tuberionis Commentariorum de rebus, quae temporibus eius gestae sunt, libri undecim. Francofurti 1603. стр. 114 и 115.

⁶ — M. Orsini, B. regno degli Slavi. Pesaro 1661. стр. 183-4; Giacomo Luccari, Cop. so ristretto degli annali di Ragusa. Venezia 1665. стр. 96—97; Giunio Resti, Croniche di Ragusa; Ducauge Historia Byzantina. Lutetiae Parisiarum 1680. стр. 340 и 341; D. Farlati, Illyricum sacrum. Tom. IV. Venetiae 1761. стр. 169; Gebhardi, Gesch. des Reichs Ungarn und der damit verb. Staaten III. Leipzig 1781: V. Gesch. des Reichs B. und R. p. 770—72 и VI. Gesch. des Freystaats Ragusa p. 248—49; Max Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama Wien 1787. стр. 125 и 126; Pejacevich, Historia Serviae. Colocae 1797. стр. 407; Engel, Geschichte von Servien und Bosnien. Halle 1801. стр. 402.

⁷ Штега што његово дјело није још нигдје штампано. Ја сам пријатељском услугом могао употребити пријенис једног рукописа, који прекида средином 1451. године.

Карано-Твртковића, а за тијем се до данашњег дана прекидало. Рад сам да у кратко поменем то издавање јеника, у колико се тичу мога приједмета, и да уједно ђм, како су их употрејебили писци, који су по њима ли прије мене. Ово чиним с тога, да не бих доцније, помињању појединих листина, морао биљежити и оне е, који су се њима били послужили. У чему се пак лажем с њима у појединим случајевима, казаћу ондје, томе буде мјесто.

Ђећ је издањем под именом Карано-Твртковићевим ала могућност, да се изворима првог реда овјере саченичка казивања и да се разабере и оно, што су доцписци незнањем и неразумијевањем били запели. Тако Мајков по њима почео уносити мало свјетлости у ону у, коју начинише Дифрен, Шимац и Енгел⁶. Њега осталом прилично омела гријешка у издању Владисава уговора с Дубровником (штампана је година 1441. го 1451.), те је мислио, да је Стјепан имао два пута с Дубровником и с Владисавом заједно. Гледао је ложи Халкондилу и Туберона; а заслуга му је, што покушао, да одреди, како су се у овом послу држали и, и како су према њима били Стјепан, Владисав и Јовчани⁷. Ово су послје њега сви писци избјегавали, да ниједним доцнијим радом није пало више свјетла на ту страну, осим једном Јиречековом расправицом, којој ћу доцније проговорити колико устреба. — И Јује самостално цијелу ствар лијепо испричао по истим ким споменицима. Он у њеколико прима Халкондилино ање о узроку рата, па је шта више мислио, да у

⁶ — Објаснио је одакле је потекла Дифренова погрјешка, је и другима пријешла, о Стјепановој жени Јелени.

⁷ — А. Мајков. Историја српскога народа. У Даничи-пријеву. Друго издање у Биограду 1876, стр. 176 — 182.

херцежици Цецилији⁸ може видјети Лаонитинку⁹.

Међу тијем изда Миклошић по нове прве споменике¹⁰, а нађе их се још у Рим иначе. Тајнер нам пружи из Ватикана драгоцјен папских писама о овом послу и тако попу већ имасмо сабрано у Фарлата¹¹; а из Млетачког фарика у својој збирци неколико споменика мету, ма да му је тај рад врло некритичан вријеме и Симо Љубић бавио млетачким арговој критици на то Шафариково издање дјелима има важних новина богате млетачке је на жалост његово издање млетачких писама само до 1420. године. На основу тих својих а употребивши и Миклошића и Тајнера, да би у свом „Огледалу“ приличну слику ције и ако његово причање оног дијела ових до више свезе имао с Млечима, баца све оста својом опширношћу¹².

У то се истраживања опет обратише : вачком, из ког као и из бечког изнесе Матко споменика овога доба. Неке од њих штампане

⁸ — Види њену листину од 28. Маја 14 Тврт. стр. 299. (У Миклошићеву издању стр.

⁹ — Slavoljub Bošnjak. Zemljopis i pov Zagreb 1851. стр. 64 и 65.

¹⁰ — Miklošić, Monumenta Serbica. Vien

¹¹ — Theiner, Vetera Monumenta Slav. 1863; исти, Monumenta Hungar. II. Romae 18

¹² — Šafarik, Acta archivi Veneti Belgra

¹³ — S. Ljubić. Kritika Шафарикових анику⁹ год. II. стр. 295—299; исти, Ogledalo jugoslov. I. Na Rieci, 1864 стр. 261—264.

тријеби сам у једном свом чланку, који је с тога веома важан¹⁴. Исте је споменике писац уступио и Рачком. Овај у својој расправи о богомилима дирну и наше питање с те стране и обради га, како није било обрађено ни дотле ни послје, и ако га, већ по самој природи својега посла, није могао баш свестрано освијетлити¹⁵. По њеки се извор и даље штампао, а Јиречек описа по новим дубровачким споменицима овај рат, те нам изнесе важну страну, дотле незнану, а то су преговори са султаном преко деспота¹⁶. На пошљетку писа о овом и Вјекослав Клаић ослањајући се особито на Рачког, али је тако неспреман да се сам служи изворима, да гријеши чим се упусти, да их само-стално обрађује¹⁷.

¹⁴ — Matković. Prilozi k trgovačko-političkoj hist. repub. dubrov. Rad VII. 247—251; исти, Spomenici za dubrov. pov. u Starin. I. У тим Прилозима. у 1. напомени на стр. 249., каже писац, да у Lett. e comm. di Lev. 1451—1452 има »njekoliko dopisa na bana Petra Talovca, koje mislimo radi saveza drugom prilikom priobćiti, gdje bude potanje raspravljano o toj dubrovačkoj razmirici s Hercegom«. Није ми, на жалост, познато, да је то писац до сад урадио.

¹⁵ — Rački, Bogomili i patareni. Rad VIII. 159—163.

¹⁶ — K. Jireček, Nastojanje starijih Dubrovčana oko raširenja granice, у Slovincu 1879, стр. 75—76. Осим тога има биљешница за наш посао из дубровачког архива по његовим Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien u. Bosnien. Prag 1879. и Die Wlachen und Maurowlachen у Sitzungsber. der k. böhm. Gesellschaft der Wiss. Prag 1880.

¹⁷ — V. Klaić, Poviest Bosne do propasti Kraljevstva, Zagreb 1882. стр. 297—304, 307 и 308.

Свим је овим радовима у неколико недостатака се млађи писци на старије ријетко или никако не с бар не онолико, колико је требало: уз то последице слабо налазимо покушаја, да се овјере казивања писаца, ма да у њих има ствари, које би врије се критично претресу и пробери. Ја сам гледао да дам на неколико мјеста и мислим, да сам јамачно у неким утврдим вриједност према архивским извор

¹⁸ --- Веома жалим, што пишући ово нијесам мог још неке старије писце, од којих је неке употребио и

Косовски је бој био пошљедње самостално дјело српског народа у средњем вијеку. Потад народу судбина његова не бијаше више у рукама. Европа чињаше од њега с дана на дан све више и више оруђе потребно јој у њеној борби с Османлијама. А како је папство онда било најпозваније, да рукује хришћанском обраном, оно је природно мислило, да му се треба бринути и о душевним потребама српског народа. Тако српству осим муслиманства, задаваше не мале јаде и католичанство; те је тада православни и богомилски дио српскога народа још горе осјетио тегобу свога зависнога положаја. Поједини покушаји послје Косова, да се потпуно поврати стара изгубљена самосталност, само показују моћ Неманићских предања, чврстину и животност њихове државне мисли, али сви падаху или под непријатељским ударцима с истока и запада, или у вртлозима унутрашњих преврата и међусобица; све пропадале у општој немоћи и несвијести за независним радом. Династичне државице, које поникоше на рушевинама народне државе, не могаху опстати а да у брзо не притеку за помоћ ком моћном сусједу, који је заштиту скупо наплаћивао. Тако је сваки најмањи покрет у народу неминовно повлачио за собом уплетање Османлија, Млечића и Маџара, и српски се народ увијек морао добро чувати свега, што би могло донијети, да се над његовом главом завитлају мачеви с истока и запада, од чијих су удараца најтежи на Србе падали.

У таквим се приликама одвоји од Босне њен јужни дио, који хваташе стару хумску и травунску област. Партикуларисам, који је тада отимао маха, чим би средишња

38.

Ако би при овоме и оваком прерачуњавању наших датума у турске, наш месечни датум, који се хоће да упореди с турским датумом, био мањи од датума у таблицама, с којим је упоређен први дан одговарајућег турског месеца, онда ваља узети први дан пред познатим нашим датумом који одговара последњем дану турског месеца који је пред овим турским месецом, па њих упоредити један с другим и од оба одузети онолико дана, колико их је преко познатог нашег датума.

39.

Пример. У који је дан по турском рачунању година, био наш 1 Јуни 1658 године.

У табlici XV, имамо, да је наш 22 Јуни 1658 год. био 1 Шевала 1068 т. год.

21 Јуни 1658 год. одговара дакле, 30 Рамазану 1068 т. год.

И ми имамо, по упоређењу ова два датума и по одбитку 20 дана, колико их је преко нашег 1 Јуна, ово упоређење :

$$\begin{array}{r} 21 \text{ Јуни } 1658 = 30 \text{ Ремазан } 1068 \\ - 20 \text{ дана Јуна} - 20 \text{ дана Ремазана,} \\ \hline \text{и да је } 1 \text{ Јуни } 1658 = 10 \text{ Ремазану } 1068 \end{array}$$

И по овоме је нашег 1 Јуна 1658 год, био турски 10 Ремазан 1068 год.

40.

Може се десити код Фебруара месеца у некојим нашим годинама, да га нема никако исписаног у овим у поредним таблицама.

То бива, кад је неки турски месец, који има 30 дана, почео са последњим, или са претпоследњим даном нашега месеца Јануара у обичној-простој-нашој години,

или са претпоследњим даном Јануара, у преступној нашој години, па је тако ушао у тај турски месец и цео наш Фебруар а није исписан у таблицама, јер је турски месец који је дошао иза овога, почео првим или другим даном нашег месеца Марта; или кад је турски месец који има 29 дана, почео са последњим даном месеца Јануара у обичној нашој години.

У оваким случајевима, кад треба упоредити који дан нашег Фебруара месеца са турским датумом који њему одговара, ваља изнаћи простим упоређивањем датума, прво, коме турском датуму одговара наш 1 Фебруар, што је врло прост и лак посао, па после овога, радити онако како је казано у тачци 37.

41.

Пример. У који је дан, по турском рачунању времена, падао наш 15 Фебруар 1766 године.

У табlici XX, за нашу 1766 годину немамо исписаног месеца Фебруара, ал имамо да је 31 Јануара те године био 1 Ремазана 1179 турске године.

После овога лако је одредити да је сутра дан по 31 Јануару, дакле 1 Фебруара био 2 Ремазан.

Имајући сад ове датуме и упоређујући их једнога с другим и додајући им по 14 дана, колико их управо, треба до 15 Фебруара добићемо:

1 Фебруар 1766 год = 2 Ремазан 1179 год.

+14 дана Фебруара = 14 дана Ремазана,

и да је 15 Фебруар 1766 = 16 Ремазану 1179.

И по овоме је наш 15 Фебруар 1766 год. био 16 Ремазана 1179 турске године.

Забелешка. 1. Расправа ова, којој је главни и једини изнесе упоредне таблице турских и хришћанских мади лакшег и бржег прерачуњавања ових једне рађена је махом, по Календарографији господина, а Берберовића, суплента гимназиског (1880), и по белешкама пишчевим.

У упоредним таблицама турских и хришћанских (турске и хришћанске, преступне године, штампанијим бројевима.

РАТОВАЊЕ ХЕРЦЕГА СТЈЕПАНА С ДУБРОВНИКОМ

1451 — 1454

ОД

ЉУБОВОМИРА ЈОВАНОВИЋА.

Догађаји, који су приједмет овог писања, помињати су и обрађивани у историској књижевности до сад неколико пута. О њима су што шта забиљежили већ и писци, који су им у својим млађим годинама били савременици и свједоци. Тако налазимо биљешчица у оба најстарија дубровачка летописца, у оног безимењака и у Рањине.¹ Ни Атићанин Лаоник Халкокондила или Халкондила није пропустио, да у својој турској историји не помене, што је о томе био чуо. Он нам је сачувао причу, кака би и дан данјас напла читалаца. По тој је причи била дошла у Херцеговину са својим земљацима трговцима нека врло лијепа Фјорентинка; Стјепан чује за њу, види је, зажели је — и узео је у кућу; његова је жена Јелена тражила, да је отпусти, али он не хтје, те она са сином побјеже у Дубровник; Стјепан је зва, и захтје од Дубровчана, али залуду, и тада им огласи рат² Њешто је доцније и Тубе-

¹ *Annales ragusini anonymi, item Nicolai de Ragnina*. Zagrebiae 1883. (Mon. Slav. merid. XIV. Script. I) под годином 1451, 52, 53 и 54 на стр. 61, 62, 254—259.

² *L. Chalcondylae Ath. Hist. Bonnae* 1843. Књига 10. стр. 540—542.

рон нашао у својим успоменама мало мјеста за тај рат, од кога је његов Дубровник видео доста зла³. И потоњи су се писци чешће њим бавили. Да поменем само оне, које сам имао у рукама: Орбина, Лукарића, Растића, Диканжа, Фарлата, Гепхарда, Шимка, Пејачевића и Енгела⁴. Већ су Орбини и Лукарић почињали помињати архивске споменике, а Растић је примјерном марљивошћу употребио дубровачке збирке за свој љетопис⁵. И Фарлати је пружио свој прилог, заграбивши у ватиканске изворе; али је у свих ових писаца још велика смјеса бистрења и замућивања. На овај, као и на многе друге догађаје старе историје, почело се критичније гледати, тек од кад се почеше издавати споменици дубровачког и других архива. Почетак је учињен издањем српских споменика из дубровачког архива у Биограду 1840. године, под именом попа

³ — Ludovici Tuberonis Comentariorum de rebus, quae temporibus eius gestae sunt, libri undecim. Francforti 1603. стр. 114 и 115.

⁴ — M. Orbini, Il. regno degli Slavi, Pesaro 1601. стр. 383-7; Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa. Venezia 1605. стр. 96—99; Giunio Resti, Croniche di Ragusa; Ducange, Historia Byzantina. Lutetiae Parisiarum 1680. стр. 340 и 341; D. Farlatti, Illyricum sacrum. Tom. IV. Venetils 1769 стр. 260; Gebhardi, Gesch. des Reichs Ungarn und der damit verb. Staaten III. Leipzig 1781: V. Gesch. des Reichs B. und R. p. 770—72 и VI. Gesch. des Freystaats Ragusa p. 848—49; Max Schimek, Politische Geschichte des Königsreichs Bosnien und Rama Wien 1787. стр. 125 и 126; Pejacsevich, Historia Serviae. Colocae 1797. стр. 407; Engel, Geschichte von Servien und Bosnien. Halle 1801 стр. 402.

⁵ — Штета што његово дјело није још нигдје штампано. Ја сам пријатељском услугом могао употребити пријепис једног рукописа, који прекида средином 1451. године.

П. Карано-Тврткивића, и за тим се до данашњег дана није прекидало. Рад сам да у кратко поменем то издавање споменика, у колико се тичу могућих предмета, и да уједно кажем, како су их употребили писце, који су по њима писали прије мене. Ово чиним с тога, да не бих доцније, при помињању појединих листина, морао блажежити и оне писце, који су се њима били послужили. У чему се пак не слажем с њима у појединим случајевима кажаћу ондје, гдје томе буде мјесто.

Већ је издањем под именом Карано-Тврткивићевим настала могућност, да се изворима првог реда одјере савременичка књижања и да се равабере и оно, што су доцнији писци незнањем и неразумијевањем били заплели. Тако је Мајков по њима почео уносити мало свјетлости у ону збирку, куду начинише Дворен, Шимак и Енгел⁶. Њега је у осталом прилично омела пријешка у издању Владисављевог уговора с Дубровником штампана је година 1441, мјесто 1451., те је мислио, да је Степан имао два пута омразу с Дубровником и с Владисавом заједно. Гледао је да сложи Халкондилу и Туберона; а заслуга му је, што је покушао, да одреди, како су се у овом послу држали Турци, и како су према њима били Степан, Владисав и Дубровчани⁷. Ово су послје њега сви писци изналазили, тако да ниједним доцнијим радом није пало више свјетлости на ту страну, осим једном Јиречековом расправом, о којој ћу доцније проговорити колико устреба. — П Јукић је самостално цјелу ствар лијепо испрчао по истим српским споменцима. Он у неколико примка Халкондилино причање о узроку рата, па је шта више мислио, да у

⁶ — Објаснио је одакле је потекла Дворенова погрешка, која је и другима пријешла, о Степановој жени Јелени.

⁷ — А. Мајков, Историја српског народа. У Даничићеву преводу. Друго издање у Биограду 1870, стр. 176—182.

херцезици Цецилији⁸ може видјети Лаоникову Фјорентинку⁹.

Међу тијем изда Миклошић по ново и боље те прве споменике¹⁰, а нађе их се још у Риму, Млецима и иначе. Тајнер нам пружи из Ватикана драгоцену руковијет папских писама о овом послу и тако попуни оно, што већ имасмо сабрано у Фарјата¹¹; а из Млетака издаде Шафарик у својој збирци неколико споменика о овом приједмету, ма да му је тај рад врло некритичан¹². У исто се вријеме и Симо Љубић бавио млетачким архивом; у његовој критици на то Шафариково издање и у његовим дјелима има важних новина богате млетачке грађе, пошто је на жалост његово издање млетачких листина допрло само до 1420. године. На основу тих својих пријеписа, а употребивши и Миклошића и Тајнера, дао нам је Љубић у свом „Огледалу“ приличну слику цијелог овог рата, и ако његово причање оног дијела ових догађаја, који је више свезе имао с Млецима, баца све остало у засјенак својом опширношћу¹³.

У то се истраживања опет обратише архиву дубровачком, из ког као и из бечког изнесе Матковић неколико споменика овога доба. Њеке од њих штампа, а друге упо-

⁸ — Види њену листину од 28. Маја 1467. у Карап-Тврт. стр. 299. (У Миклошићеву издању стр. 501).

⁹ — Slavoljub Bošnjak. *Zemljopis i poviestnica Bosnc.* Zagreb 1851. стр. 64 и 65.

¹⁰ — Miklošić, *Monumenta Serbica.* Viennae 1858.

¹¹ — Theiner, *Vetera Monumenta Slav. mer.* I. Romae 1863; исти, *Monumenta Hungar.* II. Romae 1859.

¹² — Šafarik, *Acta archivi Veneti Belgradi* II. 1862.

¹³ — S. Ljubić. *Kritika Шафарикових аката у „Književniku“* год. II. стр. 295—299; исти, *Ogledalo književne pov. jugoslov.* I. Na Rieci, 1864 стр. 261—264.

тријеби сам у једном свом чланку, који је с тога веома важан¹⁴. Исте је споменике писац уступио и Рачком. Овај у својој расправи о богомилима дирну и наше питање с те стране и обради га, како није било обрађено ни дотле ни послје, и ако га, већ по самој природи својега посла, није могао баш свестрано освијетлити¹⁵. По њеки се извор и даље штампао, а Јиречек описа по новим дубровачким споменицима овај рат, те нам изнесе важну страну, дотле незнану, а то су преговори са султаном преко деспота¹⁶. На пошљетку писа о овом и Вјекослав Клаић ослањајући се особито на Рачког, али је тако неспреман да се сам служи изворима, да гријеши чим се упусти, да их самостално обрађује¹⁷.

¹⁴ — Matković. *Prilozi k trgovačko-političkoj hist. repub. dubrov. Rad VII. 247—251*; исти, *Spomenici za dubrov. pov. u Starin. I. У тим Прилозима. у 1. напомени на стр. 249.*, каже писац, да у *Lett. e comm. di Lev. 1451—1452* има »*njekoliko dopisa na bana Petra Talovca, koje mislimo radi saveza drugom prilikom priobćiti, gdje bude potanje raspravljano o toj dubrovačkoj razmirici s Hercegom*«. Није ми, на жаост, познато, да је то писац до сад урадио.

¹⁵ — Rački, *Bogomili i patareni. Rad VIII. 159—163*.

¹⁶ — K. Jireček, *Nastojanje starijih Dubrovčana oko raširenja granice, u Slovincu 1879, стр. 75—76*. Осим тога има биљешчица за наш посао из дубровачког архива по његовим *Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien u. Bosnien. Prag 1879.* и *Die Wlachen und Maurovlachen u Sitzungsber. der k. böhm. Gesellschaft der Wiss. Prag 1880.*

¹⁷ — V. Klaić, *Poviest Bosne do propasti Kraljevstva. Zagreb 1882. стр. 297—304, 307 и 308.*

Свим је овим радовима у неколико недостатак што се млађи писци на старије ријетко или никако не обзирају, бар не онолико, колико је требало; уз то послјије Мајкова слабо налазимо покушаја, да се овјере казивања старијих писаца, ма да у њих има ствари, које би вриједиле, да се критично претресу и проберу. Ја сам гледао да то урадим на неколико мјеста и мислим, да сам јамачно успио, да њеким утврдим вриједност према архивским изворима¹⁸.

¹⁸ — Веома жадим, што пишући ово нијесам могао имати још њеке старије писце, од којих је њеке употребио и Диканж.

власт и мало попустила, отпор католичком западу, који је у овој земљи ради њене дотадашње историске судбине морао бити живљи него ли у Босни, гдје је утицај западни све више растао, биле су опште прилике, које су потпомагале одцијељењу ове земље од Босне. Вјешто коришћење слабошћу сусједском и борбом међу истоком и западом, као и пажња да се та борба води што се више може без њене штете, то је одржавало у животу државну творевину Сандаћеву и Стјепанову. Али је запад све неуморније радио да од српских државица створи што послушнија средства и оружја, док је исток незауостављеном бујицом стријемно на католичку Европу преко израђављених балканских удова.

На то је морао бадро пазити први Херцег од св. Саве, ако је у оним бурним данима мислио очувати своју државу. Као да је Стјепан доиста разумијевао свој положај. Да пође одлучно путем свога зета Стјепана Томаша било је више него излагати се опасности, да ће, радећи против вјерског осјећања својих поданика, навући на себе и своју земљу интервенцију портину, коју би позвали незадовољници, као што су је звали и противу Томаша. Осим тога оставити се обране незадовољних босанских богомила значило је одрећи се јаког стуба своје самосталности и лијепих нада на проширење граница према сјеверу. За то је Стјепан, ма да је у више прилика показивао папи попустљивости и добре воље, остао био дошљедан тумач вјерских осјећаја и историских традиција своје области, налазећи у томе подударању својих династичних интереса и народних обласних предања јак ослонац у борби против босанскога краља.

Наде, које су се биле зачеле женидбом Стјепана Томаша са Стјепановом кћери Катарином, бијаху се показале у свој својој таштини. То сродство не поста копчом

између великога војводе и краља. Стјепан се није био одрекао своје и обласне тежње за самосталношћу, те доврши своје одцијењене од Босне прогласивши се херцегом од св. Саве. А кад Стјепан Томаш поче вршити своје обавезе према папи и гонити своје богомилске поданике, које Стјепан могаше zgodно закрлити, тада пуче до краја јаз, који дијељаше краља и херцега, да се никада не испуни као што треба.

Сређином 1450. године било је стање на тој страни, одакле се Стјепан једино и могао бојати, врло повољно за њега. Не само Босни него су и Угарској везивали руке унутрашњи заплијети и непријатељства, отворена или прикривена, с деспотом и са султаном¹⁹. У Млетке је Стје-

¹⁹ — Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић II. У Београду 1882 стр. 166—170; Рачки у реченој расправи. Rad. VIII, 159; Тајнер, Hung II. 255.—О односима између Босне и деспотовине треба проговорити неколико ријечи. Због земаља, које је краљ, користећи се првим турским освојењем Ђурђевог држави, био повратио Босни, поновише се по деспотовом повратку старе борбе између њега и Босне, Стојан Новаковић, Посл. Бранковићи у Лег. Мат. Срп. 146. 14 и 15 Прелазећи преко осталих догађаја поменућу да се с јесени 1448. збиљски ратовало, те је шура Ђурђев Кантакузин разбио Томаша, Ч. Мијат. на ист. мј. 85 и 86, и да је на годину било прилике, да угарским посредовањем суд измири завађене стране. — Послије овога настаје у Мијатовића велика празнина; осим једне напомене, о којој доцније, нигдје ни једне ријечи како се овај заплијет свршио. Да је барем узео да се раздор није ни прекидао, али он нови рат између Ђурђа и Томаша, о ком имамо помена 1455. године, сасвијем правилно сматра као нову ствар, на реч. мј. 238. — Свакојако од мира не би ништа, јер се и односи између деспота и Угарске почеше кварити, о чему види у истога 161—166. Међу тимем Клаић

пан баш у прољеће те, 1450, године био послао особито посланство, да уреди неке послове, и тако је био боље притврдио старе односе, који су њега и Сандаља, његова

Povj. Bosne. 295, каже, како крајем године „помоћу Ivana Hunjada i posredovanjem rimskoga dvora izravnanu bi njegova (Tomaševa) razmirica sa despotom srbskim“. Како је ово речено без помена икаквог извора, не можемо га примити, особито што је слабо било могућности, да Јанко стане мирити Томаша и Ђурђа. Тако исто не можемо од своје воље узети мир ни за 1450 годину, и ако немамо помена о рату, нарочито пошто је Јанко по одлуци саборској почео отворена непријатељства с Ђурђем (види Мијатовића 169 и 170), а то је без сумње годило Томашу. У овом погледу Мијатовић, па ист. мј, врло згодно каже: „не знамо дали има какве унутрашње за сала још невидљиве свезе с политиком, коју је Хуњијадија према Ђурђу предузео, али је вредно запазити, да је у истом месецу Јуну стигла краљу босанскоме Томашу из Рима була, којом папа Никола хвали краља, што ратује „противу Турака и јеретика манихејских“, па даје опроштај грехова свима и свакome, који у војсци краља босанскога против таквих непријатеља служи (Raynaldi Annal. eccles. XXVIII, 554)“. Немам при руци Рајналда, али је папско писмо, о коме је ријеч, штампано у Тајнера, Mon. Hung. II. 255., а како је ту, јасно потврђује везу између папиног писма и Ђурђевих односа с Босном и Угарском. Тамо се говори о рату „quod contra Turcos et hereticos Manicheos pro tua defensione geris ad reprimendam illorum saevitiam et aliorum Christi nominis hostium in partibus illis“. Пошљедње се ријечи тичу некога, који није био ни Турчин ни богомил, могао је дакле бити само православни, јер не би ваљда папа тако говорио о католицима. Говор је дакле извјесно о Ђурђу. Према оваквим односима између краља и деспота у Јуну 1450, видимо како је згода била с те стране за Степана.

стрица и претходника, везивали с моћном републиком²⁰. С деспотом је такође био врло добро²¹, а немамо узрока мислити, да је са султаном било друкчије. Само један малени облачак у непосредном сусједству Стјепанову није ништа на добро слутио. С Дубровником су се у пошљедње вријеме појављивали све пови и нови заплети. Тек једна распра легне, искрсне одмах нешто ново, што опет помути односе. Тако је било почело некако од 1445. док се на пошљетку почетком ове, 1450., године није чинило, да је отклоњено све, што би више могло изазивати раздоре: дубровачки посланици, који су преговарали с херцегом, као да су се задовољни вратили кући²².

Чим ти посланици одоше од Стјепана, стадоше ницати нове свађе. Херцег је јамачно желио, да се користи онако повољним му приликама у погледу Босне, деспотовине, Млетака и Турске, те смисли, да изврши у земљи неке економно-финансиске реформе, којим као да је хтио ударити основ самосталнијем приврједном животу своје државе. Одмах поче заводити царине, којих до тад не бијаше у земљи²³, а на дубровачке писмене представке

²⁰ — *Secr. cons. rog. XVIII*, 181 у Шаф. *Acta II*, 427 и 428.

²¹ — Упореди на ист. мј. 427.

²² — Растић.

²³ — По Растићу. Као да је Стјепан био подигао царину на 10⁰/₀. Матковић, *Pril.* 247, мисли, да је тражио царину само „od izvezene i provezene marve“, али не бих рекао, да је добро разумио Растића, по ком је то и писао, јер овај пише, како је Стјепан при доцнијим преговорима говорио: „Se li Ragusei volevano, che non s' alterassero li dazil sino a 10⁰/₀ et in particolare delli animali, che si conducevano per il macello. dovessero pagar l'erba, che pascolavano nel passar per li suoi stati“. Ово може значити само, да је Стјепан упорније бранио

рон нашао у својим успоменама мало мјеста за тај рат, од кога је његов Дубровник видио доста зла³. И потоњи су се писци чешће њим бавили. Да поменем само оне, које сам имао у рукама: Орбина, Лукарића, Растића, Диканжа, Фарлата, Гепхарда, Шимка, Пејачевића и Енгела⁴. Већ су Орбини и Лукарић почињали помињати архивске споменике, а Растић је примјерном марљивошћу употребио дубровачке збирке за свој летопис⁵. И Фарлати је принио свој прилог, заграбивши у ватиканске изворе; али је у свих ових писаца још велика смјеса бистрења и замућивања. На овај, као и на многе друге догађаје старе историје, почело се критичније гледати, тек од кад се почеше издавати споменици дубровачког и других архива. Почетак је учињен издањем српских споменика из дубровачког архива у Биограду 1840. године, под именом попа

³ — Ludovici Tuberonis Comentariorum de rebus, quae temporibus eius gestae sunt, libri undecim. Francforti 1603. стр. 114 и 115.

⁴ — M. Orbini, Il. regno degli Slavi, Pesaro 1601. стр. 383-7; Giacomo Luccari, Copioso ristretto degli annali di Ragusa. Venezia 1605. стр. 96—99; Giunio Resti, Croniche di Ragusa; Ducange, Historia Byzantina. Lutetiae Parisiarum 1680. стр. 340 и 341; D. Farlatti, Illyricum sacrum. Tom. IV. Venetiis 1769 стр. 260; Gebhardi, Gesch. des Reichs Ungarn und der damit verb. Staaten III. Leipzig 1781: V. Gesch. des Reichs B. und R. p. 770—72 и VI. Gesch. des Freystaats Ragusa p. 848—49; Max Schimek, Politische Geschichte des Königreichs Bosnien und Rama Wien 1787. стр. 125 и 126; Pejacsevich, Historia Serviae. Colocae 1797. стр. 407; Engel, Geschichte von Servien und Bosnien. Halle 1801 стр. 402.

⁵ — Штета што његово дјело није још нигдје штампано. Ја сам пријатељском услугом могао употребити пријепис једног рукописа, који прекида средином 1451. године.

П. Карано-Твртковића, а за тијем се до данашњег дана није прекидало. Рад сам да у кратко поменем то издавање споменика, у колико се тичу мога приједмета, и да уједно кажем, како су их употребили писци, који су по њима писали прије мене. Ово чиним с тога, да не бих доцније, при помињању појединих листина, морао биљежити и оне писце, који су се њима били послужили. У чему се пак не слажем с њима у појединим случајевима, казаћу ондје, гдје томе буде мјесто.

Већ је издањем под именом Карано-Твртковићевим настала могућност, да се изворима првог реда овјере савременичка казивања и да се разабере и оно, што су доцнији писци незнањем и неразумијевањем били заплели. Тако је Мајков по њима почео уносити мало свјетлости у ону збрку, коју начинише Дифрен, Шимак и Енгел⁶. Њега је у осталом прилично омела грिјешка у издању Владисављева уговора с Дубровником (штампана је година 1441. мјесто 1451.), те је мислио, да је Стјепан имао два пут омазу с Дубровником и с Владисавом заједно. Гледао је да сложи Халкондилу и Туберона; а заслуга му је, што је покушао, да одреди, како су се у овом послу држали Турци, и како су према њима били Стјепан, Владисав и Дубровчани⁷. Ово су послје њега сви писци избјегавали, тако да ниједним доцнијим радом није пало више свјетлости на ту страну, осим једном Јиречековом расправицом, о којој ћу доцније проговорити колико устреба. — И Јукић је самостално цијелу ствар лијепо испричао по истим српским споменицима. Он у неколико прима Халкондилино причање о узроку рата, па је шта више мислио, да у

⁶ — Објаснио је одакле је потекла Дифренова погрјешка, која је и другима пријешла, о Стјепановој жени Јелени.

⁷ — А. Мајков. Историја српскога народа. У Даничићеву пријеводу. Друго издање у Биограду 1876, стр. 176 — 182.

херцежици Цецилији⁸ може видјети Лаоникову Фјорентинку⁹.

Међу тијем изда Миклошић по ново и боље те прве споменике¹⁰, а нађе их се још у Риму, Млецима и иначе. Тајнер нам пружи из Ватикана драгоцену руковијет папских писама о овом послу и тако попуни оно, што већ имасмо сабрано у Фарлата¹¹; а из Млетака издаде Шафарик у својој збирци неколико споменика о овом приједмету, ма да му је тај рад врло некритичан¹². У исто се вријеме и Симо Љубић бавио млетачким архивом; у његовој критици на то Шафариково издање и у његовим дјелима има важних новина богате млетачке грађе, пошто је на жалост његово издање млетачких листина допрло само до 1420. године. На основу тих својих пријеписа, а употребивши и Миклошића и Тајнера, дао нам је Љубић у свом „Огледалу“ приличну слику цијелог овог рата, и ако његово причање оног дијела ових догађаја, који је више свезе имао с Млецима, баца све остало у засјенак својом опширношћу¹³.

У то се истраживања опет обратише архиву дубровачком, из ког као и из бечког изнесе Матковић неколико споменика овога доба. Њеке од њих штампа, а друге упо-

⁸ — Види њену листину од 28. Маја 1467. у Карапо-Тврт. стр. 299. (У Миклошићеву издању стр. 501).

⁹ — Slavoljub Bošnjak. Zemljopis i poviestnica Bosnc. Zagreb 1851. стр. 64 и 65.

¹⁰ — Miklošić, Monumenta Serbica. Viennae 1858.

¹¹ — Theiner, Vetera Monumenta Slav. mer. I. Romae 1863; исти, Monumenta Hungar. II. Romae 1859.

¹² — Šafarik, Acta archivi Veneti Belgradi II. 1862.

¹³ — S. Ljubić. Kritika Шафарикових аката у „Književniku“ год. II. стр. 295—299; исти, Ogledalo književne pov. jugoslov. I. Na Rieci, 1864 стр. 261—264.

тријеби сам у једном свом чланку, који је с тога веома важан¹⁴. Исте је споменике писац уступно и Рачком. Овај у својој расправи о богомилима дирну и наше питање с те стране и обради га, како није било обрађено ни дотле ни послје, и ако га, већ по самој природи својега посла, није могао баш свестрано освијетлити¹⁵. По њеки се извор и даље штампао, а Јиречек описа по новим дубровачким споменицима овај рат, те нам изнесе важну страну, дотле незнану, а то су преговори са султаном преко деспота¹⁶. На пошљетку писа о овом и Вјекослав Клаић ослањајући се особито на Рачког, али је тако неспреман да се сам служи изворима, да гријеши чим се упусти, да их самостално обрађује¹⁷.

¹⁴ — Matković. Prilozi k trgovačko-političkoj hist. repub. dubrov. Rad VII. 247—251; исти, Spomenici za dubrov. pov. у Starin. I. У тим Прилозима. у 1. напомени на стр. 249., каже писац, да у Lett. e comm. di Lev. 1451—1452 има »njekoliko dopisa na bana Petra Talovca, koje mislimo radi saveza drugom prilikom priobćiti, gdje bude potanje raspravljano o toj dubrovačkoj razmirici s Hercegom«. Није ми, на жалост, познато, да је то писац до сад урадио.

¹⁵ — Rački, Bogomili i patareni. Rad VIII. 159—163.

¹⁶ — K. Jireček, Nastojanje starijih Dubrovčana oko raširenja granice, у Slovincu 1879, стр. 75—76. Осим тога има биљешница за наш посао из дубровачкот архива по његовим Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien u. Bosnien. Prag 1879. и Die Wlachen und Maurowlachen у Sitzungsber. der k. böhm. Gesellschaft der Wiss. Prag 1880.

¹⁷ — V. Klaić, Poviest Bosne do propasti Kraljevstva. Zagreb 1882. стр. 297—304, 307 и 308.

О овим радовима у неколико недостатак што
ици на старије ријетко или никако не обзирају,
и, колико је требало; уз то после Мајкова
мо покушаја, да се овјере казивања старијих
а у њих има ствари, које би вриједиле, да
претресу и проберу. Ја сам гледао да то ура-
иико мјеста и мислим, да сам јамачно успио, да
им вриједност према архивским изворима¹⁸.

ома жадим, што пишући ово нијесам могао имати
ије писце, од којих је неке употребио и Диканж.

Косовски је бој био пошљедње самостално дјело српског народа у средњем вијеку. Потад народу судбина његова не бијаше више у рукама. Европа чињаше од њега с дана из дан све више и више оруђе потребно јој у њеној борби с Османлијама. А како је папство онда било најпозваније, да рукује хришћанском обраном, оно је природно мислило, да му се треба бринути и о душевним потребама српског народа. Тако српству осим мусломанства, задаваше не мале јаде и католичанство; те је тада православни и богомилски дио српскога народа још горе осјетио тегобу свога зависнога положаја. Поједини покушаји послје Косова, да се потпуно поврати стара изгубљена самосталност, само показују моћ Неманићских предања, чврстину и животност њихове државне мисли, али сви падаху или под непријатељским ударцима с истока и запада, или у вртлозима унутрашњих преврата и међусобица; све пропадаше у општој немоћи и несвијести за независним радом. Династичне државице, које поникоше на рушевинама народне државе, не могаху опстати а да у брзо не притеку за помоћ ком моћном сусједу, који је заштиту скупо наплаћивао. Тако је сваки најмањи покрет у народу неминовно повлачио за собом уплетање Османлија, Млечића и Маџара, и српски се народ увијек морао добро чувати свега, што би могло донијети, да се над његовом главом завитлају мачеви с истока и запада, од чијих су удараца најтежи на Србе падали.

У таквим се приликама одвоји од Босне њен јужни дио, који хваташе стару хумску и травунску област. Партикуларисам, који је тада отимао маха, чим би средишња

власт и мало попустила, отпор католичком западу, који је у овој земљи ради њене дотадашње историске судбине морао бити живљи него ли у Босни, гдје је утијецај западни све више растао, биле су опште прилике, које су потпомагале одцијеplењу ове земље од Босне. Вјешто коришћење слабопћу сусједском и борбом међу истоком и западом, као и пажња да се та борба води што се више може без њене штете, то је одржавало у животу државну творевину Сандаљеву и Стјепанову. Али је запад све неуморније радио да од српских државица створи што послушнија средства и оружја, док је исток незауостављеном бујицом стријемиио на католичку Европу преко израђављених балканских удова.

На то је морао бадро пазити први Херцег од св. Саве, ако је у оним бурним данима мислио очувати своју државу. Као да је Стјепан доиста разумијевао свој положај. Да пође одлучно путем свога зета Стјепана Томаша било је више него излагати се опасности, да ће, радећи против вјерског осјећања својих поданика, навући на себе и своју земљу интервенцију портину, коју би позвали незадовољници, као што су је звали и противу Томаша. Осим тога оставити се обране незадовољних босанских богомила значило је одрећи се јаког стуба своје самосталности и лијепих нада на проширење граница према сјеверу. За то је Стјепан, ма да је у више прилика показивао папи попустљивости и добре воље, остао био дошљедан тумач вјерских осјећаја и историских традиција своје области, налазећи у томе подударању својих династичних интереса и народних обласних предања јак ослонац у борби против босанскога краља.

Наде, које су се биле зачеле женидбом Стјепана Томаша са Стјепановом кћери Катарином, бијаху се показале у свој својој таштини. То сродство не поста копчом

између великога војводе и краља. Стјепан се није био одрекао своје и обласне тежње за самосталношћу, те доврши своје одцијељене од Босне прогласивши се херцегом од св. Саве. А кад Стјепан Томаш поче вршити своје обавезе према папи и гонити своје богомилске поданике, које Стјепан могаће згодно закрилити, тада пуче до краја јаз, који дијељаше краља и херцега, да се никада не испуни као што треба.

Срећином 1450. године било је стање на тој страни, одакле се Стјепан једино и могао бојати, врло повољно за њега. Не само Босни него су и Угарској везивали руке унутрашњи заплијети и непријатељства, отворена или прикривена, с деспотом и са султаном¹⁹. У Млетке је Стје-

¹⁹ — Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић II. У Београду 1882 стр. 166—170; Рачки у реченој расправи. Rad. VIII, 159; Тајнер, Hung II. 255.—О односима између Босне и деспотовине треба проговорити неколико ријечи. Због земаља, које је краљ, користећи се првим турским освајењем Ђурђеве државе, био повратио Босни, поновише се по деспотовом повратку старе борбе између њега и Босне, Стојан Новаковић, Посл. Бранковићи у Лет. Мат. Срп. 146. 14 и 15 Прелазећи преко осталих догађаја поменућу да се с јесени 1448. збиљски ратовало, те је шура Ђурђев Кантакузин разбио Томаша, Ч. Мијат. на ист. мј. 85 и 86, и да је на годину било прилике, да угарским посредовањем суд измири завађене стране. — Послије овога настаје у Мијатовића велика празнина; осим једне напомене, о којој доцније, нигдје ни једне ријечи како се овај заплијет свршио. Да је барем узео да се раздор није ни прекидао, али он нови рат између Ђурђа и Томаша, о ком имамо помена 1455. године, сасвијем правилно сматра као нову ствар, на реч. мј. 238. — Свакојачко од мира не би ништа, јер се и односи између деспота и Угарске почеше кварити, о чему види у истога 161—166. Међу тимем Клаић

пан баш у прољеће те, 1450, године био послао особито посланство, да уреди њеке послове, и тако је био боље притврдио старе односе, који су њега и Сандаља, његова

Povj. Bosne. 295, каже, како крајем године „помоћу Ivana Hunjada i posredovanjem rimskoga dvora izravnapa bi njegova (Tomaševa) razmirica sa despotom srbskim“. Како је ово речено без помена икаквог извора, не можемо га примити, особито што је слабо било могућности, да Јанко стане мирити Томаша и Бурђа. Тако исто не можемо од своје воље узети мир ни за 1450 годину, и ако немамо помена о рату, нарочито пошто је Јанко по одлуци саборској почео отворена непријатељства с Бурђем (види Мијатовића 169 и 170), а то је без сумње годило Томашу. У овом погледу Мијатовић, па ист. мј, врло zgodно каже: „не знамо дали има какве унутрашње за сала још невидљиве свезе с политиком, коју је Хуњадиа према Бурђу предузео, али је вредно запазити, да је у истом месецу Јуну стигла краљу босанскоме Томашу из Рима була, којом папа Никола хвали краља, што ратује „противу Турака и јеретика манихејских“, па даје опроштај грехова свима и свакоме, који у војсци краља босанскога против таквих непријатеља служи (Raynaldi Annal. eccles. XXVIII, 554)“. Немам прируци Рајналда, али је папско писмо, о коме је ријеч, штампано у Тајнера, Mon. Hung. II. 255., а како је ту, јасно потврђује везу између папиног писма и Бурђевих односа с Босном и Угарском. Тамо се говори о рату „quod contra Turcos et hereticos Manicheos pro tua defensione geris ad reprimendam illorum saevitiam et aliorum Christi nominis hostium in partibus illis“. Пошљедње се ријечи тичу некога, који није био ни Турчин ни богомил, могао је дакле бити само православни, јер не би ваљда папа тако говорио о католицима. Говор је дакле извјесно о Бурђу. Према оваквим односима између краља и деспота у Јуну 1450, видимо како је згода била с те стране за Степана.

стрица и претходника, везивали с моћном републиком²⁰. С деспотом је такође био врло добро²¹, а немамо узрока мислити, да је са султаном било друкчије. Само један малени облачак у непосредном сусједству Стјепанову није ништа на добро слутео. С Дубровником су се у пошљедње вријеме појављивали све нови и нови заплети. Тек једна распра легне, искрене одмах нешто ново, што омет помуту односе. Тако је било почело некако од 1445. док се на пошљетку почетком ове, 1450., године није чинило, да је отклоњено све, што би више могло изазивати раздоре: дубровачки посланици, који су преговарали с херцегом, као да су се задовољни вратили кући²².

Чим ти посланици одоше од Стјепана, стадоше ницати нове свађе. Херцег је јамачно желио, да се користи онако повољним му приликама у погледу Босне, деспотовине, Млетака и Турске, те смисли, да изврши у земљи неке економно-финансиске реформе, којим као да је хтио ударити основ самосталнијем приврједном животу своје државе. Одмах поче заводити царине, којих до тад не бијаше у земљи²³, а на дубровачке писмене представке

²⁰ — *Secr. cons. rog. XVIII, 181 у Шаф. Acta II, 427 и 428.*

²¹ — Упореди на ист. мј. 427.

²² — Растић.

²³ — По Растићу. Као да је Стјепан био подигао царину на 10%₀. Матковић, *Pril. 247*, мисли, да је тражио царину само „*od izvezene i provezene marve*“, али не бих рекао, да је добро разумео Растића, по ком је то и писао, јер овај пише, како је Стјепан при доцнијим преговорима говорио: „*Se li Ragusei volevano, che non s' alterassero li dazii sino a 10%₀ et in particolare delli animali, che si conducevano per il macello. dovessero pagar l'erba, che pascolavano nel passar per li suoi stati*“. Ово може значити само, да је Стјепан упорније браћо

одговори, да ће разгледати што је у ствари; и доцније опет обећаваше, да ће све вратити по старом, ма да то збиља није мислио. Како су Дубровчани међу тијем имали на његову двору својих плаћених људи, ови им дадоше глас, да херцег још спрема неке новине. Тада му се сви њихови трговци, може бити и на владин миг, повуку из земље. На ту мјеру одговори Стјебан забранив својим људима, да не слазе по со у Дубровник, и не пушташе, ни да туђи поносници проносе из града со кроз његову земљу. Међу тијем се наравно постара, да му народ не остане без соли, и он отвори у Новоме у Боци солару и стаде сам продавати со својим и туђим поданицима. Стјебан је мислио, да му Нови постане главно земаљско тржиште, те гледаше да га сасвијем подигне, како ће се ослободити превласти дубровачке трговине на Дријевима²⁴ и у самом Дубровнику. За то Новоме даде повластица, којима ујемчаваше сваком досељенику најшира лична и имовна права и заштиту²⁵.

сточну царину, него остало. Матковић истина не каже, да му тје Растих извор тијем ријечима, али се види по свему, па и по оме што и он понавља погрешку, која је и у мом пријеписуе Растиха, гдје се вели, да је једно од оних мјеста, у којима се од старина со продавала, био «sv. Gjurge u Zeti», мј. Св. Срђа — Друга је Стјебанова царинска мјера била, што је на Тјено тишту подигао нову царинарницу, те својој мајци уступио њене приходе. Растих.

²⁴ — На Дријевима су Дубровчани имали тако добро уређену трговачку насеобину, да јој Стјебан није могао друкчије наудити, осим да премјести тржиште с Дријева у Орман. То му је била ранија мисао, те су га још прије од тога одвраћали њихови посланици. Растих.

²⁵ — Све по Растиху. Поред приличног броја штампа них архивских споменика нема ни једног, који би што о овом

Све је ово било много више него што је требало, па да за живо срце увједи дубровачку властелу. Они су од старина имали врло великих повластица у свим српским

говорио. Стјепанову забрану, да се слази у Дубровник по со, потврђује једна биљешка из писма дубровачког вијећа посланицима у Стјепана од 10. Јануара 1451., коју види даље у 39. напомени. О новским повластицама пише Растић: «Dove (a Castelnovo) permesse salvocondotto reale e personale a tutti quelli, che fugendo da Ragusa venissero ivi abitare, col che attirò tutti li malviventi e falliti, li quali ivi erano sicuri non poter esser convenuti da alcun magistrato.» Ово ће по мом мишљењу бити претјерано, и све ће се сводити на обичне повластице, које су у таким приликама давали владоци слободним општинама. — Писци, које поменух, да су писали по још не изданим листинама, не позивљу се, говорећи о овоме, као иначе на архивске споменике, те нам њихове ријечи нису овдје поуздане. Од приступних ми писаца први послане Лаоника Орбини говори о узроку рата, па, не примајући његово казивање, каже, да је све било ради дријевске царине. Дубровчани су, каже, од Сандајева времена као закупници монопола соног на Дријевима, плаћали царине $33\frac{1}{3}$ по сто, али то Стјепан, «ступивши на владу», повиси на 50% . Орб. 383. И Лукарић, поред још другог, помиње тај исти узрок, 97. — Матковић, као што рекох, говори по Растићу, а по њему Клаић, 298, наравно не помињући Матковића. Клаић, вјерујући потпуно Халкондили, мисли, да је Стјепан почињао те новине из освете, што му Дубровчани не хтјеше предати жепу и сина. Стјепанову раду не треба тражити никаквих ванредних повода. То, што и он, покушавали су скоро сви владоци на дубровачкој граници, а сличног је и другдје бивало. — Али осим Халкондилиног, на које ћу се опет вратити, има и друго казивање о узроку овог рата. Тако је први Лукарић, 96, казао да је рат букнуо »per interesse di Canale,

земљама. Сад се нијесу само те повластице крњиле, него је управ највише њихова трговина морала осјетити од тијех тако пресудних поступака Стјепанових. Дубровчани своја права нијесу само чували и енергично бранили у вријеме, кад су им Немањићи били непосредни сусједи, него су и доцније при сваком новом уговору, или при свакој потврди старих уговора, тражили, да им поједини

pretendendo Stefano, che Soko, fortezza principale, con tutta la contrada fosse ricaduta a lui per la morte di Sandagl.“ За њим Матковић, *Rad VII. 247.*, поред помињаног узрока има и Конавле. На пошљетку га Јиречек, и ако неодређено, помиње као једни узрок рату: *“I vojvoda Stipan je bio kao Radosav (Pavlović) Konavle silom iznijeti iz ruka dubrovačkih.* I он је прогласивао, да Дубровчани Конавле нијесу купити, него да их држе као залог, и почео је мир рушити плjaчканјем трговачких каравана и непријатељским нартајима на земљиште дубровачко.” *Nast. 75.* За Јиреческа морам рећи, да се у том чланку једино занимао дубровачком тежњом, да прошире границе, и да је на све друго врло слабо пазио, тако да у чланку има чудних погрјешака, ма да је пун драгоцјених нових података. Ја у тексту нијесам на овај начин ни поменуо Конавле и мислим, да су се писци преварили с тога, што је Стјепан, отевши у рату Конавле, тражио да му и даље остану (чим их је Стјепан у Јуну 1451. заузео, одмах је Дубровнику предлагао мир тражећи их за себе. Растић). Да није овако, као што ја мислим, не би могло бити, да се та Стјепанова тражбина не нађе бар у којој од многих тужаба дубровачких. Тако би то исто био поменуо, ако ће и један писац старији од Лукарића, а и цијело причање Растићево веома јасно говори против тих његових ријечи. Мјесто тога видимо, да оба летописца кажу отворено, да су рату били криви рђави посланици дубровачки, Безим, 61 и Рађина 256., а то не би могли рећи, кад не би било по мом мишљењу, као што у том слу-

владаоци потврде чак и она дотадашња права, за чије им извршење нијесу могла јемчити та господа. Могли би низати читав низ посланстава и пријеписака с разним српским дворovima ради укидања царина и других установа, којих није било за цара Душана. А најглавнија им, међу свима и над свима, бијаше брига, да се никако ново сано тржиште гдјегод не отвори поред она четири, која су се била затекла од старина, на Дријевима, у Дубровнику, у Котору и Светом Срђу на Бојани. И најенергичнија одлучност Тврткова и Сандајева, у заплетима најбурнијих времена, морала се увијек сломити пред упорством дубровачке властеле.

Као да није било доста све то, што им је из Новог²⁶ починио, стаде означавати њекаке тврђаве дуж дубровачке границе. Ово је још више могло забринути властелу. За тијем им поче дирати и у трговину. То бијаше доба, кад су увијек сва господа сусједна Дубровнику почињала своја непријатељства; тако им и Стјепан стаде нападати котар²⁷. Они већ видјеше, да се то не ће олако свршити,

чају не би ни Туберон могао овако говорити: *„Rhacusani, mente eorum secundis ut fit rebus sublata, fortuna sua haud modeste uti coepere. Itaque cum Stephano inimicitii stolidae, ac optimo quoque et imprimis Juliano Bono Marioque Restio dissentientibus, susceptis, итд.“* 114.

²⁶ — У Новоме је Стјепан издао 5. Јула 1450. признаницу на добит Сандајева поклада и другу на годишњи доходак конавоски. *Mon. serb.* 441 и 442.

²⁷ — Ријеч „котар“ задржавам с тога, што су и Дубровчани тако звали своје државно земљиште изван града, а међу тијем су сви остали називи „земљиште, област, околина итд.“ сасвим неодређени

ТОВАЊЕ ХЕРЦЕГА СТЈЕПАНА С ДУБРОВНИКОМ

Овим радовима у неколико недостатак што
ци на старије ријетко или никако не обзирају,
ико, колико је требало; уз то послје Мајкова
мо покушаја, да се овјере казивања старијих
а у њих има ствари, које би вриједиле, да
претресу и проберу. Ја сам гледао да то ура-
ико мјеста и мислим, да сам јамачно успио, да
им вриједност према архивским изворима¹⁸.

ома жадим, што пишући ово нијесам могао имати
ије писце, од којих је неке употребио и Диканж.

Косовски је бој био пошљедње самостално дјело српског народа у средњем вијеку. Потад народу судбина његова не бијаше више у рукама. Европа чињаше од њега с дана на дан све више и више оруђе потребно јој у њеној борби с Османлијама. А како је папство онда било најпозваније, да рукује хришћанском обраном, оно је природно мислило, да му се треба бринути и о душевним потребама српског народа. Тако српству осим мусломанства, задаваше не мале јаде и католичанство; те је тада православни и богомилски дио српскога народа још горе осјетио тегобу свога зависнога положаја. Поједини покушаји послѣје Косова, да се потпуно поврати стара изгубљена самосталност, само показују моћ Неманићских предања, чврстину и животност њихове државне мисли, али сви падаху или под непријатељским ударцима с истока и запада, или у вртлозима унутрашњих преврата и међусобица; све пропадаше у општој немоћи и несвијести за независним радом. Династичне државице, које поникоше на рушевинама народне државе, не могаху опстати а да у брзо не притеку за помоћ ком моћном сусједу, који је заштиту скупо наплаћивао. Тако је сваки најмањи покрет у народу неминовно повлачио за собом уплетане Османлија, Млечића и Маџара, и српски се народ увијек морао добро чувати свега, што би могло донијети, да се над његовом главом завитлају мачеви с истока и запада, од чијих су удараца најтежи на Србе падали.

У таквим се приликама одвоји од Босне њен јужни дио, који хваташе стару хумску и травунску област. Партикуларисам, који је тада отимао маха, чим би средишња

власт и мало попустила, отпор католичком западу, који је у овој земљи ради њене дотадашње историске судбине морао бити живљи него ли у Босни, гдје је утјецај западни све више растао, биле су опште прилике, које су потпомагале одцијепању ове земље од Босне. Вјешто коришћење слабопћу сусједском и борбом међу истоком и западом, као и пажња да се та борба води што се више може без њене штете, то је одржавало у животу државну творевину Сандаљеву и Стјепанову. Али је запад све неуморније радио да од српских државица створи што послушнија средства и оружја, док је исток незауостављеном бујицом стријемio на католичку Европу преко израњављених балканских удова.

На то је морао бадро пазити први Херцег од св. Саве, ако је у оним бурним данима мислио очувати своју државу. Као да је Стјепан доиста разумијевао свој положај. Да пође одлучно путем свога зета Стјепана Томаша било је више него излагати се опасности, да ће, радећи против вјерског осјећања својих поданика, навући на себе и своју земљу интервенцију портину, коју би позвали незадовољници, као што су је звали и противу Томаша. Осим тога оставити се обране незадовољних босанских богомила значило је одрећи се јаког стуба своје самосталности и лијепих нада на проширење граница према сјеверу. За то је Стјепан, ма да је у више прилика показивао папи попустљивости и добре воље, остао био дошљедан тумач вјерских осјећаја и историских традиција своје области, налазећи у томе подударану својих династичних интереса и народних обласних предања јак ослонац у борби против босанскога краља.

Наде, које су се биле зачеле женидбом Стјепана Томаша са Стјепановом кћери Катарином, бијаху се показале у свој својој таштини. То сродство не поста копчом

између великога војводе и краља. Стјепан се није био одрекао своје и обласне тежње за самосталношћу, те доврши своје одцијепљене од Босне прогласивши се херцегом од св. Саве. А кад Стјепан Томаш поче вршити своје обавезе према папи и гонити своје богомилске поданике, које Стјепан могаће згодно закрилити, тада пуче до краја јаз, који дијелаше краља и херцега, да се никада не испуни као што треба.

Средином 1450. године било је стање на тој страни, одакле се Стјепан једино и могао бојати, врло повољно за њега. Не само Босни него су и Угарској везивали руке унутрашњи заплијети и непријатељства, отворена или прикривена, с деспотом и са султаном¹⁹. У Млетке је Стје-

¹⁹ — Ч. Мијатовић, Деспот Ђурађ Бранковић II. У Београду 1882 стр. 166—170; Рачки у реченој расправи. Rad. VIII, 159; Тајнер. Hung II. 255.—О односима између Босне и деспотовине треба проговорити њеколико ријечи. Због земаља, које је краљ, користећи се првим турским освајењем Ђурђеве државе, био повратио Босни, поновише се по деспотовом повратку старе борбе између њега и Босне, Стојан Новаковић, Посл. Бранковићи у Лег. Мат. Срп. 146. 14 и 15 Прелазећи преко осталих догађаја поменућу да се с јесени 1448. збиљски ратовало, те је шура Ђурђев Кантакузин разбио Томаша, Ч. Мијат. на ист. мј. 85 и 86, и да је на годину било прилике, да угарским посредовањем суд измири завађене стране. — Послије овога настаје у Мијатовића велика празнина; осим једне напомене, о којој доцније, нигдје ни једне ријечи како се овај заплијет свршио. Да је барем узео да се раздор није ни прекидао, али он нови рат између Ђурђа и Томаша, о ком имамо помена 1455. године, сасвијем правилно сматра као нову ствар, на реч. мј. 238. — Свакојачко од мира не би ништа, јер се и односи између деспота и Угарске почеше кварити, о чему види у истога 161—166. Међу тимем Клаић

пан баш у прољеће те, 1450, године био послао особито посланство, да уреди неке послове, и тако је био боље притврдио старе односе, који су њега и Сандаља, његова

Povj. Bosne. 295, каже, како крајем године „ротоци Ивана Нунјада i посредovanjem rimskoga dvora izravnana bi njegova (Tomaševa) razmirica sa despotom srbskim“. Како је ово речено без помена икаквог извора, не можемо га примити, особито што је слабо било могућности, да Јанко стане мирити Томаша и Ђурђа. Тако исто не можемо од своје воље узети мир ни за 1450 годину, и ако немамо помена о рату, нарочито пошто је Јанко по одлуци саборској почео отворена непријатељства с Ђурђем (види Мијатовића 169 и 170), а то је без сумње годило Томашу. У овом погледу Мијатовић, на ист. мј, врло zgodно каже: „не знамо дали има какве унутрашње за сада још невидљиве свезе с политиком, коју је Хуњадича према Ђурђу предузео, али је вредно запазити, да је у истом месецу Јуну стигла краљу босанскоме Томашу из Рима була, којом папа Никола хвали краља, што ратује „противу Турака и јеретика манихејских“, па даје опроштај грехова свима и свакоме, који у војсци краља босанскога против таквих непријатеља служи (Raynaldi Annal. eccles. XXVIII, 554)“. Немам прируци Рајналда, али је папско писмо, о коме је ријеч, штампано у Тајнера, Mon. Hung. II. 255., а како је ту, јасно потврђује везу између папиног писма и Ђурђевих односа с Босном и Угарском. Тамо се говори о рату „quod contra Turcos et hereticos Manicheos pro tua defensione geris ad reprimendam illorum saevitiam et aliorum Christi nominis hostium in partibus illis“. Посљедње се ријечи тичу некога, који није био ни Турчин ни богомил, могао је дакле бити само православни, јер не би ваљда папа тако говорио о католицима. Говор је дакле извјесно о Ђурђу. Према оваквим односима између краља и деспота у Јуну 1450, видимо како је згода била с те стране за Стјепана.

стрица и претходника, везивали с моћном републи-
С деспотом је такође био врло добро²¹, а немамо у-
мислити, да је са султаном било друкчије. Само
малени облачак у непосредном сусједству Стјепанову
ништа на добро слутио. С Дубровником су се у пошл-
вријеме појављивали све нови и нови заплети. Тек
распра легне, искрене одмах нешто ново, што оне-
мути односе. Тако је било почело некако од 1445
се на пошљетку почетком ове, 1450., године није чи-
да је отклоњено све, што би више могло изазивати
доре: дубровачки посланици, који су преговарали с
цегом, као да су се задовољни вратили кући²².

Чим ти посланици одоше од Стјепана, стадоше
цати нове свађе. Херцег је јамачно желио, да се ко-
онако повољним му приликама у погледу Босне, деси-
вине, Млетака и Турске, те смисли, да изврши у з-
неке економно-финансиске реформе, којим као да је
ударити основ самосталнијем приврједном животу
државе. Одмах поче заводити царине, којих до та-
бијаше у земљи²³, а на дубровачке писмене предс-

²⁰ — *Secr. cons. rog. XVIII, 181 у Шаф. Acta II,*
и 428.

²¹ — Упореди на ист. мј. 427.

²² — Растић.

²³ — По Растићу. Као да је Стјепан био подигао ц-
на 10%₀. Матковић, *Pril. 247*, мисли, да је тражио ц-
само „*od izvezene i provezene marve*“, али не бих река-
је добро разумио Растића, по ком је то и писао, јер овај
како је Стјепан при доцнијим преговорима говорио : „
Ragusci volevano, che non s' alterassero li dazil sino a
et in particolare delli animali, che si conducevano per il ma
dovessero pagar l'erba, che pascolavano nel passar per li
stati“. Ово може значити само, да је Стјепан упорније бр-

одговори, да ће разгледати што је у ствари; и доцније опет обећаваше, да ће све вратити по старом, ма да то збиља није мислио. Како су Дубровчани међу тијем имали на његову двору својих плаћених људи, ови им дадоше глас, да херцег још спрема неке новине. Тада му се сви њихови трговци, може бити и на владин миг, повуку из земље. На ту мјеру одговори Стјепан забранив својим људима, да не слазе по со у Дубровник, и не пушташе, ни да туђи поносници проносе из града со кроз његову земљу. Међу тијем се наравно постара, да му народ не остане без соли, и он отвори у Новоме у Боци солару и стаде сам продавати со својим и туђим поданицима. Стјепан је мислио, да му Нови постане главно земаљско тржиште, те гледаше да га сасвијем подигне, како ће се ослободити превласти дубровачке трговине на Дријевима²⁴ и у самом Дубровнику. За то Новоме даде повластица, којима ујемчаваше сваком досељенику најшира лична и имовна права и заштиту²⁵.

сточну царину, него остало. Матковић истина не каже, да му тје Растић извор тијем ријечима, али се види по свему, па и по оме што и он понавља погрјешку, која је и у мом пријеписуе Растића, гдје се вели, да је једно од оних мјеста, у којима се од старина со продавала, био „sv. Gjurge u Zeti“, мј. Св. Срђа — Друга је Стјепанова царинска мјера била, што је на Тјено тишту подигао нову царинарницу, те својој мајци уступио њене приходе. Растић.

²⁴ — На Дријевима су Дубровчани имали тако добро уређену трговачку насеобину, да јој Стјепан није могао друкчије наудити, осим да премјести тржиште с Дријева у Орман. То му је била ранија мисао, те су га још прије од тога одвраћали њихови посланици. Растић.

²⁵ — Све по Растићу. Поред приличног броја штампаних архивских споменика нема ни једног, који би што о овом

Све је ово било много више него што је требало, па да за живо срце увједе дубровачку властелу. Они су од старина имали врло великих повластица у свим српским

говорио. Стјепанову забрану, да се слази у Дубровник по со, потврђује једна биљешка из писма дубровачког вијећа посланицима у Стјепана од 10. Јануара 1451., коју види даље у 39. напомени. О новским повластицама пише Растић: «Dove (a Castelnovo) permesse salvocondotto reale e personale a tutti quelli, che fuggendo da Ragusa venissero ivi abitare, col che attirò tutti li malviventi e falliti, li quali ivi erano sicuri non poter esser convenuti da alcun magistrato.» Ово ће по мом мишљењу бити претјерано, и све ће се сводити на обичне повластице, које су у таким приликама давали владоци слободним општинама. — Писци, које помених, да су писали по још не изданим листинама, не позивају се, говорећи о овоме, као иначе на архивске споменике, те нам њихове ријечи нијесу овдје поуздане. Од приступних ми писаца први послје Лаоника Орбини говори о узроку рата, па, не примајући његово казивање, каже, да је све било ради дријевске царине. Дубровчани су, каже, од Сандајева времена као закупници монопола соног на Дријевима, плаћали царине $33\frac{1}{3}$ по сто, али то Стјепан, «ступивши на владу», повиси на 50% . Орб. 383. И Лукарић, поред још другог, помиње тај исти узрок, 97. — Матковић, као што рекох, говори по Растићу, а по њему Клаић, 298, наравно не помињући Матковића. Клаић, вјерујући потпуно Халкондили, мисли, да је Стјепан почињао те новине из освете, што му Дубровчани не хтјеше предати жецу и сина. Стјепанову раду не треба тражити никаквих ванредних повода. То, што и он, покушавали су скоро сви владоци на дубровачкој граници, а сличног је и другдје бивало. — Али осим Халкондилиног, на које ћу се опет вратити, има и друго казивање о узроку овог рата. Тако је први Лукарић, 96, казао да је рат букнуо »per interesse di Canale,

земљама. Сад се нијесу само те повластице крћиле, него је управ највише њихова трговина морала осјетити од тих тако пресудних поступака Стјепанових. Дубровчани своја права нијесу само чували и енергично бранили у вријеме, кад су им Немањићи били непосредни сусједи, него су и доцније при сваком новом уговору, или при свакој потврди старих уговора, тражили, да им поједини

pretendendo Stefano, che Soko, fortezza principale, con tutta la contrada fosse ricaduta a lui per la morte di Sandagl.“ За њим Матковић, *Rad VII. 247.*, поред помињаног узрока има и Конавле. На пошљетку га Јиречек, и ако неодређено, помиње као једини узрок рату: *”I vojvoda Stipan je htio kao Radosav (Pavlović) Konavle silom iznijeti iz ruka dubrovačkih. I on je proglasivao, da Dubrovčani Konavle nijesu kupiti, nego da ih drže kao zalog, i počeo je mir rušiti pljačkanjem trgovačkih karavana i neprijateljskim nasrtajima na zemljište dubrovačko.”* *Nast. 75.* За Јиречека морам рећи, да се у том чланку једино занимао дубровачком тежњом, да прошире границе, и да је на све друго врло слабо пазио, тако да у чланку има чудних погрјешака, ма да је пуц драгоцјених нових података. Ја у тексту нијесам на овај начин ни поменуо Конавле и мислим, да су се писци преварили с тога, што је Стјепан, отевши у рату Конавле, тражио да му и даље остану (чим их је Стјепан у Јуну 1451. заузео, одмах је Дубровнику предлагао мир тражећи их за себе. Растић). Да није овако, као што ја мислим, не би могло бити, да се та Стјепанова тражбина не нађе бар у којој од многих тужаба дубровачких. Тако би то исто био поменуо, ако ће и један писац старији од Лукарића, а и цијело причање Растићево веома јасно говори против тих његових ријечи. Мјесто тога видимо, да оба летописца кажу отворено, да су рату били криви рђави посланици дубровачки, *Безим. 61* и *Рањина 256.*, а то не би могли рећи, кад не би било по мом мишљењу, као што у том слу-

владаоци потврде чак и она дотадашња права, за чије им извршење нијесу могла јемчити та господа. Могли би низати читав низ посланстава и пријеписака с разним српским дворовима ради укидања царина и других установа, којих није било за цара Душана. А најглавнија им, међу свима и над свима, бијаше брига, да се никако ново сано тржиште гдјегод не отвори поред она четири, која су се била затекла од старина, на Дријевима, у Дубровнику, у Котору и Светом Срђу на Бојани. И најенергичнија одлучност Тврткова и Сандајева, у заплетима најбурнијих времена, морала се увијек сломити пред упорством дубровачке властеле.

Као да није било доста све то, што им је из Новог²⁶ починио, стаде означавати њекаке тврђаве дуж дубровачке границе. Ово је још више могло забринути властелу. За тијем им поче дирати и у трговину. То бијаше доба, кад су увијек сва господа сусједна Дубровнику почињала своја непријатељства; тако им и Стјепан стаде нападати котар²⁷. Они већ видјеше, да се то не ће олако свршити,

чају не би ни Туберон могао овако говорити: *»Rhacusani, mente eorum secundis ut fit rebus sublata, fortuna sua haud modeste uti coepere. Itaque cum Stephano inimicitii stolidae, ac optimo quoque et inprimis Juliano Bono Marioque Restio dissentientibus, susceptis, итд.»* 114.

²⁶ — У Новоме је Стјепан издао 5. Јула 1450. признаницу на добит Сандајева поклада и другу на годишњи доходак конавоски. *Mon. serb.* 441 и 442.

²⁷ — Ријеч „котар“ задржавам с тога, што су и Дубровчани тако звали своје државно земљиште изван града, а међу тијем су сви остали називи „земљиште, област, околна итд.“ сасвим неодређени

те му у Октобру, по свој прилици пошљедњих дана тога мјесеца²⁸, послаше Марина Жуњева Журговића и Никшу

²⁸—Што се времена тиче, мислим, да Стјепан није почињао никакво ало прије Септембра, јер је 5. Јула био издао оне признанице на годиштине, којима је био рок тек 3. Августа (Mon. Serb. 441 и 442): као да тада дакле није било никакве могућности за праву борбу. Према томе, ако узмемо, да су дани до краја Октобра прошли у пријеписци, можемо примити Рањинино казивање, 254, да је посланство кренуло у Октобру, а ово се потврђује и тијем, што је то посланство већ било у Требињу 12. Новембра, дакле, ако се ту задржало неколико дана, баш би се угађало, да је крајем Новембра било или послато или изабрано. — О пограничним тврђама, говори Растић, који каже и то, да је херцег био узео трговцима некакав восак па им га платио по тадашњој цијени у Дубровнику. По једној савременој дубровачкој биљешци, Mon Serb. 442. и 443., видимо да је Стјепан био у Требињу узео. и једну страну свите Андрије Ликсића. Што Јиречек, Nast. 75., каже, да је Стјепан „рођео mir gušiti pljačkanjem trgovačkih karavana,“ могло би се мислити, да се у архивским изворима, које је он употребио, помиње много и више штета, које су трговци поднијели од Стјепана. Али Дубровчани у реченој биљешци кажу за себе, пошто су све штете избројили, како остале „за сада не оумисмо писати,“ и ја мислим, да су Јиречеку ријечи претјеране, јер да је још таквих штета било, лако би их били испитали и поменули, а и према причању горе у тексту види се, да није могао бити много трговаца по Херцеговини. — За напаз на котар Јир. Nast. 75. На ово ће се доба по свој прилици односити и други помен у реченој дубровачкој биљешци, гдје се вели, да је Стјепан послао Алексу у Бане у Конавлима, те отео 5 волова и коња, што се свакојачко морало збити прије „ропства“ конавоског, па тако и други помен, да је у Конавлима разбио 12 кућа и

Павкова Гундулића²⁹. Ови га посланици, који су му, као што се по свој прилици добро каже, носили и поклона³⁰, затекоше у Требињу³¹, гдје их и видимо 12. Новембра.³² Они, по упутству, бацаху на њега кривицу, што су се њихови трговци отуђили од његове земље, и да ће се с тијем најлакше, само ако он све поврати онако, како је и прије било. За со му изнесоше све старе уговоре с ранијом господом, према којима је његово новско тржиште незаконито, додајући да он баш нема узрока кршити те уговоре, које је у осталом и сам био потврдио, пошто су Дријева у његовој области, те он тако има једно од она четири старинска сона тржишта. За тврђаве, означене дуж границе, пребацише му, да тијем показује или да им не верује, или да им о злу ради; а највише су се жалили на повластице досељеницима у Нови. С тога ради старе љубави и пријатељства тражаху од њега, да све новрати како је и раније било³³.

млинова. И Владисав је доцније у повељи од 16. Августа 1451., Mon. Serb. 444., говорио, да им је Стјепан починио велике штете по котару, палећи куће, сатирући винограде и др., од чега се наравно добар дио мора одбити на доцније догађаје.

²⁹ — Рањина 256; Жир. Wlach. 124, и Hand. 40; Лукарић 97; Орбини добро помиње Никшу Гундулића али му за друга даје Марина Растића, 383., Растић оцет добро зна Журговића, али Гундулића назива Никшом Петровијем.

³⁰ — Орбини 383. Лукарић 97.

³¹ — Растић.

³² — Жир. Hand. 40.

³³ — Растић. О новским стварима ево шт *sopra tutto li ambasciatori si aggravarono per il concesso a Castelnuovo alli rifugiati di Ragusa, contraria al giusto et al ragionevole, che li malfattori fossero protetti, senza che la gente da bene seguir giustizia*».

Стјепан се у одговору показа веома склон миру, увјераваше их, да он не жели новина, да је рал у својој земљи дијелити правду свакоме без разлике и тако даље³⁴. Посланици се наравно нијесу могли задовољити тијем тако неодређеним ријечима и пријеђоше на поједине његове поступке особито на трговинске дажбине и терете. По даљим преговорима и по Стјепановим ријечима, могло се на поплетку чинити да ће се у тим питањима и доћи до споразума³⁵. Али што се соли тиче, изјави Стјепан, да свако има права гледати своју корист, тако он, тако они, али да ће им и у томе дјелом доказати, да је као рођени Дубровчанин. Посланици му захваљиваху и поновише, како су трговци осјетили, да им нема довољно безбједности, те се одбили к другим странама. За забрану, да се не слази по со у Дубровник, поменуше му, да би по ње-

³⁴ — У Растића је овај Стјепанов одговор доста нејасан: „Esagerò il suo animo propenso alla pace e le sue procedure reali non voler innovazioni, desiderar nelli suoi stati amministrativi giustizia indifferentemente od ogni uno”.

³⁵ — «Questi cominciando particularizzare primieramente gli agravi de mercanti, il ducca negò d'esser consapevole o, per far ciò apparire, mandò subito da Rajco Mergenovich, presidente della camera, per portar l'esemplare di tutti li pagamenti, che si facevano in tempo di Vucaz suo padre e Sandagl suo zio, e si trovò concorde con quello, che l'ambasciatori l'avevano prodotto. All' ora, non potendo più servirsi della dissimulazione, cominciò risponder per capo a tutte le proposte fatteli. Ma, arrivato alla gabella di Tientisceto, disse non poter la rimover per esser appanaggio di sua madre, però gli ambasciatori poteria pregare, che esso anche averebbe impiegato l'opera sua appresso della medesima, per farli restar contenti. Confesso d'aver tolto alcune cere alli mercanti e d'aver le pagato a prezzo che correva a Ragusa». Растић.

говом начелу, гледајући само своју корист, могли и они њему блокирати цијело приморје и тако му прекинути свако трговање с Италијом и даље довожење соли преко мора, и за то, да и он треба, да се држи старих уговора и да напусти мисао о премијештању трга с Дријева у Орман, као што се било прочуло. Подсјетише га, како и Сандаљ није хтио продавати оно мало соли, што је у Новом добијао, него је дијелно посадама по својим градовима само да одржи уговор.

Као да се Стјепан био ријешо да покуша, не ће ли моћи умирити Дубровчане, а да ипак не жртвује све само са своје стране. Он предложи посланицима, да им уступи Дријева за 10.000 дуката. Како ови нијесу имали за то упутстава, писаше вијећу. Вијеће им одговори, да приме прједлог, ако Стјепан пристаје, да дâ Дријева за 3.000 дуката и да са сољу буде све по старом. Такав одговор веома озлоједи Стјепана и преговори опет окренуше на горе³⁶.

Међу тијем су Дубровчани имали међу Стјепановим дворанима људе под платом, од којих дознаше, да Радјен гост, и ако пред њима брани Стјепанове поступке, ипак на саму наговора херцега, да се какогод смири с Дубров-

³⁶ — Растић. Писац наставља: „Sentita questa proposizione dal ducca, si mostrò tutto contrario a quanto per il passato aveva parlato, talmente che non volle prestar l'orechie per l'argenti tolti nelli di lui stati ad alcuni mercanti. Ma non rispondendo a tono s'esprese, che, se li Ragusei volevano che non s'alterassero li dazii sino a 10°/_o et in particolare delli animali, che si conducevano per il macello, dovessero pagar l'erba, che pascolavano nel passar per li suoi stati; o per li tali esser dispostissimo stare alle convenzioni fatte da suo padre o zio, ma non intender osservar li patti fatti con principi più antichi.”

чанима. Радјен је највише могао у Стјепана, који му је повјеравао најтеже послове. Посланици видјеше спас, ако успију, да Радјена добију за себе. Пође им за руком те се тајно с њим састану. Пошто се видјело, да се сад цијела распра врти око питања о дријевској царини, обећају Радјену богате награде, ако им помогне, те се добро погоде с херцегом о куповини те царине. Дубровчани су нудили херцегу 4.000 дуката закупа, али да им се он много што подвезе, особито су захтијевали потврду Тврткове повеље. Како су ове понуде биле неповољне за Стјепана, то преговорима не бијаша краја³⁷. Посланици Журговић и Ћундулић иђаху по обичају с двором Стјепановим од града до града. Оставивши Требиње бијаху 1. Децембра у Косману, 19. истога мјесеца у Хочи, а за тијем 4. Јануара 1451. године под Соколом³⁸. Као што се види преговарало се непрестано, али је међу тијем дубровачка трговина веома страдала. Вијеће још 10. истога мјесеца упућиваше посланике у преговарању с херцегом³⁹. Али је све слабо помагало. Сам херцег није више хтио преговарати с посланицима, него им одреди Радјена госта, Вукмана Југовића и Радоја Шиглицу. На пошљетку се све било свело на двије тачке: на 10% извозне и провозне царине на стоку, чега се Стјепан није хтио ни пошто одрећи, и на закуп дријевске царине, који тако исто није хтио снизити. Преговарајући тако, бдијаше и једна и друга страна над својом безбједношћу. Дубровчани држаху непрестано под платом по ког Стјепановог дво-

³⁷ — Растић.

³⁸ — Јур. Hand. 40.

³⁹ — «Et che lamentacion fatta alli Morlachi, cossi soi come alli altri, sia levata, siche ognuno sia libero de poder andar a comprar el sale, dove li piase secondo fu per lo passato. Lett. e comm. di Lev., 1448—88". Јур. Wlach. 124.

ранина, који јављаху посланицима сваки миг Стјепанов. Ни овај не рађаше друкчије. Не само да су му из Дубровника стизали гласови о покретима и умишљајима дубровачким, него му је и ратну спреду набављао некакав Дубровчанин. Ово опет дознају посланици од оних најамника и јаве вијећу, да стане на пут тој издаји. Кад је то вијеће чуло, постара се истина за све, али их је тај глас могао само више преплашити и раздражити против Стјепана. Баш се некако деси, да су Млечићи били објавили, да не ће више допустити трговање сољу ни једној држави са суха, те се херцегове лађе соларице враћаху празне с млетачких солила. Овим се учини Дубровчанима, да сад херцег, и да хоће, нема одакле сам продавати у Новоме соли; у њиховим очима, бијаше им тијем он већ предан на милост и немилост; мишљаху, да ће им сад морати уступити дријевску царину, како су они жељели, и показаше се још непопустљивији у преговорима⁴⁰.

Млетачка забрана није доиста могла годити Стјепану али га није могла ни забринути по свему, што је знао о млетачким односима с Дубровником. Свакојак то, што су рад његове незгоде ликовала властела, што су постала упорнија, чим га је задесила та неприлика, могло је само учинити да Стјепан осјети тежим и опаснијим свој потчињети положај према дубровачкој трговинској и приврједној превласти. Овај најновији, по себи не тако знатан, догађај, додавао је још један биочупичић оном ланцу, којим је Дубровник хтио уза се притегнути сваки покрет свога сусједа, те је могао само јаче утврдити Херцега у намјери, да махом, у ком ће напрегнути све своје силе, огледа, не ће ли за увијек стрести са своје земље све везе, којим је дубровачка трговина била спутала. Према таквом стању преговори бијаху већ излишни. Дубровачке посла-

⁴⁰ — Расрић.

нике видимо на херцегову двору још 19. Јануара 1451. у Бурђевцу, а одатле ће се бити вратили кући⁴¹.

По повратку својих посланика одлуче Дубровчани, да остваре своју пријетњу о блокирању херцегових обала и да му тако сиријече сваку трговину и везу с Италијом, те да га што прије присиле, да попусти. Они се стадоше најживље спремати на мору, и њихови су бродови у брзо крстарили око Стјепанова приморја⁴². Стјепан пак бијаше већ на чисту, да му треба напанути републику⁴³, а међу-тијем јој узнемириваше котар плијењењем, које може бити није ни престајало како је једном почело⁴⁴.

Херцег је знао положај свој и своје земље. Није се варао, да ће се рат ограничити на огледу његових и ре-

⁴¹ — Jur. Hand. 40. О тим посланицима, као што већ поменух, кажу и Рањина, 256, и Безимењак. 61, да је рат плануо „per tristi ambasciatori“.

⁴² — Види се из мастачких листина, које ћу доцније поменути, тако и из дубровачког писма посланику у Угарској од 13. Августа 51. Lett, e comm. di Lev. 1451—52., штампаног у Матк. Star. I. 205.

⁴³ — Рањина 254. Ја мислим, да у Рањине треба оставити ријечи „termino in fantasia“, које су без сумње нешто окрпљене, те је причање мало нејасно, али и Нодилова исправка „termino infanteria“ чини текст још тамнијим. Особито јој нема мјеста што летописац не помиње иначе никакве ни „infateria“ ни „cavalleria“, него у опште војску херцегову, а говор би о самој првој био погрјешан. Зашто дакле исправкама уносити у текст стварне погрјешке?

⁴⁴ — „Začev Stjepan plieniti i paliti dubrovačko zemljište, obrati se vijeće za pomoć и т. д.“ Матковић Rad VII. 247., и опет за тијем доцније каже, да је сабор наредио Јанку Хуњадском, да Стјепану „zapovjedi da se kani od neprijateljstva te neda povoda daljim svadjam i ratu.“ 248.

публикиних сила. У осталом ни он ни они не бијаху тако, да не допусте, да им се и други у ово умијешају. Па да су баш и били вољни, да не дају другима да им се плету, опет нијесу могли друкчије: он, што је био потчињен Султану; они, што су били под угарском заштитом. Тако му први кораци бијаху, да у борби, за коју се спремаше, стече себи потпоре великих дворова. Њему бијаше јасно да му није добро самом се затећи, кад се на њ свали бујница његових противника. Херцега је цио његов дотадашњи рад, сва његова политичка прошлост упућивала на Једрене, и све трговинске прилике његова противника на дубровачке премце у Италији. — Он посла на порту султану Мурату војводу Иваниша Влаткова Ђурђевића, да објасни цару његову распру с Дубровником и изради допуст, да може ударити на републику. И, поред тога, стаде преговарати на зло Дубровнику са старим својим савезником, краљем напулским Афонсом арагонским, с Џензвом и с Мленима⁴⁵.

То што је Стјепан радио, озбиљно је говорило Дубровчанима, да гледају, како ће се с њим споразумјети. Што нијесу могли преко својих посланика, уздали су се, да ће постићи туђом потпором, и да ће отклонити опасност, која им пријећаше од херцега. За то дакле одлуче, да се најприје обрати својој заштитници Угарској, тражећи од ње обране од Стјепана. У Угарској је тада управљао земљом Јанко Хуњадски, намјесник младог краља Ладислава, Албрехтова посмрчета. 28. Јануара 1451. године послаше Јанку и сабору Ивана Округлића, да им се тужи на херцега и да моли. да му сабор пошље посланика

⁴⁵ — Растих. Што се тиче Напуља и Џенове, каже, да код њих Стјепан „promoveva trattati pregiudiziali“; на Порту је тражио „che li fosse permesso occupar lo stato di Ragusa“, а Мленима, да је предлагао заједнички напад онако, како знамо по споменицима, да је доцније радио.

с изјавом, да ће свако зло, које он учини Дубровнику, сматрати да је Угарској учинио. Сабор је, који се тада у Фебруару био састао, имао доста разлога, да се не оглуши Дубровчанима. Угарској је углед био веома опао на јадранском приморју. Давно је било прошло вријеме силе и власти Лудовикове, и Млечи су били осветили своје поразе и понижења туринског уговора, богато су били повратили своју стару власт. Само још Дубровник бијаше свједок слабости млетачке и снаге угарске од 1358. године. Близу је сто година како је општина дубровачка, кроза сва бурна времена, крајна тачка, до које се на Адрији осјећа Угарска. Уз то и дубровачке услуге и помоћ у угарским ратовима са султаном не бијаху од малог значаја. Колико ли је само великаша, племића, поданика круне светог Стјепана, откупила из ропства азиског вриједна рука властелина или грађанина општине светог Влаха! Сабор прими дубровачку молбу и одлучи, да намјесник свом снагом помогне Дубровнику, јединој општини далматинској, која је остала под угарском заштитом, и да учини, да Стјепан не даје повода даљим раздорима и рату⁴⁶. Јанко одмах посла Стјепану некаквог Тому, али га упути, да уз пут сврати краљу Томашу, пошто је био чуо, да ће се краљ мирити с херцегом. У нади, да се цијела распра може утишати, препоручиваше Јанко краљу да у уговору с херцегом помене из обзира према Угарској и Дубровник. Посланик и уради тако по упутству и успије, те Стјепан Томаш обећа, да ће Хуњадском учинити по

⁴⁶ — Извод из *Lett. e comm. di Lev.* 1448—80 у пом. Матковићеву чланку, стр. 247. и 248., а тако и у Растића, јамачно такође по архивским изворима. Матковић на ист. мј. добро напомиње «*Tu se ugarski sabor valjda poboja, da Mletčani kao tajni saveznici Stjepanovi ne osvoje Dubrovnik*».

жељи; за тијем се посланик Тома упути од краља самоме херцегу⁴⁷.

У то се Дубровчани одлучише на још један корак, који им је бар за тада обећавао велике помоћи. Смисле, да на своју корист употрејебе папску тежњу, да се у Босни и Херцеговини угуши богомилство⁴⁸. Баш се тадашњи папа Никола V био истакао као жесток гонилац јереси, које су раздирале католичку цркву; био се шта више толико одао том гоњењу, да је више пута сметао с ума опасност, која је пријетила од излама. Босанске је богомиле непрестано имао на уму, живо је настојао, преко својих легата, да тој „јереси“ сасвим сатре коријен у земљи: а у томе је баш највише сметње и муке видео од самога херцега, у кога је највише налазила заштите⁴⁹. Међу тијем су Дубровчани имали на истоку знатних заслуга за хришћанство у опште као и на посе за католичанство. Њихова је побожност била искитила град бијелим

⁴⁷ — Растић. И Орбини, 368, каже да је Томаш више пута наваљивао на Стјепана, да се измири с Дубровчанцима. На стр. 384. и 385. пише исти писац, како су доцније, од прилике 1452. год., послали Томашу посланика, да склони херцега на мир; како му је Томаш послао брата Радивоја у Сабор, нудећи се, да пресуди ту распру међу њима; како је Стјепан одбио то посредовање, пошто ће тобож краљ као грађанин дубровачки бити пристрастан; како је краљ одлучио и лично се упутио Стјепану, али да га је почела трести грозница од велика лова у Високом. Да ово не може бити истина, бар за 1452. год., не треба ни говорити.

⁴⁸ — Рачки, Rad VIII. 160, врло добро напомиње како „*htjedose Dubrovčani dati njeke vjerozakonski značaj, ovom inače jedino političkom ratu*“.

⁴⁹ — О папину настојању, да се обрете босански и херцеговачки богомили, види пом. распр. Рачкога 157—159.

мраморним храмовима, у којих је унутрашњост киптјела завјетима и споменицима дубоког хришћанског осјећања у Дубровчана. Њихово је свештенство и калуђерство било средина, из које су постојано излазили проповједници по сусједним земљама; а у своје најглавније заслуге бројали су, што су у жупама, које су данком или куповинама измољене у сусједних владара, били обратили католичкој цркви православно или богомилско становништво. Они се дакле обрате папи преко посланика Ивана Газуле, коме су 27. Фебруара писали, молећи помоћ против „опаког богомила“, и тражили су у папе новчану при помоћ, да што боље утврде град и саграде тврђаве за обрану свога котара: „јер град Дубровник лежи на суку, а међе су му одасвуд ограничене и ошкољене невјерним богомилима, тако да га од њих не дијели ни земља ни вода; на тај је начин од старина био, а и сад је на мукама, јер је мјесто, гдје је град, било невјерничко мјесто. И од кад је из тих невјерничких руку истргнут, много су га ти невјерници узнемиривали и нападали, и ако се Божјом помоћу очувао и обранио“. Даље помињу своје заслуге за остало хришћанство, што су против Турака дали двије галије и одржавали их подуље о свом трошку, што су Угарску храбрили на рат и дали јој новаца, што су послали угарског пораза на Косову послали своје лађе, те спасли много хришћана бјегунаца, што су храбрили Скен-дербега, помагали га новцем, кад год су могли, и примили га у град, кад је остао без своје земље⁵⁰.

У то стиже Стјепану Јанков посланик Тома. Овај изјави Херцегу, како се у Угарској жали његово поступање с Дубровником и да се с тога не ће допустити, да Дубровнику буде икакво зло, да је сабор наредио на-

⁵⁰ — Lett. e comm. di Lev. Наводи и изводи у пом. распр. Рачкога, 160. и Матковића 248.

мјеснику, да свом снагом потпомогне дубровачку општину, и с тога, да Стјепан буде разложен и да не даје повода Угарској, да буде незадовољна⁵¹. Посланик је херцегу нешто и Млетке помињао, назирући по свој прилици и њихов прст у цијелом заплету. Херцег му се о њима ласкаво изрази⁵² а на остало одлагаше дан по дан одређенији одговор. Он је видно, да је Угарска далеко, и не цијењаше много њене пријетње.

Заједно с угарским послаником упути се Стјепан у Нови у Бошн. Дубровчани су били ради, да га какогод умире, и за то пошљу Никпу Буњића и Марина Буњића, те га с конавоским кнезом поздраве на граници. Та је пажња према Стјепану била сасвим излишна. С њим се сад тешко могло радити о миру. Чим стиже у Нови, настави окупљање војске, те наређиваше нове нападаје на Конавле⁵³.

Међу тијем 5. Фебруара умре у Једренету, гдје се налазио Стјепанов посланик, Султан Мурат II, а већ послѣ пет дана стиже и завлада калифским пријестолом син му Мехмед. Иваниш настави и с новим султаном рад у послу о Дубровнику. Труд му не оде у таман, јер изрази свом господару потпуну слободу у раздору са његовим сусједом⁵⁴, а за тијем се по свој прилици врати кући.

⁵¹ — Растић и Матковић на ист. мјес. Ово би морало падати у Марту или у Априлу (Упореди нап. за овом).

⁵² — Тако је 21. Маја чуо сенат млетачки од самих Стјепанових посланика. *Secr. cons. rog.* XIX. 60, *Acta.* II. 437.

⁵³ — Растић.

⁵⁴ — О томе се овако било чуло у Дубровнику: «*che G. Vlatkovich . . . avesse spuntato da Maometto . . . poter occupare lo stato di Ragusa, ma si come ciò si vedeva non poterlo far il ducca con le forze proprie, si dubitava potessero esser ausiliarie quelle de Turchi*». Растић.

Сама појава херцегова посланика на порти била је пред Округлићевим одласком у Угарску озбиљно забринула републику, а немоли, да их не устрои Иванишев рад, чији им успјех јамачно није остао непознат. Страх, да није Стјепанов војвода израдио у султана и војену помоћ против Дубровника, заповиједаше им, да све ураде, само да то отклоне од своје главе. Вијеће се дуго савјетоваше, двојећи се у одлукама. На пошљетку ријеше, да замоле деспота Ђурђа, да својим утјецајем на новог султана спасе Дубровник од страшне опасности. На деспотову двор у Ђурђевој служби бијаху властела Паскоје Соргочевић, Алојиз Растих и Дамјан Журговић. Вијеће одлучи, да се обрати на њих, да склоне деспота на помоћ Дубровнику у Мехмеда II. Пошљу упутство Соргочевићу, да настане код Ђурђа, да пошље султану посланика. Посланик би од цара израдио наредбу Стјепану, да се мане сваких новина и да се не усуди дирнути границу дубровачку. Деспот је свакојакo имао разлога пожељети, да легне та размирица између херцега и републике: осим зетскога сви су остали путови, којима је ишла главна трговина између деспотовине и Дубровника, ишли преко Херцеговине, а у то је доба и од зетског пута слабо било користи ради Ђурђевих раздора с Млецима. Тако је дакле цио саобраћај Ђурђевог приврједног државног живота кочен том ометњом и ратом, те су били омалили деспотови приходи у опште, а царински на по се. Вијеће је мислило, да ће се ово моћи згодно истаћи пред султаном, ако се дода, да је ради мањих царинских прихода и Ђурђу теже сабирати даначни новац. Баш је тијех дана био Ђурђе послао од своје стране Соргочевића новоме падиши. На тај га начин не затече упутство на деспотову двор у самог Растиха и Журговића. Али је намјери дубровачке властеле било веома добродошло, што је тако деспот ради свога посла, и прије њихове молбе, послао по-

сланика султану. По дубровачку ствар није могао избор пасти на бојега човјека, јер је било јасно, да се Соргочевић не ће само заузимати као слуга дубровачког пријатеља деспота и као рођени Дубровчанин, него је имао и личних разлога, да својским заузимањем у служби деспотовој за добро свога рођенога града, заглади кривицу, у коју је био пао пред својим грађанима ради превеликог жара, који је недавно, служећи Бурђу, био показао на штету моћног заштитника дубровачког⁵⁵.

Чим у Дубровнику сазнадоше за његов одлазак у Једрене, одмах му писаше, да у свему уради како му узјављају Растих и Журговић, којима писаше, да употрејебе сав свој утјецај на двору у корист свога завичаја. Ови доиста и успију, те измоле у Бурђа потпору Дубровнику, тако да за њ, јамачно по деспотову налогу, стаде и Соргочевић радити на порти. Његов рад уроди добрим плодом те омете све успјехе Степанове.

⁵⁵ — Кад је Јанко 1448. г. ишао на Косово, тада Бурђа *«diede avviso per mezzo di Pasqual Sorgo inviato espressamente ad Amuratte e della marcia che facevano l' Ungari e delle loro forze»*. По повратку Јанкову у Угарску писао је намјесник Дубровнику о свему, а у писмима *«incluso si trovo un vigliettino, scritto con mano propria d'esso Còrvino, in cui si lamentava di Pasqual Sorgo e Damiano Giorgi, patrizii ragusei e principali ministri del despoto suo nemico, dicendo da essi essersi fortemente fomentate le cattive intelligenze tra lui et il despoto, dal che derivarono poi le pessime conseguenze, e della battaglia di Cossovo o sia Campo Merulo e della sua prigionia. Il senato non manco risponder a queste sue doglianze promettendoli, pigliate le dovute informazioni, castigare essi Sorgo e Giorgi, suoi patrizi и т.д.»* Растих. Тих се казна, у осталом природно, вијеке врло добро чувало.

Ипак су властела добро познавала непоузданост добитака на порти, и хтједоше, да добро задобију деспота према коме је млади султан показивао велике пажње. С Ђурђем је Стјепан од њихова измирења по деспотову повратку у земљу, послје сегединскога мира, живио у добром сусједству и љубави. Њих су везивали скоро једнаки одношаји према Босни, а доњекле тако исто скоро једнаки према Млецима. Кад је Стјепан опет почео живјети у старом пријатељству с овом моћном републиком, а деспот и даље остао као и прије, гледао је херцег да их измири. Сад су Дубровчани настали, да те њихове односе употребе на своју корист, и да деспот пријетњом, да ће раскинути, притијесни херцега, не ће ли попустити Дубровнику. Али су морали свакојако гледати и то, да Ђурђа тако себи придобију, да буде збиље готов прекинути с херцегом и станути против њега, ако се рат баш никако не узмогне отклонити. Рад овога послаше деспоту, коме се и Соргочевић бјеше повратио, властелу Влахушу Рањину и Марина Гундулића. Како сљ, као што рекосмо, сви успјеси на порти били веома нестални, то су се може бити бојали, да ће херцег опет узети маха над њима, и измолише у деспота, да опет оде Ћурговић у Једрене и изради од порте наредбу Стјепану, да се умири. Посланици успјеше и Ђурађ приста и допусти Ћурговићу, да оде султану. Што се тиче другог њихова задатка, чињаше се, да су им прилике веома неповољне. Баш је тијех дана деспот био на прагу рата с Босном⁵⁶, а и с Угарском је

⁵⁶ — 29. Априла рјешавано је у млетачком сенату о разним приједлозима посланика босанскога краља. Између осталог изложили су Бошњаци: «*tertio quod in divisione est (dominus rex) cum despoto Rassie et cum eo bellum habiturus, et propterea amicabiliter exorat, quod isti despoto favere nolumus. Et quarto exorat, ut ad Teucrum mittere velimus ambassiatam nos-*

био врло рђаво. Али може бити, да је деспот мислио, да ће то све лећи⁵⁷, тек га посланици склонише, да настане непосредно код херцега, да не зарати Дубровнику. Ђурађ доиста посла Стјепану изјаву, ако само нападне на Дубровник, да ће имати њега на врату, чим се само како год удеси с Томашем.

Ни посланство намјесниково, ни изјава деспотова, ни пријетње папине, ни републичини успјеси на порти не могаху одвратити херцега од намјере. Сваки час упадаху његови људи преко границе, заподијеваху чарке, а он се непрестано спремаше. Јанков гласник изјави пошљедњи пут у име намјесника краљевског величанства угарског да тражи од херцега отворен одговор и да ће сваку штету и неправду учињену Дубровнику светити сва сила цјелокупне краљевине. Ни на тако јасан захтјев не даде херцег повољна одговора, него настави тужбе на властелу што му задржавају имање, које му се из Млетака носи, што му муче поданике по тамницама и затворима, наплаћују му незаконите царине, не дају да из своје куће у Дубровнику узимље своје ствари и што не ће, да му врате Сандаљеву оставу од 12.000 дуката. Стјепан је по свој прилици захтијевао, да га у свему овоме задовоље, па да се опет могне почети преговарати. Када Тома видје, да му је без потребе и даље се бавити, опрости се и сврати у Дубровник⁵⁸.

Херцег је без сумње знао, да је овај неуспјех угарски одузео Дубровчанима сваку наду, да би се још што

tram et intercedere et exorare, quod pacifice secum vivere velit, et novitatem eius serenitati non facere, et in hoc bello, quod cum despoto habiturus est, neutri partium favere". Secr. cons. rog. XIX 55. Acta II. 433; Љубић „Opis jugosl. novaca“ 173 и 223.

⁵⁷ — Мијатовић 171 и 173.

⁵⁸ — Растић.

могло свршити без крви. Знајући за њихова посланства папи, деспоту и султану, очекивао је, да га салете са свих страна. Према томе је било природно, да и он баци око на свога природнога савезника у овоме погледу, на Млетке, клетог непријатеља дубровачког и угарског. Још прије но је био примио Јанково посланство, бијаше им отпремио свога посланика. Посланик се из Млетака враћао своме господару, али га срету дубровачке лађе, које су крстариле поред Стјепанових обала. Ништа му не помогаше млетачке исправе, јер га Дубровчани и поред њих ухватише⁵⁹. Али то није могло омести Стјепана, а да послије свих најновијих догађаја, збиљски не покуша с Млечићима, којима је свако дубровачко зло увијек било добродошло. И тако им је требало јавити за угарско посланство; био је рад да с њима посвршава и њеке ствари, које су се протезале од њиховог измирења 1445. године⁶⁰; хтио је, да се користи њиховом поносном бригом за неоспорном владавином над јадранским морем, те да им се тужи на дубровачки поступак с оним његовим послаником. Али му је ипак све то сад било споредно. Сад их је позивао на заједничку борбу против Дубровника и с тога им отпремаше нарочито посланство. За то одреди витезове кнеза Јурја Чемеровића, кнеза Ивана Вардића и кнеза

⁵⁹ — Secr. cons. rog. XIX. 60. Acta II. 437; види и Љубића Oglad. I. 261 и 62.

⁶⁰ — Према миру од 1445. године требало је, да Млечићи купе Стјепану у Млечима кућу, мјесто једне старе, коју је имао прије рата (Acta II. 299.), али како до Априла 50. год. то није било извршено, сенат је тада био одлучио на Стјепанову молбу, да му за све вријеме, од мира па док му кућу не купе, дају годишње 60 дуката у име најма, што би за њу примао. Сад је Стјепан тражио најам и молио да се пожуре с кућом.

Прибисава Вукотића, по којима се видјело, колику важност даје томе послу⁶¹. Ови стигну и изнесу дужду Стјепанове приједлоге и поруке. У свако би друго вријеме те приједлоге били Млечићи објеручке примили. Јетина општина, која се још успјешно натјецала с млетачком трговином, могла је сад бити коначно сатрвена. Али је на срећу дубровачку, а на несрећу Стјепанову, вријеме било врло неповољно за оно, што је он предлагао. Млечима су баш тада биле везане руке њиховим раздором са Сфорцом, новим миланским војводом. Савезник им бијаше папуљски краљ Алфонсо арагонски, а скоро им се бијаху придружили војвода савојски, маркиз монфератски и сијенска република. На другој страни бијаху уз Сфорцу Фјорентинци, а обоје се наслањаху на Француску. Савезници не бијаху истина огласили рат, али се то могло десити свакога часа, за то се Млечи нијесу смјели упуштати ни у шта, што би им могло поцијепати снагу и дати маха непријатељу⁶². Дужд је изнио ствар пред сенат

⁶¹ — Занимливо је што кажу Орбини и Лукарић о једном посланству: «E vedeva (Stefano) ché i suoi protovestarii non gli facevano provvedimento del denaro per la guerra, egli mandò a Venezia il castellano di Vrabaz e persuase quel senato a entrare seco in lega contro la città di Ragusa». Орб. 385. А Лукарић: «Facendo gli i tesoreri poca provigione di danari e con soldati non si poteva far altra scusa, mando in Italia Braia, castellano di Vrabaz, e domando aiuto da Venetiani, che lo soccoressero di danari» 98. Вриједно је међу тијем забиљежити, да је доиста један од Стјепанових посланика, Прибисав Вукотић, био 1466. год., а може бити још и тада, Стјепанов коморник, протовестиар. Mon. serb. 498.

⁶² — Romanin, Storia docum. di Venezia IV. 220—223; Machiavelli, Ist. fiorentine L. VI. cap. 25—27.

21. Маја, који одлучи, да се због тијех прилика у Италији и трошкова не могу у то упуштати, али да се одазову Стјепану, ако се Италија умири. Даље ријеше, да се оштро пише у Дубровник, а за гласове о посланству Хуњадскога захваљиваху; за остало пак одлуче, како је Стјепан могао бити најзадовољнији⁶³. Све је то одмах саопштено посланицима. Ови су особито били задовољни, што ће сенат писати Дубровчанима ради оног напада на посланика, те у том погледу замолише, да кад им због послова не могу сасвим помоћи, нека барем неутралишу море. То је сутра дан изнесено пре вијеће и одмах одлучено, да се уради, да Дубровчани не држе лађе на мору и с те стране не нападају Стјепана, али да се и Стјепан обвеже исто тако⁶⁴.

Кад је Хуњадског посланик Тома дошао у Дубровник, нашао је властелу већ готову, да се не надају маслиновој граници. Журговићев је пут до султана био добре среће⁶⁵, те забринутим Дубровчанима почињаше расти срце,

⁶³ — Secr. cons. rog. XIX. 60. Acta II. 435—38. Љубић у Oglod. I., 262 говори о овоме под 1. Маја. За кућу је одлучено, да понуде посланике да је потраже, пошто је сенат није могао наћи, а за најам, нека кажу колико траже, па да им се исплати.

⁶⁴ — Secr. cons. rog. XIX. 61. Acta II. 438 и 39.

⁶⁵ — О његову успјеху на порти каже Растућ овако: «*ottene a quella corte la confermazione di tutti li privilegi concessi alli Ragusei da Amuratte, padre del regnante Maometto, e di più la missione d'un subascia per intimar al ducca Stefano il disarmo e convenir d'una pace ragionevole con la repubblica*». О овом субаши не знамо ништа више, је ли није ли отишао Стјепану, али ће ово друго бити приличније. Што се тиче потврде повластица мислим, да је Журговић само утр'о пут својим грађанима и да ће то бити коначно свршили нарочити посланици из Дубровника. Ову потврду повластица помињу и

а слабо је што и остајало, него или сасвим попустити или се латити оружја. Као да их и Томини савјети нагињаху овом другом; и он им говораше, да пошљу Јанку свога властелина за помоћ против херцега. Али нијесу тако мислили сви старији, угледнији и искуснији Дубровчани, који су знали да ће им и најбоља добит бити штетнија од мршаве погодбе, и ако њихов глас све мање слушања налажаше. Обећања угарска, потпора папина, успјеси на порти, добри изгледи од деспота, нада да ће им и краљ босански помоћи, све је то живо голицао машту и тежње занесенијих и ватренијих вијећника. Чињаше им се, да у таквим повољним приликама не може бити на одмет скоро извјестан добитак приморских жупа Стјепанових. Вијећници се у вијећу предвојише, али је ратничку страну поуздано чекала пobjеда.

Она је доказивала, да непријатеља, који ће им увијек о глави радити треба уништити, или ће уништити он њих.

дубровачки летописци. Безимењак, 61., каже: «1449. Fù morto gran Turco Murat beg, et creato Mehmed Zelebia. — Fù agionto alli Ragusei di più lo harac in tanto, che pagano ducati 1500». А Рањина, 254.: «L'anno di Christo 1449. alli Ragusei fù agiontato di più el tributo, d. 500, per Amuratto principe de Turchi, per poter praticar in suo paese, in tutto d. 1500». Пошљедњи дакле, као што Нодило напомиње, исправља безимењаков анахронисам. Међу тијем добро додаје сам Нодило: «Se non che l'errorre non ista forse nel nome del sultano, ma nel millesimo, visto che Razzi (p. 58) nella sua copia degli annali legeva pure Maometto, però sotto l'anno 1451». Ако бисмо дакле усвојили овакву исправку имали бисмо пред собом чин, да је 1451. година донијела Дубровчанима повишење данка на 1500 дуката. Не ћемо бити далеко од истине, ако ову повишицу вежемо с дубровачким односима с херцегом, а може бити и са самим Журговићевим путем.

Њима је то сад лако, а доцније би исто опет њему било лако, чим се узмогне удружити с Млечићима. Бољих прилика не ће бити од садашњих, кад му не могу помоћи ти његови вјечни савезници. Међу тијем се они могу надати помоћи од намјесника угарскога; деспот је већ изјавио да ће ударити на Стјепана, а кад је Ђурађ с њима, обезбијеђени су од султанове стране, јер је он пријатељ и повјереник падишин, а и босански би се краљ могао склопити, да се измири с Ђурђем, па да се свеже с њим и с њима и заједно подијеле Херцеговину. На ово ће се пошљедње ударити, што се прије двадесет година сличан савез био склопио против Радосава Павловића, па су га на крају ради порте са свијем морали напустити. Данас је стање у том погледу сазвим друкчије. Султанову је силу сломила храброст Хуњадскога, а деспотова је земља преграда између херцегове и султанове: тако се сада не морају бојати Мехмедове силе. Они ће дакле не само обезбиједити свој даљи опстанак него и проширити границе пространим дијеловима Херцеговине.

Те њихове наде нијесу дијелили мудри и искусни вијећници Жупан Бунин и Мароје Михочев Растић, чије су заслуге и прошлост велику цијену придавале њиховим ријечима⁶⁶. Они су се најупорније противили рату и пре-

⁶⁶ — Растић вели: «A così belle speranze due soli senatori M. R. e G. V. opponevano di forti ragioni». Међу тијем Туберон, 114, види његове ријечи на крају 25. напомене, каже, да их је и више било противно. Ја мислим, да је у самом почетку, одмах пошто је к њима свратио Јанков посланик, било више противљења, и да се даљим вијећањем тај отпор стишњавао, тако да су при пошљедњем рјешавању само Бунин и Растић били противни. На то као да упућује и сам Растић, који овако црта стање по доласку тог посланика у Дубровник: "Il senato vedendo infrutuosi tutti li mezzi di tanti

поручиваху попуштање према Стјепану : умирити га како год и закупити Дријева, на којима ће се, може бити, што мало и изгубити, али је то ситна ствар према благу, које ће ратовање прогутати, тако да ће се без сумње затећи празних ризница, кад до њих у брзо допре бујица с истока. Султанова сила непрестано расте а Хуњадског су јој дјела само тренутна сметња, које ће нестати са смрћу Јанковом. Тада ће ред доћи на херцега и они морају бити готови. Ни за сад се не треба варати и мислити, да се порта не ће мијешати и да не ће, као и у смутњама с Павловићем, гледати на своју корист. Као ни онда не ће ни сада допустити, да Дубровник види одатле никакве користи. Од деспота и од краља босанскога залуду се надати, први непрестано страхује од Угарске, а други нема новчаних средстава. На пошљетку је Јанкова угарска помоћ илусорна, то зна и херцег : види се колико је марио за посланика.

Али ово нијесу имали коме говорити. Прилике су лако заварале властелу, која одлучише да приме рат и стадоше се озбиљно спремати. Прво им бјеше, да пошљу једнога између себе у Угарску, да изрази војну помоћ. Уједно одлуче, да пораде с хрватским баном Петром Таловцем. Такође да и краљу Томашу понуде савез, те да

principi della ostinazione del ducca nel seguir la via (di) discordia, et alcuni senatori essendo entrati in speranza che con assistenza di tanti principi dichiarati a favor della repubblica si potesse debellar esso ducca e con una parte delli di lui stati ingrandir quelli di Ragusa, si cominciarono con serie consulte dillatar le speranze di rammentaggi(?)». Да поменем да у Туберона не стоји Жупан него Јулијан (Julianus) Бунпх : како овога не налазим у савременим споменима, а првога има њекодику пута, задржао сам онако како је у Растића.

заједнички нападу на Стјепана, кога сада, у цијелом овом настојању да и Томаша склоне против њега, не називаху и не сматраху друкчије него као одметника и невјерника краљева, и ако су га све до тада признавали као самосталног према Босни и у том духу с њим и уговоре уговарали. За тај посао изабери Шижмунда Гучетића⁶⁷, који по упутству сврати најприје бану Таловцу и споразумје се и утврди, колико би војника у случају угарске помоћи могао дати из своје бановине. Одатле се упути краљу Томашу. Захвали му што је примио срцу Јанкову поруку⁶⁸, а затим се позва на уговоре, у којима краљ

⁶⁷ — У тексту сам све о Гучетићу испричао по Растићу, међу тим о његову одашиљању у Угарску пише Матковић, 248., ово: „*Buduć ba prietnje sabora ugarskoga bjehu bez uspjeha, odasla (14. Veljače 1451.) vieće do drugi put svojega poslanika Sigism. Gučetića k banu Petru Talovcu i Iv. Hunjadu, da zamoli vojenu pomoć protiv Hercegu, koji sve udilj ugnjetava Dubrovnik te će valjati na nj udariti i t. d. (Lett. e comm. di Lev. 1448. do 1488.)*» Матковић очевидно гријеши у мјесецу. Од 28. Јануара, кад је вијеће послало Округлића, до 14. Фебруара, кад је Гучетић послан, дакле за 17 дана, није могао први стићи из Дубровника на угарски сабор, изградити, да овај пошаље Тому херцегу, Тома стићи к Стјепану и његов се неуспјех чути у Дубровнику. О томе не може бити говора. Гучетић је јамачно послат крајем Априла или у Мају, а, ако би смо узели, да је број 28 у Матковића тачан, имали бисмо 28. Априла или 28. Маја. Према овоме сам и распоредио у тексту причање. Остале Матковићеве ријечи сасвијем вјерно представљају у кратко Растићево опширно причање, коме се и тијем доказује извор у савременим архивским споменицима.

⁶⁸ — Ево шта каже Растић: „*Ringrazio per l'esortazioni fatte' al duca Stefano di star in pace con la repubblica*». По овоме би требало претпоставити измирење између краља и

босански јемчи, да ће путови по цијелој земљи српскога и босанскога краљевства бити отворени дубровачкој трговини. Како сад његов одметник затвора те путове, краљ је дужан укротити га, а они му нуде помоћ, да невјерном поданику одузме земље, које је овај отимачином присвојио од његове круновине. Помену му и то, како његова невјерна слуга иде и даље у својој дрскости, те, као што су чули, гледа да од султана измолн себи српски доходак, што га они сад њему, Томашу, плаћају. Како се међу тим Гучетић није могао задржавати на путу у Угарску, предложи му, да пошље у Дубровник свога посланика, који ће с општином уговорити формалан савез против херцега. Не зна се из ближе колико је Гучетић успио с Томашем, али га свакојачко није било тешко подбунити против Стјепана.

Док је тако Гучетић радио, да на малено херцештво светога Саве подигне сложене силе краљевине Угарске и Босне, дотле су се властела бринула, да спрем на дочекају непријатеља, како ће моћи одољети, док не стигне помоћ, око које се труђаху њихова посластва. Одмах, још кад су Гучетића отпремали Хуњадском, одлучише да сакупе најамничке војске, јер су знали, да им њихова уска државица нема одакле дати толико војника, колико би смјело погледати у очи Косачиној сили⁶⁹. Они и отпратише у

херцега, али је то прилично невјероватно. По ранијем причању Растићеву, види се да је било наде, да ће се они измирити, и да је за тај случај Јанко молио Томаша, да у уговору не заборава Дубровчане. С тога бих узео, да су они тако и помињани са Томашеве стране при преговарању, које, колико знамо, није довело ни до чега. Чудно би било да Томаш препоручује мир с Дубровчанима Стјепану, с којим ни сам није био у миру. У осталом упореди с овим 47. напомену.

⁶⁹ — Растић; Туберон 114; Рањина 256; дубровачко писмо посланику у Угарској од 13. Августа 1451. Lett. e

Пуљу Жуња Маројева Журговића, а Жуња Бућића, Никшу Бутковића и Галеаца Бруњола, старином Мантованца, по разним варошима сјеверне Италије. Без сумње нијесу пропустили да и дома утврде и ураде све, како им се најбоље чинило⁷⁰.

Тијем је њиховим спремама одговарао опет најживљи рад у Стјепана. Није само спремао своју бојну силу, него је, као и они, непрестано добављао војску из Италије и других страна. Те су спреме биле познате и Дубровчанима, а јамачно им није било непознато ни што је Стјепан преговарао с Млечима⁷¹. За то настану да барем најамнике католике одврате од његове војске. То могаху урадити папином помоћу, за то и пошљу у Рим, по свој прилици крајем Маја, бенедиктинца оца Влаха, Дубровчанина. Отац Влахо разложи папи молбу, коју Никола V и прими, те 9. Јуна изда булу, којом проклиње свакога који буде са Стјепаном, а, кад би који такав кривац пао шака којој хришћанској власти или ма ком хришћанину, препоручује, да га с мјеста затворе. Такви несрећници губе свуда своју част, а имање им се конфискује; њихово се свједочење

comm. di Lev. 1451—52. у Star. I. 205. Јукарић 98. и Орбини, 385., пишу, да је Дубровчанима стигло 500 копљаника из Бара (Орбини управ вели, да им их је послала «барска република») под Марушком Марушковићем. И по Рањини се, на ист. отр., види да је у дубровачкој војсци било и Арбанаса.

⁷⁰ — Растић. И Белчић, *Svilupo civ. di Ragusa* 93, каже како је Бруњоли шилан у Италију, али гријеши, по свој прилици штампарском кривицом, кад каже, да је то било 1420. год.

⁷¹ — Као што рекох у 45. нап., Растић већ пред посланством Округлићевим пише, да су Дубровчани знали понуде Стјепанове Млечима, да заједно освоје Дубровник под познатим погодбама.

на суду не ће примати, нити ће они имати право завјештавати, ни примити од других, ако су им што оставили. Па не само то, него ће сваки онај, који не послуша ову наредбу, ако му ко од тијех пане шака, потпасти под те исте казне, под које и сами главни кривци⁷².

Не знамо јесу ли папине клетве и у колико омеле Степана, тек се он и даље најживље спремао. Поред великог броја пјешадије и коњице имаше херцег у својој војсци и топова, тако да не ће бити претјерано причање једног млађег савременика, кад ту војску броји на 30.000 момака⁷³. Он бијаше готов, да сваког часа почне борбу. Али је у исто вријеме гледао да на порти поврати, што му је Журговићево посланство било омело, и да се потпуно обезбиједи с те најпресудније стране. С тога посла опет свога посланика султану. Није заборављао ни Италију, те је, осим Млетака гледао, да привуче к себи и свога старог друга и савезника, напуљскога краља Алфонса⁷⁴, али је овај као савезник млетачки био сасвим везан опасношћу, да од часа на час букне борба по цијелој Италији.

Док је тако херцег настојао да пријатељством с великим дворовима ујемчи себи ратне успјехе и добитке, којима се поуздано надао, дотле је Гучетић стигао и иза-

⁷² — Тајнер Mon. Slav. I. 408. Клаић, 299., који не помиње посланство Газудино, сматра ово првим и као да га ставља у Фебруар.

⁷³ — Рањина 254 и 255. У записницима млетачког вијећа помиње се та војска као «*valde potens.*» Acta II. 439, а папа у писму од 1. Јула 1452. пише: «*ipse (Stephanus) cum copioso peditum et equitum exercitu.*» Тајнер, Mon. Hung. II. 265 и Фарлати IV. 260.

⁷⁴ — Растић.

шао пред Хуњадског. Посланик поброја намјеснику дуги низ веза, које везаше Дубровник уз Угарску, почињући од дана, кад је на граду развијена застава краља Лудовика, па све до пошљедњих догађаја; све заслуге Дубровникове за круну угарску, сва зла, све штете и јаде, које је поднио ради своје постојане вјерности: ништа га није могло нагнати, да прими туђу заштиту или да се одрекне законитих краљева угарских у њиховим најтежим дневима. Гучетић наниза даље све, чим је Дубровник био задужио своју заштитницу, а тога доиста не бијаше мало. Тада стане правдати општину у садашњој њеној распри с херцегом. Овај прикупља око себе на зло дубровачко све саме непријатеље угарске: султана, Млечиће, Алфонса арагонског. Међу тијем су републикани захтијеви врло малени, она само тражи да херцег буде присиљен вратити све, границе, царине, соне повластице и слободну трговину и путеве, као што је требало по уговорима. Пошто херцег не ће, да зна за те тражбине, општина притиче својој заштитници. Јанку су отворена два пута или да пошље помоћ краљу Томашу и бану Петру Таловцу, па да заједно с Дубровником напану на земље Стјепанове, или да се сам он дигне с војском на херцега. Посланик истицаше Јанку користи од тога рата. Султану би Јанков поход сасвим сатр'о утјецај у Босни; уз то би Угарска повратила земље, које јој је херцег био насилно отео. Цијела пак ствар не би била тешка, пошто су и сами херцегови поданици веома незадовољни његовим силничким и рђавим владањем⁷⁵.

Јанко одговори Гучетићу, да сам жели лично повести војску на херцега, пошто му и тако ваља уредити неке угарске послове у оним крајевима. То сад одмах не

⁷⁵ — Растић. Кратак извод из упутства по Lett. e comm. di Lev. 1451—52. у Матковића. Види 67. нап.

може урадити због својих заплета с деспотом Ђурђем, али гледа, да се с Ђурђем измири или да с њим уговори подуље примирје, па ће се, чим то сврши, сам својом главом кренути на челу војске.

Гучетић јави вијећу свој успјех, али је такав глас слабо обрадовао вијећнике⁷⁶.

Стјепан је већ и тако био потпуно спреман. Његову је посланику на порти било потпуно пошло за руком, да султана са свијем приволи своме господару⁷⁷. Херцегу је било јасно, да не смије чекати, да Дубровчанима стигну талијански најамници и да се Јанко и Томаш са свијем измире с деспотом Ђурђем. Све му је говорило, да нема што више чекати, да не смије одлагати нападај.

То се и у Дубровнику знало. Сваког су дана са страхом изгледали Стјепанову навалу, а угарски намјесник тек мисли, да се мири с деспотом, па да им онда прискочи. Војска им малена и слаба, а и из Италије још никако ни окле ни једног војника. Одмах пишу Гучетићу, шта је и како је: нека гледа, да свакојако склони Хуњалскога да барем пошље нешто војске, која ће с Таловцем и с краљем Томашем што прије смести Стјепана, да их не сатре. Властела се у осталом нијесу варала, да ће Стјепан дотле оклијевати с нападом и да ће та помоћ из Угарске и Босне стићи на вријеме; а ипак нијесу имали куд, него дочекати Стјепана. Пораздијеле оно мало војске, што су имали, и пошљу на Бргат више самога града Андрушка Соргочевића и Мароја Жуњева Пријевића с нешто војника.

⁷⁶ — Растић.

⁷⁷ — Кад је Стјепан до неколико дана, освојив Коначле нудио мир властели, говорио је: «*che la contrada di Canali, dovesse restar al ducca in proprietà come cosa già conquistata, e per conquistarla aver avuto licenza da gran signore*». Растић.

Андрију Пријевића с једном фуштом (омањом галијом) и с три оружана бродича под Цавтат, а тако исто у Конавле и Жуња Маројева Гундулића и Фрању Тудижића, с друге стране Доминика Бенеша и Лавра Рањину у Слану у Приморју с малим војничким одјељењима. У то почеше долазити из Италије поједине чете⁷⁸.

Већ се забринута властела почињаху надати, кад али Стјепан пријеђе границу. То је било мјесеца Јуна⁷⁹, и он удари на Конавле. Слаби отпор бијаше савладан после мањег окршаја и заузето цијело Конавле, осим градића Сокола у сред Конавала, који одржа дубровачка посада⁸⁰. Пошто је видио, да ће тешко моћи одржати Цавтат, ради његова положаја на самоме мору, поруши му сва утврђења, како се непријатељ не би могао у њему учврстити, ако га опет заузме. Међу тим се Мароје Жуњев Пријевић, који је, као што је речено, био на Бргату, упути с једним дијелом бргатског одјељења на Стјепанову војску у Конавле. Он некако западе међу непријатеље и буде са свима својима опкољен, војска му сатрвена и похватана, а сам Пријевић рањен и заробљен⁸¹.

⁷⁸ — Растић.

⁷⁹ — Безимењак, 61; Рањина, 255; Јир. *Nast.* 75. а потврђују и Аста II. 439. Стјепанова је војска по Рањини наступила у три одјељења. С нај јачим, од 20.000, ишао је сам Стјепан на Бргат, а друга два мања: једно на Конавле, а друго на Приморје, Рањ. 254—255. Папа у поменутом писму каже, да је Стјепан пријешао границу не оглашивши рата. Тајнер *Hung.* II. 265, и Фарлати IV. 260.

⁸⁰ — Растић; Јир. *Nast.* 75.; Орбини, 383; Лукарић, 97.

⁸¹ — Растић; Орб. 383; Лук. 97. По Орбину и Лукарићу би се рекло, да је херцег био напао на Соко и да је вијеће наредило Пријевићу наступање, да одвуче Стјепана од

Сад Стјепан стеже опсадом Соко, а остало оплије- бито пострадаше свештеници и црква конавоска, Дубровчани били саградили, пошто су Конављане католичкој цркви⁸². С друге стране Дубровчани послје Пријевићева пораза послаше оно војске, бијаше остало и што по мало пристизаше из Италије, утврди и брани кланце, који пријече продирање навала у Жупу⁸³.

Од једаред стиже у Дубровник херцегов и Радивој Шиглица, предлажући им мир и размјену бљеника. Како су погодбе, под којима је Шиглица лагао мир од стране Стјепанове, биле неповољне чанима, одбише их; али се споразумјеше за заробљене Дубровчана је било много више заробљено него

Сокола. Први каже, да је с Пријевићем било *«alquanto a Lucrih 4000 soldati raccolti in fretta»*, ну ово много речено.

⁸² — Растић. У помињатој савременој биљешци 28. нап.) кажу Дубровчани: **«Н ОШТЕ ОДРНЕ ЦРКВОУ СКОУ, Н НЕ ОСТАВН ОУ НОН НЕГО МИРЕ.»** Mon. serb. 4

⁸³ — Орбини 383; Лукарин 93. Одмах за тијем први: *«et armate in un subito molte galee, giunsero a viso al isola di Veglia, che era d' esso Stefano et, apparsale, presero il castellano insieme con la rocca. E l' in governo Nicolò Gozze si voltarono a combattere d'Almisa. Ma essendo questa benissimo difesa dalli soli la guardavano e dall'altra banda fortificata dall' fiume nel la potterono espugnare»*. За тијем наставља пригађаја у Неретви 1452. године. Лукарин тако исто: *«appresso quattro galee o alcuni brighentini, all' improvviso Corica, o. Viglia, la qual isola hoggi si chiama V lasciatovi in pressidio Nicolò Gozze con una compagnia d*

цеговаца и обје стране пристану, да врате једна другој све без разлике, само да за онај вишак плате властела Стјепану осам стотина дуката⁸⁴.

Не зна се шта је могло навести херцега, да не застане при тој првој понуди већ да још једном покуша с приједлогом⁸⁵. Тако им сад посла њиховог властелина Мароја Журговића. Захтијеваше Конавле, пошто су и тако у његовијем рукама; да му врате Сандаљев поклад и накнаде, што је потрошио на порти, док је купио допуст, да узме Конавле; да закупе Дријева за осам хиљада дуката и да му не наплаћују никакву царину ни на шта, што би било његово или би се њему носило⁸⁶.

si diedero a combattere Omis o Delminio, ma non pottendo espugnarla per rispetto del sito и т. д.» Да о свему овоме не може бити говора, не треба доказивати: ни Омиш ни Крк не бијаху Стјепанови. Толико могу поменути, да се Стонски Рат, Пељешац, звао и Кркар, види Даничића рјеч. из књ. стар. срп. под Кркрь. Да није било каких сукоба ове године око Кркара, па писци, не знајући да је то Пељешац, помислили, да је Крк и с тијем везали каке нејасне успомене много ранијих догађаја?

⁸⁴ — Растић. Овако вели писац, да су одговорили на предлагање мира: «Che prima il ducca dovesse evacuar Canali e rimetter le cose nel pristino, e poi si sarebbe parlato di condizioni giuste e ragionevoli, e sinchè lui e li suoi si trovavano nel territorio di Ragusa, non si voleva entrar in alcuna convenzione con lui».

⁸⁵ — Растић каже: «E si come alla sua superba et altera naturalezza corrispondeva un incolto inteletto, così si persuase, che il senato consternato da una guerra averebbe negleto ricuperar la contrada (di Canali) per conseguir la pace».

⁸⁶ — Растић. Он каже, да Жургових «si trovava da molto tempo alla sua corte per parte della repubblica». Оно

Ово је веома згодно падало властели, којој је сваки тренутак мировања био добродошао. Да би дакле добили што више времена врате Журговића Стјепану са својим одговорима. О Конавлима нијесу хтјели ни да чују; за Сандаљев поклад изјављиваху, да су готови, да се то да у руке коме трећем, који ће пресудити; Дријева ће узети за пет хиљада дуката, и допуштају, да Стјепан не плаћа у Дубровнику царине ни на шта, за што се он закуне, да је доиста његово. Кад Стјепан саслуша оваке приједлоге, одреди старијег сина Владисава и Радјена госта, да преговарају с Журговићем. Пошто је Радјен био и прије против рата, то и сад не би тешко углавити мир под веома повољним погодбама за Дубровчане⁸⁷. Па ипак властела,

свакојако значи, да није сам Стјепан пружао руку, јер се доиста не ће држати посланик у њекога, с којим се по сваку цијену мисли ратовати на живот и на смрт. По свој прилици биће најприкладније мислити, да је Журговић баш истијем послом и био код Стјепана и да је Растић цијелу ствар мало увио, како ће све љепше бити за његов завичај.

⁸⁷ — Растић. Видјели смо раније, да овај писац каже, како су властела, преговарајући, док још рат није био плануо, била обећала Радјену награде, ако им помогне, те склопе повољан уговор. Сад тако исто говори: «e si come il secondo di questi ministri (cioè Radjen) era già guadagnato per la repubblica, così non s' ebbe molta difficoltà stabilir li patti d'una pace perpetua con le condizioni quasi dettate dalla repubblica». Ништа ми не би сметало, да потпуно примим ове ријечи, само да није говор о онаком богомилу, какав је био гост Радјен. Тешко ми је вјеровати, да је он тако поступао у овој борби, којој су дубровачка властела била дала толико религијске боје. Па ипак ми то неповјерење прилично слаби дубровачка листина, коју Новембра 1455., Mon. Serb. 472. и

надајући се великим добицима и туђој помоћи, оклијеваху пристати на тај мир. Још је мање могао Стјепан примити таке погодбе: омањим окршајима прекиде он примирје, које је трајало, док се преговарало.

Међу тијем бијаху власти поиздолазили талијански најамници. Жуњ Маројев Журговић доведе их Пуље, Жуњ Бућић из Марке, особито из Урбина, Пезара и Реканата, Никша Бутковић из Римина и Чезене, а Галеац Бруњоли из Сан-Северина. Међу њима бијаше и потребних часника, а главе им познате војсковође Јакобуц Орсини и Џулијан Фањанин⁸⁸. Ма да Дубровчани не бијаху отворено казали, да одбијају уговорени мир, ипак изабраше петоро власти, Андрију Бобалића, Стефана Жмању, Марина Михочева Бунића, Николу Маројева Журговића и Алвиза Гучетића, којима буде повјерена ратна спрема и управа. Ови наоружају три галије и неколико бродића, па их отпреме да поврате Цаптат од Херцеговаца. То им и не би тешко с мора, али је мучније било бранити мјесто од суха, одакле их непријатељ нападаше, за то буду доведени радници, који подигоше према суху зидове за заклон посади.

473., издадоше Радјену, ма да му у њој не дају ништа много ни необично.

⁸⁸ — Колико је било овијех најамника, не зна се тачно. По Растићу као да су довели из Италије 1000 војника, али би се могло рећи, да он на том мјесту мисли на Бруњола. Међу тијем Ђелчић, на пом. мј., каже, да је Бруњоли довео 300; само штета, што не помиње извор тијем ријечима. Рањина, 255., пише, да је у војсци, која се до неколико дана тукла на Бргату, било 5000 најамника талијанских, а на другом мјесту опет помиње 5000 најамника из Пуље и других страна (овај је пошљедњи број управ само у задарском рукопису, у другим ту стоји 8000).

Свијех овијех дана држаше Стјепан опсађен Соко, те се властела побојаше, да ће храна понестати посади, која је и без тога била слаба, те ће се морати предати. За то буде одређено јако одјељење војске под Никшом Симковијем Гучетићем, коме бијаху потчињене најамничке војводе Орсини и Фањанин. И ови, као и бродови, наиђу на слаб отпор и успију, да Соколу унесу хране и да му појачају посаду свјежим борцима⁸⁹.

Рекло би се, да је Стјепан смишљено пропустио без јачега отпора све ове покрете дубровачке војске, јер баш, кад је сва та војска била у Конавлима, појави се Стјепан 27. Јуна 1451. године на Бргату, више самога Дубровника са шеснаест хиљада војника⁹⁰.

Одсекавши на тај начин конавоску војску од града, примаче се Стјепан једнијем дијелом војске ближе зидовима и на zgodну мјесту намјести једну топовску батерију⁹¹. Тако Стјепан поче формалну опсаду. Одмах отвори топовску ватру, али без велике штете граду; топови претаху или подметаху. Једног дана удари зрно у звонару цркве светога Доминика, а друго у неке куће. Ма да је

⁸⁹ — Растић.

⁹⁰ — Растић; Безимењак, 61.; Рањина, 255; Јир. Nast. 75. Као што смо видјели у 79. нап., Рањина броји ову војску на 20.000, а број у тексту казује Растић. Дан је по љетописцима. Он је један у свијем рукописима, само у једном пријепису безимењакова љетописа има «25». Мјесто на Бргату, на ком је Стјепан подигао стан, звало се по Растићу «*Tomba di Bergatto*». Били могло бити, да тај назив захваљује свој постанак догађајима, којима се бавимо?

⁹¹ — Растић. Батерија је по овом писцу била „*su la strada, che da Bergatto conduce a Ragusa, in un luogo chiamato ora Santa Orsola, sopra il monastero di san Giacomo, abitato da monaci di San Benedetto.*”

штета била мала, градом облада велики страх⁹². — У то још првога дана, кад је Стјепан изишао више Дубровника, нареди властела оној војсци у Конавлима, да се морем врати у град. Војска буде на лађама брзо превезена и поче се спремати, да нападне на Стјепана⁹³.

Дотле пријећаше Дубровчанима страшна опасност с оне стране, одакле јој се и не надаху. Талијански најмници не бијаху научени на овакво ратовање, какво им се сада спремаше. Ратови по Италији личаху више на њекакво демонстративно маневрисање. Битке се рјешаваху, отимаху се градови, напуштаху се врло важне тачке, а да се једва крв пролије. Много је пута изгубити битку значило само штетовати онолико, колико је требало новаца, па да се одмах опреми она иста војска, јер је војник ријетко гинуо, а заробљеници нијесу задржавани. Тако је често јучерашња побијеђена, заробљена и сатрвена војска сјутра побјеђивала свога побједиоца⁹⁴. Таки војници не бијаху у Дубровнику најзадовољнији са својим

⁹² — Рањина 255. Растих каже, да је батерија била подалеко од града и да је само оштетила *«il campanile della chiesa di san Domenico, le pietre del quale cascate ammazzarono una donna et un somaro»*.

⁹³ — Растих. — Занимљив је догађај, који нам се прича из овог ратовања, ако цео не буде творевина маште допнијих кољена. Прича се дакле, да је над њеких пет стотина арбанаских копљаника био Баранин Марушко Марушковић. Један од кнезова херцегове пратње позва Марушка, да се огледају, и он прими позив, изађе из града на Плочу и јурне на непријатеља, те га у брзо и погуби. Орбини, 385 За долазак Барана под Марушком зна и Лукарић 98.

⁹⁴ — Макјавели L. VI. cap. 1. То он говори пред причањем талијанских ратова савременијех овом херцегову, те тиме и објашњава много, што би без тога било неразумљиво.

положајем. Али ако је непријатељ бацао у бригу незадовољне најамнике, дубровачко их богатство довођаше у велико искушење. Дубровчани им се чињаху кукавице, које свак могаше похарати. Није требало много, па да им на ум паде, да би то и они могли прекрасно урадити. На пошлетку доиста смисле, да их поплијене и да онако огољен град предају коме било⁹⁵.

Најамничком несрећом чују њеки грађани њихову намјеру и јаве одмах вијећу. Дубровник је био у дво-струкој опасности; погибија с поља и изнутра⁹⁶. 28. или 29. Јуна састаде се вијеће умољенијех, да се договоре, шта да се ради. Страх је био обузео и саме вијећнике. Вијећу је предсједавао сиједи кнез Никша Маројев Кабужић. Устанувши поче дирљивим говором храбрити вијеће, позивајући свакога, да животом и имањем притече у помоћ отаџбини, а сам изјави, да ће први послати своје синове на непријатеља. Његове ријечи дубоко потресоме вијећнике, те многи похиташе, да понуде, њеко новаца, њеко живот на службу отаџбини. Одлуче, да војску изведу и да напану на херцега⁹⁷. Ово бијаше у једно једини излаз, да се спасу од рђавијех намишљаја својих најамника,

⁹⁵ — Туберон 114. Рањина каже за најамнике: „quali pensorno certi tratatti“. 256.

⁹⁶ — Туберон на реч. мј.

⁹⁷ — Рањина, 255. Овај писац каже, да је на челу ове војске био војвода Мароје Жуњев Цријевић, међу тиме ништа не говори о Цријевићевој бици у Конавлима. Јамачно је смијешао и у једну спојио обје борбе. С друге стране Орбини и Лукарић говоре о оној у Конавлима, али о бргатској бите. Види се, да су оба избјегавала помен онијех страшнијех дана за Дубровник, и цео овај Стјепанов напад завршују тиме, што кажу, да су послати људи, да бране пролаз из Конавала у Жупу.

и да их на тај начин извуку из града, док још и не сумњају, да вијеће ишта зна о њиховијем намјерама⁹⁸.

Кад се по граду чу, да се мисли ударати на херцегу, многи се добровољно јавише, да се придруже војсци, те у сриједу 30. Јуна изађоше Дубровчани на Стјепана⁹⁹. Осим грађана бијаше до пет хиљада најамничке војске. За њима се затворише градска врата. Најамницима, као да се није ништа више крило. Њих обузме очајањо. Пред њима непријатељ, у град им нема повратишта, јамачно није један погледао далеки руб морски, за којим бијаше земља, коју су за навијек били оставили. Очајнички јурну на непријатеља¹⁰⁰. Херцегова их војска дочека у свом стану на Бргату. Напад је био тако силан да изгибоше многи Херцеговци; један се од војвода рани и буде упуштен од својих, те га Дубровчани заробише¹⁰¹. Али је ипак и отпор био снажан; залуду су се нападачи напрезали, да сломију херцегове људе, ништа им не могоше. Нападни редови буду одбијени с погибијом најбољих; међу њима наста неред и окретоше у бијег са заставом¹⁰². Пораз је био тако потпун, да је мало ко читав остао. Сама застава мало што не паде шака Херцеговцима, али је њекакав Пентар, између арбанаских најамника изнесе и спасе, те је зато доцније био захвално награђен¹⁰³.

⁹⁸ — Туберон 114, Рањина 256. Опширније о подацима за ову најамничку завјеру види у 1. додатку овом чланку.

⁹⁹ — Безимењак 61., Рањина. 255.

¹⁰⁰ — Рањина 256; Туберон 114.

¹⁰¹ — Растих. 10.

¹⁰² — Рањина 255 и 256; Безимењак 61., Растих.

¹⁰³ — Рањина 256; «Allo qual li Ragusei per memoria deten in lor bandera la divisa dello arsago, come in fino al presente si vede». Исти писац.

Разбивши непријатељску војску, Стјепан ни ступање и сатрије винограде и поруши куће по околици, Гружу, Жупи, Шумету и Приморју¹⁰⁴.

Дубровачки је пораз учинио у народу страхови број мртвијех бијаше велик; жалост и страва такве поче очајавати¹⁰⁵. Али ипак властела бијаху одлучна истрају у борби, коју су почела са Стјепаном. С 1. Јула сакупише се у вијећу умољенијех и одлучене Стјепанову главу¹⁰⁶. Одмах гласник с трубо

¹⁰⁴ — Рањина, 255. Орбини, 384, пише, да (не каже баш за ову прилику, али он у опште ништа о овом јунском нападу), само поштедио иман Бокшића, протовистпјара Дабишина.

¹⁰⁵ — Рањина 255; Безимењак 61.; Туберон

¹⁰⁶ — Дан по Рањини и Безимењаку, на ист. м у једном рукопису пошљедњег 10. Септембра. Ту ист. мј., оштро напада Дубровчане за ту упјену и им назива противним и самом ратном праву. Међу потоњих писаца, који мисле, да могу правдати Д тијем, што им је Стјепан био грађанин, да су му дан као издајци. Особито је Растих озлојеђен на Тубер додаје, да је објављена уцјена Стјепанова „*senza ducsa di san Saba*“. Да то није тако, види се најбоље уговор мира између њих и Стјепана 1454. године с онијем, што су они, као што ћемо видјети, допције с Ђурђевићима 1452. године. Види се и из тога, што менутом миру од '54. допуштена могућност, да дођ између Стјепана и Дубровника. Сами су дакле Д признали Стјепану право, да им као независан владе заратити. — Овдје да напоменем, да мој пријепис летописа прекида баш у сред онога мјеста, гдје пи дубровчанима право, што су уцијенили Стјепанову

да ће онај, који убије Стјепана или га жива преда Дубровчанима, добити петнаест хиљада дуката, кућу у граду у вриједности од двије хиљаде дуката, триста дуката годишње за живота и наслједно дубровачко грађанство¹⁰⁷.

Уцјена Стјепанове главе, као да није остала без успјеха. Љетописи дубровачки пишу, како се браћа Иваниш, Жарко, Тадија, Августин, Бартуо, Марко и Радивој Влатка Ђурђевића и братучед им Петар Павлов Ђурђевић, полакомише на богата обећања дубровачка, и да почеше радити, да Стјепана жива предаду у руке властели. Сам је херцег добро познавао свој положај и своје дворане, те, бојећи се зла, одлучи, да дигне опсаду, а могло би лако бити, да је био и осјетио, гдје његови нешто смишљају¹⁰⁸.

¹⁰⁷ — Растућ. С овим се потпуно слаже и безимени летописац, 61., само што он мјесто куће од 2000 дуката каже «una casa et una posesione di dua mila (у једном рукопису: tre millia) ducati in perpetuo». Рањина, 255 и 256., даје ове бројеве: »ducati 10.000 e la casa con la possessione . . . ; oltre la casa con la possessione la valuta sia de ducati 3.000 nello distreto di Ragusa».

¹⁰⁸ — Оба летописца кажу, да је дигао опсаду ради Ђурђевића, Безимењак 62. и Рањина 256, Немамо никаквијех података, који би непосредно потврђивали ово летописачко казивање. Доцније држање Ђурђевића у овоме рату може само посредно потврдити овакав говор, а свакојако треба имати на уму, да је баш то њихово држање могло и дати повода онаком говору. Не треба ипак заборавити, да су између хумских буњеника једини Ђурђевићи били богато награђени од републике, и да се шта више та њихова награда прилично подудара с уцјеном херцегове главе. Орбини, 385, каже, да је уцјена била без успјеха и да су тад властела почела о истоме преговарати с Ђурђевићима, али им то Стјепан дозна. Лукарин, 98., каже, да су Иваниш, Тадија и Жарко хтјели зарадити уцјену.

Тако Стјепан диже војску 7. Јула и повуче се у своју земљу палећи, сатирући и плијенећи.¹⁰⁹

Што је Стјепан напао Дубровник није прошло, а да далеко не одјекне. У Млечима се бјеше чуло, како је он силно стискао и притијеснио град. И ако се стање у Италији по одласку Стјепановијех посланика није било окренуло на боље, имали су Млечићи довољно разлога, да бадро пазе све, што се збива на источној страни јадранскога мора. Они су били јавили Дубровчанима, да не смију држати оружанијех лађа нити с мора ударити на херцега, а Стјепанов напад на Дубровник није могао, а да збиљски не привуче на себе њихову пажњу. Увидјеше, да им свакојакo треба тачно сазнавати развијање онамошњих догађаја. С тога одлуче 17. Јула, да њихов которски и још који далматински управник брижљиво и тачно, преко својих гласника и иначе, прате и дознају онамошње догађаје, и да им непрестано јављају све, што ког дана дознају, и да се за то отпрати из Млетака лађа, која ће тачан и вјеран глас донијети.

Међу тијем су Дубровчани примили млетачку одлуку о неутралисању мора. То их је морало јако дирнути, прво што су се бојали старе млетачке мржње а друго што су их тијем потискивали с јединог поља, гдје су с успјехом могли они нападати херцега. Ствар је била озбиљна и одлуче, да преко посланика одобровоље Млечиће и да уједно измоле, да смију држати лађе, те тако нападати Стјепаново приморје¹¹⁰. Тако и ураде, а дотле не престајаху и даље држати лађе на мору, као и до сада¹¹¹.

Њихови посланици изишавши пред дужда правдаху властелу у овоме рату. Мољаху, да им допусте, да држе

¹⁰⁹ — Рањина 256.; Безимењак 62.

¹¹⁰ — *Secr. cons. rog.* XIX. 70. *Acta* II. 439 и 440.

¹¹¹ — *Acta* II. 440.

лађе на мору, као и приђе забране, и на пошљетку питаху их за савјет у овом свом незгодном положају. — 27. Јула изађе ствар пред сенат, чије одлуке показаше, да су се Дубровчани преварили, ако су се чему надали од тога посланства. Задахнути старом политиком према Дубровнику и у духу њихова пријатељства са Стјепаном изјавише, да жале ту размирицу и да им за то свјетују, да се с њим измире. Што се лађа тиче, да су их и Стјепану забранили држати, дакле да их не држе ни они; сувише изјавише им, да ће се сами држати неутрално. Ово је саопштено посланицима, који тијем без сумње нијесу могли бити задовољни, а уједно им се понудише, да их као посредници измире са Стјепаном. Ово дубровчани не приме, али ипак понове молбу за држање лађа на мору. Ствар се одмах по ново изнесе пред сенат, који се састаде 30. Јула. Молба нађе неколико бранилаца, који пристајаху да им се допусти, да држе коју лађу, али само за вријеме овог рата рад обране а не ради напада, и да нипошто не пријеђу своје границе. За овај приједлог бијаше при гласању само двадесет вијећника, те се остаде при старој одлуци¹¹².

Као што се види, ово дубровачко посланство у Млетке није имало жељена успјеха, али се властела по свој прилици нијесу много отуд ни надала. На пошљетку и да су све њихове молбе саслушали, још им се много хтјело, па да би мирно могла гледати на крај своје борбе с херцегом. Али се она уз то обратише и другим пријатељским странама. Од талијанских дворова, помиње се изрично напуљски¹¹³, од кога се у осталом слабо могаху

¹¹² — Secr. Cons. Rog. XIX. Acta II. 440 и 441. Упореди и С. Љубића у «Književniku» II. год. стр. 298. и 299 и у «Ogledalu» I. 262.

¹¹³. — Матковић Rad. VII, 247.

падати због Алфонсова савеза с Млетачком и његовог старог пријатељства са Стјепаном. Поузданија је била потпора у папе Николе V, који, чувши за Стјепанов нападај, нареди оцињском епископу Пагамину, да позове херцега, да се кани даљих најезда¹¹⁴.

Дубровчани се ни на томе не уставише. Папино је духовно оружје било према ондашњим приликама у многом погледу и неподесно. Особито се требало чувати, да се чимгод не да повода порти, да стане зазирати од тога, што се папа сувише мијеша и утјече на тамошње догађаје. Поред тога је папа могао с успјехом радити у корист дубровачку једино у Босни, јер остали, од којих им папиним заузимањем могаше доћи помоћ, бијаху сувише удаљени. А баш им од босанскога краља не бијаше никакве потпоре. Он је непрестано био саплетен раздором с деспотом Ђурђем, који им с тога такође није могао бити од помоћи. Властели је било јасно, колико им је од штете тај рат између краљевине и деспота, и колико би повољније прилике могле настати, да се краљ и деспот измире.

Пошто су се прилике у то вријеме окретале на боље и од угарске стране, одакле је много што шта и подржавало распри између Томаша и Ђурђа, те се чинило блиско Јанково измирење с Ђурђем, то су се властела могла прилично понадати успјеху, ако покушају, да изгледе несугласице краљеве и деспотове¹¹⁵. С тога одлуче и пошљу посланике обојици, да их измире, што им збиља срећно

¹¹⁴ — Тајнер. Hung II. 265 и Фарлати IV. 260. Јесу ли ово сад нарочито шиљали оца Василија, као што каже Туберон 115., или су се само писмом жалили, не зна се по досад изданијем споменицима

¹¹⁵ — Већ је 1. Августа потписан мир између Ђурђа и Хуњадскога, Чед. Мијат., на реч. мј. 173. .

испаде за руком¹¹⁶. То је без сумње био успјех од не малог значаја. Сад су Томашу биле слободне руке, да се баца на Стјепана, ако се споразумије с Дубровчанима, а за то је било довољно могућности. Томаш је свакојакo био давно окренуо правцем, који му је римски прозелитисам означавао. Својим прогоњењем богомила највише је био и помогао, да Стјепан оствари своју сепаратистичну тежњу. И баш су се у пошљедње вријеме из Угарске подизале зломислене тужбе и пријетње, што тобож не тријеби из своје земље јерес, која се, као што говораху, на срамоту цијелог хришћанства одржала једино у његовој држави¹¹⁷. Папа је призивао хришћане у помоћ католичком

¹¹⁶ — Јур. Nast. 75. И Матковић Ра I VII, 247., помиње дубровачко настојање око краља и деспота. Лукарић, 97, пошто је испричао, како су Дубровчани заузели Осинь и Неретву, о чему ће доцније бити говора, наставља: «Fecce appresso il dominio lega con re di Bosna e con despote di Servia e con parti gl'incomodi, le spese e li pericoli con i quali ufficii si stabiliscono le leggi.» Ово је мјесто, као што се види, искварено, али свакојакo у неколико показује, да су Јиричекове ријечи основане, а можда је у њима и какав траг доцнијем дубровачком приједлогу о подјели и куповини херцегове земље. Све што Орбини пише у Томашеву учешћу у овом рату, види у 47. нап., а о деспоту Ђурђу и не говори ништа. Што се тиче временска, овај дубровачки рад на миру између краља и деспота није могао настати прије херцегова јунског напада, а према доцнијим приликама рекао бих, да је мир међу њима био готов од прилике средином Августа. По С. Љубићу, Опис југ. пов. 223., прошла је распра међу Томашем и Ђурђем, о којој је први у Априлу јављао Млецима, «bez znatnih šteta» Само овај писац гријеши, што измирење преноси у 1452. год., Опис. 173.

¹¹⁷ — О томе види Рачкога на реченом мјесту 161.

Дубровнику, а фрањевци су без сумње чинили по Босни своје, да што боље распале на рат против Стјепана. То-маш бијаше дакле непријатељ, који бијаше у згоди, да зада доста бриге Стјепану. Уз то је сад природно настајало питање, шта ће бити и од стране старог деспота. Јамачно је Стјепан познавао и Ђурђа и Дубровчане, те је могао одмах знати, да ће ови, пошто су и били измирили деспота с краљем само на његову штету, настојати, да се што боље користе деспотовом потпором. А то је по на особ било опасно с тога, што је Ђурђево моћ на порти била још довољно јака, те је међу великашима Мехмедовијем имао својих људи, који су били готови, да се за њ заузму.

Доиста су и тада на српском двору радили посланици Влахуша Рањина и Мароје Гундулић, потпомогнути својим земљацима у служби деспотовој, Паскојем Соргочевићем, Дамјаном Журговићом и Алвизом Растићем. Дубровчани су за сад мислили, да им деспот помогне најприје, што ће се за њих заузети у султана. Према великим својим трошковима у овом несрећном рату, гледали су природно, да барем виде њеку корист и да своје границе прошире на штету Стјепанову к југу и истоку. Онај дио Стјепанове земље, који је дијелио дубровачку од млетачке и деспотове у Зети, захваташе три питоме жупе, Драчевицу, Врм и Требиње. Драчевицу заплускиваше море сјеверне половине бокељског залијева, а сјеверна јој се страна наслањаше на те друге жупе, богате питним пашњацима и исконским шумама. Њих браћаху старински градови Требиње, Клобук, Мичевац и Рисан, а поред њих Твртков и херцегов Нови, због кога се добријем дијелом и заплела читава ова распра.

Кад су још прије двадесет година, ради куповине половине Конавала у Радосава Павловића, имали мука и

заплета, били су израдили, да им султан Мурат 1431. године одобри и изда повељу на Требиње и Врм с Клобуком и Мичевцем. Сад опет бацише на њих очи, не би ли им их нови султан Мехмед II потврдио, па да их они отму од Стјепана. За то и послаше Ђурђу ону Муратову повељу и мољаху га, да се преко својих посланика заузме на порти и да поради за ту потврду, само су још молили, да им се још дода и Драчевица с Новијем и с Рисном. Тако би их запала цијела југозападна страна некадашње травунске области. Они су се прилично могли надати, да ће у овоме успјети ради положаја, који је деспот тада у султана заузимао¹¹⁸.

И ако се није сачувао никакав писмен спомен, нема сумње, да су Дубровчани јавили и у Угарску своје посланику Гучетићу за Стјепанов напад. Међу тијем чуше, да се Стјепан опет спрема, да их до неколико дана нападне са свом својом убојном спремом. Још не бијаху видјели никакве помоћи, за то бијаху у велику страху. Одмах све пишу Гучетићу, да јави Јанку. Помињали су своју вјерност круни и своју слабост према непријатељу, за то нека се тужи за сва зла, која им је Стјепан учинио и која им још спрема, и нека моли помоћ и потпору од Јанка, јер се немају коме другоме обратити, а сами не знају што да раде¹¹⁹. Они доиста нијесу знали, шта да раде,

¹¹⁸ — Јир. Nast. 75.

¹¹⁹ — Матковић, Spom. у Star. I. 206. Ово је писмо означило Матковић, који га је издао, као „bez dana i godine, valjda srpnja 1452 » (Клаић просто каже, да је писано у Јулу 1452). Ја томе не видим никаква разлога, особито због кога бисмо га морали узети послје оног од 13. Септембра 1451. год., и мислим, да је много приличније узети, да је писмо из 1451. године, писано не много послје првога Стјепанова нападаја, свакојако прије савеза с босанским краљем и с Вла-

тако их је Стјепан био притијеснио. Њихови трговци нијесу никуд могли. Влада се истина трудила, да отвори нове тргове потиснутој трговини, те је гледала, да новијем уговорима накнади, што се овдје губило. Од цара Константина Драгаша и од Томе деспота ахајског добише великих повластица¹²⁰, али је ипак њихово стање било очајно. Сам је Стјепан видио, докле их је дотјерао, тако да је мислио, да ће их натјерати, да приме погодбе какве он хтједне, и да ће му све испасти, као што треба¹²¹.

Међу тијем се Дубровчанима спремила помоћ може бити већа од свију. Сам им је Стјепан дао својом разуданошћу. Један доцнији писац каже, да је „ду ради гаднога живота била готова на свако зл „једва разазнавао азбучна писмена, није знао н племенит рад и посао, роб љутини и вину, а п вљењу са слушкињама и блудницама, од којих н доли понижења и поганштине, као нашљеђе нис мотног посла“¹²². Други опет каже, да је доцније пред дубровачким вијећем напричао „тодико ја, живљењу, да се вијеће запрепастило“¹²³. Ма веома позни свједоци, наћи ћемо довољно основ ако не све, а оно доста повјерујемо. Само Хал причање о поводу рата између Дубровника и хе

дисавом, јер иначе не би писали „и немамо другога се обратили“, да су већ имали те савезнике.

¹²⁰ — Обје су повеље штампане у Бечу 1 Mon. Serb. 443. и 444.

¹²¹ — Тако је доцније (1466) сам Стјепан писима, Љубић Ogledalo II. 262.

¹²² — Лукарин, 96.

¹²³ — Орбини, 384.

вољно свједочи, да је живот херцегов давао довољно повода постајању и ширењу онаквог причања¹²⁴.

Владисав је већ био момак за женидбу и Стјепан му је био испросио дјевојку, али, кад је доведоше, њена љепота занесе Стјепана и он је оте од Владисава¹²⁵. При-

¹²⁴ — О Халкондилином причању види опширније у додацима овим напоменама под 2.

¹²⁵ — Туберон, 114 и 115. По «*Annali Veneti*» она је била Њемица, и Стјепан «*vistala molto bella, disse: quella non era da fantolini; et volle quella nel suo letto*». Љубић, *Commiss. et rel. ven. I. (Mon. slav. merid. VI)*, 5. Осамдесет и двије године после самог догађаја забиљежио је царски посланик Шепер, путујући по Херцеговини, народно предање о овој Стјепановој отмици. Његов је путопис штампан у *Memoires de l'académie royle de Belg. XXX, Bruxelles 1857.*, а садржај ми је речене биљешке познат по ономе, како га прича Матковић у «*Putovanjima po balkanskom poluotoku XVI vjeka. III*», *Rad. LX*, 65 и 66: «*Stjepan Vukčić, imajući sina Vladislava, htjede ga oženiti za njeku kršćanku, koju je on poslije prevario i oskvrnio. Žena pako Stjepanova iz osвете radi vjeroloma muževa sdruži se sa sinom i Turci, braneć junački tvrdju Blagaj na Buni proti vojsci Stjepanovoj, dok je prispio sin s turskom vojskom, kojoj je Stjepanova žena tvrdju, a tim i zemlju, predala*». Даље, заједно с овијем, прича смрт херцегову и пропаст његове државе. У ову је причу ушло и смијешало се с догађајима од 1451. године много што шта, што се тек доцније десило: Владисављево одметништво к Турцима, смрт херцегова, разни заплети с Матијом Корвином итд. Не знам, по чему је Матковић, 65., казао, да је «*ова прича у bitnosti poznata iz ljetopisa Halkokondile*», ни, по чему је могао рећи, да је Владисављева млада једна личност с Фјорентинком, о којој говори Лаоник. Свакојачко о овом народном предању, како га је за-

родно је било очекивати, да Владисав не ће то отпријети¹²⁶, а тако ни Јелена¹²⁷.

биљежио Шепер, мислим проговорити опширније, кад првом приликом изнесем сва народна предања о херцегу. — Орбинџи 384., и Лукарић, 97., овај по свој прилици по првом, кажу, да је млада била кћи «di Marino Martiano principe di Rusano», а први каже по Владисављевим ријечима у вијећу, да му је био довео «Vulatkо figliuolo d' Ivan Catunar di Ciavaglina (questa terra è in Popovo)» и да се Стјепан бранио од пријекора примјером цара Јована Палеолога, који је свом сину Мануилу отео неvjесту, кћер цара трапезунског (и сад је село Чваљина у Попову, види академијин «Rječnik hrv. ili srp. jezika» под «Čvaljina»). — Енгел је Gesch. Serv. 402., по свом обичају, ствар представио и објаснио, да је Стјепан отео снаху «um das Recht der ersten Nacht an ihr auszuüben.» — Чед. Мијатовић у својој расправи «Госпођа Јела Балшићка», «Отаџбина» IX, 179, да би по унуциној љепоти доказао дражи госпође Јеле, каже, да је Владисављева неvjеста, која је старога херцега очарала, била крв саме Јелене. На ком основу цијела ствар почива види се из тога, што унука Јеленина није била Владисављева неvjеста него главом Јелена жена херцегова, која је од њега због горњег његовог поступка била и одбјегла.

¹²⁶ — Лукарић, 96. Он каже, да је Владисав толико плануо «che fu per ammazzare il padre e si trasportò a Blagai».

¹²⁷ — Халкокондила на реч. мј. Многи писци гријеше, пишући о Јелени и Владисаву као о мајци и сину, јер јој је Владисав био само пасторак. О Владисаву имамо помена (види Дая. Рјечи. из књ. стар. срп. под «Владиславъ», а тако и она мјеста у Миклошића, на која се Даничић позива) много прије, но што је Стјепан вјенчао Јелену, која је била жена (упореди речени рјечник под «Јелена» Radu VII, 238).

Дубровчани похиташе, да се користе осјетљивошћу увријеђеног Владисава, те му тајно приђоше, бунећи га на освету и обећавајући му своју помоћ, у чему доиста и успјеше¹²⁸, јер не прође много а Владисав се с Дубровчанима споразумје. Владисав је био дужан потврдити, сад и кад дође до власти, све старе записе својих предака а тако и очеве. Даље је био дужан радити, да им се врате Конавли, а за тијем им их бранити од свакога. Као накнаду за велике штете морао им је, кад добије »господство« у своје руке, дати своје земље на граници њиховог котара. Без дубровачког пристанка не ће се мирити с оцем и, на пошљетку, обећа, да не ће никад устављати своје људе, ни Влахе ни Србе, но да слободно иду трговати у Дубровник, и да не може отворити ново мјесто за продају соли осим на она четири стара тржишта. За све ово издаде својеручну повељу 15. Августа 1451. у Дринаљеву »милошћу божјом господин кнез Владисав, син поштованог и узможнога господина херцега Стјепана, сина господина кнеза Вукца Храњића«. Занимљиво је што он каже о оцу и цијелом рату. Смишљајући, вели, и размишљајући о старим добрим односима с Дубровником, а видећи, да наш родитељ толику љубав и пријатељство, слогу и заклетве прекрши и потури, не гледајући ни на Бога ни на правду, но погрди велике кетве и записе, старије и своје, без икаква свога права а кривице дубровачке, те им огласи рат, почини то-

¹²⁸ — Туберон, 113, и 114. Писац још додаје, 114., да су га наговарали, и да позове Турке на оца. Што Орбини и Лукарић причају, на реч. мј., да се оп прије одметнуо од оца, узео Благај, Мостар и друге градове, па се онда сложио с Дубровчанима, то се противи архивским изворима, те отпада. Тако ће исто бити тешко истинито њихово казивање, да је Владисав долазио у Дубровник прије него је утврђен савез.

лике штете, узео Конавле, па им још и горе спрема — за то он. Владисав, смишљајући по Богу и по правди, и да је у Богу свака нада а не у неправди, нити и у једном свјетском господству, бојећи се, да оне кетве и закетве не падну на њега и његово потомство, не хтје, да се умали старо пријатељство, и утврди га по старим записима¹².

Тако учинише сам Стјепан и Владисав, те се изврну све што не могоше успјети онолики дубровачки пријатељи и заштитници. Не само да се Владисав одрицао свега онога, што Стјепан није хтио ни по што попустити Дубровчанима, него им је још унапријед обећавао накнаду у земљишту, биједећи оца као кривца цијелој распри и раздору. Сад се против Стјепана налажаху уз Дубровчане Ђурђевићи и Владисав, а као да су им се, ако не тада а оно ускоро, придружила и друга херцеговачка властела. По свему се могаше рећи да дубровачке наде не ће остати пусти снови без икаква основа.

Дубровчани су и дотле, не гледајући на млетачку забраву, држали непрестано опремљене своје бродове, те сад изненада ударише с мора на херцегову земљу. Не зна се јесу ли му каква особита квара учинили, али он ипак не хтједе пропустити, а да их за то не тужи Млечићима. Уз то је може бити био одлучио, да опет закуца на млетачка врата, видећи зло, које пријећаше, да се на њега сурва, а мислећи ваљда, да ће их моћи склонити на савез, кад и тако у Италији још не бјеше букнуо рат. Одасла дакле посланике. Ови стигавши изнесоше дужду приједлог за савез и тужбу, што су Дубровчани с мора напали херцега. Ствар се рјешаваше у вијећу 23. Августа 1451. и буде одлучено, да поново забране Дубровчанима држати оружанијех лађа и да то саопште посланицима као и првашњу одлуку. Што ли су одлучили и одговорили за савез, не зна се, али се може поуз-

¹² — Mon. Serb. 444—447.

дано узети, да су се опет извинили или да су тражили какав рок за коначан одговор ¹³⁰

Дубровчанима, по свој прилици, не оста непознат покушај Стјепанов, да из свога сусједства избрише малену републику. Тек и они смислише план, којим се нијесу могли постидјети пред Стјепаном. Хтјели су ни више ни мање, него да у Мехмеда купе заједно с деспотом и краљем босанским сву Херцеговину, као што је некад исти Ђурађ заједно са Сандаљем купио, опет у султана, земљу краља Твртка Твртковића. Мислили су, да би порта пристала по цијену од двјеста хиљада дуката, и да јој плаћају онај исти данак, који јој је давао Стјепан. Њих би запала цијела Драчевица и Врм, и Требиње с жупом и с Лугом. Ђурђа би допале источне земље с манастиром Милешевом, а остали, најећи, дио краља босанскога. Ово су без сумње предложили и у Босни а деспоту јавише о томе 2. Септембра, помињући, да је он на такав начин, оном куповином са Сандаљем, добио од Босне Звоник и Усору. Види се, да се нијесу много обзирали на Владисава, ни на оно што су с њим били уговорили, не раније него прије двије недјеље дана. Њихов се приједлог и Ђурђу учини неостварљив, и одговори им, да се у тако што не може упустати ¹³¹.

¹³⁰ — Љубић у *Književniku* II. 295. каже, да је овога дана одговорило вијеће Стјепановијем посланицима о предложеном савезу, а у *Ogled*. I 262, приповиједа под истијем даном остало, што горе помињем о дубровачком нападу с мора. Мислим да нијесам погријешно, што сам обје биљешке спојио заједно

¹³¹ — *Jur. Nast.* 75. и 76. Ма да је Владисављева дрпнаљевска повеља ранија од овог покушаја дубровачког, ипак *Жиречек*, 76., пише, да је Владисав ступио у савез тек после овога (рекло би се, да мисли чак 1452. године). Према томе

Дотле су они, под утисцима страха од Стјепанова посланства у Млетке, затражили у Риму помоћи и закриља од Млетака. 11. Септембра замолише папу, да запријети хришћанским државама, да ничим не помажу "невјерном богомилу", с којим ратују, и да забрану разапље талијанским државама¹³². А као да су по свој прилици

и каже: «Kod ovoga saveza nije bilo ni spomena o Trebinju i onijem župama.... pošto je Vladislav sve zemlje očeve želio imati za sebe, a kralj bosanski opeta nije htio dati Trebinje u tuđe ruke, jer ga je mislio pokloniti vlasteli Pavlovićima svojim saveznicima». Лако је видјети, да је свему овоме крив речени анахронисам, а што су Дубровчани и послје уговора с Владисавом износили Ђурђу онакав приједлог, то само карактерише вријеме, којим се бавимо. Зар сам Владисав није најбољи представник тог притворства, кад тобож онако бојажљиво говори о Стјепановој невјери, а овамо се не боји дићи оружје на њега и склопити дружбу и савез с људима који су му очеву главу уцјенили. Многи су у опште писци, пишући о овијем догађајима, приписивали их побудама, које су биле далеко од ондашњег времена. Орбини, 383., каже, да је Владисав молио властелу, да га препоруче султану «per lo cui mezzo voleva far vendetta contra il padre», али они «lo dissuasero del pensiero, che haveva di far ricorso dal Turco, comun nimico del nome christiano». Он истина, мало послје, пише овако: «Fecero nondimeno intendere a Mechmet.... i danni che pativano da Stefano suo vasallo», али је очита пишчева тежња, да у дјелима својих предака заглади сваку злу страну. Туберон опет, 115, сасвијем противно каже, да су Дубровчани навели Владисава «ut a parente ad Turcas desciscat patremque Turcarum incursionibus vexet».

¹³² — Рачки, Rad VIII, 160. Не знамо којом баш приликом, тек су 1451. године молили папу још и «da bi one milosti koje on prigodom jubileja (1450.) podieli svim pomagaju

молили, да се таким начином нарочито обрати Млечићима. Никола V прими републичину молбу и позва све хришћане, да се нађу уз Дубровчане и да Стјепану ничим не буду на руци. Млечићима написа засебно писмо, којим их чак позиваше да оружјем помогну Дубровнику¹³³. Догађаји ће ускоро показати колико је у ствари вриједило ово папино заузимање.

Свакојачко је рад дубровачке дипломатије на неколико страна био крунисан успјехом. С Владисавом склопљен савез, краљ Томаш и деспот Ђурађ измирени, али

čim vitezove sv. Ivana u njihovu proti Turčinu ratu, podielio takodjer saveznikom katoličke dubrovačke občine», на ист. мј.

¹³³ — Љубић у *Književniku* II. 298. — Пошто је изнио рад дубровачки против херцера, наставља Туберон 115., даље: «Nec ex altera parte Stephanus destitit externis auxiliis Rhacusanos opugnare. Pactus est cum Venetis, ut, expugnata Venetorum ope urbe Rhacusa, praeda rerum omnium Stephano, urbs vero Venetis caderet, quae ubi sensere Rhacusani, misso Romam quodam monacho Basilio, qui postea ob hanc operam strenue enavatam Tribuniensium praesul creatus est, defferunt ad Nicolaum V r. p. querelam, Venetos impietatis in christianum nomen accusant rogantque pontificem, ut ipsos Venetos a Stephani Cosacii, schismatici hominis, societate et Rhacusane urbis oppugnatione arceat. Pontifex litteras extemplo ad Venetos conscribit hisque rebus divinis interdicat, si ullum auxilii genus adversum Rhacuseos Bossinati homini praestitissent. Atque ita Veneti metu pontificiae censurae quievire». Најприличније ће бити спојити ово казивање с догађајима, које у тексту износим, пошто се у многоструку подударају, управ боље него и с једним другим (упор. 114. нап.). Тубероново су казивање примили и Орбини 385. и Лукарић 98., те најприје говоре о Херцегову посланству у Млетке оно, што сам навео у 61. нап., па за тијем даље по Туберону.

од Будима још никакве помоћи. На пошљетку Гучетић склони намјесника на рат. Крајем Августа одлучи Јанко, да дигне на Стјепана двадесет хиљада људи, али је за њих требало новаца. Јанко упита Гучетића, колико би могли дати Дубровчани. Овај није имао за то упуштава, али одмах запита своју владу писмом, које јој стиже 12. Септембра. Сутра дан се сакупи вијеће, да вијећа о Јачковој понуди. Колико им је год могло бити мило, што се намјесник једном ријешо на рат, толико им је била немила тражња, да му пошљу новаца. Финансиске су им прилике биле доиста рђаве. Трошкови око војске, која брањаше град и тврђаве, и око лађа на мору бијашу велики, а и иначе трошаху много у овом ратовању. С друге стране се приходи бијашу смањили, јер трговина бијаше по готову стала; Конавли им у Стјепановијем рукама, а слабо што могаху примати и од остале земље, коју је он непрестано плијенио. У таквијем приликама понуда, да у главном они издржавају војску од двадесет хиљада људи, просто упрепасти властелу. То се види из одговора и упуства Гучетићу тога истога дана, којим му наређују, да све лично искаже Хуњадскоме. Одмах изјављују, да не знају, коме би се као саставни дио круне угарске могли обратити за помоћ, ако не краљевском намјеснику, па исто понављају и при крају, да не знају, ко ће их бранити, ако не ће Угарска. Али о новцу је главно. Они истина моле за помоћ, али њихове прилике нијесу такве, да би могли издржавати његову војску. Цртају своје новчане неприлике да не може бити горе; ни једном ријечју не гледају, да нађу начин, како би се ипак што могло уде-
сити, те да Јанко удари на херцега: тако их је његов зах-
тјев био пренеразио¹³⁴.

¹³⁴ — Дубровачки одговор Гучетићу од 13. Септембра у Matk. Star. I. 285. и 206.

Д је овако ратни пожит био ућутао, као да је херцег у Октобру опет био отпремљен посланство у Млетке, и као да су ад Млечани озбиљно мислили, да оваком згодом збоге Дубровник. Дзатект деветог Октобра би-јаше сенату поднесен веома важ извештај о стању и приликама овог Дубровника. То је, по свој прилици, дужд поднио извештај о приликама Стјепанових посланика, ма да о томе по и данас им споменицима није познато ништа више. Тодко се зна, да је сенат једногласно одлучио, да нико не смиде говорити о тој ствари изван савјета под личном и именом казном, која је била одређена у вијећу десеторице. Да се ствар доиста талаш каквијех херцеговијех приједлога, види се из тога, што су његови посланици били тих дана у Млечима, те нешто предложии сенату, који им је 2. Новембра, дакле само четири дана послије првог рјешења, одговорио на те њихове приједлоге. Ти су преговори и даље вођени. Посланици остануше непре-стано у граду и опет се обратише сенату, а он им одго-вори 8. истога мјесеца¹³⁵. Рекло би се да ни послије овог одговора посланици нијесу ишли кући. Може бити да су били јавили Стјепану одговоре млетачке, па чекали, шта ће он рећи, јер се до мало времена опет виђају у Млечима. Док су се они ту бавили, поднесоме Дубровчани истом сенату речену папину забрану хришћанима, а мало послије стиже им и онај папин позив, да отворено помогну ка-толички град у борби са јеретичким војводом. Баш тада приме и од Јанка писмо, којим им препоручиваше Ду-бровчане¹³⁶. Ови су по свој прилици хтјели, да овако са сваке стране навале на сенат, како не ће послушати Стјепаново позивање. И ако је угарски углед био веома

¹³⁵ — Љубин, у *Književniku* II, 296.

¹³⁶ — На ист. мј. 298. и 299.

опао у очима млетачким, знали су, да ће се сенат ипак обазрети на глас Хуњадскога: а опет према онаким приликама по Италији нијесу смјели Млечи презрети папину забрану.

Баш је у то доба био на папином двору млетачки посланик Тријадан Грити. 27. Новембра 1451. сакупи се вијеће и одлучи, да Гриту пошаљу пријепис папиног писма и да му у упутству, које је још у истој ојединици предложено и примљено, искажу, како ће изнијети пред папу њихово поступање за вријеме цијелог овог рата. Наравно, да нијесу помињали своје преговоре са Стјепаном, већ рекоше, да су и једној и другој страни одбили понуђени савез; да су на основу те своје неутралности забранили и Стјепану и Дубровчанима држати оружане бродове и да су се послје из љубави према пошљедњима чинили невјешти, кад су они и даље држали неколико галија, али да се никако не могу свађати ни ратовати с херцегом, с којим граниче њихове земље на дугачко у Арбанаској и Далмацији, те би им као силан владалац могао велике штете нанијети, а међу тијем овако с њим пријатељски живе. За то нека изјави папи, како су они примили његов позив с ваздашњим поштовањем, и да су увијек готови, да ради њега и из оданости хришћанској вјери учине све што могу, али се, као што види, не могу ни по што упустити у рат и трошкове и на себе одвући рат, који је управљен на Дубровник, пошто су их талијански раздори и прилике тако саплели. — Исте је сједнице такође одлучено, да одбор одговори Јанку, како му се ушчини¹³⁷. Одмах су опет послје овога били пред сенатом њеки приједлози Стјепановијех посланика, о којима је расправљано 7. Децембра, али ни о тијем приједлозима ни о млетачком одговору нема још изданијех споменика¹³⁸.

¹³⁷ — Љубић, *Knjevnjšk* II, 398. и 299.

¹³⁸ — на ист. мј. 296.

Познатији је рад дубровачког посланика Алвиза Гучетића на босанском двору, и ако се не зна, како је Томаш примио онај њихов приједлог о куповини и подјели Херцеговине. Гучетић је настојао, да с Томашем утврди коначан савез и заједницу против Стјепана, обећавао му новчану потпору од стране републичине, а наравно тражио и накнаду у земљишту, пошто разбију Стјепана. Гучетић је, тужећи се на херцега, изнио сва зла, што им је он починио, и показа уговоре с босанским краљевима, које је Стјепан овако погазио, те за то тражаше у Томаша задовољштину као у краља босанскога, коме власт над Стјепаном и његовом земљом сада врло радо признаваху. Гучетићев рад на пошљетку и успје. Томаш приста на савез¹³⁰. Најприје им потврди записе и прими понуђени савез у име своје и својега сина Стјепана, те се обвеза почети рат без одлагања и наставити га без престанка са свом силом краљевства босанскога, са слугама својим и с пријатељима изузимајући случај, да га султанова војска омете или да иначе с те стране буде каквијех тешкоћа. Савезници ће им бити заједнички, а са Стјепаном се не ће мирити без њихове воље и пристанка. Као награду даје Дубровчанима Врсиње и Драчевицу са Суторином и Морињем и с градом Новијем и Рисном до которске међе, са свијем правима и да могу у њима зидати тврђаве. Дубровчанима је слободно ове земље набавити било силом, било куповином, било испросом од Турака, ако би прије дошле у руке његове или његовијех слуга, да им их преда за три мјесеца од дана, кад их добије. У овоме су послу без сумње били на руци Дубровчанима папин легат бискуп

¹³⁰ — И Љубић, *Ogledalo* I. 263. (упореди 68. нап.) каже, да је Томаш, прије но што ће пристати на савез, запријетио био Стјепану, да се окани рата, те кад га овај не послуша, тад и он уста против њега.

хварски и краљев „куштод и капелан“ отац Марин, те је уговор пред њима и потписан. Ова важна ствар, која је земљу увлачила у рат и од ње отуђивала (правно, јер је стварно то већ давно било) читаве двије жупе, свршена је 18. Декембра у краљевској пријестоници Бобовцу, пред босанском властелом, која се у повељи помињу као свједоци углављеног уговора. Били су дакле војвода Петар Војисаљић с браћом, војвода Владисав Клешић с браћом, кнез Радич Моволић с браћом, кнез Иван Шантић с браћом, кнез Твртко Ковачевић с браћом, кнез Владисав Вукчић с браћом¹⁴⁰, пристав дворски кнез Владисав Вуковић с браћом и протовистијар кнез Рестоје, Дубровчанин, с браћом, који је својом руком и написао Томашеву повељу¹⁴¹.

Стјепану већ није требало много, па да види, да ће сад навалити на њега све, што је у Босни било предобијено за католичку струју, и да ће подржавано франџевцима похитати, да потражи оне тврдоглаве богомиле, који се бјеху бунтовнички опрли покушајима, да их силом увјере о светости вјере, која им се из Рима проповиједала. Вријеме је било, да Томаш покуша, да поврати себи право,

¹⁴⁰ — Ни Рачки, ни други писци, по којима је Клаић писао, не аналишу имена овијех свједока, те се Клаић поуздао у се и упустио у самосталну обраду овог дијела Томашеве повеље. Плод је тога био, да мјесто кнеза Владисава Вукчића с браћом налазимо „kneza Vladisava Vukčića, sina hercega Stjepana“, 300. Вриједно би било знати, која су то још „браћа“ Владисављева била устала на оца; али мјесто да се упутимо у то испитивање, загледаћемо Даничићев Рјечник из књ. ст. срп. код ријечи Ваљкчић, гдје ћемо наћи, да је Даничић умно личити херцегова Владисава од Владисава Вукчића, који је био „властелин краља босанскога Томаша Остојића 1451. кнез, а 1462. краља Стјепана Томашевића војвода“.

¹⁴¹ — Повеља у Mon. serb. 447—450.

испод кога се Стјепан био извипо, да га присили, да призна његову краљевску власт, и да га казни за потпомагање и огрезлост у богомилству. Сад је и Владисав, који је главну своју потпору могао имати у сјеверној Херцеговини, имао бољег зашлећа, и ако се сад наравно било урадило нешто, што није могло бити по вољи његовијем претендентским намјерама. Он је свакојако мислио, да политичку тековину своје куће сачува онако цјелокупну, и особито му за то није могла бити по вољи очевидна тежња Томашева, да свуда истакне своје врховно право над Стјепановијем земљама.

Како било да било, тек се у брзо видје, да се Владисав са свијем одметнуо од Стјепана. Он заузео оцу градиће Тођевац, Вратар у Сутјелци, Благај и два градића на неретвином мосту. За тијем узео Вјенацац у Невесињу, Имотски, Крушевац и Нови у Луци¹⁴². Владисаву је без сумње и за то много помагало Томашево ступање у савез, што су сад много радије пристајала и мања херцеговачка властела. Без сумње нијесу ни Дубровчани остали скрпшенијех рука, него су и они радили, да што више властеле пристане уз Владисава. Тако су уз Владисава пристали војвода Сладоје Семковић с браћом и са својим људима, кнез Ђурђе Ратковић с браћом и људима, кнез Вукашин Санковић с браћом и с људима, а уз њих и друге властеле и осталогa народа¹⁴³.

¹⁴² — Јур. Hand. 79. У Nast. 76. каже овај писец „premda su saveznici bili jači od hercega nijesu prešli preko Neretve“, што очевидно није тако, као што се види по градовима, које је Владисав узео. Осим тога сам Стјепан у повељи од 19. Јула 1453. каже овако: **«Тко се годѣ био одљоуно и пошло ш ними по кон годѣ поутѣ и мѣнни и с ови и с ови стране Неретѣ всега господства мога»**. Mon. Serb. 458.

¹⁴³ — Mon. Serb. 457.

Дубровчани су, у осталом са свијем дошљедно радећи, гледали, да претворе у парчад Владисављеву очевину. Поменут је раније глас о намјери властеле Ђурђевића, да зараде уцјену Стјепанове главе; свакојако се види, да су они били готови користити се свијем, што би могло наудити Стјепану. С њима су сад Дубровчани преговарали, не гледајући при томе ни на Владисава ни на Томаша, те ће тешко бити, да су ти преговори и били познати овој двојици. На пошљетку, једнога истога дана, потписан је на благовијести, 25. Марта 1452. године, у Дубровнику и у Вратару савез између Дубровника с једне и војводе Иваниша, кнеза Марка, кнеза Жарка, кнеза Радивоја, кнеза Андрије, кнеза Бартула, кнеза Тадије Влатковића, кнеза Томаша Николића и кнеза Павла Петровића с друге стране. Савез је био склопљен против Стјепана и његовијех присталица и савезника. И једна се и друга страна обвеза на заједнички рад и међусобну помоћ против њега, као и то, да се без заједничког пристанка не могу с њим мирити. Ђурђевићи се обвезаше, да у бој изведу лично све своје људе, а у случају, да их опет допане царина дријевска, стара њихова баштина, или да је добију Дубровчани, уговорено је, да у сваком случају пет осмина од прихода припадне Ђурђевићима а три Дубровнику. Дубровчани са своје стране примају Ђурђевиће за своју властелу и вијећнике, дају им кућу на врху Побијане улице, годишњину од шест стотина перпера и, ако Ђурђевићи изгубе своју баштину, па се доселе у Дубровник, шест стотина перпера годишње док год остану. Ови опет примише на се све обавезе грађанства и властеоства дубровачког и пристадоше, да у случају непослушности Дубровнику трпе казну, као и сва остала властела. И Дубровчани се обвезаше, да им, ако им устреба, буду од помоћи пред сваким владоцем и господаром против херцега и свакога другога, ко би их стјешњавао. Само за-

држаше себи право, да сами пресуде јесу ли Ђурђевићи у праву или не, те ће се ови у пошљедњем случају не само морати свега оканити него, ако то не би учинили, да им буде, што и другој властели, која влади одрекну послушност¹⁴⁴.

Сад се већ био са свијем измијенио положај херцегов и републичин. Није се више тицало, хоће ли Стјепан успјети и остварити своје намјере и хоће ли нагнати у-порног сусједа, да више никад не помисли да смета хер-цегу у његову унутрашњем раду¹⁴⁵: сад се тицало његова пријестола, радило се управо о животу његове државне творевине. Што је Владисав био међу његовијем непри-јатељима, није било никакво јемство, да ће му син успјети и од својих савезника очувати оно, што су у једно ци-јело били склопили дуги напори Сандаљеви и Стјепанови.

¹⁴⁴ — Ова тачка у уговору најбоље показује, да су Ду-бровчани, уцјењујући Стјепана, донста радили против ратног права. Ни у једном уговору с херцегом нема ове погодбе, као што рекох у 106. нап. Што је овдје све овако поменуто, види се, да се у другим уговорима није морало разумијевати само по себи. Оба су акта и вратарски и дубровачки у Mon. Serb. 451. до 456.

¹⁴⁵ — Сам је Стјепан о томе доцније писао овако: „Et etiam quando feva guerra a Raguzi, la qual havevi couduto a stretissimo ponto per forma, che i loro marchananti non podevano insir un palmo cum loro marchadantie per modo che qualche boni pati cum loro non me haverebbe mancato. Vedando lui (t. j. Vladislav) questo a posta de Ragusei acordando cum ell lui et Ivanis Chumschi se revelono cum alchuni cum grandissimo dano e obrobrio nostro per me fuo guasto un bonitissimo disegno“. Secr. . Мапра 1466. у Љубића, Ogledalo I. 262.

Да и не помињемо ону намјеру дубровачку, да у султана купе и раздијеле Херцеговину: сам је Владисав обрицао Дубровнику накнаду у земљишту; Томаш им је изрично давао право на цијело херцеговачко приморје од дубровачке конавоске до млетачке которске међе, истичући јасно своје краљевско право над тијем земљама; Бурђевићи су се вратарским уговором са свијем својим људима предали под заштиту дубровачку, над собом признали њихову врховну власт и раскинули све поданичке везе према свом дотадашњем господару, херцегу од св. Саве.

Што ли је Стјепан мислио према оваквим приликама? Он ратује с оваким противником, а увријеђена му жена и син удружили се са злотвором; уз њих пристала толика властела, велики дио његове државе истргнут из његовијех рука. Њему је требало одушке ма с које стране, дајбуди док штогод не дочека, било од дужда, било од султана. Он и прибјеже оном средству, које често није издало толике некатоличке српске владаре прије њега. Он на-мисли, да колико толико стиша савезнике свога непријатеља, уклањајући од њих вјерске побуде у овоме ратовању; да таким поступком постигне, да фрањевци по Босни и околним земљама попусте у дизању својих вјерних противу њега. За то му згодно паде, кад од оцињског владике Пагамина прими папину поруку и заповијест, да се кани Дубровника. Одлучи дакле, да сад пошље папи посланство, које ће не само имати, да му изнесе праву суштину његове распре с Дубровником, него и улити му наду, да би се и у Херцеговини могло штогод урадити за ширење католичанства а сузбијање богомилства. Посланство, које стиже у Рим, доиста изврши потпуно свој задатак. Увјери папу, да у овом раздору нема ни трунка вјерских побуда ни у Стјепана ни у Дубровчана, те сад папа није више гледао на тај рат као на јеретички на-сртај на правовјерни град. Прва му жеља и брига постаде,

молили, да се таким начином нарочито обрати Млечићима. Никола V прими републичину молбу и позва све хришћане, да се нађу уз Дубровчане и да Степану ничим не буду на руци. Млечићима написа засебно писмо, којим их чак позиваше да оружјем помогну Дубровнику¹³. Догађаји ће ускоро показати колико је у ствари вриједило ово панино заузимање.

Свакојачко је рад дубровачке дипломатије на њеколико страна био крунисан успјехом. С Владисавом склопљен савез, краљ Томаш и деспот Ђурађ измирени, али

ćim vitezove sv. Ivana u njihovu proti Turčinu ratu, podiello takodjer saveznikom katoličke dubrovačke občine», на ист. мј.

¹³ — Љубић у *Književniku* II. 298. — Пошто је изнио рад дубровачки против херцера, наставља Туберон 115., даље: «Nec ex altera parte Stephanus destitit exsternis auxiliis Rhacusanos opugnare. Pactus est cum Venetis, ut, expugnata Venetorum ope urbe Rhacusa, praeda rerum omnium Stephano, urbs vero Venetis caderet, quae ubi sensere Rhacusani, misso Romam quodam monacho Basilio, qui postea ob hanc operam strenue enavatam Tribuniensium praesul creatus est, defferunt ad Nicolaum V r. p. querelam, Venetos impietatis in christianum nomen accusant rogantque pontificem, ut ipsos Venetos a Stephani Cosacii, schismatici hominis, societate et Rhacusane urbis oppugnatione arceat. Pontifex litteras extemplo ad Venetos conscribit hisque rebus divinis interdicat, si ullum auxilii genus adversum Rhacuseos Bossinati homini praestitissent. Atque ita Veneti metu pontificiae censurae quievire». Најприличније ће бити спојити ово казивање с догађајима, које у тексту износим, пошто се у многоне подударају, управ боље него и с једним другим (упор. 114. нап.). Тубероново су казивање примили и Орбини 385. и Лукарић 98., те најприје говоре о Херцегову посланству у Млетке оно, што сам навео у 61. нап., па за тијем даје по Туберону.

од Будима још никакве помоћи. На пошљетку Гучетић склони намјесника на рат. Крајем Августа одлучи Јанко, да дигне на Стјепана двадесет хиљада људи, али је за њих требало новаца. Јанко упита Гучетића, колико би могли дати Дубровчани. Овај није имао за то упуштава, али одмах запита своју владу писмом, које јој стиже 12. Септембра. Сутра дан се сакупи вијеће. да вијећа о Јачковој понуди. Колико им је год могло бити мило, што се намјесник једном ријешио на рат, толико им је била немила тражња, да му пошљу новаца. Финансиске су им прилике биле доиста рђаве. Трошкови око војске, која брањаше град и тврђаве, и око лађа на мору бијаху велики, а и иначе трошаху много у овом ратовању. С друге стране се приходи бијаху смањили, јер трговина бијаше по готову стала; Конавли им у Стјепановијем рукама, а слабо што могаху примати и од остале земље, коју је он непрестано плијенио. У таквијем приликама понуда, да у главном они издржавају војску од двадесет хиљада људи, просто упрепасти властелу. То се види из одговора и упушта Гучетићу тога истога дана, којим му наређују, да све лично искаже Хуњадскоме. Одмах изјављују, да не знају, коме би се као саставни дио круне угарске могли обратити за помоћ, ако не краљевском намјеснику, па исто понављају и при крају, да не знају, ко ће их бранити, ако не ће Угарска. Али о новцу је главно. Они истина моле за помоћ, али њихове прилике нијесу такве, да би могли издржавати његову војску. Цртају своје новчане неприлике да не може бити горе; ни једном ријечју не гледају, да нађу начин, како би се ипак што могло уде-сити, те да Јанко удари на херцега: тако их је његов зах-тјев био пренеразио¹³⁴.

¹³⁴ — Дубровачки одговор Гучетићу од 13. Септембра у Matk. Star. I. 285. и 206.

Док је овако ратни поклич био ућутао, као да је херцег у Октобру опет био отпремио посланство у Млетке, и као да су сад Млечнићи озбиљно мислили, да оваком згодом зграбе Дубровник. Двадесет деветог Октобра бијаше сенату поднесен њекакав извештај о стању и приликама око Дубровника. То је, по свој прилици, дужд поднио извештај о приједлозима Стјепанових посланика, ма да о томе по изданијем споменицима није познато ништа више. Толико се зна, да је сенат једногласно одлучио, да нико не смије говорити о тој ствари изван савјета под личном и имовном казном, која је била одређена у вијећу десеторице. Да се ствар доиста тицала каквијех херцеговијех приједлога, види се из тога, што су његови посланици били тијех дана у Млечима, те нешто предложили сенату, који им је 2. Новембра, дакле само четири дана послје првог рјешења, одговорио на те њихве приједлоге. Ти су преговори и даље вођени. Посланици остануше непрестано у граду и опет се обратише сенату, а он им одговори 8. истога мјесеца¹³⁵. Рекло би се да ни послје овог одговора посланици нијесу ишли кући. Може бити да су били јавили Стјепану одговоре млетачке, па чekali, шта ће он рећи, јер се до мало времена опет виђају у Млечима. Док су се они ту бавили, поднесоше Дубровчани истом сенату речену папину забрану хришћанима, а мало послје стиже им и онај папин позив, да отворено помогну католички град у борби са јеретичким војводом. Баш тада приме и од Јанка писмо, којим им препоручиваше Дубровчане¹³⁶. Ови су по свој прилици хтјели, да овако са сваке стране навале на сенат, како не ће послушати Стјепаново позивање. И ако је угарски углед био веома

¹³⁵ — Љубић у *Književniku* II, 296.

¹³⁶ — На ист. мј. 298. и 299.

онао у очима млетачким, знали су, да ће се сенат ипак обазрети на глас Хуњадскога: а опет према онаким приликама по Италији нијесу смјели Млеци презрети папину забрану.

Баш је у то доба био на папином двору млетачки посланик Тријадан Грити. 27. Новембра 1451. сакупи се вијеће и одлучи, да Гриту пошаљу пријепис папиног писма и да му у упутству, које је још у истој сједници предложено и примљено, искажу, како ће изнијети пред папу њихово поступање за вријеме цијелог овог рата. Наравно, да нијесу помињали своје преговоре са Стјепаном, већ рекоше, да су и једној и другој страни одбили понуђени савез; да су на основу те своје неутралности забранили и Стјепану и Дубровчанима држати оружане бродове и да су се послје из љубави према пошљедњима чинили невјешти, кад су они и даље држали неколико галија, али да се никако не могу свађати ни ратовати с херцегом, с којим граниче њихове земље на дугачко у Арбанаској и Далмацији, те би им као силан владалац могао велике штете нанијети, а међу тијем овако с њим пријатељски живе. За то нека изјави папи, како су они примили његов позив с ваздашњим поштовањем, и да су увијек готови, да ради њега и из оданости хришћанској вјери учине све што могу, али се, као што види, не могу ни по што упустити у рат и трошкове и на себе одвући рат, који је управљен на Дубровник, пошто су их талијански раздори и прилике тако саслели. — Исте је сједнице такође одлучено, да одбор одговори Јанку, како му се ушчини¹³⁷. Одмах су опет послје овога били пред сенатом њеки приједлози Стјепановијех посланика, о којима је расправљано 7. Децембра, али ни о тијем приједлозима ни о млетачком одговору нема још изданијех споменика¹³⁸.

¹³⁷ — Љубић, *Knjevnjlik* II, 398. и 299.

¹³⁸ — на ист. мј. 296.

Познатији је рад дубровачког посланика Алвиза Гучетића на босанском двору, и ако се не зна, како је Томаш примио онај њихов приједлог о куповини и подјели Херцеговине. Гучетић је настојао, да с Томашем утврди коначан савез и заједницу против Стјепана, обећавао му новчану потпору од стране републичине, а наравно тражио и накнаду у земљишту, пошто разбију Стјепана. Гучетић је, тужећи се на херцега, изнио сва зла, што им је он починио, и показа уговоре с босанским краљевима, које је Стјепан овако погазио, те за то тражаше у Томаша задовољштину као у краља босанскога, коме власт над Стјепаном и његовом земљом сада врло радо признаваху. Гучетићев рад на пошљетку и успје. Томаш приста на савез¹³⁹. Најприје им потврди записе и прими попуђени савез у име своје и својега сина Стјепана, те се обвеза почети рат без одлагања и наставити га без престанка са свом силом краљевства босанскога, са слугама својим и с пријатељима изузимајући случај, да га султанова војска омете или да иначе с те стране буде каквијех тешкоћа. Савезници ће им бити заједнички, а са Стјепаном се не ће мирити без њихове воље и пристанка. Као награду даје Дубровчанима Врсиње и Драчевицу са Суториним и Морињем и с градом Новијем и Рисном до которске међе, са свијем правима и да могу у њима зидати тврђаве. Дубровчанима је слободно ове земље набавити било силом, било куповином, било испросом од Турака, ако би прије дошле у руке његове или његовијех слуга, да им их преда за три мјесеца од дана, кад их добије. У овоме су послу без сумње били на руци Дубровчанима папин легат бискуп

¹³⁹ — И Љубић, *Ogledalo* I. 263. (упореди 68. нап.) каже, да је Томаш, прије но што ће пристати на савез, запријетио био Стјепану, да се окани рата, те кад га овај не послуша, тад и он уста против њега.

[illegible]

Стрелану već nije trebalo mnogo, na to vidio da
 je sad ~~izaviti~~ na njega sve, što je u Gornju bilo po-
 dobljeno za katoličku struju i da je potpuno bio
 besvjesna pohitati, da potraži one stvari koje ~~su~~
 koji se bijehu bunтовнички opisi pokornosti da ih odmah
 uvjere o svetosti vjere, koja da se na Gornju ~~održava~~
 Vrijeme je bilo da Gornju ~~stavimo~~ da ~~stavimo~~ ~~stavimo~~

10 — "Видя, что он не понимает, что я пишу, я написал: "Не анализируй! Просто пиши!"

1. The first group of people who are not in the labor force are those who are not in the labor force because they are not in the labor force.

испод кога се Стјепан био извио, да га присили, да призна његову краљевску власт, и да га казни за потпомагање и огрезлост у богомилству. Сад је и Владисав, који је главицу своју потпору могао имати у сјеверној Херцеговини, имао бољег заплеча, и ако се сад наравно било урадило нешто, што није могло бити по вољи његовијем претендентским намјерама. Он је свакојакo мислио, да политичку тековину своје куће сачува онако цјелокупну, и особито му за то није могла бити по вољи очевидна тежња Томашева, да свуда истакне своје врховно право над Стјепановијем земљама.

Како било да било, тек се у брзо видје, да се Владисав са свијем одметнуо од Стјепана. Он заузео оцу градиће Тођевац, Вратар у Сутјелци, Благај и два градића на неретвином мосту. За тијем узео Вјенацац у Невесињу, Имотски, Крушевац и Нови у Луци¹⁴². Владисаву је без сумње и за то много помагало Томашево ступање у савез, што су сад много радије пристајала и мања херцеговачка властела. Без сумње нијесу ни Дубровчани остали скрштенијех рука, него су и они радили, да што више властеле пристане уз Владисава. Тако су уз Владисава пристали војвода Сладоје Семковић с браћом и са својим људима, кнез Ђурђе Ратковић с браћом и људима, кнез Вукашним Санковић с браћом и с људима, а уз њих и друге властеле и осталoга народа¹⁴³.

¹⁴² — Јир. Hand. 79. У Nast. 76. каже овај писац «premda su saveznici bili jači od hercega nijesu prešli preko Neretve», што очевидно није тако, као што се види по градовима, које је Владисав узео. Осим тога сам Стјепан у повељи од 19. Јула 1453. каже овако: **«Тко се годѣ био одљоуно и пошло ш ними по кон годѣ поутѣ и мѣуниѣ и с овиѣ и с овиѣ стране Неретѣ всега господства мога»**. Mon. Serb. 458.

¹⁴³ — Mon. Serb. 457.

Дубровчани су, у осталом са свијем дошљедно радећи, гледали, да претворе у парчад Владисављеву очевину. Поменуто је раније глас о намјери властеле Турђевића, да зараде уцјену Стјепанове главе; свакојакo се види, да су они били готови користити се свијем, што би могло наудити Стјепану. С њима су сад Дубровчани преговарали, не гледајући при томе ни на Владисава ни на Томаша, те ће тешко бити, да су ти преговори и били познати овој двојници. На пошљетку, једнога истога дана, потписан је на благовијести, 25. Марта 1452. године, у Дубровнику и у Вратару савез између Дубровника с једне и војводе Иваниша, кнеза Марка, кнеза Жарка, кнеза Радивоја, кнеза Андрије, кнеза Бартула, кнеза Тадије Влатковића, кнеза Томаша Николића и кнеза Павла Петровића с друге стране. Савез је био склопљен против Стјепана и његовијех присталица и савезника. И једна се и друга страна обавеза на заједнички рад и међусобну помоћ против њега, као и то, да се без заједничког пристаика не могу с њим мирити. Турђевићи се обавезаше, да у бој изведу лично све своје људе, а у случају, да их опет допане царина дријевска, стара њихова баштина, или да је добију Дубровчани, уговорено је, да у сваком случају пет осмина од прихода припадне Турђевићима а три Дубровнику. Дубровчани са своје стране примају Турђевиће за своју властелу и вијећнике, дају им кућу на врху Побијане улице, годишњину од шест стотина перлиера и, ако Турђевићи изгубе своју баштину, па се доседе у Дубровник, шест стотина перлиера годишње док год остану. Они пак примаше на се све обавезе грађанства и властелства дубровачког и пристајаше, да у случају неспасушности Дубровнику трије казне, као и сва остала властела. И Дубровчани се обавезаше, да им, ако им устједе, буду са помоћи пред сваком владањем и сваким другим херцегом и сваком другом, ко би их пожелјивао. Савез за-

држаше себи право, да сами пресуде јесу ли Ђурђевићи у праву или не, те ће се ови у пошљедњем случају не само морати свега оканити него, ако то не би учинили, да им буде, што и другој властели, која влади одрекну послушност¹⁴⁴.

Сад се већ био са свијем измијенио положај херцегов и републичин. Није се више тицало, хоће ли Стјепан успјети и остварити своје намјере и хоће ли нагнати у-порног сусједа, да више никад не помисли да смета хер-цегу у његову унутрашњем раду¹⁴⁵: сад се тицало његова пријестола, радило се управо о животу његове државне творевине. Што је Владисав био међу његовијем непри-јатељима, није било никакво јемство, да ће му син успјети и од својих савезника очувати оно, што су у једно ци-јело били склопили дуги напори Сандаљеви и Стјепанови.

¹⁴⁴ — Ова тачка у уговору најбоље показује, да су Ду-бровчани, уцјењујући Стјепана, доиста радили против ратног права. Ни у једном уговору с херцегом нема ове погодбе, као што рекох у 106. нап. Што је овдје све овако поменуто, види се, да се у другим уговорима није морало разумијевати само по себи. Оба су акта и вратарски и дубровачки у Mon. Serb. 451. до 456.

¹⁴⁵ — Сам је Стјепан о томе доцније писао овако: «*Et etiam quando feva guerra a Raguzi, la qual havevi couduto a stretissimo ponto per forma, che i loro marchananti non podevano insir un palmo cum loro marchadantie per modo che qualche boni pati cum loro non me haverebbe mancato. Vedando lui (t. j. Vladislav) questo a posta de Ragusei acordandose cum eli lui et Ivanis Chumschi se revelono cum alchuni castelli nostri cum grandissimo dano e obrobrio nostro per forma per lui me fuo guasto un bonitissimo disegno*». Secr. Cons. Rog. 10. Мапра 1466. у Љубука, Ogleдалo I. 262.

Да и не помињемо ону намјеру дубровачку, да у султана купе и раздијеле Херцеговину: сам је Владисав обрицао Дубровнику накнаду у земљишту; Томаш им је изрично давао право на цијело херцеговачко приморје од дубровачке конавоске до млетачке которске међе, истичући јасно своје краљевско право над тијем земљама; Ђурђевићи су се вратарским уговором са свијем својим људима предали под заштиту дубровачку, над собом признали њихову врховну власт и раскинули све поданичке везе према свом дотадашњем господару, херцегу од св. Саве.

Што ли је Стјепан мислио према оваквим приликама? Он ратује с оваким противником, а увијеђена му жена и син удружили се са злотвором; уз њих пристала толика властела, велики дио његове државе истргнут из његовијех рука. Њему је требало одушке ма с које стране, дајбуди док штогод не дочека, било од дужда, било од султана. Он и прибјеже оном средству, које често није издало толике некатоличке српске владаре прије њега. Он на-мисли, да колико толико стиша савезнике свога непријатеља, уклањајући од њих вјерске побуде у овоме ратовању; да таким поступком постигне, да фрањевци по Босни и околним земљама попусте у дизању својих вјерних противу њега. За то му згодно паде, кад од оцињског владике Пагамина прими папину поруку и заповијест, да се кани Дубровника. Одлучи дакле, да сад пошље папи посланство, које ће не само имати, да му изнесе праву суштину његове распре с Дубровником, него и улили му наду, да би се и у Херцеговини могло штогод урадити за ширење католичанства а сузбијање богомилства. Посланство, које стиже у Рим, доиста изврши потпуно свој задатак. Увјери папу, да у овом раздору нема ни трунка вјерских побуда ни у Стјепана ни у Дубровчана, те сад папа није више гледао на тај рат као на јеретички на-сртај на правовјерни град. Прва му жеља и бриг

да се што прије дође до мира, јер није било ни мислити, да се штогод може радити на обраћању залуталијех херцеговаца догод не легне ратно бјеснило¹⁴⁶.

Ово је могло прилично помоћи Стјепану и ради Млетача, како би ови, ако их склони на савез, могли свој рад боље правдати пред папом, који им је могао сметати по Италији. Међу тијем херцег није могао без њихове или султанове помоћи. Може бити, да се и чувао султанова пријатељства, и да се за то најприје обратио Млечима. У Фебруару им опет посла посланство, зовући их, да заједнички напану на Дубровник. У случају успјеха, град би остао њима, а он би у накнаду добио од њих Омиш и Пољица и двјеста хиљада дуката, што се налажаху у Дубровнику као поставе с разнијех крајева. Посланици су у Млетке стигли почетком Марта. Ствар је одмах изнесена пред сенат али 11. по ново буде као и прије одлучено, да због талијанског рата, који сада од часа до часа изгледаху, и због припрема фјорентинских и Флоренцијех не могу улазити у такав посар¹⁴⁷.

Посланици су, по свој прилици, јавили Стјепану свој неуспјех. Јамачно су они зажељељи од сената, те овај 27. Марта удари десет по сто царине на сукно, које Дубровчани возе на својим лађама¹⁴⁸. Ово је било од велике штете дубровачкој трговини, те су они доцније гледали, да се та царина скине. Што се тиче млетачкога савеза са Стјепаном, ствар се у толико била поправила, што је сад било више наде, да ће се мир одржати. 31. истога мјесеца расправљано је у сенату о њиховијем приједло-

¹⁴⁶ — Тајнер Hung. II. 263. до 265. и Фарлати IV. 260.

¹⁴⁷ — Acta II. 441—442. Упор. Љубића, Književnik II. 196. и Ogledalo I. 263.

¹⁴⁸ — Љубић Ogledalo I. 274.

зима¹⁴⁹. Значајно је, да су посланици, поновивши старе понуде, напомињали сенату могућност и намјеру Стјепанову, да се и на другу страну окрене за помоћ против Дубровчана. Без сумње је био говор о султановој војној помоћи. У сенату су мишљења о савезу била подијељена. На пошљетку се сложише и одлуче, да приме понуду чим се какогод умире у Италији. Тако и одговоре посланицима, да се час прије надају миру и да ће тада бити готови на све, тако да с тијем могу бити задовољни, и да им се не треба другоме обраћати за помоћ, пошто их увјераваху, да не треба, да се икаква друга сила мијеша у тај посао¹⁵⁰.

¹⁴⁹ — Немамо помена о бављењу овијех посланика у Млещима од 11. до 31. Марта. Кад би се узело да су се послије 11. вратили кући, морало би се претпоставити, да су или они исти по други пут, или нови морали стићи бар два дана раније, тешко је дакле мислити, да су за 18. дана отпутовали, стигли Стјепану, овај отпремио нове или њих вратио, па да су опет приспјели и поднијели вијећу приједлог. Биће дакле, да су чекали нова упуства херцегова, по којима су опет тражили савез. Према овоме мислим, да нијесам погријешно, кад сам везао ону млетачку царину на дубровачко сукно са овијем борављењем посланичким у Млещима.

¹⁵⁰ — Овај је млетачки одговор, *Secr. cons. rog. XIX, 130.*, штампан у *Acta II. 442*, али Љубић у помињатој критици, *Književnik II. 296.*, каже да су тога дана била у вијећу „*dva predloga, jedan pogriješno skraćen u „Glasniku”, drugi sasvim izpušćen, oba jako zabacena, ali se to u „Glas.” ne kaže*». Међу тијем Љубић у *Ogledalu I. 263.* прича садржај сенатског одговора, који се са свијем слаже са штампаним, па исписује и неколико ријечи, које се слово по слово подударају с тијем, што је у Шафарика. По томе би се могло

Док је овако ратни поклич био ућутао, као да је херцег у Октобру опет био отпремио посланство у Млетке, и као да су сад Млечнићи озбиљно мислили, да оваком згодом зграбе Дубровник. Двадесет деветог Октобра бијаше сенату поднесен њекакав извештај о стању и приликама око Дубровника. То је, по свој прилици, дужд поднио извештај о приједлозима Стјепанових посланика, ма да о томе по изданијем споменицима није познато ништа више. Толко се зна, да је сенат једногласно одлучио, да нико не смије говорити о тој ствари изван савјета под личном и имовном казном, која је била одређена у вијећу десеторице. Да се ствар доиста тицала каквијех херцеговијех приједлога, види се из тога, што су његови посланици били тијех дана у Млечима, те њешто предложили сенату, који им је 2. Новембра, дакле само четири дана послје првог рјешења, одговорио на те њихове приједлоге. Ти су преговори и даље вођени. Посланици остануше непрестано у граду и опет се обратише сенату, а он им одговори 8. истог мјесеца¹³⁵. Рекло би се да ни послје овог одговора посланици нијесу ишли кући. Може бити да су били јавили Стјепану одговоре млетачке, па чekali, шта ће он рећи, јер се до мало времена опет виђају у Млечима. Док су се они ту бавили, поднесоше Дубровчани истом сенату речену папину забрану хришћанима, а мало послје стиже им и онај папин позив, да отворено помогну католички град у борби са јеретичким војводом. Баш тада приме и од Јанка писмо, којим им препоручиваше Дубровчане¹³⁶. Ови су по свој прилици хтјели, да овако са сваке стране навале на сенат, како не ће послушати Стјепаново позивање. И ако је угарски углед био веома

¹³⁵ — Љубић у *Književniku* II, 296.

¹³⁶ — Па ист. мј. 298. и 299.

опао у очима млетачким, знали су, да ће се сенат ипак обазрети на глас Хуњадскога : а опет према онаким приликама по Италији нијесу смјели Млеци презрети папину забрану.

Баш је у то доба био на папином двору млетачки посланик Тријадан Грити. 27. Новембра 1451. сакупи се вијеће и одлучи, да Гриту пошаљу пријепис папиног писма и да му у упутству, које је још у истој сједници предложено и примљено, искажу, како ће изнијети пред папу њихово поступање за вријеме цијелог овог рата. Наравно, да нијесу помињали своје преговоре са Стјепаном, већ рекоше, да су и једној и другој страни одбили понуђени савез ; да су на основу те своје неутралности забранили и Стјепану и Дубровчанима држати оружане бродове и да су се после из љубави према пошљедњима чинили невјешти, кад су они и даље држали неколико галија, али да се никако не могу свађати ни ратовати с херцегом, с којим граниче њихове земље на дугачко у Арбанаској и Далмацији, те би им као силан владалац могао велике штете нанијети, а међу тијем овако с њим пријатељски живе. За то нека изјави папи, како су они примили његов позив с ваздашњим поштовањем, и да су увијек готови, да ради њега и из оданости хришћанској вјери учине све што могу, али се, као што види, не могу ни по што упустити у рат и трошкове и на себе одвући рат, који је управљен на Дубровник, пошто су их талијански раздори и прилике тако сашлели. — Исте је сједнице такође одлучено, да одбор одговори Јанку, како му се ушчини¹³⁷. Одмах су опет после овога били пред сенатом њеки приједлози Стјепановијех посланика, о којима је расправљано 7. Децембра, али ни о тијем приједлозима ни о млетачком одговору нема још изданијех споменика¹³⁸.

¹³⁷ — Љубић, *Knjevnjlk* II, 398. и 299.

¹³⁸ — на ист. мј. 296.

Познатији је рад дубровачког посланика Алвиза Гучетића на босанском двору, и ако се не зна, како је Томаш примио онај њихов приједлог о куповини и подјели Херцеговине. Гучетић је настојао, да с Томашем утврди коначан савез и заједницу против Стјепана, обећавао му новчану потпору од стране републичине, а наравно тражио и накнаду у земљишту, пошто разбију Стјепана. Гучетић је, тужећи се на херцегу, изнио сва зла, што им је он починио, и показа уговоре с босанским краљевима, које је Стјепан овако погазио, те за то тражаше у Томаша задовољштину као у краља босанскога, коме власт над Стјепаном и његовом земљом сада врло радо признаваху. Гучетићев рад на пошљетку и успје. Томаш приста на савез¹³⁹. Најприје им потврди записе и прими понуђени савез у име своје и својега сина Стјепана, те се обвеза почети рат без одлагања и наставити га без престанка са свом силом краљевства босанскога, са слугама својим и с пријатељима изузимајући случај, да га султанова војска омете или да иначе с те стране буде каквијех тешкоћа. Савезници ће им бити заједнички, а са Стјепаном се не ће мирити без њихове воље и пристанка. Као награду даје Дубровчанима Врсиње и Драчевицу са Суторином и Морињем и с градом Новијем и Рисном до которске међе, са свијем правима и да могу у њима зидати тврђаве. Дубровчанима је слободно ове земље набавити било силом, било куповином, било испросом од Турака, ако би прије дошле у руке његове или његовијех слуга, да им их преда за три мјесеца од дана, кад их добије. У овоме су послу без сумње били на руци Дубровчанима папин легат бискуп

¹³⁹ — И Љубић, *Ogledalo* I. 263. (упореди 68. нап.) каже, да је Томаш, прије но што ће пристати на савез, запријетио био Стјепану, да се окани рата, те кад га овај не послуша, тад и он уста против њега.

хварски и краљев „куштод и капелан“ отац Марин, те је уговор пред њима и потписан. Ова важна ствар, која је земљу увлачила у рат и од ње отуђивала (травно, јер је стварно то већ давно било) читаве двије жупе, свршена је 18. Декембра у краљевској пријестоници Бобовцу, пред босанском властелом, која се у повељи помињу као свједоци углављеног уговора. Били су дакле војвода Петар Војисаљих с браћом, војвода Владисав Клешић с браћом, кнез Радич Моволић с браћом, кнез Иван Шантић с браћом, кнез Твртко Ковачевић с браћом, кнез Владисав Вукчић с браћом¹⁴⁰, пристав дворски кнез Владисав Вуковић с браћом и протовистијар кнез Рестоје, Дубровчанин, с браћом, који је својом руком и написао Томашеву повељу¹⁴¹.

Стјепану већ није требало много, па да види, да ће сад навалити на њега све, што је у Босни било предобијено за католичку струју, и да ће подржавано франџевцима похитати, да потражи оне тврдоглаве богомиле, који се бјеху бунтовнички опрли покушајима, да их силом увјере о светости вјере, која им се из Рима проповиједала. Вријеме је било, да Томаш покуша, да поврати себи право,

¹⁴⁰ — Ни Рачки, ни други писци, по којима је Клаић писао, не аналишу имена овијех свједока, те се Клаић поуздао у се и упустио у самосталну обраду овог дијела Томашеве повеље. Плод је тога био, да мјесто кнеза Владисава Вукчића с браћом налазимо „kneza Vladisava Vukčića, sina hercega Stjepana“, 300. Вриједно би било знати, која су то још „браћа“ Владисављева била устала на оца; али мјесто да се упустимо у то испитивање, загледаћемо Даничићев Рјечник из књ. ст. срп. код ријечи Вљкџићџ, гдје ћемо наћи, да је Даничић умно личити херцегова Владисава од Владисава Вукчића, који је био „властелин краља босанскога Томаша Остојића 1451. кнез, а 1462. краља Стјепана Томашевића војвода“.

¹⁴¹ — Повеља у Mon. serb. 447 — 450.

испод кога се Стјепан био извио, да га присили, да призна његову краљевску власт, и да га казни за потпомагање и огрезлост у богомилству. Сад је и Владисав, који је главну своју потпору могао имати у сјеверној Херцеговини, имао бољег заплсћа, и ако се сад наравно било урадило нешто, што није могло бити по вољи његовијем претендентским намјерама. Он је свакојакo мислио, да политичку тековину своје куће сачува онако цјелокупну, и особито му за то није могла бити по вољи очевидна тежња Томашева, да свуда истакне своје врховно право над Стјепановијем земљама.

Како било да било, тек се у брзо видје, да се Владисав са свијем одметнуо од Стјепана. Он заузео оцу градиће Тођевац, Вратар у Сутјелци, Благај и два градића на неретвином мосту. За тијем узео Вјенацац у Невесињу, Имотски, Крушевац и Нови у Луци¹⁴². Владисаву је без сумње и за то много помагало Томашево ступање у савез, што су сад много радије пристајала и мања херцеговачка властела. Без сумње нијесу ни Дубровчани остали скрштенијех рука, него су и они радили, да што више властеле пристане уз Владисава. Тако су уз Владисава пристали војвода Сладоје Семковић с браћом и са својим људима, кнез Ђурђе Ратковић с браћом и људима, кнез Вукашим Санковић с браћом и с људима, а уз њих и друге властеле и осталога народа¹⁴³.

¹⁴² — Јур. Hand. 79. У Nast. 76. каже овај писец «premda su saveznici bili jači od hercega nijesu prešli preko Neretve», што очевидно није тако, као што се види по градовима, које је Владисав узео. Осим тога сам Стјепан у повељи од 19. Јула 1453. каже овако: **«Тко се годѣ бно одълоуно и пошао ш ними по кон годѣ поутѣ и мѣунѣ и с ови и с овиѣ стране Нереткѣ ксега господства мога»**. Mon. Serb. 458.

¹⁴³ — Mon. Serb. 457.

Дубровчани су, у осталом са свијем дошљедно радећи, гледали, да претворе у парчад Владисављеву очевину. Поменут је раније глас о намјери властеле Ђурђевића, да зараде уцјену Стјепанове главе; свакојакo се види, да су они били готови користити се свијем, што би могло наудити Стјепану. С њима су сад Дубровчани преговарали, не гледајући при томе ни на Владисава ни на Томаша, те ће тешко бити, да су ти преговори и били познати овој двојци. На пошљетку, једнога истога дана, потписан је на благовјести, 25. Марта 1452. године, у Дубровнику и у Вратару савез између Дубровника с једне и војводе Иваниша, кнеза Марка, кнеза Жарка, кнеза Радивоја, кнеза Андрије, кнеза Бартула, кнеза Тадије Влатковића, кнеза Томаша Николића и кнеза Павла Петровића с друге стране. Савез је био склопљен против Стјепана и његовијех присталица и савезника. И једна се и друга страна обвеза на заједнички рад и међусобну помоћ против њега, као и то, да се без заједничког пристанка не могу с њим мирити. Ђурђевићи се обвезаше, да у бој изведу лично све своје људе, а у случају, да их опет допане царина дријевска, стара њихова баштина, или да је добију Дубровчани, уговорено је, да у сваком случају пет осмина од прихода припадне Ђурђевићима а три Дубровнику. Дубровчани са своје стране примају Ђурђевиће за своју властелу и вијећнике, дају им кућу на врху Побигане улице, годишњину од шест стотина перпера и, ако Ђурђевићи изгубе своју баштину, па се доселе у Дубровник, шест стотина перпера годишње док год остану. Ови опет примише на се све обавезе грађанства и властоства дубровачког и пристадоше, да у случају непослушности Дубровнику трпе казну, као и сва остала властела. И Дубровчани се обвезаше, да им, ако им устреба, буду од помоћи пред сваким владоцем и господаром против херцега и свакога другога, ко би их стјешњавао. Само за-

држаше себи право, да сами пресуде јесу ли Ђурђевићи у праву или не, те ће се ови у пошљедњем случају не само морати свега оканити него, ако то не би учинили, да им буде, што и другој властели, која влади одрекну послушност¹⁴⁴.

Сад се већ био са свијем измијенио положај херцегов и републичин. Није се више тицало, хоће ли Стјепан успјети и остварити своје намјере и хоће ли нагнати у-порног сусједа, да више никад не помисли да смета хер-цегу у његову унутрашњем раду¹⁴⁵: сад се тицало његова пријестола, радило се управо о животу његове државне творевине. Што је Владисав био међу његовијем непри-јатељима, није било никакво јемство, да ће му син успјети и од својих савезника очувати оно, што су у једно ци-јело били склопили дуги напори Сандаљеви и Стјепанови.

¹⁴⁴ — Ова тачка у уговору најбоље показује, да су Ду-бровчани, уцјењујући Стјепана, доиста радили против ратног права. Ни у једном уговору с херцегом нема ове погодбе, као што рекох у 106. нап. Што је овдје све овако поменуто, види се, да се у другим уговорима није морало разумијевати само по себи. Оба су акта и вратарски и дубровачки у Mon. Serb. 451. до 456.

¹⁴⁵ — Сам је Стјепан о томе доцније писао овако: «*Et etiam quando feva guerra a Raguzi, la qual havevi couduto a stretlissimo ponto per forma, che i loro marchananti non podevano insir un palmo cum loro marchadantie per modo che qualche boni pati cum loro non me haverebbe mancato. Vedando lui (t. j. Vladislav) questo a posta de Ragusei acordandose cum eli lui et Ivanis Chumachi se revelono cum alchuni castelli nostri cum grandissimo dano e obrobrio nostro per forma per lui me fuo guasto un bonitissimo disegno*». Secr. Cons. Rog. 10. Мапра 1466. у Љубића, Ogledalo I. 262.

Да и не помињемо ону намјеру дубровачку, да у султана купе и раздијеле Херцеговину: сам је Владисав обрицао Дубровнику накнаду у земљишту; Томаш им је изрично давао право на цијело херцеговачко приморје од дубровачке конавоске до млетачке которске међе, истичући јасно своје краљевско право над тијем земљама; Бурђевии су се вратарским уговором са свијем својим људима предали под заштиту дубровачку, над собом признали њихову врховну власт и раскинули све поданичке везе према свом дотадашњем господару, херцегу од св. Саве.

Што ли је Стјепан мислио према оваквим приликама? Он ратује с оваким противником, а увријеђена му жена и син удружили се са злотвором; уз њих пристаја толика властела, велики дио његове државе истргнут из његовијех рука. Њему је требало одушке ма с које стране, дајбуди док штогод не дочека, било од дужда, било од султана. Он и прибјеже оном средству, које често није издало толике некатоличке српске владаре прије њега. Он на-мисли, да колико толико стиша савезнике свога непријатеља, уклањајући од њих вјерске побуде у овоме ратовању; да таким поступком постигне, да фрањевци по Босни и околним земљама попусте у дизању својих вјерних противу њега. За то му згодно паде, кад од оцињског владике Пагамина прими папину поруку и заповијест, да се кани Дубровника. Одлучи дакле, да сад пошље папи посланство, које ће не само имати, да му изнесе праву суштину његове распре с Дубровником, него и улии му наду, да би се и у Херцеговини могло штогод урадити за ширење католичанства а сузбијање богомилства. Посланство, које стиже у Рим, доиста изврши потпуно свој задатак. Увјери папу, да у овом раздору нема ни трунка вјерских побуда ни у Стјепана ни у Дубровчана, те сад папа није више гледао на тај рат као на јеретички на-сртај на правовјерни град. Прва му жеља и брига постаде,

да се што прије дође до мира, јер није било ни мислити, да се штогод може радити на обраћању залуталијех херцеговаца догод не легне ратно бјеснило¹⁴⁶.

Ово је могло прилично помоћи Стјепану и ради Млетача, како би ови, ако их склони на савез, могли свој рад боље правдати пред папом, који им је могао сметати по Италији. Међу тијем херцег није могао без њихове или султанове помоћи. Може бити, да се и чувао султанова пријатељства, и да се за то најприје обратио Млечима. У Фебруару им опет посла посланство, зовући их, да заједнички напану на Дубровник. У случају успјеха, град би остао њима, а он би у накнаду добио од њих Омиш и Пољица и двјеста хиљада дуката, што се налажаху у Дубровнику као поставе с разнијех крајева. Посланици су у Млетке стигли почетком Марта. Ствар је одмах изнесена пред сенат али 11. по ново буде као и прије одлучено, да због талијанског рата, који сада од часа до часа изгледаху, и због припрема фјорентинских и Сфорцинијех не могу улазити у такав посар¹⁴⁷.

Посланици су, по свој прилици, јавили Стјепану свој неуспјех. Јамачно су они зажељељи од сената, те овај 27. Марта удари десет по сто царине на сукно, које Дубровчани возе на својим лађама¹⁴⁸. Ово је било од велике штете дубровачкој трговини, те су они доцније гледали, да се та царина скине. Што се тиче млетачкога савеза са Стјепаном, ствар се у толико била поправила, што је сад било више наде, да ће се мир одржати. 31. истога мјесеца расправљано је у сенату о њиховијем приједло-

¹⁴⁶ — Тајнер Hung. II. 263. до 265. и Фарлати IV. 260.

¹⁴⁷ — Acta II. 441—442. Упор. Љубића, Književnik II. 196. и Ogledalo I. 263.

¹⁴⁸ — Љубић Ogledalo I. 274.

зима¹⁴⁹. Значајно је, да су посланици, поновивши старе понуде, напомињали сенату могућност и намјеру Стјепанову, да се и на другу страну окрене за помоћ против Дубровчана. Без сумње је био говор о султановој војној помоћи. У сенату су мишљења о савезу била подијељена. На пошлѣтку се сложише и одлуче, да приме понуду чим се какогод умире у Италији. Тако и одговоре посланицима, да се час прије надају миру и да ће тада бити готови на све, тако да с тијем могу бити задовољни, и да им се не треба другоме обраћати за помоћ, пошто их увјераваху, да не треба, да се икаква друга сила мијеша у тај посао¹⁵⁰.

¹⁴⁹ — Немамо помена о бављењу овијех посланика у Млечима од 11. до 31. Марта. Кад би се узело да су се послије 11. вратили кући, морало би се претпоставити, да су или они исти по други пут, или нови морали стићи бар два дана раније, тешко је дакле мислити, да су за 18. дана отпутовали, стигли Стјепану, овај отпремио нове или њих вратио, па да су опет приспјели и поднијели вијећу приједлог. Биће дакле, да су чекали нова упуства херцегова, по којима су опет тражили савез. Према овоме мислим, да нијесам погријешно, кад сам везао ону млетачку царину на дубровачко сукно са овијем борављењем посланичким у Млечима.

¹⁵⁰ — Овај је млетачки одговор, *Secr. cons. rog. XIX, 130.*, штампан у *Acta II. 442*, али Љубић у помињатој критичи, *Književnik II. 296.*, каже да су тога дана била у вијећу „*dva predloga, jedan pogriješno skraćen u „Glasniku”, drugi sasvim izpušćen, oba jako zabačena, ali se to u „Glas.” ne kaže*”. Међу тијем Љубић у *Ogledalu I. 263.* прича садржај сенатског одговора, који се са свијем слаже са штампаним, па исписује и неколико ријечи, које се слово по слово подударaju с тијем, што је

Док се тако мучаху Стјепанови посланици, преговарајући с Млечићима, дотле Дубровчани бијаху одахнули душом ради потпоре својих савезника, они 3. Априла 1452. весело јављаху својим земљацима у деспотовој служби Владисављеве успјехе¹⁵¹. Владисав је са сјевера био стегао Стјепана са савезницима¹⁵². Тада и Дубровчани одлучише, да употрејебе згону и да и они на тој страни потпомогну савезнике и нападну Стјепана с мора. Опреме своје лађе, које су, поред све млетачке забране, непрестано држали оружане, и отправе их к ушћу Неретве. Ту на самом ушћу бијаше утврђено острвце Осињ, које нападоше и узеше. Овијем им бијаше рашчишћен улазак у ријеку, и они уђоше. Брштаник им се предаде, и тако узеше Дријева, за којима су толико чезнули¹⁵³.

Али се тада деси оно, чему се може бити нијесу надали. Стјепан, по свој прилици видећи, да њима с њиховијем савезницима никако не ће моћи ништа, посла, као што би се рекло средином Априла, Млечићима посланика с писмом и позивом да заузму Дријева с цијелом Крајином између Цетине и Неретве¹⁵⁴.

мислити, да је приједлог, који је штампан у Acta, био на пошљетку и примљен с каквим мањим измјенама.

¹⁵¹ — Ир. Hand. 79. Вијеће је у писму набрајало градове, које је Владисав био освојио. Лукарић, пошто је испричао, како су властела тужила Млечиће папи, наставља, 98.: „ordinarono altressi a Vuladislav in Blagai, che travagliasse Vargoraz, Gliubusak e Pocitegl”. За овијем говори о доласку Барана под Марушковићем. Тако је и у Орбина. 385, скоро истијем ријечима.

¹⁵² — Ир. Nast. 76.; Љубић, Ogled I. 263.

¹⁵³ — Орбини 383.; Лукарић 97. Упор. 83 Нап.

¹⁵⁴ — Secr. cons. rog. XIX., 144., Acta II. 443., Љубић Ogled. I. 263.

То је без сумње био очајников корак. Могло би бити, да се надао, да ће их тако увући са свијем у рат, а пошто ствари у Италији сад бијаху горе него ли прије, за то су тешко Млеци били сад склоњенији, да приме Стје-панов савез. Свакојако приједлог о заузимању Крајине и Неретве бијаше веома примамљив.

Међу тим се баш у то вријеме десило и нешто при-лично загонетно. — Владисаву није могао бити по ђуди ток, којим су ствари окренуле, ни намјере босанскога краља и властеле босанске и херцеговачке с његовом оче-вином. Осим свијех познатијех догађаја, који се нијесу могли укрити од Владисава, сачувао се још и спомен, да је Томаш мислио дати Требиње у баштину Павловићима¹⁵⁵, чије је збиља некада и било. Све је то веома смућивало Владисава, који је јамачно дубоко осјећао те уврједe и понижења.

Тако је стање у брзо избило на површину. Видје се сва разноликост савезничких побуда: дубровачка жудња за земљишном накнадом толиких трошкова и губитака; Владисављева жеђ, да освети отету невјесту и да се прије времена попне на херцешки пријесто својега оца; Јелони-но увријеђено срце и понос презрене и напуштене жене; Томашева намјера, да поврати над Хумом власт, коју је краљевство било давно изгубило; тежње Ђурђевића, Санко-вића, Павловића и остале херцегове и краљеве властеле, да из те борбе изађу што самосталнији, што независнији и силнији према својим господарима; на пошлетку вјерски жар распаљен у правовјернијех католичке цркве и њенога свештенства. Све ово букну у страшну неслогу одмах послије првијех њиховијех успјеха. О напредовању се више

¹⁵⁵ — Јир. Nast. 76.

није могло говорити, и Томаш се мораде вратити кући, не урадивши ништа¹⁵⁶. Дубровчани су се истина трудили

¹⁵⁶ — «Medju kraljem, Vladislavom i onom mnogom polunezavisnom vlastelom . . . pojavi (se) nesloga i kralj otide opet kući ne učinivši ništa toga, što je bio obećao», Jip. Nast. 76. — О овом раздору међу савезницима налазимо више у Клаића, 301. и 302, али се бојим, да му је причање без јаког основа. Ево дакле што пише: »Kada je naime (Tomaš) malo iza sklopljena saveza sa Dubrovnikom vojvode i knezove kraljevstva svoga pozvao da dignu svoje čete i da se pridruže vojsci njegovoj, mnogi vojvode i knezovi uzkratiše mu posluh, ne htijući ratovati proti svome sudrugu. Osobito se kralju suprotnuše Petar Vojsalić. . . i Vladislav Klešić . . . Kralju Tomi i njegovu sinu Stjepanu ne ostade sada drugo, nego da se sa sabranimi četami obore na nepokorne velmože. Tako planu i u samoj Bosni grozan rat medju vlastelom i kraljem, dok su vlastela humska, pod knezom Vladislavom udarala na hercega Stjepana. Kralj Stjepan bijaše medju tim sretniji od hercega. Njegove čete opustošiše nemilo donje kraje, pače se čini, da mu je pošlo za rukom zarobiti i vojvodu Vladislava Klešića. Nu sred borbe medju kraljem i vlastelom umiješase se papinski poslanik, hvarski biskup Toma, i načelnik bosanskih franjevaca, otac Marin. Ovi izmiriše Petra Vojsalića i Vladislava Klešića sa kraljem i sinom mu Stjepanom, te već prvoga Srpnja potvrdi učinjeni mir Papa Nikola V posebnimi poslanicami». Све је ово писац казао на основу тих посланица, Тајнер, Hung. II. 265.—266., из којих исписује знатнија мјеста. Колико ја знам о Војисаљевићевој и Клешићевој распри с краљем говори још и Рачки, у реч. распр. 162. Пошто је испричао садржај папског писма Томи хварском 1. Јула 1452., додаје: «apostolska je naime stolica držala za potrebito, da se prije svega mir povrati u one razvrćene strane; pa je u toj nakani utvrdila takodjer mir izmedju bosanskoga kralja s jedne i njegovih velemoža, vojvoda

да их утишају и покрену на озбиљнији рад против херцег¹⁵⁷, али су слабо успијевали.

У таким је приликама могла понићи мисао Владисављева, која се може сматрати и као плод а уједно и као

P. V. i VI. Kl. s druge strane (Theiner 265—266.) jer se za ratna bjesnila nije moglo misliti na izravnjanje vjerskih razmirica». Као што се види Рачки је навео Клаића на пут, који, по мом мишљењу, није најправији. Најприје мислим, да без ријечи мора отпасти, што Клаић говори о узроку незадољства Томашевијех војвода, које тобож не хтједоше «ratovati proti svomu sadrugu». Да је тако не би имена те двије војводе била прва на бобовачком уговору (Mon. Serb. 450). Сад настаје питање, да ли је добро схваћена садржина папинијех листина. Исписаху папине ријечи војводи Клешићу, које и у Клаића налазим: «Cum olim te . . . Stephanus Tomas. . . pro eo, quod ad eius servitia vocatus ad ipsum non veneras, pro suo et regni sui inimico haberet». Да се запитамо, да ли «olim» може значити времени простор од два до три мјесеца. Појам је истина сувише растегљив, а да бисмо могли поуздано одговорити на питање; може бити, да нам нешто може казати мјесто из папина писма бискупу Томи, писаног баш истог дана, кад и оно Клешићу. Папа каже Томи овако: «Si te, cuius olim . . . opere et industria mediantibus . . . Thomas Stephanus rex Bosnae Illustris, ac eius uxor, et etiam, quamplures barones, nobiles, milites et aliae utriusque sexus personae, divina illustratae gratia, quoscumque Patarenorum heresis depONENTES errores итд. итд». Овдје дакле видимо, да нас за овај други случај «olim» упућује на вријеме у почетку владе Томашевије. Питање се у осталом увијек не рјешава. За то ћу поменути нешто, што би може бити могло помоћи доцнијем истраживању о овој ствари. Ствар је у томе, што би се по споменицима рекло, да у то вријеме није Томе ни било у Босни. Видјели смо га тамо у Децембру 1451. год. при прогласу бобовачког уговора, послвије тога не знамо, је ли и даље остао у земљи. Тек 1. Јула 1452. пише папа ново писмо, којим га, као и прије, поставља за посланика, само му сад власт шири и на дубровачку област.

¹⁵⁷ — Жир. Наст. 76.

даље поджикање те неслоге. Владисав је, баш онда, кад је Стјепан послао поменутога гласника с онијем приједлогом у Млетке, писао спљетском кнезу млетачком, да узму Крајину с Дријевима¹⁵⁸. — Било да је ово Владисав радио од невоље, да тијем примири Млечиће, како не би ступили у тјешњи савез са Стјепаном, било да је то био израз његовог незадовољства с дубровачким радом, његов поступак нипошто није могло допринијети, да се поврати нестала слога међу савезнике. Сплетски кнез јави то одмах у Млетке¹⁵⁹, а међу тијем не би лијен, него и он на своју руку поможе, да тај посао испане на корист његове владе. Митом склони главаре крајинске, те се ови упуте, да се склоне под заштиту дуждеву¹⁶⁰. Тако се зби, да је вијеће, пошто је 28. Априла претресало Стјепанову посаобину, послије неколико дана, поред извјештаја о сличном Владисављево позиву, примило и посланике крајинске и неретљанске, који мољаху, да их Млеци приме своје окриље. На тај се начин 9. Маја бављаше вијеће о његовом Стјепановом гласнику¹⁶¹ те истог дана одлуче не само, да приме у своју власт Крајину и Неретву, него и изасланицима крајинским дају три заставе светог Марка, да их развију дома по повратку. Кнезу спљетском буде јављено, да спреми војску и лађе, па да заузме те приједјеле. У свијем овијем догађајима значајан је и тај појав, што је Иваниш Ђурђевић, чим је чуо, да би Млечићи могли узети те крајеве, молио их и препоручивао им имање, које је ту имао. Кнез се спљетски дигне с војском, да уради по наредби

¹⁵⁸ — Secr. cons. rog. на реч. мј.; Љубић Ogledalo I. 263. Чудим се Љубићу, како је могао, 243., казати, да су Млечићи овом приликом узели Омиш.

¹⁵⁹ — Види Acta II 442—448.

¹⁶⁰ — Љубић у Književniku II. 296.

¹⁶¹ — Исти у Ogled. I. 263.

своје владе. Његова војска уђе у Крајину без отпора њеног становништва, које бијаше готово да призна власт млетачку; али то одјељење млетачко видје од једном пред собом војску краља босанскога.

Кад су Дубровчани видјели, да ће им Степан млетачком помоћу смрсити оно добитака на Неретви, бијаше им јасно, да би било без потребе свако њихово заузимање у Млецима. За то настану, да се и Томаш прихвати пред дуждеом обране својих и дубровачких успеха. Доиста, кад је кнез спљетски пошао с војском, да заузме Крајину, склони се и Томаш и обрну се са својом силом на ту страну, да не допусти да се уради, што су били намислили Степан и Млечићи. Томаш уједно писа сенату, да се кани тога посла¹⁶².

Ако су се овако Млечићи били упустили у овај посао, опет су прилике, у којима га почеше, биле за њих повољне, да су могли радити без опасности. Али, уплести се у отворен рат с Босном, да су то жељели, није прилика, особито сад, кад већ у Италији није више само пријетила ратна опасност, него се рат био са свијем разбуктао. Послије толиког оклијевања, Млеци су огласили рат Сфорци и Фјорентинцима 16. Маја 1452. године, а то исто уради до неколико дана и напуљски краљ Алфонсо. Природно је дакле, да су се сад чували сваке пренагљености, која би им могла навући рат с Томашем и с осталијем савезом. С тога, да би оправдали свој поступак и да би склонили Томаша, да се повуче и одступи, одлуче, да пошљу Томашу посланика, који ће му објаснити све, како је било, и гледати, не ће ли га склонити, да им даље не смета; па ако не узмогне лијепим, нека огледа, не би ли добио с нешто

¹⁶² — Све је у тексту изложено према листинама у Acta II. 442—443.

новаца или како друкчије. Уједно су му наредили, да јави краљу неке њихове одлуке за со, као што је у писму желио; и да му каже о односима с царем њемачким, о чем је краљ желио знати, да је цар с царицом био у Млецима и да су с њима у најбољој љубави и миру, и за још неке ситније ствари. На тај начин, ако би пристао Томаш, да одступи, нека му затражи људе, који ће му на име млетачко предати Неретву. Пошто су међу тијем чули, да је Стјепан с војском близу ријеке Неретве, нека му оде и објасни своје посланство краљу, да све буде с миром и задовољством. Али, ако дозна, да су дубровачке лађе још тамо, нека им да дан два рока, да се разоружају, ако устраже. Ну, ако устраже дуљи рок, или изјаве, да не ће одступати ни разоружати се, нека се договори са тамошњим војводом на мору, па нека их присиле, ако им се учини, да могу с онијем лађама, које им буду при руци. На пошљетку нека гледа, да се разговори и с Иванишем Ђурђевићем, не ће ли га склонити лијепим говором, да настоји и помогне, да добију тај крај. Као што се види, сенат је у овом упутству исцрпао све путеве, којим се могла постићи намјера без крви с краљем Томашем. Али је на пошљетку била одлука, која се потпуно слаже с цијелијем млетачким радом на јадранском мору. Никад се није смјело допустити, ако су само били довољно јаки, да друго које бродовље осим млетачког развије једра по „млетачком“ мору. Стара мржња на Дубровчане, утврдила их је са Стјепаном у савезу, који им и иначе пружаше лијепе користи. Ако сва та средства не помогну, ако краљ ипак не хтједне послушати и предати Дријева, сенат поред свег рата талијанског, одлучи, да се употреби сила, те у том истом упутству наређује посланику и провидуру, да, било сам, било заједно с херцегом удари на Дријева

и развије млетачку заставу¹⁶³. Пошто би посланик свршио свој задатак, остао би у тијем новијем крајевима, да у њима управља¹⁶⁴. Али се вијећу деси не мала неприлика при избору посланика. Три властелина бијаху узастопце бирана, и сва три дадоше оставке: Вијаро, Марчело и Морозини. Трећи се, Карло Морозини, напошљетку привоље и прими избора¹⁶⁵.

Док су Млечићи овако опремали ове посланике, дотле као да је по свој прилици био Владисав промијенио мисао о уступању онијех земаља Млечићима. Не зна се ништа подробније о томе, тек би се рекло, да је и он стао уз Томаша, да не допусти Млечићима, да ураде што хоће. Не ће бити погрешна претпоставка ако се узме, да је

¹⁶³ — Као да су Дубровчани Дријева, «*in quo gentes suas posuerant*», Acta II, 443, били предали Томашевој војсци. На то упућује наредба Морозина, да иште од Томаша људе, који ће му на име млетачко предати мјесто. Нигдје се не каже, да Томаш нареди Дубровчанима, да Дријева предају Млечима. Од Дубровчана се само тражило, да разоружају лађе. За то ваља и стоји Морозину у упутству, шта ће радити, ако затече бродовље дубровачко «*in aquis Narente*», те нема никакве наредбе, да од Дубровчана што отимље. На пошљетку и сам облик «*posuerant*» говори у прилог овоме.

¹⁶⁴ — Упутство Морозину од 26. Јуна 1852. у Acta II. 440 — 448. исправљено према С. Љубићу, Književnik II. 298 и 299

¹⁶⁵ — О овијем изборима налазимо овакав помен: «*Fó ambassador al re de Bossina e roman provedidor a Narenta con ducati 50 al mese fù Lion Viaro, el qual refudò. Fù poi fatto Andrea Marcello el qual refudò; et poi fu fatto Carlo Morosini da Lisbona, el quale refudò. Questo appar in Pólize. Credo Carlo Morosini sta ambasciadore in Bossina, rimase provededaro*». stratto Edagli Annali Veneti Conservati nella Biblioteca di corte di Vienna у Љубића Coms. I. 3.

ту било доста дубровачке заслуге. На пошлетку отпреме Томаш и Владисав заједничко посланство. Посланство разложи дужду свој задатак, који о томе јави сенату. Овај се одлучи, да се посланицима најприје разложи, како је ствар текла: како су они имали права примити та мјеста из руку Стјепановијех, који је њихов прави и несумњиви господар; како се никако нијесу могли надати да ће то икоме бити жао а најмање краљу босанскоме; да жале, што је он, не јавивши им, као што би приличило њиховом пријатељству, кренуо војску на њих, и да су му, пошто не мисле напустити ствар, послали тијех дана свога посланика¹⁶⁶. Ствар се поче лагано рјешавати на позор-

¹⁶⁶ — Secr. Cons. Rog. XIX, 144., Acta II. 442—445.

У записнику ове сенатске сједнице забиљежено је, да је држана 3. Јуна 1452 год., а међу тијем је упутство Морозину издано двадесет и три дана послје, то јест 26. истога мјесеца. Према томе је било у реду, да и ја испричам ствар онако, како је споменици представљају. На то ме је упућивала и пагинација ове свеске записника сенатских, гдје се најприје на листу 144. налазе горњи одговори Томашевијем посланицима, а тек на 151. листу то Морозиново упутство. Поред свега тога, што ми формална страна не допушта никакo да ишта овдје посумњам, било у тачност издања било ма чега другога, што се тиче ових листина, ја сам у тексту, може бити сувише смјело, узео, да је упутство старије од сједнице, на којој се расправљало, шта ће се одговорити на Томашеве тужбе. На то ме несумњиво упућује сама садржина оба споменика, тако да би иначе једино још остајала претпоставка, да је упутство било раније спрењено, али да је с њим отправљен посајје доласка босанског посланства. Само би тада требало наћи објашњена такoм чудном појаву; а свему се томе противе ријечи сенатског босанског посланству „*misimus his diebus cum una galea nostra ad suam serenitatem nostrum oratorem*”. Свакојакo ми-

ници самијех догађаја. Дубровчани нијесу хтјели добре воље послушати захтјев млетачки, те буду присиљени да разоружају своје лађе, те се прекиде борба на мору. Крајињани бијаху још боље привезани за Млетке, те сенат награди земљама на Хвару Качиће, који највише бијаху стекли у томе заслуга¹⁶⁷. Томаш опет посла своје посланике у Млетке, с којима се вијеће на пошљетку и спо-

слим, да могу остати при своме, док год се не би друкчије објаснило цијело питање, а то из овијех разлога: 1. Из поменутијех ријечи сенатских види се, да је млетачки посланик био отишао прије доласка Томашевијех људи, а не знам, по чему бисмо могли узети, да су овом приликом ишла два млетачка посланика; — 2. у упутству се нигдје не помиње Томашево посланство, а међу тијем се марљиво нижу сви догађаји, те се не заборавља ни Томашев писмени протест дужду; — 3. у упутству се не говори о Владисаву ништа више, него да их је и он звао, да заузму Крајину и Дријева, а у оном је Томашевом посланству било и Владисављевијех људи.

¹⁶⁷ — Љубић, *Ogled I.* 264: «Krajišnici s druge strane Radošem i kućom Kačićevom obodreni, sve to veće se k Mletčanom stiskahu, a republika jim odobri njihove povlastice i Kačiće obdari zemljama u Sućurcu hvarskom (16 srp. i 10 stud.) — 22. Јула потврђује дужд Франческо Фоскари једну повелу за земље у онијем крајевима, *Acta*, II, 449—451, о којој Краић, 307 и 308, овако говори: «Napokon i vojvoda Ivaniš Vlatković, videći, da mu je liepo primorje spalo u ruke mletачке, zamoli obćinu, da mu potvrdi sve posjede, što ih je ovdje imao. Na to porvrdi zaista 22. srpnja 1452. dužd Franjo Foscari novomu podaniku svom sve semlje u Krajini, podieljene mu još 1417. god. od kralja Ostoje (*Glasnik XIV*, p. 168—171)«. Не треба бити никакав особит критичар извора, па да се види, да браћа Вукчићи, Вукашин, Баран и Јурај, нијесу ни Иваниш ни Жарко ни Тадија ни и један други од браће Ђурђевића.

разумјело¹⁶⁸. Дубровчанима све на горе окреташе, пошто им се часом било лијепо срећа осмијехнула. Млечићи им

И на овом дјелу стоји, да је написано «*po prvih izvorih*»! У опште у излагању овијех догађаја око Неретве има у Клаића неколико чудноватијех ствари. Поменућу само што каже, 307., како Млетачка «*podiže brodovlje i vojsku, te na molbu njegovu (hercegovu) udari na vojvodu Ivaniša Vlatkovića (Jurjevića), najmoćnjega vlastelina među Cetinom i Neretvom, a najljućega pobornika njegova (pobornik*», значи нашем писцу «противник», види И. Руварца «Историско Георг. иверје» у «Стражилову» III, 378). *Nu kao što svakom prilikom, tako i ovaj put gledali su Mletčani samo na svoju korist; njim ne bijaše do toga, da satru neprijatelje hercega Stjepana, nego tek da sebe pomognu. S toga nepotražišе Ivaniša Vlatkovića u unutarnjoj zemlji, nego se zadovolje tim, da su mu oteli sve primorje od Cetine до Neretve, naime Krajinu i Neretvu, te ih pridružili svojoj vlasti*». Све је ово ваписао на основу познатијех нам листина млетачких. Ко се баш жели увјерити, да ли није погријешно раније Љубић и сад ја, а не Клаић, лако ће загледати поменуте споменике.

¹⁶⁸ — Љубић, *Ogled* I. 243 и 264. Писац каже изрично, да су се Млечи за Крајину обвезали Томашу годишњим данком «*dočim Neretva osta u rukuh Stjepanovih*», 264. — Што се у млетачким анаlima, на реч. мј., каже «*quelli della Narenta a di 13 rugno (zugno?) si degno alla signoria*», то ће се морати овако разумјети: или да су се тога дана у Млечима дријевски посланици склонили под крило млетачко, или су у љето писачкој биљешци смијешана Дријева с Крајином, која је, може бити, збиља тога дана била заузета. — По истом су љетопису, на ист. мј., одобрили Млечићи посланицима Качића 10. Новембра «*il fabricar de uno castello in parte della marina*».

највише штете начинише, а Томаш баш с њима стаде преговарати сам за себе. —

Још од прилике у самом почетку овијех заплета на Неретви, учини се деспоту Ђурђу, да је згодно вријеме порадити на порти за Дубровчане против Стјепана, а разумије се, да је Ђурђе, и сада као и вазда, имало на уму и своје користи. То је још било вријеме, кад се нови султан старао, да ничим не покаже Ђурђу икаку своју злу мисао. Спремајући се, да слисти и оно пошљедње остатка источне римске царевине, гледао је, да нипошто не изазове неприлике себи иза леђа, кад се са свијем окоми на Цариград. За то су Ђурђеве жеље и налазиле одзива у Мехмеда, а не мала им је подршка била и злато, којим је Ђурађ задобијао султанове двојане. Тијех се дана бавио на порти његов посланик Вукосав Ђурђу се чинило, да би најбоље било покушати с онијем приједлогом о куповини Херцеговине. Стјепан је већ био и сувише сатомљен досадашњом борбом. Ђурђевијем свјежим силама, заједно с босанским и дубровачким, не би било тешко размрвити измородављену херцегову војску. Стјепан би у том случају био потпуно сам, јер им ни Млеци не би могли задати озбиљне бриге. Диверсије се дакле није било бојати. — Ђурађ нареди Вукосаву, да покуша с везирима. Овај им разложи приједлог, а везири изнесу све пред султана. Ма да је понуда доносила царској ризници готовијех двјеста хиљада дуката, Мехмед не хтје никако пристати. Може бити да је том деспотову неуспјеху помогао штогод и од стране самога Стјепана.

Док је овако минула херцега оволика озбиљна опасност, још је он био добро притегнут од савезника. Међу тијем се, као што је речено, савез све више лабавио. Крајем Априла или у Мају пошљу Дубровчани деспоту посланике, не зна се с каким задатком. Кад ови стигну к Ђурђу, чују, шта је деспот хтио урадити на порти и каке

је среће био. Одмах јаве вијећу о свему, те се то чује у Дубровнику 14. Јуна 1452. Вијеће се страшно упрепасти, помишљајући на опасност, која би им била загрозила, да су Турци по чем примили приједлог. Ни краљ Томаш, ни остали савезници, а камо ли Владисав, не би били без чуда саслушали Ђурђев успјех у султана. Одмах одговорише у деспотовину, да захваљују Богу и светоме Влаху, што се тако све свршило; иначе би се биле излегле распре с краљем и с Владисавом, те би се и несрећни савез савијем разметнуо¹⁶⁹. Ово јасно показује, како су били херцегови непријатељи.

Њима се сад указа повољан крај свему, кад папа опет, као што га је оно прије Стјепан молио, одреди 1. Јула бискупа Тому хварског за свога посланика у Босни, Хуму и Дубровнику, и кад му нареди, да најприје измири херцега и његова ратна противника, како му се год боље учини, те му изрично препоручиваше, да то сврши што мирније, без икакве буке и формалности¹⁷⁰.

Кад је бискуп Тома приступио свом раду, у брзо се видје, да су се, ако ће и неколико, промијениле прилике од онда, кад је Стјепан молио заштиту у папе, те се показа и сва искреност његове тражње. Савезничка је поцијепаност дала Стјепану колико толико одушке, да се је сад могао чинити невјешт својим ранијим изјавама у Риму. Тако не би ништа ни од мира, ни од богомилског обраћања у крило римске цркве, те је папа одмах морао опет слушати дубровачке жалбе на херцега, јер су још истог мјесеца морали тражити папине помоћи¹⁷¹.

Стјепан је био прибјегао на другу страну, са свијем противну Риму и папи, и савезницима је у брзо требала помоћ и заштита од њега.

¹⁶⁹ — За све ово Јир. Nast. 76.

¹⁷⁰ — Тајнер, Hung II, 263—265; Фараати, II, 259 и 260.

¹⁷¹ — Рачки, 160.

Једном се већ јасно било показало, да сам Стјепан не може одбити од себе зло, које га је снашло, ни савладати удружене савезнике, који су истина били разједињени, али им је сила увијек непрестано јача од његове. Огледао је, хоће ли што моћи учинити с млетачком помоћу, али од огледа није било никака успјеха. Међу тијем је и прије, кад је дужда позивао у савез, помињао другу њеку велику силу, којој би се могао обратити¹⁷². Како тад није још био плануо талијански рат, одврате га Млечи од тога, улијевајући му наду, да ће му они помоћи. Све прилике говоре, да је та сила била турска царевина. Сла је сад једина и била, која му је могла прискочити, а Стјепан у осталом од самог почетка није заборављао на ту страну, одакле се српству ведрило и облачило. На њу га је већ и без тога упућивао и његов потчињени положај. Он је, прије но што ће заратити Дубровнику, тражио, да му султан допусти, да започне, што је био наумио. Може бити, да се доцније и уклањао тражењу оружане помоћи, догод је мислио, да ће моћи какогод и без ње. Али му сад друге не бијаше, и он се обрати Мехмеду.

С херцегове је стране било доста разлога, којима га је могао склонити. Без сумње је најглавније било, што су сами Дубровчани цио овај рат представљали као борбу католичког свијета с невјерником Стјепаном, а познато је како се у Једренету попријеко гледао најмањи знак успјешног утјецања западне Европе на ствари балканског полуострва. Уз то је и Стјепан за ту помоћ давао са своје стране накнаде, која ће га јаче привезати уз султана. Тако би се рекло, да се обвезао, да се нађе са својом војском кад год га султан позове, и да је обећао слободан пролаз његовој војсци кроз своју земљу. Још је признао султану

¹⁷² — Види записник сенатске сједнице од 31. Марта 52, *Secr. cons. rog.* XIX. 130, *Acta* II, 442.

право, и то велико, да се може мијешати у унутрашње послове херцеговачке¹⁷³.

Тако дакле успје те доби нешто помоћне војске. Поткријељен султановијем четама окоми се Стјепан на Владисава. Несложни савезници не пружише му никако озбиљне помоћи, тако да га је отац у брзо добро притијеснио¹⁷⁴. Краљ је Томаш још у бобовачком уговору

¹⁷³ — Поуздано се не зна много о овијем Стјепановијем уступцима. Може бити, да је примио на се још и већи данак. Оно што говорим у тексту ослањам на неким мјестима из Стјепановијех повеља од 19. Јула 1453. и 10. Априла 1454. У пошљедњој је његов мир с Дубровником, те каже да ће се држати тог уговора, не гледајући ни на шта и ни на чију вољу **„изложникъ (колию) великога господара господина цара тоурскога Мехмет-бега. И ако би ми била заповнедъ кнше ретенога цара тоурскога ратъ нмъ оутинити, кншеоу и кнштеломъ доуброкаучнемъ, да инесамъ колмиъ ми многоу, не припокидкше нмъ . . пръко тоган по мнмъ покнсарихъ“**. Моп. Serb. 468. У повељи пак од 19. Јула '53., којом прашта Владисаву, даје султану право, да по његовој смрти расправља случајне распре између Владисава и Влатка.

¹⁷⁴ — Жир. Nast. 76. Кад се све ово збило, не зна се. Жиречек одмах за овијем вели, да се Владисав помирио с оцем, и не питајући Дубровчане, а за тијем прича о дубровачким преговорима и њихову миру с херцегом. Пошто је Стјепанова повеља о миру с Владисавом писана 19. Јула 1453. и пошто су још 13. истога мјесеца дубровачки посланици били у Билећу код Стјепана, то ове догађаје треба узети прије Јула '53. године. У овоме нам може помоћи одговор на питање, кад је највјероватније, да је порта могла послати помоћ Стјепану. Тај ће нам одговор дати неколико података из опсаде цариградске 1453. године. Турска се војска почела кретати према Цариграду већ у Фебруару; 23. Марта упутио се сам

био задржао право, да не удара на Стјепана, ако би у овога било султанове војске¹⁷⁵. Може бити, да ни Мехмед није желио, да дође до борбе између његовијех и Томашевијех војника. То је могло изазвати Угарску, да прекине примирје, које је било уговорено на три године дана¹⁷⁶. Могло би бити, да је с истога разлога султанова војска, као што би се рекло, поштедјела и дубровачко земљиште, те се сва сила скрхала на самога Владисава¹⁷⁷.

Док су тако Срби лили крв у међусобној борби по Херцеговини и око ње, дотле је историско развиће било примакло крају трајање државног живота византиског. Мехмедове су припреме биле готове, те је по свој прилици повукао под Цариград чете, које је послао у помоћ Стјепану. С тога је ваљда на херцеговачком бојишту и настала почивка.

Крајем Фебруара 1453. налажаше се Владисав у Посредници, граду на једном острвцу међу отокама Неретвина ушћа. Одатле се 24. тога мјесеца превезе на једној галији у Стон, гдје га дочекају неколициња властеле,

султан из Једренета, а 6. је Априла сва војска била под градом, који је освојен 29. Маја, «Пад Цариграда» од Ч. Мијатовића, Годишњица III, 111—113 и 116. Ништа нам не допушта да претпоставимо, да је султан одвајао ишта од своје војске за вријеме опсаде цариградске и слао у помоћ Стјепану. Остаје дакле само 1452. година. Мислим да нас све упућује на њено позно љето или рану јесен.

¹⁷⁵ — Томаш се обвезао да ратује, али само «не нмн-
юће тешкоће или конске тоурске на сени», Mon. Serb. 448.

¹⁷⁶ — О овом примирју види Ч. Мијат, Ђурђе Бр. II, 188.

¹⁷⁷ — Овако мислим с тога, што ми се чини чудно, да се така ствар, ако је било, не помиње у дубровачких писаца, а на то ме упућују и прилике, које у тексту поменух.

па се сви заједно упуте у Дубровник. Владисав буде при-
мљен с великом свечаношћу и обасут богатијем покло-
нима, те се задржа њеколико дана окружен највећим
почастима. Без сумње се с властелом договарао, шта ће
и како ће. На пошљетку се 23. Априла одвезе из Дубро-
вника. У Стону се задржа преко тридесет дана, па се на
сам дан пада Цариграда, 29. Маја, упуту својој кући¹⁷⁸.

Пад је Цариграда запањио и упрепастио цијелу хриш-
ћанску Европу. Нијесу се зар ни херцег и његови про-
тивници отели том општем осјећању блиске погибије. Ако
није било и раније, буде сад углављено примирје између
непријатеља¹⁷⁹, и почеше се преговори о миру. Али ипак
није ништа више могло бити без султанова учешћа. Сами
су Дубровчани тражили у султана, да он пресуди спор.

¹⁷⁸ — Рањина 257. Орбини, 384, и Лукарић, 97, при-
чају, да је Владисав долазио у Дубровник одмах, чим се од-
метнуо од оца. Ма да ће ово пошљедње тешко бити истина
с тога, што би се у том случају савез био потписао у самом
Дубровнику, може бити, да је Владисав ишао у Дубровник
више пута. Ипак сва три писца кажу сложено, да су му Ду-
бровчани поклонили 2000 дуката и 30 комада свите (Орбини
и Лукарић кажу 40, и додају, да је била од шпанолске вуне).
— По једној Владисављевој признаници узајмио је у Дубров-
чана, јамачно раније, 500 дуката. Они су му их послали по
Мароју Жуњевићу под погодбом, да их врати, кад му их за-
траже, или да му их одбију од његова дијела онијех 12000
дуката, које је Сандаљ поставио. Mon. Serb. 443.

¹⁷⁹ — У уговору од 10. Априла 1454. каже Стјепан:
«**ОДЪ ПОУЕЛА РАТИ ДО ТРОНБЕ, МОЮ Е ГОСПОДСТВО МИ ОУЧИНИЛО
С КНЕЗОМЪ И ВЛАСТЕЛИ ДОУБРОКАУЦНЕМЪ, КАКО СЕ ОУДРЪЖИ ОУ
ЗАПИСИХЪ ЕДИЕ СТРАНЕ И ДРОУГЕ**», Mon. Serb. 467.

Мехмед посла Хамзу бега¹⁸⁰, да развиди и пресуди у име његово. Са сјајном пратњом стиже слуга султанова на Стјепанов двор, гдје се већ најживље преговарало¹⁸¹.

Као да је Владисав лично ишао оцу и с њим преговарао, ма да се не могу пратити појединости цијелог овог рада. И Дубровчани бијаху послали своје посланике, који се 13. Јула налажаху у Билећу. Не зна се, је ли ту био и Стјепан, те јесу ли ту били с њим или су га за тијем затекли у Пиви¹⁸².

Преговорима Стјепановијем са сином му, са женом и с његовом властелом утврђено је на пошљетку у главnome тако, да остане све као што је и прије било. Стјепан је опростио Владисаву и свијем без разлике, који су били пристали уз њега, све уврједе, а овај је опет био дужан све предати у руке оцу, градове, људе и приходе. Семковићи, Санковићи, Ратковићи, а тако и Ђурђевићи, као, главна властела хумска, обвезаше се Стјепану на вјерност и послух, и пристапе, и он и они, да остану према њему

¹⁸⁰ — Име му помиње само дубровачка савремена биљешка, Моп. Serb. 443. Да је послат по тужби дубровачкој, то кажу Орбини, 386, и Лукарић, 98.

¹⁸¹ — О овом доласку султанова повјереника имамо само спомена у оба летописца, у Орбина, Лукарића и у оној дубровачкој биљешци. О времену, кад је долазио, немамо тачнијех података. Орбини и Лукарић помињу 1452. годину, а попледњи још додаје: «come si legge nel libro de Pregadi sotto 5 d' Aprile». Међу тијем летописац каже, да је то било Јула 1453. и да то «appar per uno hagetto turchesco in tesauri». Рањина под истом годином одређује ближе дан 20. Јула. Ја сам примио летописачке податке и спојио Хамза бегов долазак и Стјепаново измирење са сином, женом и поданицима.

¹⁸² — Јир, Hand. 40.

онако, како је утврђено под Сандаљем, догод је жив Стјепан и његова дјеца. Према томе ни један властелин ни други човјек није могао бити никако кажњен или затворен без тужбе и без судске осуде, него су сви уживали сва своја права, догод се не би изневјерили. Свака глоба („осудбина“), на коју би кога од њих осудио суд хумљански, припада херцегу, колика год била, као што је припадала и Сандаљу. Између Стјепана, Јелене, Владисава и Влатка утврди се споразум, да се све заборави и да међу њима настане љубав, кака и треба. Једно другоме обећаше, да не слушају зло један за другим и да не преглуте и не прикрију икако пањкање или клеветање, и просоће пањкавца или клеветника, кога ће као издајника и невјерника казнити онај међу њима, у чијим се рукама затече. Стјепан опет обећа, да ће још за живота подијелити земљу Владисаву и Влатку. Цијелом ће државом управљати Стјепан, док је жив, а они ће, пошто он умре, заузети сваки свој дио и владати, како хтједну, било заједнички било сваки за себе. Само је Стјепан задржао себи право, да одијели један комад земље Јелени за уживање по његовој смрти па ће и то они, пошто она умре, подијелити. Поред свега тога обвезује се Стјепан Јелени, Владисаву и Влатку, да их ничим не казни ни за каку њихову кривицу, докле год не би ту кривицу нашао у њих нарочити суд, састављен од дједа босанске цркве, од дванаест стројника, међу којима ће бити увијек Радјен гост до смрти, и од дванаестеро главне херцеговачке властеле. За све ово издаде повељу 19. Јула 1453. године у Пиви на планини на Пишчу, називајући се „милошћу божјом ми господин Стјепан, херцег од светог Саве“ и тако даље.

Цијелијем тијем актом вије тон благ и миран, чисто као им се Стјепан извињује. Али је тога истога дана издао херцег и друго писмо, у ком се назива „милошћу божјом и господара великога господина ми цара амир-

султана Мехмед-бега ми Стјепан, херцег од светог Саве“ и тако даље, те са сином Влатком о свему даје „на знање господару великоме и господи везирима и крајишнику господареву, који год буде па босанском крајишту“. Ту је већ други тон према Владисаву, а Јелену и властелу никако и не помиње. Види се, да је ово акат упућен султану, коме се он с Влатком и обраћао за помоћ против Владисава. Овдје за сина каже, да се покајао „што је згријешио господару великоме и што је учинио неправедно и противно мени, родитељу свом“. За све распре, које би могле настати за живота Стјепанова, јавља у акту, како је одређен онај суд од 25 људи; али по смрти својој, ту оставља Стјепан много султану. Јамачно је био везан уговором, кад је казао и допустио, да султан одузме сав дио једноме и да га другоме, ако би један од синова захватио у дио другог¹⁸³.

Дубровачки преговори с херцегом не иђаху тако успјешно. Стјепан је непрестано тражио као накнаду или хиљаду дуката годишње или половину Конавала¹⁸⁴. Тако је слабо наде било, да ће се смирити, ма да су дубровачки посланици живо настојали, да сад Дубровник не остане сам према Стјепану. За то су и отишли за њим, кад је с Пишча отишао у Језера, те их тамо видимо пет дана послје поменуте објаве мира, 24. Јула¹⁸⁵.

Дотле се Хамза бег упутио у Дубровник. Није јамачно дрско узети, да су му властела изнијела све уговоре и повеље Сандаљеве, Радосављеве и остале, те њима доказивала неоснованост Стјепановијех тражбина и незаконитост његовијех царинских мјера. Хамза-бега су водили у Конавле да разгледа, шта је херцег починио¹⁸⁶. Тада

¹⁸³ — Обје су повеље у Mon. Serb. 457—463.

¹⁸⁴ — Јир. Nast. 76.

¹⁸⁵ — Јир. Hand. 40.

¹⁸⁶ — Савремена дубровачка биљешка, Mon. Serb. 443.

се султанов слуга врати у град и пресуди, да Стјепан врати Конавле републици¹⁸⁷.

Међу тијем је у Угарској био завладао краљ Ладисав и примио управу земаљску у своје руке. Кад се то чуло у Дубровнику, тада се још властела надаху, да ће се и сами моћи измирити с херцегом. 16. Августа отпреме посланика Стјепана Бадалина, да поради, не ће ли Ладислав успјети, да Млечићи укину ону царину од десет посто при увозу дубровачкога сукна. Што се мира тиче као да су тек узгред молили краља, да посредује, ако се не би могли сами измирити с херцегом¹⁸⁸.

Доиста су њихови посланици непрестано настављали преговоре са Стјепаном, те су с њим заједно били 28. истог мјесеца у Вишеви, а 31. у Невесињу под Вјенаццем камо им и писаше вијеће 4. Септембра, упућујући их у преговорима¹⁸⁹. Не зна се је ли још колико трајало ово преговарање, тек се на пошљетку није ништа свршило. Јамачно се све разбило о упорном херцегову тражењу половине Конавала.

Што није могао преговорима, намисли Стјепан, да покуша силом и ратнијем лукавством, не пазећи при том много на примирје, које је по свој прилици и тада трајало. Ма да су Конавли били у његовијем рукама, ипак се не могаше назвати њиховијем правијем господаром, догод се у градићу Соколу држи дубровачка посада. Одлучи, да какогод докопа Соко, па ће онда, као што се надао, и преговори друкчије окренути. За то позва себи кона-

¹⁸⁷ — Рањина 258; Безимењак 62. Орбини, 286, и Лукарин, 98, додају, да је тада султанов изасланик одсудио, да Стјепан осим тога накнади републици све почињене штете и да Дубровчани продају со на Неретви по старинским уговорима.

¹⁸⁸ — Матковић, Rad, VII, 249 и 50.

¹⁸⁹ — Jur. Hanl. 83.

воског војводу Радуја, чији је стан био двије миље од града, и обећа му, да ће га честита учинити, ако му добије тврђаву. Радуј то лако обећа. Под самијем Соколом бијаше мала црквица богородичина, у којој бијаше сакривен на Митровдан са својих дванаест другова. Како је тога дана село славило, био је Радуј нарочито удесно, те су сви војници били позвани, тако да је у Соколу остао само један с капетаном Гундулићем и његовијем момком. Радуј се пријави војнику, као да носи њеко писмо из Дубровника. Војник јави капетану, који нареди, да га пусти у нутра. Чим војник ошкрину врата, удари га Радуј сјекиром по глави и уби на мртво; али мртво тијело њекако тако притисне врата, да су се сама собом затворила. Капетанов момак чу како војник крикну и позва господара. Међу тијем су Радујеви другови трчали из цркве граду; али капетан потрчи на зид више самијех врата, докопа један пријеп и удари Радуја, да му је једно ухо однио, као да га је ножем одсјекао¹⁹⁰. Овај рањен побјеже својим друговима, а Гундулић поче звонити и тако одмах прикупи све војнике. Радуја, пошто је побјегао кући, убије њекакав његов рођак, који је за ту услугу Дубровчанима, добио годишњу награду¹⁹¹.

¹⁹⁰ — О овоме пише овако у рукопису: „et con una corpa dato nel capo al vojvoda con modo tale(gli) levo la orecchia a modo come fusse tagliata”. Што Нодило, 259, каже да „con una corpa” може бити погрешно мјесто „vorpa la corpa”, очевидно нема јака основа. Смисао је по рукопису сасвим јасан и потпуно се слаже са осталијем. По Нодилову домишљању не би било казано, чим је Гундулић ударио Радуја; а друго, да га је ударио више потиљка, не би му онако ухо одрезао, него га може бити на мртво убио. Тако је исто непотребно, што Нодило „dato” исправља са „dette”, само ако се пред „levò” не дода „che gli” него једино „gli”.

¹⁹¹ — Рањина 258 и 59, Дубровчани су са стравичном оштрином поступали против Конављана, који би пристаи уз

Пошто је краљ угарски Ладислав био окруњен, пошаље му вијеће свечано посланство, Јакету М. Гундулића, Никшу С. Буниха и Паладина Лукарића с богатијем даровима и са заштитнином недаваном пошљедњих десет година, да им потврди дотадашње повластице. Посланицима је упутством од 16. Јануара 1454. наређено, да замоле краља, да посредује трајни и истински мир с херцегом и да писмено или преко посланика изрази, да Млечани укину ванредне царине на дубровачку трговину, те да буду као и прије рата с херцегом¹⁹².

Краљ прими посланике и потврди им све повластице а обећа, да ће се заузети у Стјепана¹⁹³. Међу тиме, се овај до мало времена поче мирити с Дубровчанима.

Од Дубровачке стране преговараху властела Мароје Растих, Жупан Буних и Андрушко Бобаљевић. На пошљетку им у Новом пође за руком, те почетком Априла уговорише погодбе о миру на основу, да све остане као и прије рата. Све што је једна страна учинила другој од почетка рата па до примирја, да се никад не смије спомињати. Најприје у Дубровнику кнез и властела издадоше запис о миру, заклеше се на њему и донесоше га у Нови Стјепану¹⁹⁴. И херцег потврди све старе повеље и записе, поврати царине као и прије и обвеза се, да им у случају новог рата с њима, огласи почетак

Стјепана, на послје допали руку дубровачких. У Априлу 1452. ухватили су два Конављанина, оца Богдана и сина Ратка, те их одмах обојицу објесили, Безимењак, 62. Рањина, 256.

¹⁹² — Lett. e comm. di Lev. 1448—80. Садржај упутства у Матковића, Rad VII, 249.

¹⁹³ — Матковић, на ист мј. 249—250.

¹⁹⁴ — Види се из завршетка Стјепанове повеље, Mon. Serb. 468.

непријатељстава три мјесеца дана прије но почне ратовати, како би се трговци могли склонити, гдје који хтједне. Према захтјеву дубровачком стављена је у уговор и глоба од педесет дуката у корист херцегове благајне свакоме, који би при пријеносу дубровачке трговине оштетио кога трговца. Тако бијаху утврђене тачке миру, који херцег објави 10. Априла у Новоме у Боци. Око херцега бијаху Владисав и Влатко и његова властела, војвода Сладоје Семковић, кнез Радич Стјепковић, војвода Иваниш Ђурђевић, војвода Марко Гргуревић, кнез Радован Вардић, кнез Ружир Дувчић, кнез Павао Дражојевић, кнез Рајко Припчић, кнез Јурај Чемеровић, кнез Иван Вардић, војвода Радич Прибисаљић, кнез Вукман Југовић. Пред дубровачким посланицима Стјепан, окружен синовима и властелом, држаше руку на часном крсту и божјем еванђељу, те им се куњаше као представницима кнеза и општине дубровачке »господом Богом сведржитељем, пречистом богородицом и четворицом еванђелиста и дванаесторицом апостола« и другим божјим угодницима, да им нипошто не ће мир прекрпити ни за што, ни за страх ни за благо, нити и за чију вољу; само изузе вољу султанову, али и у овом случају, да им је дужан објавити рат три мјесеца дана раније. Заклетви приступе сви, који су ту били а херцегов ђак Радивој Добришевић написа по његовој заповијести повељу, на коју удари Стјепанов печат¹⁹⁵.

¹⁹⁵ — Mon. Serb. 465—469. Као што се види уговором се нигдје не помиње, да је Стјепан овом приликом дао Дубровнику и најмањи комадић своје земље. Међу тим један мали приједио на конавоској граници, Врсиње, које дотле не бијаше дубровачко, налазимо од сад под републичином влашћу, Јир. Hand. 15 и 25, само што овај писац нетачно узима 1451. годину, а Врсиње је могло припасти Дубровнику, тек пошто су му Конавли враћени, дакле не прије 1454. Међу тим је занимљиво, да је и краљ Томаш у бобовачкој повељи био дао Врсиње републици, Mon. Serb. 449.

У низу овијех мирева не изоста ни мир између херцега и краља босанскога. Настојању папина посланика испаде за руком, те завађени владаци пред судбинским догађајима, који у брзо ишчекиваху хришћанске народе, пружаше један другоме руке, да се тобож слошки припреме на заједничку обрану јадне отаџбине¹⁹⁶.

Тако једаред леже и тај несрећни спор, од кога је и једна и друга страна видјела толико несреће.

Уставити се при завршетку овог причања, није потребно; догађаји сами собом говоре. Све што би се могло рећи, рекли су у главном још онда вијећници Жупан Бунјић и

¹⁹⁶ — Фарлати II, 263. Овде је згодно поменути њешто, што у својој историји каже Клаић на два мјеста, 302 и 310, која се у осталом не слажу најбоље међу собом. Одбивши им те несугласице, видимо по њима, да је у ово вријеме од југо-источног дијела босанске земље уређено турско крајиште под нарочитијем крајишником. То писац оснива на ријечима из повеће херцегове од 19. Јула 1453., којима он тај свој акат упућује **«везиромъ и краишникомъ царскоу, мон годѣ боуде на босанско краиште»** (Mon. Serb. 460). Ово ће се без друге јаке потврде тешко моћи примити, јер «краиште» не значи само војнички уређењу област на граници него и саму границу, међу државну, као што се види из овијех ријечи Владиславијех Дубровчана, да ће им дати своје земље «на краиште них котара» (Дан. Рјечн. из књ. стар. срп. под «краиште»). Клаићу као да је други доказ мјесто из Жир. Hand. 76., гдје се овако говори о трговишту Фочи *«es erscheint erst unter Herzog Stipan und war . . . lange Zeit Sitz des Sandžakbegs der Herzegovina»*. На основу овога изводити онако важне закључке, биће по мом мишљењу у најмању руку предрско, особито што треба најприје доказати, да је тада био у турским рукама онај комад деспотовине, који је дијелио херцеговину од султанове царевине.

Мароје Растић, кад су у дубровачком вијећу одвраћали своје другове од овог несрећног рата. Али су рјечитије и од сваког реторског говора пошљедице, које се у брзо видјеше. Мехмедова је навала затекла Босну и Херцеговину у таком моралном расулу, каком нема пара у осталој српској прошлости. Разлагање тијех догађаја не ће бити приједмет крају овог чланка, пошто им је намјењен други, који ће их подробније претрести; само их пак додирнути било би сувишно, јер је оно стање, како су они створили у тијем земљама, још и дан дањи скоро непромијењено остало. Може бити, да ни за садашњост није било згорега поменути прилике, у којима је њу прошлост припремила.

ДОДАЦИ НАПОМЕНАМА

I.

О цијелој овој војничкој завјери пишу само Рањина и Туберон. Прије ичега другога морамо се сад позабавити Рањининим текстом, који нам није баш какав бисмо могли пожељети. Ја ћу га навести у потпуности, и то одмах с једне стране онако, како га је издао Нодило, а с друге, како би га по мом мишљењу требало исправити. Размакнутијем слогом означене су разлике мог и Нодиловог читања, а ријечи међу заградама Нодилови су додаци, коме се чинило, да тако треба попунити текст.

По Нодилову издању

Et perche di Puglia et altri
luoghi furon menati 8 mil-

По мом читању

Et perche di Puglia et
altri luoghi furon menati 5

lia¹ soldati, al pagamento (de) quali passarno² certi trattati³, per tal cagione terminarono mandar lo exercito alla fronte delli inimici Quali usciti fora subito fecero serar le porte di Ragusa, accio non potesser ritornar drento; del che avveduti li soldati in tal ora della città esser privati, an-

millia¹ soldati al pagamento, quali pensorno² certi trattati³, per tal cagione terminarono mandar lo exercito alla fronte delli inimici Quali usciti fora subito fecero serar le porte di Ragusa, accio non potesser ritornar drento; del che avveduti li soldati in tal ora della città esser

¹ — Код броја 8 хиљада додаје Нодило у напмени: «5 millia nel codice zaratino, ed è il vero numero». Пошто се с овијем бројем слажу и остали подаци, види 88. нап., то сам и узео онако, како је у задарском рукопису.

² — У нап. под ријечју, «passorno» додаје издавач: «pensorno nel manoscritto». Ја сам задржао онако како је у рукопису, пошто ријеч (значи: смислише) сријетамо и на другим мјестима.

³ — Дакле да одмах видимо, у чему су разлике. Запету за коју не знам, како је у рукопису, а то се ствари много и не тиче, премјестио сам и ставио је после ријечи «pagamento». То захтијева смисао цијеле реченице, ако усвојимо друге разлике, које предлажем. Оне су у осталом врло просте. Ријеч «pensorno» треба оставити као што је у рукопису, а тако исто треба избацити и додаток «de'», кога нема у рукопису. Исправке су издавачеве, као што се види, излишне: смисао је и без њих јасан. Уз то оне сасвијем мијењају садржај причања, које тако нема везе с доцнијим. У тексту, какав добијамо по Нодилу, не видимо, зашто су после Дубровчани онако извели најамнике, а то нам се врло лијепо каже, ако останемо при мом читању. Нодиловијем је исправкама и тај недостатак, што не могу никако једна без друге.

dorno in Puglia⁴, come desperati, e quasi tutti restarno morti al campo. Quale guerra fu appiccciata per li tristi ambasciatori, che in quel tempo furon mandati, ms. Nicolò Paulo di Gondola (e) ms. Marino de Zorzi, quali de tutto furon cagione. Benche lo confalone per uno pentare⁵ (fu salvato),⁶ allo qual Ragusei per memoria detten in lor bandera la divisa dello Arsago, come in fino al presente si vede. (Il) che fu nelli anni 1451. di Christo B. C.

privati, andorno in pugna⁴, come desperati, e quasi tutti restarno morti al campo. Quale guerra fu appiccciata per li tristi ambasciatori, che in quel tempo furon mandati, ms. Nicolò Paulo di Gondola (e) ms. Marino de Zorzi, quali de tutto furon cagione. Benche lo confalone per uno Pentare⁵ (fu salvato),⁶ allo qual Ragusei per memoria detten in lor bandera la divisa dello arsago. come in fino al presente si vede. Che fu nelli anni 1451. di Christo B. C.

Кад погледамо на ово овако поправљено причање, опазимо, да у њему има неколико дијелова, који не показују најбоље везе међу собом. Први нам дио говори о завјери и о боју, у ком су завјереници изгинули. За тијем се криве посланици за узрок цијелога рата с херцегом. На пошљетку имамо ријечи »benche lo confalon итд“ и годину, кад се све то десило. Овај трећи дио очевидно

⁴ — Без ове моје исправке остаје у тексту очевидан несмисао, а међу тијем с њом добијамо причање догађаја, који су нам и иначе познати.

⁵ — Под овом ријечју »pentare“, Нодило напомиње: »La voce »pentare“ credo sia guasta o almeno a me ignota“. »Pentar“ је и сад село арбанаско, близу Дрима; без сумње латке значи у тексту човјека одатле.

⁶ — На овом мјесту додаје Нодило у напомени: »il luogo è certamente corrotto. Pare si voglia dire, che la bandiera della repubblica è stata recata in salvo da una schiera fedele di mercenarii“.

нема никакве везе с говором о посланицима, и не ће се, може бити, погријешити, ако му се садржина веже за први дио причања, те ако се узме (као што сам и урадио у чланку), да је у бици, у којој су онако страдали најамници, њекакав Пентар спасао стијег општински, који је као што се види био у опасности. У осталом најзагонетнија су она два слова на крају цијелог причања. О њима Нодило каже: „не знам одакле је овдје ово *B. C.*, шта ли значи“. Ја бих, што се овога тиче изнио претпоставку, на коју би најбоље могли одговорити нови рукописи. Били могли узети, да ријечи, почињући, ако не раније, а оно од „*benche* итд“, па до краја, нијесу ни биле у првобитном тексту, него да их је наприје забиљежио са стране њекакав, коме се име и презиме почињало гласовима *B. C.*, па да се под том биљешком и потписао, а доцније да је све заједно и биљешка и потпис незнањем унесено у текст при преписивању? Како то било да било, мислим да свакојако смијем везати спасавање ваставе са оном завјером војничком. Овоме а тако исто и вези цијеле завјере са бргатском битком наћићемо и друге потврде.

Највише ће нам свјетлости на ово просути други извор о овој завјери, Туберон. Његово казивање не треба подробније разлагати, пошто је то већ учињено у чланку, а и његово је дјело доста приступно многијем. Његови се подаци сасвијем подударају с Рањинијем, које у многим објашњавају и допуњују. Да видимо како у Туберона стоји говор с завјери према осталоме. Пошто је поменуто штошто, што је претходило самој борби, одмах говори о овоме, чим се сад занимамо. За то везује причање, како је упрепашћени град потражио спаса у одмстништву Владисављеу и уцјени Стјепанове главе; али, додаје, није ни Стјепан пропустио, а да с Млецима не уговори, и тако даље. Као што знамо, завјера се није могла десити прије Јуна 1451., јер дотле и не бијаше најамника талијанских

у Дубровнику. Ако повјерујемо Туберону, да је Стјепан уцијењен тек ушљед ових страшнијих дана за Дубровник, међу тијем знамо несумњиво, кад је уцјена проглашена. то онда немамо куд него примити цијелу ствар онако, како сам ја узео. Исти ћемо закључак добити, ако погледамо времени однос ове завјере са Стјепановијем радом у Млецима, рад кога је папа Никола V и издао ону пријетњу хришћанима, да не би помагали невјерника херцега, а Млецима писао оно нарочито писмо, о чему је било опширније ријечи у чланку. Спомињање пак Владисављева одметништва може само боље потврдити све, што је до сад речено.

Још једно да поменемо. Рањина, причајући дубровачке јаде на Бргату, написао је и ово неколико ријечи, а то је, да су Дубровчани „стали разбијени бјежати, као потучене војска, носећи са собом заставу”⁷. Да нас и ово не упућује на везу између бргатске битке и оне државне заставе, коју је онај Пентар спасао? . . . Свакојачко настаје питање, зашто је у Рањине ово причање подијељено на два мјеста, ако се све тиче једног истог догађаја. На то би може бити одговорио одговор на моју претпоставку о оним загонетним писменима В. и С.

II

Поменуо сам у кратко, што Халкондила говори о поводу рата између Стјепана и Дубровника. То му је казивање, колико ми је познато, слабо нашло вјере у писаца. Орбини га потанко прича па га одбацује¹, али се за њега најодлучније изјаснио Диканж². Жао ми је, што не могу загледати у Спандуцина, Левенклавове Пан-

⁷ — Рањина, 255.

¹ — Орбини 383.

² — Диканж 341.

декте, Gobelin-а и Паола Цовија, које пребира, разправљајући ово питање, те му с тога цијело расправљање морам оставити недирнуто. Међу тијем су Лаоникове ријечи у наше вријеме нашле вјере у писаца. Колико ја знам Мајков их просто прича³; али Макушев, говорећи како је то Халкондила могао чути од дубровачких трговаца, који су често долазили у Цариград, каже, да „се не може посумњати у његову савјесност или доказати пишчево незнање ствари; казивање се Халкондилино слаже с другим изворима и нема у себи ничега, што бим им се противило“⁴. О савјесности не ћу говорити; што се тиче пишчева познавања ствари, морам напоменути, да за њ не говори најбоље ни оно, што он непрестано приповиједа тобож о Сандаљу а не о Стјепану (осим само једном на другом једном мјесту). Ипак нам најбоље доказује да Лаоник није добро знао, што је писао, то, што није истина да се „казивање Халкондилино слаже с другим изворима и да нема у себи ништа, што би им се противило“. Најглавније је то, да се баш противи подацима споменика првога реда. Из листина дубровачког, млетачког и ватиканског архива види се, да су се Дубровчани и завадили и заратили са Стјепаном много прије него ли им је Владисав приступио. Шта више овај у повели, којом објављује савез, правда свој поступак тијем, што тобож тако одстрањује од себе зле пошљедице очина вјероломства, који је погрдио, не гледајући ни на бога ни на правду, толике роте и записе своје и својих предака⁵. Још нешто. По Халкондили би се рекло, да је Владисав дијете, које мајка води са собом, бјежећи од мужа у Дубровник, те

³ — Мајков. 178.

⁴ — Макушев. Исѣдованія объ историческихъ пам. и бытопис. Дубровника. С. П. Б. 1867. стр. 282.

⁵ — Mon. Serb.

се у свему истиче Јелена, као главна личност, док по споменицима у Миклошића и Шафарика главно ради Владисав, а Јелена се помиње само у писму Стјепанову, којим им прашта кривицу.

Не знам, је ли Макушевљев суд и колико утјецао на то, што и Јукић прима ово казивање. Овај је лијепо уочио, да казивање храмље рад поменутог анахронисма, и он га је уклонио, што истина прима казивање, али не говори ни ријечи о Стјепановијем захтјевима, да му Дубровчани врате жену и сина. Ево шта вели: »Године 1451. незадовољан с једном женом законитом Јеленом, узме неку Цецилију Фјорентинку и, с њом прељубодијенство чинећи, увриједи сина Владислава, који с матером побјегне у Дубровник. Дубровчани их радо приме, јер су имали рат са Стјепаном, који је био увео у својој земљи нове габеле соли итд«. За тијем у напомени одбацује казивање, да је Стјепан био украо своју снаху, и додаје, да се Владисав дигао на оца »да њезин (Цецилијин) пород не окрњи му баштину, која њему припадале по смрти очевој«⁶. По чему је Јукић мислио, да ту Фјорентинку може назвати Цецилијом, не знам, толико стоји, да је мислио да је то »херцежица Цецилија« из повеће од 28. Маја 1467⁷.

Јамачно се за Јукићем повео и Клаић, ма да он Славољуба не помиње и ма да ни једном ријечју не правда своје примање Лаоникова казивања, и ако је пред собом имао рад Матковићев. Он је у толико обазривији, што није просто преписао Јукићево идентификовање Цецилије и оне Фјорентинке, него за ову каже у напомени »звала се по свој прилици *Цецилија*, која се касније године 1466 до 1470 спомиње као удова иза Стјепана Вукчића. Ми-

⁶ — Zemlj. i Pov. Bos. стр. 64.

⁷ — Повеља је штампана у Карано-Тертковића, 299 и Миклошића 501.

клоушић Mon. Serb. p. 503, 507, 508⁸. Ја међу тијем не нађох, да игдје писац помиње, по којој би то прилици могло бити, а сам је опет баш не могу видјети.

Према овоме имамо сада Лаониково казивање онако, како га је Јукић модификовао, али и према таком морамо оити обазриви и поред тога, што није могло без те поправке. Њему се противи Туберон, Анали Млетачки и Шеперова биљешка по предању народном. То је предање забиљежено 82 године послје самог догађаја и ми истина и на њему као и на Тубероновом причању можемо видјети доцнијих примјеса⁹, али оно ипак прилично утврђује истинитост Туберонове версије. Уз ово ћу додати да је ово Лаониково причање у неколико и немогућно. По свему можемо рећи, да је свађа синовља с оцем била послје Јуна 1451., дакле рекао бих, да тада није могло бити у Стјепановој земљи никаквих талијанских трговаца, пошто знамо, да су му Дубровчани били блокирали обале, те је врло тешко могла тада и доћи та Фјорентинка.

⁸ — Ров. Bosne. 298. Вриједно је поменути, да сам писац послје десет страна каже, по писмима Ивана Соботе, Трогиранина, (Rad. I. 155), да се крајем 1455. год. против Стјепана Томаша «podigne Herceg Stjepan Vukčić, koji je postavši nedavno udovcem svakako nastojao, da dobije ruku obudovljеле banice Hedvige, a s njom i sve gradove porodice Talovića u Hrvatskoj», 308. Кад би цијело Халкондиино причање било истинито, веома би тешко било вјеровати, да је она жена и послје мира Стјепанова с Јеленом и с Владисавом, остала на њихову двору, особито за живе Јелене. Али да и то примимо, како би Стјепан просио Хедвигу, ако му је та Фјорентинка била још у кући?

⁹ — У Туберона је с овијем ратом смијешано доцније Владисављево бјежање к Турцима и сва зла, која је Стјепан отуд видио. У Шепера је томе додато толико, да је с цијелом стварју везана и пропаст Херцеговине. У осталом у овом погледу не стоји најбоље ни Лаоник, који је цијелу ствар некако чудно везао уз пропаст босанске државе.

ЗНАМЕНИТЕ СРПСКЕ ВЛАСТОСКЕ ПОРОДИЦЕ

СРЕДЊЕГА ВЕКА

ОД

Ј. Б. ЋОВАЧЕВИЋА

I.

Радивојевићи — Ђурђевићи — Влатковићи.

У приморју између Цетине и Неретве, кроз читаво време босанског краљевства, била је најзнатнија властооска породица *Радивојевића*.

Најстарији предак овога кнежевског племена, којем име знамо, звао се *Богаван*, а живео је почетком XIV. века. Имао је два сина, *Мрдешу* и *Радивоја*.

Мрдеша је, 1332 године, убио некаквог млетачког поданика, његове другове обранио и робу им запленио. Босански бан Степан Котроманић II, да би савладао овог немирног властелина, замоли Дубровчане, да му позајме две оружане галије, што они, у први мах, одбише, али кад им бан, 15 Августа исте године, потврди трговачке повластице у својој држави,¹ поручише му, да ће послати захтеване галије, чим бан удари са суха на Мрдешу².

¹ Mon. Serb. 101—103.

² Mon. Spect. XIII, 344—345.

Доцније (пре 1358) Мрдеша погине од млетачког ректора суседнога Брача, за што су Брачани морали платити његовој породици 200 дуката³.

О Радивоју Богавчићу знамо само то, да је имао са женом Владом синове *Ђурђа* (Јурја) и *Вукића*. Умр'о је пре 1390, јер 1. Августа ове године наводи се његов син *Ђурађ* као сведок краља Твртка I. при одређивању сплетских међа⁴.

Ђурђев углед порасте још више за владе краља *Дабихе*, јер се ожени Владиком, краљевом унуком од кћери *Стане*. За владе његове поменут је два пут као сведок 1393 и 1395 године⁵. Последње године дарова *Дабиха* својој кћери *Стани*, ташти *Ђурђевој*, у Хуму село *Вељак* (и сад се тако зове), да га, за живота, ужива а по смрти да припадне кнезу *Ђурђу* и *Владици* и њиховом потомству⁶.

Када по смрти *Дабихиној* († 7. Септембра 1395.) насташе немири у Босни, *Ђурађ* затражи и доби од *Дубровчана*, 20 Августа 1396., „слободни лист“, да може, у нужди, доћи у њихов град с породицом и имањем својим. Ваља да је том приликом с братом добио грађанство њихово. После годину дана видимо *Ђурђа* где ратује на страни краљице *Јелене*, удовице *Дабихине*. Када, на скоро за тим, пређе краљевска власт на *Степана Остоју* (у пролеће 1398), *Ђурађ* би приморан побећи с породицом у *Дубровник*. Краљ је тражио од *Дубровчана* да га издаду, али га они одбише писмом од 3. Јула 1398 године⁷. Боравећи у *Дубров-*

³ Mon. Spect. V. 353.

⁴ Ibid. IV. 184.

⁵ Пуц. Сном. II., 40, Mon. Serb. 226.

⁶ Mon. Serb. 225.

⁷ Пуц. I. 88.

⁸ Mon. Spect. V. 335.

⁹ Пуц. I., 15. По *Растићу Ђурђа* је тражио угарски краљ. *Жигмундо*, али је био одбијен, Пуц. I. предг. XII.

нику, Ђурађ је исплатио неки краљичин дуг Налешку Ђуршићу¹⁰. Ну на скоро се измирио с Остојом, јер га 1399 находимо у Хуму и као господара знатног трговачког места *Древа* на Неретви (Габела). У писму писатом, 6. Априла, госпођи Влади и синовима Ђурђу и Вукићу, Дубровчани, између осталог, наводе и ово: „Пишу нам наши трговци с Древа, тужећи се, да им чините криво и постављате закон, што им ни за једног господара није чињено, да сте им начинили преграду и поставили до самога трга Струге¹¹ и не дате им са стоком излазити ван трга на воду и у дрва и на пашу. Ми смо се томе веома зачудили, дознавши од наших трговаца, јер ваша љубав може знати, и свакоме је познато, да су, за пређашње госпoде босанске и краља Дабише, ходили наши трговци и њихова стока тја до *Светила* на пашу и у дрва и на воду, и нико им није сметао. За то молимо много поштовану љубав вашу, немојте чинити оно што пре није било, не постављајте својим пријатељима нови закон, нека наши трговци и њихова стока иду до *Светила*, као што су ишли... И вазда су наши трговци ходили у *Пруд* и више Пруда и у *Јесеници* дрва секли. И за то молимо нека иду и узимљу дрва као и пре¹²“.

Године 1400 добише Дубровчани глас од својих трговаца с Древа да су дошла два Ђурђева човека од краља и заказала им да сваки спреми по дукат од куће. Јављајући осим овога Ђурђу, да су скоро долазили посланици краљеви и говорили им о тим дукатима, и да су по њима миили краља да од те намере одустане, — моле га да

¹⁰ Пуц. II. 43.

¹¹ Има и сад место близу Габеле. Даничић узео као општу именицу и превео је са *praecclusio*. Струга се називало место, где се риба лови.

¹² Пуц. I., 20. Пруд и Јесеница и сада имају.

заповеди својим људма, да не траже речене дукате од њихових трговаца, докле не добију одговор од краља¹³. Трећег Декембра исте године пишу му ово: „Твојој поштованој љубави дајемо на знање да нам пишу наши трговци с Древа да си им узео стоку, а то нам је много тешко видети, јер никакo не мислимо да је господин краљ то хтео¹⁴“. Даће га моле, да стоку чува, док њихови посланици о томе не говоре с краљем. Ђурађ се, за прве владе Остојине, помиње још једном као сведок на повељи, којом је 8. Декембра 1400, краљ обдарио војводу Хрвоја градом Хлијевном и жупом хлијеванском¹⁵. Он тада беше још кнез, али доцније доби од Остоје војводску титулу.

По што херцег Хрвоје збаци с престола Остоју (Априла 1404), стаде гонити његове приврженике Радивојевиће. Већ у половини Августа помиње се, поред њих, као господар Древа Хрвоје, који их беше тако притеснио, да су у Марту 1405 молили Дубровчане, да им допусте доћи са својом породицом у њихов град, на шта им одговорише да ће их примити, тим пре што су њихови грађани¹⁶.

Понуђеним гостопримством нису се морали користити браћа Радивојевићи, јер се, међу тим, измирише с краљем Твртком II. и Хрвојем. Шта више, 1406 године, Ђурађ би послат у Италију да уговори с краљем Владиславом у каквом ће односу стајати Босна према Угарској, кад он заузме угарски престо¹⁷. Ну већ у Августу 1407 године Ђурађ је молио Дубровчане, и они су му допустили, да

¹³ Пуц. I. 31—32.

¹⁴ Ibid. 33.

¹⁵ Mon. Serb. 249.

¹⁶ Пуц. I. 58, 60—61.

¹⁷ Lucius, de Regno Dalm. et Croat. lib. V. C. 4. Упор. Пуц. I. 83.

може доћи, кад усхте, у њихов град¹⁸. Ова опрезност Ђурђева, без сумње, стоји у вези с војном, коју је с Босном водио краљ Жугмундо. Крајем исте године краљ Твртко, Хрвоје и његов шурак Иваниш Нелипић преко посланика молили су владу млетачку, да прими за своје грађане оба брата Радивојевића¹⁹.

После победе, коју одржа над Босанцима, у лето 1408., краљ Жигмундо, два најсилнија властелина, војвода Сандаљ и херцег Хрвоје, одоше у Будим и тамо се измирише с краљем. Ту прилику употребе Радивојевићи и други пријатељи Остојини, и попну га (Новембра 1408), на престо.

Завладавши, по други пут, краљ Остоја награди Радивојевиће за то што су му „верно послужили“, док је у Бобовцу становао (1404—1408), и што се њиховим „труђењем“ повратио на престо, Хрвојевим градом *Омишем* с приморјем, Горском *Жупом*, градом *Крушевцем* у Неретви, жупама *Блатном*, *Бројном*, *Луком*²⁰ и т.д.

Кад се Хрвоје вратио из Угарске, у почетку 1409 године, удари свом силом на Радивојевиће и с мора и са суха и притесни их тако, да су њихова мати Влада и Ђурђева жена Владика молиле Дубровчане да их приме у свој град, што су им они радо одобрили писмом од 2. Маја 1409²¹. Из два писма, која су Дубровчани писали Хрвоју (9. Фебруара и 13. Августа 1409), видимо да господари над Древима²², а почетком пролећа 1410 јавио је у Млетке,

¹⁸ Пуц. I. 88.

¹⁹ Mon. Spect. V. 107.

²⁰ Mon. Serb. 385—386.

²¹ Пуц. I. 95—96.

²² Ibid. 95 и 98.

да му је Жигмундо даровао Сплет, Корчулу, Хвар, Брач, Омиш, Неретву и Крајину²³.

Од 1409 године немамо спомена о Ђурђу и Вукићу. Први је оставио три сина: *Павла, Николу и Влатка*, а Вукић једнога, по имену *Вука*. Павле, као најстарији, звао се војвода, а остали кнезовима.

Павле се, први пут, помиње 1415 године. Ове године запленише његови људи заједно с Корчуланима једну млетачку лађу, због чега му Дубровчани, бојећи се сукоба с Млечанима, припретише, а уједно забранише куповати оружје у Дубровнику²⁴. Због наведеног поступка Павлов брат Никола правдао се Дубровчанима писмом од 6. Маја 1415, и то су писмо они послали у Млетке 12 Марта²⁵.

После мучке смрти босанског властелина кнеза *Павла Радиновића* (23. Августа 1415) настаде грозна унутрашња војна међу босанском властелом, која даде прилику Турцима, да се утврде у *Врхбосни* (1416). На сабору, који је имао да утиша домаће раздоре, буде решено, да се Остоја баци у тамницу, као главни кривац свију несрећа, али он побеже на запад своје државе. Срећа га послужи, те на ново завлада Хумом, а највише му помоглоше браћа *Вукашин, Баран и Ђурађ Вукчићи*, властели хумски, који су дотле потпадали под властелу Радивојевиће. За ове услуге дарова им, 1417 године, Остоја: *Макар, Црнућу, Пасичину, Милушу и Лапчан* у Крајини (неретванској) с тим, да нико од Хумљана не заповеда над њима и да не могу нигда бити дати у службу другом господару²⁶.

И ако је ово одликовање браће Вукчића било против интереса породице Радивојевића, ипак по смрти Остојиној

²³ Гл. XII, 304.

²⁴ Пуц. I., предг. XVIII (по Растићу).

²⁵ Пуц. I. 127.

²⁶ Гл. XIV, 169—171, Star. X, 42.

(1418) налазимо војводу Павла Јурјевића Радивојевића, 1419 године, на страни сина Остојина Степана и као господара Древа²⁷. Ну ове исте године загрози опасност племену Радивојевића, јер неки Војин Срациновић, по свој прилици човек војводе Сандаља, зароби Павлову браћу Николу и Влатка. Њихова мати Владика и брат Павле замолише општину дубровачку да посредује за њихово ослобођење, и она се радо тога примила²⁸. Као што ће се даље видети, тада су Радивојевићи изгубили знатан део својих добара. Ну већ 16. Августа 1420 године долази војвода Павле Јурјевић као сведок краља Твртка II, дакле оставио бејаше краља Степана Остојића, као што су то учинили и други неки властели (војвода Ивко Семковић из Хума, кнезови Батић Мирковић, Петар Клешић, Ђурађ Драгићевић, Ђурађ Војисаљих)²⁹.

Радивојевићи су, и после рата с Војином, уживали свој део дреске царине. Тако, Никола јавља, 23. Јуна 1426, у Дубровник, да је наплатио од Дубровчанина Перка Прибојевића све што му је дуговао од његова дела дреске царине, а његов братучед Вук Вукићевић, Априла 1429, сведочи, да је наплатио царину дреску од Влахоте Храпковића³⁰.

После победа, које одржаше над Твртком деспот Ђурађ Бранковић и његов тетак војвода Сандаљ Храњић,

²⁷ Mon. Serb. 283; Пуц. I, 145—146, прим. XIX.

²⁸ Пуц. I; 144—145, прим. XIX. — Да је Војин Срациновић био човек Сандаљев, изводим из повеље Ђурађа Војисаљиха од 12. Августа 1434 (Mon. Serb. 378.) и отуда, што је наследник Сандаљев Степан херцег имао војводу Степана Срациновића (Mon. Serb. 492).

²⁹ Mon. Serb. 305.

³⁰ Пуц. II. 82—83, 84—85.

Твртко оде у Угарску, да тражи помоћи. У унутрашњим борбама, које се продужише после одласка краљева, послужи срећа кнеза од Доњих Крајева, Ђурђа Војисаљиха, синовца херцега Хрвоја, те сузби Сандаља у друштву с осталом властелом. Уз њега су пристали били и браћа Радивојевићи, с тога, 12. Августа 1434, у Крешеву издаде повељу којом потврди војводи Павлу, кнезу Николи и кнезу Влатку Јурјевићима и кнезу Вуку Вукићевићу градове у Неретви Вратар, Нови и Крушевац „с владањем и држањем, правима, међама и котарима и у свем у чем их застаде у држању, или *србину* или *влаху*“. Даље им даде баштину, што им беше одузео Сандаљ, и то: Барана Вукчића и Хлапца Ружића „с браћом и држањем“, у Горској Жупи села: Драгљан, Козицу, Храштане, Врхдо, Захођане, Заходе, у Приморју Живогошту, Тучепе, Котишину, Макар, Баст и Виницу с правима, међама и котарима. Потврди им још дреске царине део (четврти?), који су држали, и пастире Војихниће, Прибиновиће и Хардомилиће и све повеље, које су имали од „госпoде“ босанске и његових предака³¹.

Два старија сина Ђурђа Радивојевића, Павле и Никола, били су грађани сплетски³², а сва три његова сина умрла су пре 1444, јер у повељи краља Томаша од 3. Септембра ове године међу сведоцима долази и „*војвода Петар Павла Јурјевића син с браћом*“³³. После 1434 године нема спомена ни о Ђурђевићу синовцу, Вуку Вукићевићу, који није оставио мушког порода³⁴.

³¹ Mon. Serb. 377—379.

³² Mon. Spect. XI, 223.

³³ Mon. Serb. 428.

³⁴ По летопису Николе Рањине, Петар Јурјевић био је у животу Јула месеца 1451 године. У томе летопису читамо, да су седам браће Влатковића и њихов братучед Петар

Војвода Петар Павла Јурјевића умро је пре 1452 године, а то се види из уговора, који су, 25. Марта те године, закључили с Дубровником противу херцега Степана Вучића: *војводи Ивану, кнезови Марко, Жарко, Радивоје, Анорија, Бартло и Таоуја, синовима Влаткови, кнез Томаш, син Николш, и Павле, син војводе Петра Павла Јурјевића*. Овим уговором подвеза се једна страна другој: 1 помагати војском противу херцега Степана и сваког другог и не мирити се с њим без пристанка друге стране: 2 да она страна, која поврати царину дреску и сон, уступи другој страни половину свега осим четвртог дела, који остаје Радивојевићима као што је и пре било. Ако ли би Радивојевићи добили царину дреску куповином, Дубровчани су задржали себи право да могу узети половину царине, штете и користи: 3. Дубровчани примише Радивојевиће и њихове мушке потомке за своје властеле, грађане и већнике, дадоше им у баштину једну кућу у Дубровнику и обавезаше се плаћати им, докле год живе, по 600 перпера годишње, а ако би били приморани побећи у њихов град, обећаше давати им још 600 перпера, докле се не поврате у своју земљу³⁵.

Године 1453 19 Јула, измири се херцег Степан са женом Јеленом, сином Владиславом и свима властелима с обе стране Неретве, који су од њега отпали били, међу којима су најглавнији били војвода Ивко Семковић, кнез Ђурађ Ратковић, кнез Вукашин Санковић и војвода *Ивануш Јурјевић*, син Влатков³⁶. У уговору којим је закључен

Павловић, унуци хумског војводе Турђа, хтели да предаду херцега Степана у руке Дубровчанима, који су му главу усенили. Mon. Spect., XV, 256. Ову вест налазимо и у Орбена, стр. 386. Међу тим по Растућу Иваниша је 1451. г. слао Херцег на порту да ради против Дубровчана.

³⁵ Mon. Serb. 451—456.

³⁶ Ibid. 457.

мир (10. Априла 1454) између Дубровника и херцега Степана, између дванаест властела, који се заклеше да ће се уговор вршити, долази и војвода *Иваниш*, који се ту зове по оцу Влатковић³⁷.

Да би шкодио својем противнику војводи Иванишу, херцег Степан позва у помоћ млетачку републику, која заузе, средином пролећа 1452, Крајину и Неретву, где су била имања Иваниша и његове браће и братучеда. С тога Иваниш писа млетачком кнезу у Сплету и захтеваше да се имања његова чувају, услед чега дужд препоручи Карлу Мавроцену, првом провидуру Крајине и Неретве, да покуша склонити Иваниша, да помаже Млечанима одржати заузета места³⁸. Међу тим ову прилику употребише Иванишеви властели Вукашин, Баран и Ђурађ Вукчићи, да стеку независност, и дужд млетачки потврди им, 22. Јула 1452, сва имања у Крајини, која им је, 1417 године, даровао краљ Остоја за услуге, које су му учинили при умирењу Хума³⁹.

По уговору од 1452 плаћали су Дубровчани Јурјевићима уредно „провизијун“ од 600 перпера. Признаницом од 25. Марта 1458. сведоче Иваниш, Марко, Жарко, Радивоје, Андрија, Бартуло и Тадија Влатковићи и њихов „братучед“ Павле Петровић, да су измирили за све прошле године и 1458 годину⁴⁰. Из овога акта види се и то, да је Николин син Томаш умр'о био.

³⁷ Ibid. 468

³⁸ Гл. XIV, 163, 168.

³⁹ Гл. XIV, 167 171.

⁴⁰ Mon. Serb. 480. За то што је Павле Петровић, син војводе Петра Павла Јурјевића, њазват *братучедом* у место *синовцем*, погрешно је извео Даничић, да је Ђурађ Радивојевић осим Павла, Влатка и Николе, имао још једног сина, по имену Петра. Данич. Рјечник из књ. стар. II. 294.

По смрти краља Томаша (половини м 1461) измири се херцег Степан са новим краљем Степаном Томашевићем, и признаше му власт и херцегова властела. У једној повељи краљевој међу сведоцима наводи се и војвода Иваниш Влатковић с „браћом“⁴¹.

У време пропасти босанског краљевства, војводу Иваниша видимо у свити последње краљице босанске Марије, која се спасе у Далмацију. Одатле с Иваниш понуди Дубровчанима, да им дође с војском у помоћ, и они одлучише, 22 Јуна 1463, да га позову да што пре дође и доведе до сто оружју вештих људи⁴². 9. Јула веће дубровачко избра Николу Гундулића да иде војводи Иванишу због тела св. Луке, које су босански фратри понели били у Дубровник, па га Иваниш задржао у Полицима⁴³. Иваниш не хте учинити по жељи Дубровчана, већ однесе тело св. Луке у Млетке, да га прода влади млетачкој. 25. Августа писа му краљица Марија у Млетке, да врати св. Луку, јер јој за њега нуђаше угарски краљ Матија 3—4 града, а јави му и то, да краљ зове и њу и сву властелу, који су око ње, у Угарску, обећавајући да ће се о њима старати⁴⁴. Краљицу Марију налазимо све до краја 1466 године у манастиру св. Стевана близу Сплета, где су је често походила босанска и угарска властела, па без сумње и војвода Иваниш, који је таквом једном приликом позајмио у Сплету 900 дуката од Херцегова сина Влатка⁴⁵.

⁴¹ Mon. Serb. 488.

⁴² Star. VI. 7.

⁴³ Star. VI. Rad, I. 159, 160.

⁴⁴ Гласн. XV., 142; Rad I. 160—161. — Августа 18 наредила је млетачка влада свом мезу у Сплету, да се извести је ли доста оно право тело св. Луке што јој је нудио Иваниш (Rad. I. 162).

⁴⁵ Гласн. XV., 164, Mon. Serb. 501.

У Дубровачким летописима забележено је, да су 9. Фебруара 1466 године у Дубровнику били, поради извесних преговора, два угарска посланика, посланик цара турског, херцег Степан и војвода Иваниш с браћом Жарком и Тадијом⁴⁶.

После три и по месеца дође у Дубровник Жарко и и том приликом прими плату за прошлу годину (25. Марта 1465 до 25. Марта 1466) у 600 перпера⁴⁷. Из једног документа, на којем нема датума, дознајемо, да је Жарко од Иваниша одељен био, да се свadio са херцегом Влатком, запленио на мору једну његову лађу са сољу и подигао градић против њега⁴⁸. По том истом документу изгледа, да је војвода Иваниш надживео херцега Степана († 22. Маја 1466). Ако би се потврдило да је Жарко, повељом издатом у Клису 10. Септембра 1468, укинуо у манастиру Заострогу августиновце а место њих довео босанске фрањевце⁴⁹; онда је Иваниш умр'о пре наведеног датума. 28 марта 1480 млетачка влада препоручује својом посланику да замоли угарског краља Матију, да »заповеди бану хрватском, кнезовима и кастеланима суседним, а парочито *Жарку Влатковићу* (Vulachovich) и Вуку Кордићу, да се уздржавају од чињења штета и неправде⁵⁰«. Ако ово није какав други Жарко (Влаховић?), онда би то била нова потврда, да су Влатковићи били у служби угарског краља, који је тада великим делом Босне владао.

⁴⁶ Mon. Spect. XV, 67, 263. Упор. Гласн. XIV друго одељ. 165—166. и Mon. Serb. 493.

⁴⁷ Mon. Serb. 495; Твртк. Спом. 170. Датум на овој признаници читат је двојако: 1466 и 1496 ('YXIX' и 'YXCS'), те се не зна које је права цифра. Види Mon. Serb. 572.

⁴⁸ Mon. Serb. 500—501.

⁴⁹ Arkiv. VII. 109, 103. и 107.

⁵⁰ Star. VI. 67.

Лукарић, казав да су Турци освојили Ђелије и Београд (Акерман) у Молдавској, а то је било у Јулу 1484 године, наставља овако; „У исто време Влатковићи, пређашњи господари Хума и Хлијевна, дођоше у Дубровник да им се призна племство, у које су негда били убројани“⁵¹.

Ако су Влатковићи дошли у Дубровник, као што пише Лукарић, нису дуго тамо остали, јер 19. Априла 1488. примише по *посланику* Томи Јеленићу војвода Жарко и војвода Тадија Влатковићи две трећине годишње плате то јест 400 перпера, а трећу трећину од 200 перпера Марко Радојевић, посланик војводе *Августина* Влатковића⁵².

Ко је тај Августин Влатковић?

По уговору од 1452 године Дубровчани су се подвезали да дају 600 перпера годишње браћи Влатковићима, *докле су они живи*, а не и њиховом потомству. Према томе Августин има право на плату само тако, ако је син Влатков. По Орбину и дубровачким летописима, који су, по свој прилици, Орбину као извор послужили, Влатко је имао седам синова, од којих се један звао Августин. У уговору од 1452 побројани су свих седам Влаткових синова, и међу њима нема Августина. Летопис Н. Рањине и Орбин споменули су такође седам Влатковића, али међу њима нема Андрије⁵³. Ову разлику само у једном имену објашњава нам Лукарић. Он приповеда, да је Мустафа-паша, по што је освојио Херцеговину, „опленио и

⁵¹ Luccari, Annali di Rausa 1605. стр. 116: In questo mezo i Wlatkovicchi, già signori di Hum et di Hlievno si ridussero in Rausa per (farsi?) riconoscere la nobiltà, alla quale per il passato furono aggregati». По истом писцу Влатковићи су још једном бегали у Дубровник, што неће бити истина (стр. 101—102).

⁵² Mon. Serb. 538, 537; Твртк. Спом. 169; Летопис. 1845, II, 154. Ово дељење «саизволи и допусти кнез Андрушко Соркочевић, заступник Влатковића».

⁵³ Mon. Spect XV, 256; Orbini, 386.

У Дубровачким летописима забележено је, да су 9. Фебруара 1466 године у Дубровнику били, поради извесних преговора, два угарска посланика, посланик цара турског, херцег Степан и војвода Иваниш с браћом Жарком и Тадијом⁴⁶.

После три и по месеца дође у Дубровник Жарко и и том приликом прими плату за прошлу годину (25. Марта 1465 до 25. Марта 1466) у 600 перпера⁴⁷. Из једног документа, на којем нема датума, дознајемо, да је Жарко од Иваниша одељен био, да се свadio са херцегом Влатком, запленио на мору једну његову лађу са сољу и подигао градић против њега⁴⁸. По том истом документу изгледа, да је војвода Иваниш надживео херцега Степана (+ 22. Маја 1466). Ако би се потврдило да је Жарко, повељом издатом у Клису 10. Септембра 1468, укинуо у манастиру Заострогу августиновце а место њих довео босанске фрањевце⁴⁹; онда је Иваниш умр'о пре наведеног датума. 28 марта 1480 млетачка влада препоручује својом посланику да замоли угарског краља Матију, да „заповеда бану хрватском, кнезовима и кастеланима суседним, а нарочито *Жарку Влатковићу* (Vulachovich) и Вуку Кордићу, да се уздржавају од чињења штета и неправде⁵⁰“. Ако ово није какав други Жарко (Влаховић?), онда би то била нова потврда, да су Влатковићи били у служби угарског краља, који је тада великим делом Босне владао.

⁴⁶ Mon. Spect. XV, 67, 263. Упор. Гласн. XIV друго одељ. 165—166. и Mon. Serb. 493.

⁴⁷ Mon. Serb. 495; Твртк. Спом. 170. Датум на овој признаници читат је двојако: 1466 и 1496 (‘уџџ’ и ‘уџџ’), те се не зна које је права цифра. Види Mon. Serb. 572.

⁴⁸ Mon. Serb. 500—501.

⁴⁹ Arkiv. VII. 109, 103. и 107.

⁵⁰ Star. VI. 67.

Лукарић, кзав да су Турци освојили Гелије и Београд (Акерман) у Молдавској, а то је било у Јулу 1484 године, наставља овако; »У исто време Влатковићи, пређашњи господари Хума и Хлијевна, дођоше у Дубровник да им се призна племство, у које су негда били убројани⁵¹.

Ако су Влатковићи дошли у Дубровник, као што пише Лукарић, нису дуго тамо остали, јер 19. Априла 1488. примише по *посланику* Томи Јеленићу војвода Жарко и војвода Тадија Влатковићи две трећине годишње плате то јест 400 перпера, а трећу трећину од 200 перпера Марко Радојевић, посланик војводе *Августина* Влатковића⁵².

Ко је тај Августин Влатковић?

По уговору од 1452 године Дубровчани су се подвезали да дају 600 перпера годишње браћи Влатковићима, *докле су они живи*, а не и њиховом потомству. Према томе Августин има право на плату само тако, ако је син Влатков. По Орбину и дубровачким летописима, који су, по свој прилици, Орбину као извор послужили, Влатко је имао седам синова, од којих се један звао Августин. У уговору од 1452 побројани су свих седам Влаткових синова, и међу њима нема Августина. Летопис Н. Рањине и Орбин споменули су такође седам Влатковића, али међу њима нема Андрије⁵³. Ову разлику само у једном имену објашњава нам Лукарић. Он приповеда, да је Мустафа-паша, по што је освојио Херцеговину, »опленио и

⁵¹ Luccari, Annali di Rausa 1605. стр. 116: In questo mezo i Wlatkovicchi, già signori di Hum et di Hlievno si ridussero in Rausa per (farsi?), riconoscere la nobiltà, alla quale per il passato furono aggregati». По истом писму Влатковићи су још једном бегали у Дубровник, што неће бити истина (стр. 101—102).

⁵² Mon. Serb. 538, 537; Твртк. Спом. 169; Летопис. 1845, II, 154. Ово дељење «саизводи и допусти кнез Андрушко Соркочевих, заступник Влатковића».

⁵³ Mon. Spect XV, 256; Orbini, 386.

заповеди својим људма, да не траже речене дукате од њихових трговаца, докле не добију одговор од краља¹³. Трећег Декембра исте године пишу му ово: „Твојој поштованој љубави дајемо на знање да нам пишу наши трговци с Древа да си им узео стоку, а то нам је много тешко видети, јер никакo не мислимо да је господин краљ то хтео¹⁴“. Даће га моле, да стоку чува, док њихови посланици о томе не говоре с краљем. Ђурађ се, за прве владе Остојине, помиње још једном као сведок на повељи, којом је 8. Декембра 1400, краљ обдарио војводу Хрвоја градом Хлијевоном и жупом хлијеванском¹⁵. Он тада беше још кнез, али доцније доби од Остоје војводеку титулу.

По што херцег Хрвоје збаци с престола Остоју (Априла 1404), стаде гонити његове приврженике Радивојевиће. Већ у половини Августа помиње се, поред њих, као господар Древа Хрвоје, који их беше тако притеснио, да су у Марту 1405 молили Дубровчане, да им допусте доћи са својом породицом у њихов град. на шта им одговореше да ће их примити, тим пре што су њихови грађани¹⁶.

Понуђеним гостопримством нису се морали користити браћа Радивојевићи, јер се, међу тим, измирише с краљем Твртком II. и Хрвојем. Шта више, 1406 године, Ђурађ би послат у Италију да уговори с краљем Владиславом у каквом ће односу стајати Босна према Угарској, кад он заузме угарски престо¹⁷. Ну већ у Августу 1407 године Ђурађ је молио Дубровчане, и они су му допустили, да

¹³ Пуц. I. 31—32.

¹⁴ Ibid. 33.

¹⁵ Mon. Serb. 249.

¹⁶ Пуц. I.. 58, 60—61,

¹⁷ Lucius, de Regno Dalm. et Croat. lib. V. C. 4. Упор. Пуц. I. 83.

може доћи, кад усхте, у њихов град¹⁸. Ова опрезност Бурђева, без сумње, стоји у вези с војном, коју је с Босном водио краљ Жугмундо. Крајем исте године краљ Твртко, Хрвоје и његов шурак Иваниш Нелипић преко посланика молили су владу млетачку, да прими за своје грађане оба брата Радивојевића¹⁹.

После победе, коју одржа над Босанцима, у лето 1408., краљ Жигмундо, два најсилнија властелина, војвода Сандаљ и херцег Хрвоје, одоше у Будим и тамо се измирише с краљем. Ту прилику употребе Радивојевићи и други пријатељи Остојини, и попну га (Новембра 1408), на престо.

Завладавши, по други пут, краљ Остоја награди Радивојевиће за то што су му „верно послужили“, док је у Бобовцу становао (1404—1408), и што се њиховим „труђењем“ повратио на престо, Хрвојевим градом *Омишем* с приморјем, Горском Жупом, градом *Крушевцем* у Неретви, жупама *Блатном*, *Бројном*, *Луком*²⁰ и т.д.

Кад се Хрвоје вратио из Угарске, у почетку 1409 године, удари свом силом на Радивојевиће и с мора и са суха и притесни их тако, да су њихова мати Влада и Бурђева жена Владика молиле Дубровчане да их приме у свој град, што су им они радо одобрили писмом од 2. Маја 1409²¹. Из два писма, која су Дубровчани писали Хрвоју (9. Фебруара и 13. Августа 1409), видимо да господари над Древима²², а почетком пролећа 1410 јавио је у Млетке,

¹⁸ Пуц. I. 88.

¹⁹ Mon. Spect. V. 107.

²⁰ Mon. Serb. 385—386.

²¹ Пуц. I. 95—96.

²² Ibid. 95 и 98.

да му је Жигмундо даровао Сплет, Корчулу, Хвар, Брач, Омиш, Неретву и Крајину²³.

Од 1409 године немамо спомена о Ђурђу и Вукићу. Први је оставио три сина: *Павла, Николу и Влатка*, а Вукић једнога, по имену *Вука*. Павле, као најстарији, звао се војвода, а остали кнезовима.

Павле се, први пут, помиње 1415 године. Ове године запленише његови људи заједно с Корчуланима једну млетачку лађу, због чега му Дубровчани, бојећи се сукоба с Млечанима, припретише, а уједно забранише куповати оружје у Дубровнику²⁴. Због наведеног поступка Павлов брат Никола правдао се Дубровчанима писмом од 6. Маја 1415, и то су писмо они послали у Млетке 12 Марта²⁵.

После мучке смрти босанског властелина кнеза *Павла Радивовића* (23. Августа 1415) настаде грозна унутрашња војна међу босанском властелом, која даде прилику Турцима, да се утврде у *Врхбосни* (1416). На сабору, који је имао да утиша домаће раздоре, буде решено, да се Остоја баци у тамницу, као главни кривац свију несрећа, али он побеже на запад своје државе. Срећа га послужи, те на ново завлада Хумом, а највише му помогоше браћа *Вукашин, Баран и Ђурађ Вукчићи*, властели хумски, који су дотле потпадали под властелу Радивојевиће. За ове услуге дарова им, 1417 године, Остоја: *Макар, Црнућу, Пасичину, Милушу и Лапчан* у Крајини (неретванској) с тим, да нико од Хумљана не заповеда над њима и да не могу нигда бити дати у службу другом господару²⁶.

И ако је ово одликовање браће Вукчића било против интереса породице Радивојевића, ипак по смрти Остојиной

²³ Гл. XII, 304.

²⁴ Пуц. I., предг. XVIII (по Растићу).

²⁵ Пуц. I. 127.

²⁶ Гл. XIV, 169—171, Star. X, 42.

(1418) налазимо војводу Павла Јурјевића Радивојевића, 1419 године, на страни сина Остојина Степана и као господара Древа²⁷. Ну ове исте године загрози опасност племену Радивојевића, јер неки Војин Срациновић, по свој прилици човек војводе Сандаља, зароби Павлову браћу Николу и Влатка. Њихова мати Владика и брат Павле замолише општину дубровачку да посредује за њихово ослобођење, и она се радо тога примила²⁸. Као што ће се даље видети, тада су Радивојевићи изгубили знатан део својих добара. Ну већ 16. Августа 1420 године долази војвода Павле Јурјевић као сведок краља Твртка II, дакле оставио бејаше краља Степана Остојића, као што су то учинили и други неки властели (војвода Ивко Семковић из Хума, кнезови Батић Мирковић, Петар Клешић, Ђурађ Драгићевић, Ђурађ Војисаљих)²⁹.

Радивојевићи су, и после рата с Војином, уживали свој део дреске царине. Тако, Никола јавља, 23. Јуна 1426, у Дубровник, да је наплатио од Дубровчанина Перка Прибојевића све што му је дуговао од његова дела дреске царине, а његов братучед Вук Вукићевић, Априла 1429, сведочи, да је наплатио царину дреску од Влахоте Хранковића³⁰.

После победа, које одржаше над Твртком деспот Ђурађ Бранковић и његов тетак војвода Сандаљ Храњић,

²⁷ Mon. Serb. 283; Пуц. I, 145—146, прим. XIX.

²⁸ Пуц. I; 144—145, прим. XIX. — Да је Војин Срациновић био човек Сандаљев, изводим из повеље Ђурђа Војисаљиха од 12. Августа 1434 (Mon. Serb. 378.) и отуда, што је наследник Сандаљев Степан херцег имао војводу Степана Срациновића (Mon. Serb. 492).

²⁹ Mon. Serb. 305.

³⁰ Пуц. II. 82—83, 84—85.

Твртко оде у Угарску, да тражи помоћи. У унутрашњим борбама, које се продужише после одласка краљева, послужи срећа кнеза од Доњих Крајева, Ђурђа Војисалића, синовца херцега Хрвоја, те сузби Сандаља у друштву с осталом властелом. Уз њега су пристали били и браћа Радивојевићи, с тога, 12. Августа 1434, у Кршеву издаде повељу којом потврди војводи Павлу, кнезу Николи и кнезу Влатку Јурјевићима и кнезу Вуку Вукићевићу градове у Неретви Вратар, Нови и Крушевац „с владањем и држањем, правима, међама и котарима и у свем у чем их застаде у држању, или србину или влаху“. Даље им даде баштину, што им беше одузео Сандаљ, и то: Барана Вукчића и Хлапца Ружића „с браћом и држањем“, у Горској Жупи села: Драгљан, Козицу, Храштане, Врхдо, Захођане, Заходе, у Приморју Живогошту, Тучеце, Котишину, Макар, Баст и Винуцу с правима, међама и котарима. Потврди им још дреске царине део (четврти?), који су држали, и пастире Војихниће, Прибиновиће и Хардомилиће и све повеље, које су имали од „господе“ босанске и његових предака³¹.

Два старија сина Ђурђа Радивојевића, Павле и Никола, били су грађани сплетски³², а сва три његова сина умрла су пре 1444, јер у повељи краља Томаша од 3. Септембра ове године међу сведоцима долази и „*војвода Петар Павла Јурјевића* син с браћом“³³. После 1434 године нема спомена ни о Ђурђевићу синовцу, Вуку Вукићевићу, који није оставио мушког порода³⁴.

³¹ Mon. Serb. 377—379.

³² Mon. Spect. XI., 223.

³³ Mon. Serb. 428.

³⁴ По летопису Николе Рањине, Петар Јурјевић био је у животу Јула месеца 1451 године. У томе летопису читамо, да су седам браће Влатковића и њихов братучед Петар

Војвода Петар Павла Јурђевића умр'о је пре 1452 године, а то се види из уговора, који су, 25. Марта те године, закључили с Дубровником противу херцега Степана Вукчића: *војвода Иваниш*, кнезови *Марко*, *Жарко*, *Радивоје*, *Андрија*, *Бартуло* и *Тадија*, синови Влаткови, кнез *Толаш*, син Николин, и *Павле*, син војводе Петра Павла Јурђевића. Овим уговором подвеза се једна страна другој: 1 помагати војском противу херцега Степана и сваког другог и не мирити се с њим без пристанка друге стране; 2 да она страна, која поврати *царину дреску* и *сону*, уступи другој страни половину свега осим четвртог дела, који остаје Радивојевићима као што је и пре било. Ако ли би Радивојевићи добили царину дреску куповином, Дубровчани су задржали себи право да могу узети половину царине, штете и користи; 3. Дубровчани примише Радивојевиће и њихове мушке потомке за своје владетеље, грађане и већнике, дадоше им у баштину једну кућу у Дубровнику и обавезаше се плаћати им, докле год живе, по 600 перпера годишње, а ако би били приморани побећи у њихов град, обећаше давати им још 600 перпера, докле се не поврате у своју земљу³⁵.

Године 1453 19 Јула, измири се херцег Степан са женом Јеленом, сином Владиславом и свима властелима с обе стране Неретве, који су од њега отпали били, међу којима су најглавнији били војвода Ивко Семковић, кнез Ђурађ Ратковић, кнез Вукашин Санковић и војвода *Иваниш Јурђевић*, син Влатков³⁶. У уговору којим је закључен

Павловић, унуци хумског војводе Ђурђа, хтели да предаду херцега Степана у руке Дубровчанима, који су му главу ученили. Mon. Spect., XV, 256. Ову вест налазимо и у Орбина, стр. 386. Међу тим по Растиху Иваниша је 1451. г. слао Херцег на порту да ради против Дубровчана.

³⁵ Mon. Serb. 451—456.

³⁶ Ibid. 457.

мир (10. Априла 1454) између Дубровника и херцега Степана, између дванаест властела, који се заклеше да ће се уговор вршити, долази и војвода *Иваниш*, који се ту зове по оцу Влатковић³⁷.

Да би шкодио својем противнику војводи Иванишу, херцег Степан позва у помоћ млетачку републику, која заузео, средином пролећа 1452, Крајину и Неретву, где су била имања Иваниша и његове браће и братучеда. С тога Иваниш писа млетачком кнезу у Сплету и захтеваше да се имања његова чувају, услед чега дужд препоручи Карлу Мавроцену, првом провидуру Крајине и Неретве, да покуша склонити Иваниша, да помаже Млечанима одржати заузета места³⁸. Међу тим ову прилику употребише Иванишеви властели Вукашин, Баран и Ђурађ Вукчићи, да стеку независност, и дужд млетачки потврди им, 22. Јула 1452, сва имања у Крајини, која им је, 1417 године, даровао краљ Остоја за услуге, које су му учинили при умирењу Хума³⁹.

По уговору од 1452 плаћали су Дубровчани Јурјевићима уредно „провижиун“ од 600 перпера. Признаницом од 25. Марта 1458. сведоче Иваниш, Марко, Жарко, Радивоје, Андрија, Бартуло и Тадија Влатковићи и њихов „братучед“ Павле Петровић, да су измирили за све прошле године и 1458 годину⁴⁰. Из овога акта види се и то, да је Николин син Томаш умр'о био.

³⁷ Ibid. 468

³⁸ Гл. XIV, 163, 168.

³⁹ Гл. XIV, 167 171.

⁴⁰ Mon. Serb. 480. За то што је Павле Петровић, син војводе Петра Павла Јурјевића, назват *братучедом* у место *синовцем*, погрешно је извео Даничић, да је Ђурађ Радивојевић осим Павла, Влатка и Николе, имао још једног сина, по имену Петра. Данич. Рјечник из књ. стар. II. 294.

По смрти краља Томаша (половином 1461) измири се херцег Степан са новим краљем Степаном Томашевићем, и признаше му власт и херцегова властела. У једној повељи краљевој међу сведоцима наводи се и војвода Иваниш Влатковић с »браћом«⁴¹.

У време пропасти босанског краљевства, војводу Иваниша видимо у свити последње краљице босанске Марије, која се спасе у Далмацију. Одатле се Иваниш понуди Дубровчанима, да им дође с војском у помоћ, и они одлучише, 22 Јуна 1463, да га позову да што пре дође и доведе до сто оружју вештих људи⁴². 9. Јула веће дубровачко избра Николу Гундулића да иде војводи Иванишу због тела св. Луке, које су босански фратри понели били у Дубровник, па га Иваниш задржао у Полицима⁴³. Иваниш не хте учинити по жељи Дубровчана, већ однесе тело св. Луке у Млетке, да га прода влади млетачкој. 25. Августа писа му краљица Марија у Млетке, да врати св. Луку, јер јој за њега нуђаше угарски краљ Матија 3—4 града, а јави му и то, да краљ зове и њу и сву властелу, који су око ње, у Угарску, обећавајући да ће се о њима старати⁴⁴. Краљицу Марију налазимо све до краја 1466 године у манастиру св. Стевана близу Сплета, где су је често походила босанска и угарска властела, па без сумње и војвода Иваниш, који је таквом једном приликом позајмпо у Сплету 900 дуката од Херцегова сина Влатка⁴⁵.

⁴¹ Mon. Serb. 488.

⁴² Star. VI. 7.

⁴³ Star. VI., Rad. I. 159, 160.

⁴⁴ Гласн. XV., 142; Rad I. 160—161. — Августа 18 наредила је млетачка влада свом кнезу у Сплету, да се извести је ли доиста оно право тело св. Луке што јој је нудио Иваниш (Rad. I. 162).

⁴⁵ Гласн. XV., 164, Mon. Serb. 501.

У Дубровачким летописима забележено је, да су 9. Фебруара 1466 године у Дубровнику били, поради извесних преговора, два угарска посланика, посланик цара турског, херцег Степан и војвода Иваниш с браћом Жарком и Тадијом⁴⁶.

После три и по месеца дође у Дубровник Жарко и и том приликом прими плату за прошлу годину (25. Марта 1465 до 25. Марта 1466) у 600 перпера⁴⁷. Из једног документа, на којем нема датума, дознајемо, да је Жарко од Иваниша одељен био, да се свadio са херцегом Влатком, запленио на мору једну његову лађу са сољу и подигао градић против њега⁴⁸. По том истом документу изгледа, да је војвода Иваниш надживео херцегу Степану († 22. Маја 1466). Ако би се потврдило да је Жарко, повељом издатом у Клису 10. Септембра 1468, укинуо у манастиру Заострогу августиновце а место њих довео босанске фрањевце⁴⁹; онда је Иваниш умр'о пре наведеног датума. 28 марта 1480 млетачка влада препоручује својом посланику да замоли угарског краља Матију, да »заповеди бану хрватском, кнезовима и кастеланима суседним, а нарочито *Жарку Влатковићу* (Vulachovich) и Вуку Кордићу, да се уздржавају од чињења штета и неправде⁵⁰«. Ако ово није какав други Жарко (Влаховић?), онда би то била нова потврда, да су Влатковићи били у служби угарског краља, који је тада великим делом Босне владао.

⁴⁶ Mon. Spect. XV, 67, 263. Упор. Гласн. XIV друго одељ. 165—166. и Mon. Serb. 493.

⁴⁷ Mon. Serb. 495; Твртк. Спом. 170. Датум на овој признаници читат је двојако: 1466 и 1496 ('YBZS' и YBZS'), те се не зна које је права цифра. Види Mon. Serb. 572.

⁴⁸ Mon. Serb. 500—501.

⁴⁹ Arkiv. VII. 109, 103. и 107.

⁵⁰ Star. VI. 67.

Лукарић, казав да су Турци освојили Гелије и Београд (Акерман) у Молдавској, а то је било у Јулу 1484 године, наставља овако; »У исто време Влатковићи, пређашњи господари Хума и Хлијевна, дођоше у Дубровник да им се призна племство, у које су негда били убројани«⁵¹.

Ако су Влатковићи дошли у Дубровник, као што пише Лукарић, нису дуго тамо остали, јер 19. Априла 1488. примише по *посланику* Томи Јеленићу војвода Жарко и војвода Тадија Влатковићи две трећине годишње плате то јест 400 перпера, а трећу трећину од 200 перпера Марко Радојевић, посланик војводе *Августина* Влатковића⁵².

Ко је тај Августин Влатковић?

По уговору од 1452 године Дубровчани су се повезали да дају 600 перпера годишње браћи Влатковићима, *докле су они живи*, а не и њиховом потомству. Према томе Августин има право на плату само тако, ако је син Влатков. По Орбину и дубровачким летописима, који су, по свој прилици, Орбину као извор послужили, Влатко је имао седам синова, од којих се један звао Августин. У уговору од 1452 побројани су свих седам Влаткових синова, и међу њима нема Августина. Летопис Н. Рањине и Орбин споменули су такође седам Влатковића, али међу њима нема Андрије⁵³. Ову разлику само у једном имену објашњава нам Лукарић. Он приповеда, да је Мустафа-паша, по што је освојио Херцеговину, »опленио и

⁵¹ Luccari, Annali di Rausa 1605. стр. 116: In questo mezo i Wlatkovicchi, già signori di Hum et di Hlievno si ridussero in Rausa per (farsi?) riconoscere la nobiltà, alla quale per il passato furono aggregati». По истом писцу Влатковићи су још једном бегали у Дубровник, што неће бити истина (стр. 101—102).

⁵² Mon. Serb. 538, 537; Твртк. Спом. 169; Летопис. 1845, II, 154. Ово дељење «саизволи и допусти кнез Андрушко Соркочевић, заступник Влатковића».

⁵³ Mon. Spect XV, 256; Orbini, 386.

Крајину, Хум и *Фра-Августинову*, чије тврдиње, подигнуте на славим темељима, лако разруши. Крајина почиње, продужује Лукарић, од ушћа Неретве а свршава се у *Фра-Августиновој*, која је добила име од фратра Августина Влатковића, који је збацио мантију и појас и вратио се жени, али ухваћен од Вука Павловића, београдског гувернатора, по наредби краља Матије, погубљен је и сахрањен у Заострогу⁵⁴.

Из Лукарића смо дакле дознали, да се један Влатков син, по свој прилици Андрија, покалуђерио и у калуђерству добио име Августин, по којем се горње приморје (макарско) назвало *Августинова Хумска*. Најстарији спомен тога имена имамо у писму Ђурђа Марковића Качића од 5. Октобра 1500 године, у којем се овај назива »кнез Крајине и свѣ Августинове Хумске«⁵⁵.

Августинову смрт (према Лукарићу умр'о би пре 6. Априла 1490) преживеше оба брата. Године 1498. »Жарко, Тадија и Ђурађ хмуски« послали су Дубровчанима својег посланика кнеза Ивана Петровића са извесном поруком, а у писму се називљу њихове слуге и властела⁵⁶.

Поменути Ђурађ биће, по свој прилици, син којег од раније помрле Жаркове браће, а понајпре Августинов⁵⁷.

⁵⁴ Luccari, 115

⁵⁵ Arkiv, V. 145 »conte de Craina e de tuta Augustinova Chunisca» (место Chumsca).

⁵⁶ Mon. Serb. 542; Твртк. Спом. 172.

⁵⁷ Даничић погрешно држи Ђурђа за сина Влаткова (Рјечн. из књиж. стар. III. 546). Лукарић зна, да се, после пропасти босанског краљевства, у Дубровник доселила *Варвара*, кћи Ивана Влатковића (Лусс. 139.). То је ваљда Иваниш Влатковић, којег и летопис Рањин једном Иваном назива (Mon. Spect XV, 263.)

После 1498 године, колико ми је познато, нема спомена о Влатковићима, чије је племе скоро два века играло знатну улогу у историји Босне и Хума и до истраге своје борило се за слободу српства.

На крају прилажем родословно стабло породице Радивојевића⁵⁸.

⁵⁸ Међу босанском властелом из половине XV века долазе још двоји Влатковићи. Представник једних беше кнез Вукић, а других Степан, дворски кнез краља Томаша (Моп. Serb. 428 и 440). Да ли којима од ових Влатковића припада «кнез Радослав Влатковић», који је сахрањен у Дубравача, у селу Опличићу близу Почитеља (Slovinas за 1880, 70), или је то засебна породица, не знам. То исто вреди за онога Ђуру Влатковића, који је, по С. Љубићу, погинуо у крбавском боју 11. Септембра 1493 (Ogledalo, II, 86). Даље, не треба помешати с војводом Ђурђем Радивојевићем од њега млађег именџака кнеза Ђурђа Радивојевића, сипа Радивоја Степковића Косаче, као што се Даничић преварно (Моп. Serb. 383 и 395. Данич. Рјечн. III. 8).

ВУК БРАНКОВИЋ

(1872—1898). *)

од

Ј. Ћ. ЈОВАЧЕВИЋА

„Тад би Срби надвладали Турке,
Ал' издаде Бранковићу Вуче,
Он издаде таста на Косову,
И одведе дванаест хиљада,
Побратиме, љута оклопника,
Тада Турци надвладаше Лазу,
Надвладаше, па га погубише,
С њим изгибе сва његова војска“

Срп. нар. пес.

Као што ова и остале народне песме и традиције сведоче, наш народ држи Вука Бранковића за највећег политичког злочинца у својој историји, јер је „издао“ свога таста и господара и своју отаџбину у злокобном косовском боју, који се десио у уторак 15. Јуна 1389 и који је ископао гроб српској слободи.

Непосредног доказа о Вукову издајству немамо, с тога бољи историци у новије време почињу сумњати у

*) Предавање, држато у грађанској касини у Београду,
24. Марта 1887 године.

истинитост народног предања о томе догађају. Тако учени Фрања Рачки о косовском боју пише: „Савезна војска српско-босанска под врховном заповешћу самога Лазара бијаше размештена околу Приштине и нагибала се више к северу према ушћу Лаба и Ситнице. Спрам те војске стајала је турска под заповешћу самога Султана Мурата I., уз којег су била оба његова сина: Бајазит и Јакуб, искусни војвода седи Јевренос-бег и многе паше и везири. . . . Од Турака одликоваше се особито млади Бајазит, заповедник деснога крила. Лево је крило, које је водио царевић Јакуб, много страдало од храбрих бошњака под војводом Влатком. Срби су се борили кано лавови подстицани примером храброга кнеза Лазара. Дуго се није знало, коме је победа досуђена; али, пошто је Бајазиту за руком пошло наглим јуришем разбити противно крило те овде настао неред и просуо се глас, да је Вук Бранковић са бојишта отишао са својим оделењем, стане најпре узмицати војвода Влатко са босанском војском, за њим пак и остала војска. Сада већ не могаше бити сумњив крај овој битци: полумесец стече победу над часним крстом и слободом златном, оба владара оставише на Косову свој живот: Мурат под мачем Милоша Обилића, Лазар у вреви оружја; — а народно предање приписује издајству кнеза Вука Бранковића пораз српске војске а с њом и државе српске“¹. Други историк, К. Јиречак, описујући бој косовски, за Вука вели: „његовом издајству приписује српски народ косовску несрећу; да ли с правом, не да се историјски потврдити“².

Овом расправом намера ми је да покажем, је ли народно предање о Вукову издајству историјски основано, или га ваља одбацити. Да би се на ово питање могло од-

¹ Rad, III., 92.

² Gesch. d. Bulg. 344.

говорити што поузданије, проучићемо: I. постојбину Вука Бранковића, II. племе Вуково, III. одношај његов према кнезу Лазару и IV. политичку радњу Вукову после косовског боја па досмрти, а на послетку показаћемо V. је ли Вук издао на Косову.

I.

Постојбина Вука Бранковића

У једној још нештампаној повељи Вука Бранковића и његове браће Романа и Гргура читамо: „По милости божјој и господина нам превисокога цара Стефана Уроша, самодршца свију српских земаља, грчких и поморских, ја Гргур и брат ми Вук, синови великога севастократора Бранка, господина града Охрида, на молбу рођеног и од нас старијег брата, који се по вољи божјој, . . . покаљуђерио . . . и настанио у дому св. богородице хиландарске . . . и који дође да се с нама види и договори шта би приложио од своје баштине и од нашега дома пресветој богородици хиландарској — . . . приложисмо цркву св. арханђела са селом *Трстеником* и са свима правинама и међама цркве те и села тог и са *Тушиљем*, и село *Худинце* са свима међама и правинама, што је приложио био господин и родитељ наш севастократор Бранко цркви тој, а обзирући се на велику и свесрдну братску љубав, на молбу његову, приложисмо још господину и оцу Роману село *Бежаниће* са свима међама. А за тим ја благочастиви Вук, син великога севастократора Бранка, распаљен божанском жељом, имајући велику веру и љубав ка светој матери Христа мога, приложих њеном дому, часноме манастиру више речене лавре хиландарске, села суседна с *Трстеником*: *Бањицу*, *Врбовац*, *Штучинце* и *Мучиваре*. . . Све

то горе писано дадосмо господину и оцу нашем Роману с нашом срдачном вољом да све то приложи и запише пресветој богородици хиландарској . . . да је на спасење господину нашем Роману а за спомен нашим дедовима, родитељима и нама, неодузето до века, јер је то *баштина наших прадедова и дедова и наших родитеља и наша све до датас*³.

У повељи којом је цар Урош, 11. Марта 1365 године, у Приштини, потврдио прилоге Бранковића, само се прва четири села спомињу, као што се види из ових речи: »Дође царству ми пречасни старац св. горе Атона Роман, син севастократора Бранка, и напомену царству ми, како је се договорио с братом својим Гргуром и Вуком пита да приложе од своје баштине цркви св. богородице хиландарске. . . . И записа му царство ми цркву *баштинску светог Арханђела с три села Трстеником, Бежанићима и Тушилом*, и село Худине, што је дало било царство ми севастократору Бранку, . . . а под цркву св. богородицу хиландарску«⁴.

Па где су села: Трстеник с црквом св. Арханђела, Тушиље, Бежанићи, Худине, Бањица, Врбовац, Штучинци и Мучиваре, која су била баштина још прадеда Вукова?

³. Садржину ове повеље спомиње, у кратко, Григоровић у своме Путешеств. стр. 46. Њу и још више повеља преписао је у Москви с фотографских снимака пок. П. Севастијанова г. Љубомир Стојановић, питомац српске краљевине. Он је имао доброту уступити ми све своје преписе да се њима користим, за што му из свега срца захваљујем.

⁴. Mon. Serb. 172. — Села Бањицу, Врбовац, Штучинце и Мучиваре држим да је Вук доцније приложио, па су оба прилога у једну повељу уписана.

У Влапикој се чува псалтир, који је, по заповести Вукова оца Бранка, писао Јован Богослав *„у месту које се зове Борач“* године 1336⁵.

У народној библиотеци у Београду чува се, под бројем 155., минеј који је написао *„под Борчем градом“* некакав Никола и приложио га храму *„Арханђела Михаила“*, који је био у Трстенику, што се види из ове белешке у истој књизи: *„Написа се ова књига минеј и приложи трстеничкој цркви“*⁶, У тој је цркви био „иконом“, пре 1426 године, неки Макарије, као што потврђује трећа белешка, написана руком *„госпође Маре“*, Вукове удовице⁷.

Ове белешке, које су старије од 1426 године, показују, да је село Трстеник с црквом св. Арханђела Михаила, које су, 1365 године, приложила Хиландару три брата Бранковића, близу некаква града Борча. Ну Бранковића Борач не смемо тражити у развалинама града истог имена у Грузи, као што чини Јиречак⁸, и ако под овим градом има црква св. Арханђела Михаила, старија од три ста година⁹. Бранковића Борач не може бити тако далеко од њихових престоница Приштине и Вучитрна, на што нас упућује и последња од горе наведених бележака¹⁰ а и село Мучиваре, јер се спомиње у *црквом поменику*¹¹.

⁵. Star. IV., 29. Миклошић је прочитао 'sōnd' (1346 или 1345), а биће 'sōnd' (да не стоји 'sō' и 'д' место 'sō' и 'нд'?).

⁶. Гласн. LVI., 331 и 332.

⁷. Ibid. 331. После Макарија помиње се у тој цркви поп Богдан (1433 г.).

⁸. Jireč. Handelsstrassen. 87.

⁹. Star. X., 257. Ова је црква, 1553 године, живописана (ова се реч не може добро да прочита) трудом ктитора протопоп Јована.

¹⁰. Јоште 1417. живљаше Мара Вукова у Вучитрну, Пуц. II., 63.

¹¹. Гласн. XLII., 139: *Мучиварь*.

На срећу, у поменутом минеју има још једна познија белешка, која упућује где да се тражи град Борач, црква св. Арханђела, Третеник и осталих седам села. Та кратка али знатна белешка гласи: »*сна књига ђидела и(џ) Дренице*«¹² т. ј. Ова је књига (арх)анђела из Дренице.

Да је доиста Дреница постојбина Вукова и да у њој ваља тражити горе поменута места, говори још једна околност. Колико ми је познато, даровали су Вук и његови синови манастирима у Св. Гори, Хиландару и св. Павлу, још седам села: два у Ситници (две Гадимље), једно на Лабу (Враћин До), једно у некаквој Труповштици (Патеј?) а три у самој Дреници: *Добрашевце, Кузмино и Трnavу*, од којих се прва два и сад тамо налазе¹³.

На жалост, резултат до којег се једва дошло, слабо се потврђиваше описима Дренице од Хана и Милојевића, јер од свих осам села дарованих 1365. Хиландару, нађох код њих само Бањицу (у горњој Дреници)¹⁴. Ну по што

¹². Гласн. LVI, 331.

¹³. *Раматку*, 2 изд. 110; *Mon. Serb.* 278 (препис од 1413. с ориџинала писатог 1403—1407); *Hahn, Reise von Belgrad*, 164; М. Милојевић, *Путоп.* II. 112. — Повељом, писаном у Пећи 14 Октобра 1410, Бурађ и мати му Мара, по договору с Лазаром, док је још у животу био (погинуо 11 Јула 1410), приложили су за његову душу, ман. св. Павла село Кузмино на левој страни Ситнице, а повељом, издатом 15. Новембра 1419 у Вучитрну, Бурађ и жена му *Јерина Катакузина* дароваше истом манастиру Трnavу и Добрашевце «на Дреници». Препис ових повеља имао је доброту дати ми на употребу г. Љ. Стојановић. Помнију се обе у *Mon. Serb.* 279 бр. CCLX и CCLXI, само што ова последња има друкчију годину.

¹⁴. *Hahn, Reise von Belgrad*, 164. (Дреницу је описао по распитивању. *Ib.* 12); М. Милојевић. *Путоп.* II, 112. По Милојевићу у селу Петрушици, у Г. Дреници, имају развалине не-

овако име
стићу, упр
распита: и
које год од
па ако их
села Трсте
дужега рас
Антонија Г
г. Николе
на стављен

Оба п
вучитрнски
за села за
зове се по.
далеко 6 ч
њица, Вуди
сва се на
стоји да је
нице (реке
Бежанићи.

Држи
да је Дре
Бранковиће

каква града
треба траж
15. УГ

II.

Плеће Вука Бранковића

„Ако ћу је напат' по господству,
Напићу је Вуку Бранковићу“

Срп. нар. пес.

У новије време почиње се у нашој књижевности утврђивати мишљење, да је Вук Бранковић потомак Вукана Немањића. То мишљење оснива се поглавито на овим доказима:

1. У кратком опису живота и преноса тела кнеза Лазара из Приштине у Раваницу, на једном се месту о Вуку говори ово: „Овај је произлазио од великих и славних, од племена Немањина, севастократора Бранка син, а Младенов унук“¹⁶.

2. По једном летопису Немањин син Вукан имао је два сина: Дмитра и Завиду. Дмитар је имао сина Вратислава, а Вратислав Вратка, оца кнегиње Милице; а Завида је имао сина Ђурђица, Ђурђиц Младена, а овај Бранка, оца Вукова¹⁷.

3. Вукова унука, царица Мара, у једној повељи од 1479 године, назива Душана и Уроша својим „прародитељима“, а Немању и св. Саву „прадедовима и родитељима“¹⁸. И у биографијама Вукова унука деспота Стефана

¹⁶. Летоп. 117 стр. 114.

¹⁷. Star. IX, 90

¹⁸. Mon. Serb. 521.

и његова сина владике Максима стоји, да су «од корена Стевана Немање»¹⁹.

Ова три доказа изгледају, на први мах, тако јака, да се о Вукову пореклу од Немање ни мало не би требало сумњати. Па ипак сви ти „докази“ не могу критичног историка убедити да им потпуно верује, јер свима се даје приговорити. Тако:

1. О животу кнеза Лазара имају три верзије: две дуже и једна краћа, која се у србљацима чита. Обе дуже верзије, мислим, удешаване су да се беседе народу у цркви на дан смрти Лазарева. По мишљењу И. Руварца старија је она у Гласнику XI, и њоме се служио писац млађе верзије, која је објављена у Летопису 117.

Кад се упореде ове две верзије, видеће се, да у *старијој* нема ни речи о Лазареву и Вукову пореклу од племена Немањића, докле се то у млађој изречно тврди²⁰. Отуда се пак даје извести, да је састављач млађе верзије, без сумње какав удворни ласкавац, под утицајем династичких прилика, намерно довео Лазара и Вука у сродство с Немањићима, а за такав поступак беше врло подесно време између 1404 и 1427, када су Вукови синови имали своју државу, одвојену од државе деспота Стевана, сина Лазарева.

2. Још мање сме се поклонити вера наведеном генеалогском стаблу Бранковића, а ево за што. Из аутен-

¹⁹. Летоп. 117. стр. 117., Гласн. XI, 125.

²⁰. О Лазару се у тој верзији вели: „Сън . . . добелни моужь . . . бысть отъ великихъ и славныхъ происходе, одъ нѣже господствовавшихъ сръбскимъ и поморскимъ землями, великихъ и благоуспѣвшихъ глаголю краљ же и царь, наипаче тогда царьствуюшѣ вѣстимъ сръбскимъ и гръцьскимъ и поморскимъ землями, великомъ и силномъ царь Стефанъ“. Лет. књ. 117 с. 110.

тичних извора зна се да су се два Вуканова сина звала : кнез *Бурађ* и жупан *Стефан*,²¹ а не *Дмитар* и *Завида*. Даље, по једном летопису Вуканов син *Стефан* имао је сина *Дмитра*²². Према томе, ако је Вукан имао каквог потомка, који се звао *Завида* — а могао се лако тако звати, јер је Вуканову деду било тако име²³ — онда му је морао бити унук. А метнувши на своје место *Стефана*, морали бисмо у родословном стаблу учинити и ове две исправке : померити *Дмитра* и *Завиду* за једно место ниже, а *Вратислава*, као сувишног, изоставити. Ну после ове потпуно основане исправке, — настаје друго питање, а на име : може ли се веровати истом родослову да је *Завида* (а не *Бурђиц*) доиста отац *Вукову* деду *Младену*? Ја мислим да не може, прво за то што је родослов постао тек око половине XV века, а можда коју десетину година и доцније, а друго због тога, што је састављачу његову очевидно била главна намера да *Бранковиће* доведе од племена *Немањића*, иначе не би му се могло десити да једног сина *Вуканова* (*Бурђа*) издаје за унука, а другог (*Стефана*) са свим да изостави.

3. Што царица *Мара* назива *Немањиће* својим „пра-родитељима“, то је или последица намерног довођења *Бранковића* у сродство с *Немањићима*, или то она чини с обзиром на своју прабабу кнегињу *Милицу*, праунуку *Вуканову*. На ово друго тумачење упућује нас једна повеља деспота *Стефана*, писата око 1405 после крунисања, и гробни натпис босанске краљице *Катарине*, такође прау-

²¹ Mon. Serb. 46 ; Rad. I. 131 ; Гласн. XLIII. 55. Star. X. 263. Arkiv zapovjesn III. 15.

²² Arkiv, III. 15.

²³ По мојем истраживању оцу *Немањину* било је име *Завида*, који је у родословима погрешно узет као брат његов у место *Мирослава*. Ну о томе другом приликом.

нуке кнегиње Милице од кћери Јеле Балшићке. У оној повељи Стефан назива Симеуна и Саву својим „оцима и прародитељима“²⁴, а у гробном натпису од 1478 године о краљици Катарини вели се, да је „рођена од куће цара Степана“²⁵. Што је речено о царици Мари, вреди и за Вукова унука деспота Стефана и сина му владiku Максима.

Ну осим наведених приговора против сва три извора, у којима се Бранковићи изводе од Немањића, има неколико негативних доказа, који сви скупа сведоче, да Вук Бранковић не може бити потомак Вуканов по мушкој линији. Ти су:

1. У повељи којом је, 1365 године, потврдио Бранкових синова прилоге Хиландару, цар Урош не назива их рођацима, докле у другој повељи кнеза Војислава Војиновића зове „братам“, јер му је био род. Цар је Бранковића прилоге потврдио и даровао им „светли хрису“²⁶ за то што је то чинио и осталим властелима, јер „царујући с богом и веселећи се с премилим властелима и властеличићима, у век их је часнима даровима обдаривао“²⁶.

2. Слава и углед породице Немањића бијашу у свем српском народу толико на гласу, да су и далеки сродници њени сродство то истицали и поносили се њиме, на пр. босански краљеви, Твртко, Дабиша и Остоја, Ђурађ Срацимировић, Костадин Дејановић²⁷. Да је Вук био потомак Немањића, па још у мушкој линији, нема сумње, да би се и он тим сродством похвалио. У једној повељи Вук с пуно поноса вели да је син севастократора Бранка а

²⁴. Mon. Serb. 331.

²⁵. Mon. Serb. 519.

²⁶. Mon. Serb. 172.

²⁷. Mon. Serb. 187, 201, 221; 233, 239; 203; Гл. XXIV, 267. Види прим. 24 и 25.

унук војводе Младена, само да јаче истакне своје племе и господство²⁸. Да је био потомак Вуканов, без сумње би и то у повељи споменуо.

3. Четврте године владе деспота Ђурађа, а на молбу патријарха Никона и дворских старешина („палатних начелника“), описао је живот деспота Стефана Костантин Философ. У животопису изложен је родослов дома Немањина, и одатле је прешао у летопис. Хотели довести Немањиће у сродство с царем Костантином Великим, Константин Философ најпре, без икаква основа, тврди, да је Немања праунук цареве сестре Констанције и Ликинија Мучитеља, а за тим ређа потомке његове од обадва сина. Од Вуканових потомака побројани су: Дмитар, Вратислав, Вратко и кнегиња Милица²⁹, нема, дакле, спомена о Вуковим прецима, које би, да су од Вукана произлазили, Константин такође навео и то тим пре, што је тада владао Вуков син деспот Ђурађ. Зар овај факат није негативан доказ, да је горња генеалгија Бранковића, састављена коју десетину година доцније, тенденцозна и неистинита?

4. Вукан и син му Ђурађ имали су кнежевску, а Стефан Вукановић и син му Дмитар — жупанску титулу. Потомак Вуканов Вратко беше најпре жупан а после кнез. Напротив Вук Бранковић и његова браћа и синови спомињу се у век само по имену, без икакве титуле³⁰, и ако је Бранко био севастократор.

²⁸. Mon. Serb. 223.

²⁹. Гласн. XLII. 257.

³⁰. На писму Вукову од 1388 г. има печат, на којем се дају прочитати само две последње речи „**БЛАГОУМНИ КНЕЗЪ**“ (Пуц. II. 30). По што у самом писму Вук не употребљује титулу кнеза и по што у два његова печата долази само име његово (**ВЛѢИ** и **ВЛѢИ**) а на трећем „**ГИ. ВЛѢИ**“ (Mon. Serb. 272 и 279; Рамат, II. изд. 110), то је тешко објаснити натпис по-

5. Колико се до сада зна, знамење (грб) је Немањића *двоглави орао*, а Бранковића — *лав*. Оволика разлика у знамењима такође говори за то, да Бранковићи нису од племена Немањића.

Све ово што досад наведеномо доказује, да Бранковићи нису мушки потомци Немањини, али је врло вероватно, да је Бранко ожењен био неком одивом Немањића, кад је од Душана добио титулу севастократора, која се давала поглавито владалачким сродницима, и коју је, осим њега, добио још само *Дејан*, сродник Душанов³¹.

Као што смо горе навели, отац Вуков био је севастократор Бранко, а дед војвода Младен; остали преци његови нису нам познати. Обојица су заузимали знатне положаје у српској држави. Војвода Младен бејаше, 1323 године, господор Требиња³². Последњи се пут спомиње као жив међу сведоцима у повељи краља Уроша III. од 1326 године³³. Године 1318 „жупан Младен“ јавља у Дубровник, да је осудио *Петра Тољеновића* — потомка Немањина брата Мирослава — да плати неку штету Дубровчанину Хлапу Вољетићу³⁴. Овај жупан Младен без сумње је исто лице с војводом Младеном.

чата у писму од 1388, ако је добро прочитан (да нема лава на печату, држао бих га за Лазарев). На једном новцу Вукову има натпис „благовѣрни Вљк“, али ни на једном нема „conte“ (кнез), као што Љубић нагађа (Опис. jugosl. nov. 171). И као мртав Вук се помиње без титуле у свима актима, само не у акту дубровачке општине од 18. Августа 1408, где се називље „Светопоукиши инезъ“ (Пуч. I. 92), без сумње из удворности.

³¹. То исто видимо и у Бугара: зет Михаила Асена, Петар, и братучед Константина Асена, Калојан, беху севастократори. Mon. Serb. 36—38; Гласн. VII. 190.

³². Mon. Ragus. I. 93 и 96.

³³. Mon. Serb. 85.

³⁴. Пуч. II. 45.

Младена је, по свој прилици, у Требињу заменио син Бранко, који је у рату између Дубровника и Стевана Дечанског (1326—1328) с војском Дубровчанима нанео штете у Жупи³⁵. Лоциније находимо Бранка Младеновића на својој баштини у Дреници, где му би написат псалтир (1336 или 1345) под градом Борчем. Кад је Душан постао царем, дао му је севастократорство и поставио га поглаваром града Охрида³⁶. Бранко је преживео Душана, а Урош га је обдарио Худинама, селом некакога Житеја, који је у Бугарску побегао, без сумње због какве кривице. Мртав се помиње 1365³⁷. Имао је три сина: калуђера Романа, Гргура и Вука, и кћер *Тодору*, удату за арбанског господара Ђурђа Топију (+ 1392)³⁸.

³⁵. Пуц. II. 9. Челник Бранко, који се помиње на повељи краља Милутина од 15. Марта 1304., неће бити Бранко Младеновић (Mon. Serb. 69., Гл. XX. 217. и Гл. XXXII. 164).

³⁶. Григор. Путешеств. II. изд. 46. Ја сам се послужио преписом г. Ђ. Стојановића. — Новац, који Љубић приписује Бранку Младеновићу, има натпис „*слоуга Бранко*“, и пре ће исађићу.

72.

195, 233 и 238., Mon. Spect. IV. 319, назвата *Војислава*.

III.

Одношај Вука Бранковића према кнезу Лазару (1372—1389).

Најстарији спомен о Вуку и његовој браћи имама двома наведеним повељама од 1365 године³⁹. Кад с Новембру 1365 Вукашин самовласно прогласио краље устао против цара Уроша, а по том освојио Призрен, Ујнађе заштите и склоништа код Вука и његова источ суседа, кнеза Лазара, чијом се најстаријом⁴⁰ ћерју Ма оженио још за живота царева. Може бити да је Ур хотећи наградити приврженост Вукову, и увећао држ његову, ну свакојакo у време Урошеве смрти у Неродим (+ 2. или 4. Децембра 1371) држава Вукова не беше ои ничена на саму прадедовину Дреницу, већ захвати много већи простор, који се приближно протезао изм Жеговца, Кознице, Грабашнице, Копаоника, Девич Црнољеве. На томе простору бејаху три знатне вароши: *Приштина*, *Вучитрн* и *Трепча*, и три града: *Борач*, *Земљан* и *Петрч* код Неродимља.

Ну у опису преношења Лазарева тела, по шта речено да је Вук био зет Лазару и да је произлазио он од племена Немањина⁴¹, наставља се овако: «тад овоме довољно земље одвоји, а нарочито се десише вел

³⁹. Не треба с Вуком Бранковићем помешати оног I (Pulco), којег је, 1347 г., Душан слао у Дубровник (I Rag. I. 217), а ни онога, који је, 1350 г., био заповедник Граду Хаверет-Хисару (Кантак. vol. III. lib. IV. 20, стр. 137. пише га *Βέλκος*).

⁴⁰. Летоп. књ. 117 с. 114.

вароши на делу државе његове⁴¹. Судећи по реду којим реченице иду, излази као да је Лазар од земље своје одвојио Вуку један део. Ну по што пре тога нигде није говорено, да је Лазар још коме одвајао од своје земље, па „тада и овоме“ (Вуку), а међу тим је говорено, да је цар Душан удао Милицу за Лазара „и земљу томе доколимо **отдѣлихъ**“ — изгледа, да се горње обдаривање односи на Душана. Ма које да је од овога двога писац хтео казати, није истину казао. Душан је могао обларити Бранка, али не и Вука, који је и у време смрти Душанове († 20. Децембра 1355) био врло млад. Лазар пак није уз своје кћери давао земље и кад је владоцем постао, а камо ли за живота цара Уроша, када и сам тешко да је од Вука много више имао. По томе, ако је ко Вуку што од горе *обележених* земаља даровао или на управу дао, то је могао бити само цар Урош, иначе мора се узети, да их је самовласно заузео⁴² за време нереда и отимања око престола, као што су и други властели на тај начин увећали своје баштине⁴³.

После смрти цара Уроша насташе крваве борбе између најзнатнијих српских властела око тога, ко ће заваладати Немањини државом с ове стране Шаре и Црне Горе. Тадашње стање најбоље илуструју речи, које је, 30. Новембра 1373., у повељи изрекао зетски господар Ђурађ Балшић, по што су Дубровчани пристали да њему плаћају „српски доходак“, а које гласе: „и ако тмо буде

⁴¹. Ibid. 114: „**таже и семъ доколихъ земљу отдѣлихъ и наипаче болши градовъ къ ждрѣмъ држави его прихътише се**“.

⁴². У повељи којом је Вук даровао Хиландару две Гадимље у Ситници, говори овако: „Ја по милости божјој Вук Бранковић, владајући земљом мојом *колико ми бог уручи*, принесох овај мали дар пречистој матери божјој хиландарској“.

⁴³. И Вукова је држава доцније постала већа, као што ће се ниже видети.

царь господиѣ Среѣмѣ и вѣстеломѣ и землѣ срѣпскон, да нѣсъ дрѣжани вѣстеле дѣзрѣватѣи дати мѣѣ дохотѣи вѣше писаногѣ»⁴⁴.

Између оних који држаху да су позвани сести на престо Немањића, бејаше и кнез Лазар. На то му даваху право његово сродство с кућом Немањића, његово лојално држање према цару Урошу све до смрти овога, мулрост и остале врлине. Ну без сумње Лазареву успеху веома је помогла још једна сретна околност, а та је што му бејаше зет његов непосредни сусед, Вук Бранковић, који господоваше Косовом, том одвећ знатном стратегијском тачком на балканском полуострву. Да Вук није био зет Лазару, по свој прилици морао би прво с њиме доћи у сукоб. За првих десет година заједничког рада они обојица увећаше своје државе: Лазару припаде од државе Николе Алтомањића све што је имао у данашњој Србији, и Браничево од Радича Бранковића, а Вуку од државе Балшића Призрен и призренска област⁴⁵. Јамачно је Вук помагао таста и у борбама са спољним непријатељима: Турцима (у Топлици) и Угрима (у Мачви 1387.). О заједничком раду њихову врло лепо сведочи једна белешка од 1387. на хронографу светогорског манастира св. Павла, која казује да је та књига писата, по Вуковој заповести, у Приз за владе »благверног и христуљубивог и богом свећеног господина кнеза Лазара и љубазног му господина Вука, када су владали свим српским земљама и поморским, и тако у *слози и љубави побеђивали пријатеље своје*»⁴⁶.

⁴⁴. Mon. Serb. 183—184.

⁴⁵. То је било пре 1381, јер те године кнез Лазар пише руском манастиру св. Пантелије Спасову цркву у Хиѣ (Гл. XXIV, 257 и 274), које је 1375 било у држави Е Балшића (Дан. Жив. краљ. 384).

⁴⁶. Света Гора. 116 и 117; Гл. XLIV. 301, Mon. 1212: »Сѣдрѣжештѣи же пѣи вѣсе срѣбѣскимѣ землѣ,

Колико је Вук био самосталан од кнеза Лазара, најбоље се види из повеље, којом је, 20. Јануара 1387 године, у Приштини, потврдио Дубровчанима трговачке повластице у својој држави. Почетак те повеље гласи: »По милости божјој ја Вук Бранковић пишем свакоме да зна, како послаше дубровачка властела посланике господину ми кнезу, по имену Николу Гундулића и Јакова Бавжелића, и донесоше му повељу (записаније) великог господина цара Стефана, и господин кнез не поништи им, него још и потврди. Такође и к мени дођоше више речени властели дубровачки, и ја Вук, видећ повељу великог господина ми цара Стефана и господина ми кнеза, такође не поништих, него још и потврдох«⁴⁷. За тим је изређано осамнаест повластица које се дају Дубровчанима оним истим редом, којим долазе у повељи кнеза Лазара од 9. Јануара 1387 године. Ево неколико од тих повластица: »Ако буде кака парница између Дубровчана и Срба (односно Саса), да се постави половина судија дубровчана, а половина Срба (односно Саса), и да се пред њима парниче. Србин (односно Сасин) да не позива Дубровчанина на суд никуд осим пред оне судије, а да се не муче (ићи) преда ме Вука ни пред ђефалију. Који год Дубровчанин иде с тргом својим или туђим по трговима у мојој земљи, како им је био закон о томе пређе, у прве госпде и у цара Степана, тако да им је и сад. Куда иду Дубровчани по земљи мојој с тргом, где га убију разбојници или га покраду у селу, да им плати околина, што им узму разбојници или им се украде; ако ли им не плати околина, да им платим ја Вук. И да није Дубровчанима намета по трговима у мојој земљи. Ко има вољу ићи из моје земље

ТАКО ВЪ ЕДИНСТВЕ И ЛЮБВЕН ПОВЕЖДАЮШЕ

». 208.

у Дубровник, или србин или влах или чиј год купује, сваки да иде слободно, да га не уставља на ђефалија ни други ко. Дубровчани између се ђарниче пред конзулом дубровачким и њиховим и што суди конзул и његове судије, на то да пако ли не би хтео Дубровчанин пристати на тај је вољан конзул и његове судије везати га, док што је осуђен, а тај закон да није вољаи погази лија ни »владалац« ни ја Вук. Ако се случи Днину смрт у мојој земљи, што је његова имања, немам посла ја Вук ни мој ђефалија ни други ко, је тога, коме онај остави на смрти, или дубровач су се Дубровчани забаштинили по мојим градо да зидају град и чувају; који су гости и нису се нили, како им је год воља. Ако се разбије лађа ду у приморју, што утече у моју земљу, који је зако био у прве господе и у цара Степана, тај закон сада. За тргове поморске и за сланице ако ми бог те буде туде моје владање, где су били тргови и у прве господе и у цара Степана, ту да буду и нигде на другом месту да не буду. Ако се дого свадим с Дубровником, да им јавим на шест мес тога, те да изађу сви Дубровчани из земље моје с с имањем⁴⁸. На повељи долазе као сведоци три лина Вукова«, међу којима један је челник, као на Лазаревој повељи има његов челник.

Ако упоредимо повељу Вукову с Лазаревом, е ове разлике: У почетку кнез Лазар каже, да г постави господином »земљи сраској и поморју и с подунавским«, а на крају повеље моли онога, кој њега буде господар »земљи сраској«, или од син гових, или од рода његова или ма ко други, да

⁴⁸. Ibid. 209.

ништи повластице, дароване Дубровчанима. Напротив нема у Вука о свему томе ни једне речи. Повластице су пак све једнаке, осим четири које сам на послетку навео и које у Лазаревој повељи овако гласе: »Који се је Дубровчанин забаштинио у Новом Брду, тај да зида град и да чува; а који су гости и нису се забаштинили, да им је на вољу. Ако се разбије лађа дубровачка у владању господства ми, који је закон о томе био у прве господе и у цара Стефана, тај закон да је и сада. За тргове поморске који су у владању господства ми и сланице: куда су били тргови и сланице у прве господе и у цара Стефана, ту да су и сада, а нигде на другом месту да не буду. Ако се случи господству ми те се свадим с Дубровником, да им јавим на шест месеци пре тога, те да изиђу сви Дубровчани са својим иманем из земље господства ми слободно, па онда да ратује с њима господство ми⁴⁹.

Из онога што је у обема повељама једнако и неједнако дају се извести ови закључци:

1. Имајући већу државу од Вукове и Ђурђевог и будући тастом обојици, Лазар је себе сматрао за врховног господара и Србије и Зете, и ако се његов зет Ђурађ Срацимировић у повељи од 27 Јануара 1386 охоло назива *самодржавни господин све зетске и поморске земље* и о царинама с Дубровчанима уговара да буде све онако, »како је било за цара Стефана«⁵⁰.

2. Немајући потребе да то право спори своме тасту, Вук Бранковић био је независан од њега у својој држави, којом је потпуно владалачки управљао онако исто, као

⁴⁹. Mon. Serb. 205 — 207. Разлике су штампане положитим писменима.

Разлика види се у повељама од 1405 дејвих синова, с тога се не меже узети, да је изостао. Mon. Serb. 269 и 272. Упор. 436.

што је Ђурађ Срацимировић Зетом владао. То се најбоље види из онога места о забаштињеним Дубровчанима, јер докле Вук говори о забаштињеним дубровчанима у *више својих градова*, не именујући их, дотле Лазар спомиње само Ново Брдо, што показује, да он немађаше права уговарати за оне градове у Вуковој држави, у којима бе-јаше настањених Дубровчана, на пр. *Трпича, Приштина, Призрен*. Као засебан владалац Вук је ковао свој сопствени новац. Ну да је Лазара сматрао за врховног господара Србије, види се и по томе, што није задржао себи право да се зарати с Дубровчанима, а то је могао и као вазал чинити⁵¹.

Слога између Лазара и оба његова зета трајала је и после 1387 године, као што се види из њихових писама, којима су, у Августу 1388 г., молили Дубровчане, да исплате јерусалимском митрополиту Михаилу 500 перпера „стонскога дохотка“, што су били дужни плаћати манастиру св. Арханђела Михаила у Јерусалиму по завештању цара Душана⁵².

IV.

Политичка радња Вука Бранковића од боја косовског до смрти његове

(1389—1398).

Остављајући најпосле да говорим о Вуковом учешћу у косовском боју, овде само констатујем историјски факат да су Турци једва извојевали победу, и да Бајазит с Косова није отишао на Србију, већ је, и по турским и по грчким и по нашим изворима, вратио се одмах у Дренопољ

⁵¹. Mon. Serb. 203—204.

⁵². Пуп. II. 29—30. Mon. Serb. 166.

(Једрене), да се најпре утврди у власти. У Србији пак настаде права анархија и забуна после турске победе. По сведоџби Костантина Философа, писатој на 42 године после косовске битке, синови Лазареви и кнегиња Милица бојаху се пљачкања „јер не само од Турака прећаше опасност, но и западни (Маџари) око њих спремише се на рат, а уз то (насташе) и међусобни раздори: једних који су били подручни, а других који су самостални били“⁵³. У том времену, вели Костантин, Бајазит, преко својих посланика, запроси од Милице њену најмлађу кћер *Оливеру* (по нар. песмама Милеву), и она је, по договору с патријархом, свештенством и целим збором даде „да би се спасло стадо од прождрљивих вукова“. Оливеру одведе у Дренопољ брат Стеван, „и од тада би порабоћена српска земља, јер Стеван с Вуком (братом), властелом и осталима мораше ићи сваке године на службу цару“ — с тугом додаје Костантин⁵⁴.

Српском несрећом хтедоше да се користе и Угри, који су се тек на три месеца пре боја косовског с Лазаром измирили, па се утврде у Мачви и Београду и у Октобру 1389. отму градове *Борач* и *Честин* у Грузији⁵⁵. На лето 1390 године ударише Турци преко Бугарске и Србије на Угарску, али их одби северински бан Никола Перењ, који је том приликом и у Србију продор⁵⁶.

Бајазит, после скупо добијене победе, задовољавао се, ако му Србија призна врховну власт, дајући му данак

⁵³. Гласн. XLII. 262: „не бо тѣмю отъ Исманлантъ бѣда належааше, нѣ и западѣнии окрѣсть на брани оуготовише се. Къ томоу же и междоусобѣмъ раздѣленимъ неже сѣмь подроуѣнии, нимъ же тако своимъ оуднъ быкъшенъ“.

⁵⁴. Гл. XLII. 263.

⁵⁵. Rad. III. 99—100.

⁵⁶. Ibid. 108.

и помажући у ратовима. У Србији бејаху две партије: једна је хтела да прими понуду Бајазитову и измири се с Турцима, а друга да продужи рат, наслањајући се поглавито на Угарску. На челу прве партије стајаху кнегиња Милица, њени синови и патријарах (црква), а представник друге без сумње бејаше Вук Бранковић, јер кога би пре могао мислити Константин под онима, који су се одвојили, а били пре „засебни делови“, ако не Вука? А да се он хтео наслонити на зета, види се доста јасно из дубровачке повеље од 9. Маја 1390 године. У тој повељи Дубровчани се заклињу Вуку, Мари и синовима, да ће примити оставу, колико им је драго, и да је може узети, кад год му је воља. „Ако би дошло време, говоре Дубровчани, што не дај боже, те не узмогне господин Вук држати земљу српску, него га изагнају Угри или Турци, или други тко; ми да примимо господина Вука и госпођу Мару и њихову децу и њихову ризницу у наш град“ . . . „Ако би заискали њих или њихово имање Угри, Турци или други ко, да их не дамо никоме на свету, па ма добили за њих цео свет; ну ако ли бисмо били толико притешњени, да не бисмо могли учинити да смо слободни ми и они с нама, а ми да отпратимо господина Вука и госпођу Мару и њихову децу и њихово имање и ко с њима буде, куда рече господин Вук⁵⁷“. У исто време „по извођењу и милости владике Спаса Христа, господин Вук обећа се и даде веру господску (владачку реч) да буде срдачни пријатељ дубровачкој општини у свако време“, и потврди им пређашње повластице⁵⁸.

Бајазитовој сили не могаше се нико одупрети. 1391 године постаде његов вазал војвода влашки *Мирча*. Том приликом Турци продру у *Срем*, али их код Манђелоса

⁵⁷. Mon. Serb. 215—216.

⁵⁸. Mon. Serb. 231.

разби Јован Моровићи⁵⁹. 6. Јануара, ове године, настанише се Турци у Скопљу⁶⁰ и почеше нападати (у пролећ) одатле на север и запад. Негде у јесен ове године продреше до Драча и Зете, где у једноме боју заробе и самог господара зетског *Ђурђа Срацимировића*. На североисточном крају, Србије заузму Голубац и пођу к ушћу Мораве, куда се крене маџарски краљ Жигмундо, али се Турци повуку а Маџари уђу у Браничево, допру пленећи до Ждрела кроз долину Млаве, па се онда врате⁶¹. Није дакле чудо, што се и Вук покорио Бајазиту, као што се јасно види из повеље коју издаде Хиландару 21. Нов. 1392. У тој повељи говори „по извођењу и милости владике мојега, слаткога ми Спаса Христа, и по неисказаном његову чо-векољубљу, ја слуга мојем владици Христу, Вук, син се-вастократора Бранка, унук војводе Младена, пишем да је на знање свакоме човеку, како *утвердих мир с Турцима, и подвергох се великоме господару цару Бајазиту и сложих с њиме мир*. И када сложих с њиме мир, расписах сву земљу, колико је у мојој власти, како *ћемо плаћати данак Турцима*. И *тада* ми дође пречасни „отац“ Хилан-дарски господин Ђервасије, послат од светог манастира Хиландара, и положи хиландарску метохију колико је у мојој власти, 200 унача. И то узех на себе, да ја то плаћам Турцима од моје куће, докле сам жив и докле дајемо данак Турцима, а местохија хиландарска да је слободна од тога данка и т. д. Потписује се: „У Христа Бога бла-говерни Вук Бранковић, господар Србима и Подунављу⁶²“ и ако Подунављем владаше кнегиња Милица и њени синови.

У ово се време измирио са Бајазитом и пашеног Ву-ков, Ђурађ Срацимировић, и добио слободу, по што је

⁵⁹. Rad. III, 121—122.

⁶⁰. Опис. рук. Хлуд. 291 и 316.

⁶¹. Rad. III. 126.

⁶². Mon. Serb. 222—223.

уступио султану своје градове *Скадар* и *Дриваст*. Ово поплаши господара Драча, болешљивог Ђурђа Топију, Вукова зета, те уступи (18. Авг. 1392) Драч Млечићима на случај смрти, која се десила негде у Октобру, јер већ тога месеца беше Драч млетачки град, а 14 Нов. ове године бише одређена два провидура за Драч. Они између осталог добише од владе заповест, да се постарају „задобити благовољење и споразумети се с господином Вуком и другима“, у чијим земљама тргују њихови трговци, да добију што повољније повластице за њих, и да путови, који воде из „Драча у Србију буду отворени и безбедни“⁶³.

После Марта 1393 докопаше се лукави Млечићи града *Леша* (користећи се буном Радича Црнојевића против Балпића) и издадоше заповест команданту града, да „обдржава пријатељске везе с Вуком Бранковићем, својим источним суседом“⁶⁴. Ове исте године, у Септембру, тражи Вук од млетачке владе „златну круну и осам низова бисера“ који су дати били у мираз његовој сестри Тодори, жени тада већ покојног Ђурђа Топије. Веће реши, да се одговори „велеможном господину Вуку, превеликом пријатељу“ њихове владе, да су о томе писали драчком капетану и заповедили му, да његово „величанство по правди задовољи, ако његово величанство учини према млетачкој влади и поданицима и вернима што је разложно и часно“. Даље, веће одлучи да се капетану заповеди, да „згодним начином“ поради, да „господин Вук буде вољан, да путови буду отворени и да се грађани, трговци и верни млетачки у местима и земљама његовим примају добро и радо и да им се потврде уобичајене слободе и повластице, а и веће, ако се могу добити, и да о томе начини повељу

⁶³. Mon. Spect. IV. 300.

⁶⁴. Hopf. II. 96 из Misti XLI. f. 314. v. 315. У Mon. Spect. нема ове листине.

у законској форми, па ако све то учини, тада де му преда тражене драгоцености, које су по праву биле његове сестре⁶⁵.

Да је Вук издао таку повељу Млечићима, види се отуда, што су га, 9. Априла 1394, примили за свога грађанина заједно са синовима и наследницима. У повељи се вели: „Уважавајући чистоту великога благовољења и потпуну оданост, коју је пресветли и велеможни господин Вук Бранковић, господар Рашке, Србије и та, предраги и превелики пријатељ нашега господства, према нашем величанству с готовошћу показивао; који се у делима, која се тичу нас, наше државе и њених појединих лица, готов и одан похвално и непрестано показивао и показује; на молбу од његове стране поднету још радије пристајући, очувавши потребну свечаност наших свију већа и наредаба, чинимо га млечанином и нашим грађанином са синовима његовим и наследницима у Млеткама и изван њих“⁶⁶ и т. д. Вуков је посланик у Млеткама положио заклетву верности, и онда му је дата ова повеља, у којој се последњи пут као жив помиње.

И ако је влада млетачка решила, да се драгоцености предаду Вуку, чим да њиховим трговцима повластице — она му их, ипак, није издала, јер те исте драгоцености траже, Априла 1399., синови Вукови, који су, том приликом, известили владу млетачку о очевој смрти⁶⁷, која се догодила 6. Октобра 1398. године.

За што нема спомена о тако знатном властелину и владоцу пуне $4\frac{1}{2}$ године? На ово питање наћи ћемо

⁶⁵. Mon. Spect. IV. 319.

⁶⁶. Mon. Spect. IV. 326—327.

⁶⁷. Mon. Spect. IV. 418—419.

одговор у једној, па жалост, врло краткој и доста нејасној белешци у дубровачкој архиви, писаној 24. године после смрти Вукове. По тој белешци Вук је умр'о *»пронан из свога господства«*, а његови синови и жена, разагнани и лишени господства, узеше своју оставу из Дубровника, који, не осврћући се на велике и страшне претње цара турског, који непрестано искаше Вукову оставу, поврати и предаде речену оставу коме и припадала, по моћу које оставе и друге потпоре и савета дубровачког, повратише се у господство⁶⁸.

Да је Бајазит збацио Вука, зна и Орбин, који се, као што је познато, служио актима дубровачке архиве, али и народне традиције није одбацивао. Он пише: *»После смрти Лазарева остаде господар једног дела Рашке (Србије) Вук, а други имађаше Милица, жена Лазарева, с два своја млада сина, Стефаном и Вуком. Прође много времена, па се изродише између њих многе и озбиљне свађе. С тога Милица притече султану, који одузе од Вука Бранковића земљу и даде је својим шурацима, синовима кнеза Лазара, порушивши вароши и градове, које је Вук имао у Рашкој, а његовој жени Мари и синовима Гргуру, Ђурђу и Лазару би остављено толико земље, да могу живети. Турци за себе задржаше два града, Звечан⁶⁹ и Јелеч. А Вук Бран-*

⁶⁸. Пуц. I. прим. стр. XXX. *»Volcho Brancovich siando morto et dismissedo de la sua signoria, et siando li fioli et mogler suoi disper-i et disconsolati de la signoria, tolseno el deposito loro de Ragusa»* и т. д. У писму од 22. Октобра 1405, писатом босанском властелину Павлу Радиновићу, Дубровчани помињу *«оставу краља Вукашина и многе друге господоде и властеле рашке и босанске, који су и пре и после били»*, где се јамачно мисли и Вукова остава. Пуц. I. 69.

⁶⁹. Године 1399. беше у Звечану турски ђефандија Фериз. Пуц. I. 25.; примедб. стр. III.

кован, којега је бацио у тамницу, буде за тим пуштен и од очајања умре, ма да се сумња, да га је отровала ташта. Други кажу да је, тамнујући у Пловдину у тамници, у коју га је бацио Бајазитов син Муса, који је после погубио његова сина Лазара, подмитио стражаре и побегао из тога места, и да је, вратив се дома, дошао у земљу Ђурђа Балшића, који га дозове преда се, прекори га за издајство свога таста и одсече му главу, нити је ишта знала о томе његова ташта Милица⁷⁰. Даље приповеда Орбин: „Није прошло много времена“, а Мара са синовима „на ново заузео земљу својега мужа, осим она два града, која Турци држаху. Дубровчани се тада показаше веома захвални и верни Вуку, јер повратише његовој жени од велике вредности оставу, коју је код њих уложио“⁷¹.

Ну има и других, негативних доказа, из којих се даје извести, да Вук није владао после 1394 године. Познато је из наших и туђих извора, да је Високи Стеван помагао Бајазиту у рату против војводе влашког Јована Мирче, заједно с Марком Краљевићем и Костадином Дејановићем, који обојица тада погибоше (10. Октобра 1394)⁷². Стеван је са својом коњицом решио битку код Никопоља (28. Септембра 1396.) у корист Бајазитову, а помагао му је и противу Босне (Јануара 1398)⁷³. Ни у једном од поменутих ратова нема спомена о Вуку. Као вазал дужан би био и он с војском помагати Турцима, а кад то није чинио, доказ је да у то време није био владалац, био је, дакле „*dismesso de la sua signoria*“. Тиме нам је, у исти мах, објашњено: за што се Дубровчани

⁷⁰ Orbini, 319.

⁷¹ Ibid 320.

⁷² Гласн. XLII. 269., Гл. LIII 75.

⁷³ Пуц. I. прим. стр. II.; Гл. XLII. 270; Гл. LIII. 75.; Kukulj. Ark. IX. 16.

само Стевану, а не и Вуку, обраћаху с молбама да се заузме у Турака за њихова два грађанина, окривљена за то што су куповали у његовој земљи заробљенз код Никопоља *Французе*⁷⁴, и за њихове трговце, које су заробили и опленили на *Лиму*,⁷⁵ и за што грамзиви Млечићи не предадоше своје „предрагоме и превеликом“ пријатељу Вуку обећани сестрин накит, који је вредео 200 дуката, већ га повратише много доцније (12. Јуна 1406) његовим синовима⁷⁶.

И доиста, нашим домаћим изворима да је се потврдити, да је држава синова Лазаревих допирала до Зете у времену од 1394. до 1398.

Повељом од 1395. потврдише кнегиња Милица, тада већ калуђерица Јевђенија, и синови јој, руском манастиру св. Пантелејмона у Св. Гори сва имања, која му је даровао био кнез Лазар, и дароваше му нове прилоге они и њихови властели: војвода *Никола Зојић*, војвода *Михаило*, војвода *Новак*, логотет *Лука*, *Лука*, *Југа* и *Богдан Радужић*. Између ових прилагача војвода Новак даде реченом манастиру цркву св. Јована Претече у *Црколезу* са селима и међама „што је држала **кнез црп Стефана**“, а логотет *Лука* дарова цркву св. богородице у *Драгобиљу* са селима и међама „што је држала за *Детоша*“⁷⁷.

Село Црколез с црквом св. Јована налази се северно од Пећи шест часова, на путу који води у Пећ⁷⁸. Драгобиља је, пак, у Острозубу, од прилике исто толико источно од Пећи, на извору једнога потока, који утиче у Мирушу, леву притоцицу Белога Дрима.

⁷⁴. Пуц. I. 9. Упор. Гл. XII. 189.

⁷⁵. Пуц. I. 17.

⁷⁶. Гласн. XII. 238.

⁷⁷. Гласн. XXIV. 274.

⁷⁸. М. Милојев, Путоп. II. 163.

После две године походила је кнегиња Милица са синовима Дечане, и том приликом повратише (9. Јуна 1397) манастиру три отета и приложише јоште осам села заједно са засеоцима. У тој повељи Милица о Дечанима овако говори: »Дошавши у манастир дечански, у обитељ светога краља Стефана Уроша трећег, и сагледавши красно место и прикладно за иночко живљење, видех доиста дирљив приказ: толики труд и усрђе светога осниваоца, попуштењем божјим, грехова наших ради, од злочастивих Турака попаљено и оборено, и од оних који су пре нас оржали искварено и разграбљено, и метоси отети и скоро запустели«⁷⁹. Помоливши се богу да јој »укрепи децу у благоверју и срећи, те да у благочашћу послуже богу као и отац њихов« и да буду с њоме »други основаоци«, истога манастира, побожна Јевђенија продужује: »И тога ради повратих пређе отета села, уписана у повељи првога светога основаоца, која се налазе у држави нашој«. За тим се ређају села повраћена и дарована, међу којима има и таквих, која су неколико часова од Дечана далеко, н. пр. село Чабић, које је близу Девича. У овој се повели кнез Стеван значајно назива: »у Христа бога благоверни и по милости божјој господар и самодржац Србије и Подунавља«⁸⁰.

⁷⁹. Mon. Serb. 265. Гл. XII. друго одељ. 137—140: »ѡтъ злоуѡстивихъ езиѡъ исманлътскихъ пожежено и ѡпровржено и ѡтъ прѣжде насъ дрѣжавшихъ растлѣнно и расхыщено и метоси ѡтѣти и влнзъ запоустѣниѡ постигше«. Год. 1880. држах да је ова повеља писата 1404, јер тада још не беше штампан наведени »Гласник«.

⁸⁰. За бављења Јевђеније и њених синова у Дечанима, постаде игумном, »љубављу братије» и »заповешћу господина кнеза Стефана и брата му Вука и матере им Јевђеније», еклисиарах Варлаам. Mon. Serb. 567. Он је написао у Дечанима

Ове две повеље сведоче, да су кнегиња Милица и њени синови, за живота Вука Бранковића, владали целом пећском облашћу, од Дренице почињући, а по свој прилици држали су и призренски крај, ако су њиме тада Срби владали.

На основу свију изложених факата може се доста поуздано утврдити: да је Вук Бранковић збачен с престола ако не пред битку с Мирчом, а оно на скоро после ње. Његове пријатељске везе с Млечанима, који се утркиваху с Турцима, ко ће више приграбити земаља од грчке и српске царевине, нису могле бити по вољи грамзивом Бајазиту⁸¹. Вероватно је да га је о томе известио Стеван, који је с Млечанима ступио у трговачке везе тек после Бајазитова пораза код Ангоре (28. Јула 1402) и којима се правдао (1406 г.) што је „негда пристајао уз цара турског“⁸². Још ако Вук није хтео доћи у помоћ против војводе Мирче,⁸³ ето непосредног повода, да га збаци Бајазит, који, на скоро после рата с њиме, лиши државе Андрију и Дмитра, браћу Марка Краљевића, и ако је овај погинуо бијући се за њега, те они, 1395 године, дођоше у Дубровник и ту узеше заборављену оставу свога оца, а за тим одоше у Угарску⁸⁴. Без сумње је пред очима Лазаревих синова лебдела судба Вукова и Маркове браће,

пролог „за вале бляговернога“ и христољубивог и богом чуваног кнеза Стефана, сина великог Лазара“. Деч. Спом. 42 — 43.

⁸¹. После Драча и Леша заузеше Млечићи *Кроју* (1394) и обећаше угарском краљу Жигмунду помоћ против Турака. Исте године одвратише грчког цара да не оставља Цариграда, тешећи га надом у помоћ са запада. Rad. IV. 1, 5 и 9.

⁸². Гл. XII. 232.

⁸³. Међу владоцима који су, 1394, дошли у Сер да се поклоне Бајазиту, не спомиње се Вук, а Стеван је био.

⁸⁴. Jireč. Beziehungen, 28 — 29.

кад у акту од 1396 године предвиђају, да може доћи време да „осиромаше и испадну из својега господства, као шта се **мног**ој **господи** догађа⁸⁵.

О смрти Вуковој различно се у изворима говори. По сведоци сеченичког летописа (1501 г.) отрован је у „Мађедонији“, и тамо је дошао из Свете Горе његов „брат“ Радоња калуђерским именом *Берасим*, и однео његово тело у Св. Гору и тамо га сахранио⁸⁶. С овом вешћу у главном слаже се Орбинова прва верзија о смрти Вуковој.

Друга верзија о смрти његовој, коју је забележио Орбин, без сумње је народна традиција, у којој ће бити истина само то, да је Вука Бајазит затворио био⁸⁷.

По рачанском летопису (1680) Вук је умр'о у Београду, што се не може веровати, јер је Београд тада био у угарским рукама⁸⁸.

По традицији коју је забележио Троншац (после 1722)., Вука је прогутала земља близу Травника, и то се место прозвало *Вуков Клокот*⁸⁹.

Има и тако предање, да је сахрањен у Крушевцу, а по једној песми народној погубио га је Високи Стефан⁹⁰.

Ова разнолика извешћа у неколико су доказ, да је Вук Бранковић изгубио престо и умр'о изван отађбине, по свој прилици у Пловдину, који се рачунао у Мађедонију. Ово је у толико вероватније, што је према једној рђаво сачуваној листини од месеца Новембра 1400 године,

⁸⁵. Гл. XXIV. 281.

⁸⁶. *Památ.* 2, изд. 73 ; Гл. LIII. 76.

⁸⁷. Може бити да је Орбин помешао с Вуком Бранковићем Вука Лазаревића, којег је Бајазитов син Муса доиста погубио у Пловдину (1410).

⁸⁸. *Památ.* 75; Гл. LIII. 76.

⁸⁹. Гл. V. 94.

⁹⁰ Милојев. Пут. I. 45—46. Срп. нар. песм. Петран. I. 336..

доиста живео у време Вукове смрти у Св. Гори Ђерасим Радоња. У тој се повељи, казује, да су „**юже и къ миръ благородни и мироуити кнези, къ нноцехъ достонни словомъ и уѣстию куръ Герасимъ Радона и куръ Антоніе Багаш прѣдъ неколико збо лѣтъ**“ доселили се у манастир Св. Павла „**за доуш(евъ)ное тѣиу спасеніе**“ и ту заједнички подигли „честа здања, храм, околно утврђење, винограде и вртове“⁹¹.

V.

Је ли Вук Бранковић издао на Косову?

Кад смо се овако упознали с Вуковом политичком радњом и пре и после косовске битке и његовом судбином, биће нам много лакше одговорити на питање, које на челу овог одељка стависмо.

Косовска битка друкчије је представљена у турским, а друкчије у осталим изворима. И ако први вредношћу далеко изостају, јер су млађи од XV. века, ја ћу битку косовску у кратко изложити најпре по турским изворима, држећи се поглавито Нешрије, а за тим ћу навести остале изворе о боју косовском и смрти Мурата и Ја-зара, и распоредићу их по вековима.

А. Битка косовска по турским изворима.

Цар Мурат, добивши помоћ од четири вазалне државице у Малој Азији, крене се с војском из *Пловдина* и трећег дана стиже на ихтиманску равницу, где му се с војском придружи вазал, видински цар *Срацимир*⁹².

⁹¹ И ову повељу уступио ми је на употребу г. Љ. Стојановић. Не јемчим, да сам тачно прочитао презиме Антонијево. Ђерасим се помиње и у пећском поменику (Гл. XLII. 32). Он не може бити рођени брат Вуку. Да му не буде синовац од брата Гргура?

⁹² У турском језику може се читати двојако: *Сераџ* и *Сираџ* (Hammer, I. 171 и 174, Leunclavius, 282).

По савету његових људи Мурат не оде преко Софије и Пирота, који је мало раније порушио Лазарев зет (Вук)⁹³. већ се упути ка *Велблужду* (Густендину), где га је особито дочекао и угостио други вазал *Костадин Дејановић*. Повећавши војску четама Костадиновим и неких околних кнезова, Мурат се упути (преко Кратова) Србији и кроз црногорски кланац, који су претходно освојили *Јевренос-бег* и *Иђит-ааша*, спусти се на Мораву Бинчу, и пређе је у шест одељења без икакве препреке. Под *Новим Брдом*, које Турци зову Сребрним градом, војска предани, а другог дана до подне стиже на Косово и ту се утабори⁹⁴.

Српска војска по Неприју бројаше 500.000 људи, међу којима је било 500 кнезова и 300.000 оклопника, а по Сеадедину имађаше свега 200.000 војника, међу којима је било 7000 племића, »који не уступаху један другом достојанством, богатством ни војском коју имађаху«. По истоме, турска је војска износила само петину српске војске, дакле 40.000, докле Неприја тврди, да је имала мало мање од половине наше војске, дакле преко 200.000⁹⁵. Лазару су помагали зет Вук, Димитрије Војиновић и босански владалац, а добио је још помоћи из Влашке, Угарске, Чешке, Арбаније, Бугарске и Италије (»Френци«)⁹⁶.

Срби су рачунали на сигурну победу, с тога је у њиховој војсци владало велико весеље и одушевљење.

⁹³ Бранћ, Извори за српску повјесницу, 45.

⁹⁴ Ibid. 47—63 (Види Hammer-a, I. 174—176).

⁹⁵ Ibid. 43, 63 и 65.

⁹⁶ Ibid. 41. Димитријев се отац назива «Винд» и «Јунд» (с. 40 и 70), а босански краљ «*СарутцеКјуми*». По Левенклавију први се зове «*Јенд*», а други «*Sarutze Ziuni*», а то, вели, значи «*Joannem flavum vel subflavum*» (Leuncl. 278 и 261., »сарутце« значи »жућкаст«). — Сеадедин додаје још *Богданску* и *Пољску*. Он тврди, да се с Турцима на Косову борило «седам језика».

«Кнезови који су били око Лазара говораху неприкладне будаласте речи. Вук се хваљаше: »Доста сам ја сам Турама, не треба нико други«⁹⁷. Лазар је предлагао, да се исте ноћи Турци нападну, али га од тога одврати Јован који с 90.000 војника заповедаше, да не би Турци, ристећи се помрчином, избегли потпуну погибију⁹⁸. Да своје витезове још више одушевио, кнез Лазар од руку своје кћери и десет највећих и најбогатијих вароша, који му Мурата жива доведе, краљ босански објави, а и сви остали мањи кнежеви обећаше да ће, по његовому, наградити храброст својих људи.

Мурат се беше јако забринуо. Да би сазнао сав постојећи положај непријатеља, испуне се са Бајазитом, уочи су се на један брежуљак. Када је видео »да је цело поље гледало као море од гвозђа и да је неверничка војска била сва у оклопима и пуна одушевења«, стане се димити да ли да се упушта у бој. У ратном већу превага се, да се пред војску иставе камиле, да би се српска коњица поплашила, али се од тога одустало из боја да не би поплашене камиле у турску војску навалиле у њој метеж произвеле. С тога буде одлучено да се сав дан отворено бију, прси у прси.

⁹⁷ Ibid. 61. Нешрија Вука овде зове Вуковићем (Вуко

⁹⁸. Ibid. 77. У преводу Јукино име гласи «Јока». Дрзналац турског језика г. М. Бозовић уверава ме, да се то у турском ориџиналу чита «Јукја» или «Јокја» (кј изгласе налик на ђ) и да би се могло још читати «Јуна» или «Јона». У преводу којим се Левенклавије служио исто гласи «Bagia»! Откуда су Хамер и Цинкајзен од овога, или *Баје* могли начинити — *Борба Кастриоту*, то само знају. У Брлића је погрешно преведено да је заповедао 9.000 место 90.000 људи, као што стоји у ориџиналу, код Левенклавија (Leuncl. 294).

срчан и храбар проклетник“, који је пред Лазаром рекао : „Идем да убијем турскога цара!“ Кад га угледа Мурат, пусти га преда се, а он, посрћући, приђе, сагне се тобож да пољуби стремен Муратов, извуче сакривен нож и прободе га. Милош за тим би посечен¹⁰¹.

По Сеадедину, који је писао у последњој четврти XVI века, Мурат је погинуо овако. „Већ су од потока крви дијамантне сабље изгледале као рубин, а бојно поље од многих одсечених глава и одмотаних турбана као шарена лека лала“, када се из гомиле убијених диже Милош *Кобилић*, „један од седам главних старешина неверничких“, и стаде се гурати кроз султанову пратњу, говорећи да има неку тајну да каже цару. Мурат га пусти преда се, али он, сагнувши се да га пољуби у ногу, извуче сакривен нож и прободе га. Рањен Мурат издаде наредбу да се победа доврши и пре смрти изрекне смртну пресуду ухваћеном Лазару (27. Августа?). Тело Муратове буде послато у Брусу, а на месту где је распорен подигнуто је доцније тулбе¹⁰².

По турском писцу из половине XVII. века, *Солакзату* Милош је, распоривши Мурата, нагао кроз Турке право реци, код које је коња оставио био. Он је три пут скочио по 50 корака, па је онда исечен. Три скока његова обе-лежена су била с три камена. Оклоп његов и његова коња,

¹⁰¹ Ibid. 88 и 89. И према ферману, којим је тело Муратове спроведено у Брусу, он је погинуо после свршене битке од *Милоша Копилића*, који је преварио да је примио ислам и молио да се прими у редове победоносне војске, а за тим распорио цара и у бежању исечен био. Ферман овај држим за подметнут, и ако се тврди, да се оригинал налази у Цариграду. (Гласн. X. 350 — 351).

¹⁰² Hammer, I. 177 — 178. Zinkeisen, I. 262 мало друкчије.

вели исти писац, чувају се у царској ризници, а од тога доба не пушта се нико под оружјем султану, па и тада свакога посетиоца воде по двојица за мишице¹⁰³.

Б. Остали извори о боју косовском и смрти Мурата и Лазара

І. Извори до краја XV. века

1. Настарији и најважнији извор о косовском боју јесте, без сумње, одговор флорентинске општине на писмо босанског краља Твртка, писан 20. Августа 1389. године. Сазнавши из Тврткова писма за „преславну победу, коју му милост свемогућег и вечног бога дарова“, општина та честита му победу и изјави радост „што је 15. Јуна охоли и дрски Мурат, Мухамедов присталица, који, присвојив силом царску власт, беше наумио да с лица земље збрише хришћанство и име Спаситељево, и који беше лудо навалио на мође босанске, — на Косову пољу, с безбројним хиљадама својих војника и своја два сина, крваво погинуо. Сретна краљевине Босна — честита даље општина — којој би суђено тако славан бој бити и извојевати Христовом десницом толику победу! *Сретне и пресретне мишице оних дванаест велеможа, који, пробивши непријатељске чете и камиле наоколо везане, мачем отворивши себи пут, до Муратова шатора допреше! Сретан над осталима и онај, који вођу толике силе, јурнувши му мач у грло и skut, јуначки умори, а сретни свиколици, који као жртве убијенога*

¹⁰³ Hammer, I. 177 и 180. Zinkeisen I. 262 и 263. — По *Цематију*, писцу из половине XVI. века, Милош је дошао под именом посланика и догнао „седам мазги блага.“ Кад је изашао пред Мурата да га пољуби у руку, прободје га у трбу, па побеже, али буде ухваћен и убијен. Кад су товарије прегледали, нађу у кесама песак место новаца (Leuncl. 303)

вође над оном ништавном лешином славном мученичком смрћу живот и крв пролише, а од свију је ваше величанство најсретније, које посвети тако славна и нигда незаборављена победа, и којом је — ако је правим Христовим војницима и јунацима, као што треба веровати, бог приправио небеско царство — придржана она права и бескрајна слава¹⁰⁴.

2. Настарији спомен на српском језику о боју косовском имамо у натпису, који је удовица деспота Угљеше, калуђерица Јефимија, навезла на покрову кнеза Лазара крајем XIV. века. На том покрову између осталог чита се и ово: »О нови мучениче, кнеже Лазаре, крепка рука господња показа те међу свима земаљским владоцима снажна и славна; владао си твојом отаџбином и сваким добром обрадовао твоје поданике; с мушким срцем и благочастивом жљом изишао си против змије и непријатеља божанских цркава, расудивши да твоје срце не може подносити да Турци владају хришћанима твоје домовине; ако ли га не победиш, да оставиш трулу висину земаљског господства, обојиш се крвљу својом и прибројиш војницима небесног цара. И тако су ти обе жеље испуњене: и змију си убио и мученички венац добио од бога¹⁰⁵.

3. Још је краћа белешка о косовском боју коју је у свој дневник унео *Пуј Гонсалес де-Клавихо*, шпански

¹⁰⁴ Rad. III. 93 — 94. Од Твртка има писмо (у препису), које је писао 1. Августа Трогиранима. У њему вели да је Мурат с два сина на њега уарио, 20 Јуна, и да их је он »победно, послао с овог света с многим њиховим војницима и ако не без извесног пораза својих». Очеvidно је преписач погрешно датум преписао. (Lucius, De regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3).

¹⁰⁵ Mon. Serb. 243.

посланик у почетку XV. века (1403—1406) у Самарканду, и коју је, по свој прилици, у Цариграду чуо. Та белешка гласи: »Мурат је био одличан витез. Њега је убио један хришћански кнез Лазар, и убио га је у боју ударом копља, које му је ушло у груди, а изашло на леђа. За тим је Илдерим-Бајазит осветио својега убијеног оца и убио кнеза Лазара у боју сам својом руком«¹⁰⁶.

4. И у повељи угарског краља Алберта од 1438. године овоме слично казује се, да су Лазар и Мурат у двобоју (*in conflictu personali*) погинули¹⁰⁷.

5. Такође због сличности наводим преко реда извешће о косовском боју Грка Франце, који је рођен 1401., а писао је своје дело 1476. године. Споменувши како је Мурат отео од Бугара и Срба многе пределе, он наставља овако: »После неког времена из нова завојшти на Лазара, српског деспота, победи га и разбије, и опет многе градове и пределе себи подвласти, боривши се у 37 битака, из којих је свију изашао као јачи и победилац, али и пак од горе поменутога Лазара убијен је преваром«¹⁰⁸.

6. Раније споменута повесна слова о кнезу Лазару постала су свакојако пре смрти деспота Стевана. У најкраћем од тих о косовском боју говори се овако: »И постиже нас, грехова наших ради, богом пуштена стрела, Турци: и подиже се Мурат, цар турски (»перски«) с неизбројним мноштвом Турака тако, да су наши изгледали према њима као мала река према мору«. Лазар сазове »виастеле и војнике«, охрабри их беседом и помоли се богу, па се онда упусти у борбу, у којој беше »толики

¹⁰⁶ Импер. Акад. Наукъ, Сборникъ отдѣленія русскаго языка и словесности, Томъ 28. стр. 147—148.

¹⁰⁷ Engel, Geschichte von Serbien, 345.

¹⁰⁸ Франца, 80—81.

звек и грохот, да се потресало место на којем се бој био и толика се крв пролила, да се коња траг познавао кроз проливену крв, и безбројно је мртваца било, и Мурат цар турски ту је убијен био Тада и дивног мужа и светог кнеза Лазара опколише многи Турци и ухватише, па га доведоше с многом властелом као овце на заклање, и одсекосе часну главу њему и многој властели његовој 15. Јуна¹⁰⁹.

Према другом опширнијем повесном слову Мурат се „устрмио као свирепи лав с великом силом, скупивши све источне стране и западне (азијске и европске) и дозвавши многе народе у помоћ, па се стане приближавати Србији“. Кад за то дозна Лазар, помоли се богу, за тим позове „своје племиће и велеможе и војводе и све велике и мале“, охрабри их беседом и упусти се у борбу. „По што су обе стране изнемогле и бој престао, и безбројна множина обојих побијених, то јест Срба и непријатеља, по Косову пољу лежала, више речени Мурат, добивши од мача рану у срце, насилно душу своју испусти. А славопобедник и љубави божанске подражавалац, нови мученик кнез Лазар, мачем по врату посечен, блажено се упокоји“.¹¹⁰

По трећем повесном слову, у којем има и доцнијих уметака, Мурат, „покоривши многе народе, са свима њима пође на нас“. Лазар га је „молио да се својим задовољи и заустави једном крвопролитну десницу и мир начини“, али он о томе не хтеде чути. Тада Лазар својој војсци овако стане беседити: „Браћо и децо! боље нам је да нас све скупа један гроб прими, него да гледамо како наше родитеље и сроднике одводе у туђу земљу. Као што смо се у добру наслађавали, тако не избегавајмо ни невољу,

¹⁰⁹ Гласн. XXI. 162 — 163.

¹¹⁰ Летописе, књ. 117 с. 112 — 113. Ту се види, да је Лазар посечен по „ланити“ (виласти?).

већ положимо душу своју за другове своје, као што господ рече“. Они сви скупа одговорише: »готови смо не само послушати твоју заповест, него ћемо се показати још и боље но што си рекао“. По што се војска причести и ижљуби, Лазар с више од 100.000 војника дочека на Косову цара Мурата, који није имао мање од 300.000. Кад се војске ударише, »беше бахат неки и неисказани тугањ чујаше се, људи запомагаху, коњи рзаху, оружје звечаше, стреле лећаху сунце заклањајући... земља хучаше... војске једна на другу јуришаху, светло оружје земљу обасјаваше, свуда реке од крви и многи трупови: као класје на њиви, тако војници од оштрог оружја на земљу падаху, и поље оно изгледаше као какво језеро проливеном крвљу обојено. И тако онога љутог ратоборца и крвопиоца с пресмногим његовим војницима послаше љутој смрти. Али тада и благочастивом, блаженом, самодржавном великом кнезу Лазару главу одсекоше и много ухваћених властела и благоверних хришћана погубише«¹¹¹.

7. У натпису на мраморном стубу, који је ударен био на Косову, онде где је Лазар ухваћен, казује се,

¹¹¹ Гласн. XI. 110 — 112. Према прва два повесна слова Лазар је својој војсци, пред битку, говорио поред осталог и ово: Сви сте сведоци толиких добара, којима нас је бог обдарио: славом, богатством и свима људским потребама. Доста смо у миру живели, дошло је време да засведочимо захвалност према богу. Боља је јуначка смрт, него сраман живот; боље је мученички умрети, него окренути плећа непријатељу. Проглијмо нашу крв, искупимо смрћу живот, жртвујмо наше главе за веру и отачаство, тева се смилује бог на наше млађе и не истреби род и земљу нашу са свим. Назовимо се Христови војници и страдалци за веру, да бисмо живели на небу и записани били у књизи живота! (Летоп. 117. с. 115 — 113, Гласн. XXI. 162 — 163).

да су Лазар и његови безбројни подручници, јунаци добри и храбри, јунаци и речју и делом, светли као сјајне звезде, окићени драгим камењем и одевени златом као земља шареним цветом, све дивни и красни племићи и славни коњаници на одабраним и златоседланим коњма . . . , на непријатеља ударили и праву змију победили, и убили дивљег звера и великог противника, то јест Мурата и његова сина и с њима не мало других. Али о да чудне судбе божје! ухваћен би честити страдалац, велики кнез Лазар, безбожним турским рукама, и нико га други не посече, о љубазни, него бап рука онога убице, сина Муратова. А то се догодило 6897 (1389), Јуна 15., у уторак, у 6 или 7 часова¹¹².

8. У биографији деспота Стефана, писатој 1431. године, косовски бој описан је мимогред и врло кратко. »Турци се просуше на нас као скакавци: једне одвођаху, друге покораваху, треће плачкаху, четврте сецијаху. . . . Видећи како се градови, манастири и цркве спаљују или руше, многа убиства, потоке крви и друга овака дела, Лазар не хтеде даље чекати, него се одлучи: или да ту срамоту скине са себе и својих, или да и сам мученички погине. Обузет оваким мислима, крене се на Турке и срази се с њима на Косову овако. Док су се војници тукли пред бојним редовима (»прѣдъ скиптры«), беше неко веома благородан, којег своме господину облагиваху, а он, да би показао верност а уједно и јунаштво, улучив згодно време, устрми се к самоме цару (~~везикомоу~~ ~~милосердиному~~) као да пребегава, те му с тога и пут начинише. Када се приближио, одмах јуриши и мачем прободу самога охолога и страшнога самодршца, али на истом месту и сам од њих погибе. Испрва пак Лазареви одолеше и победише,

¹¹² Гилџердингъ, Поѣздка по Герцеговинѣ, Босніи и Ст. Сербіи, 176.

али не беше време славна стота син тога цара
 омет се одре и у том вѣтѣ боју и после, по божјем до-
 вѣстану да биде и ова, великан Лазар, венчао муче-
 ничким вѣнцем и они који су с њиме били. И шта би после?
 Блажене Лазару одсече главу, а пре тога његовим
 ладњима турковима, који су веома тужном молбом измо-
 гли да га неће брду погубљени да не би његову смрт
 видели. Ова је битка била године 6837. 1384, месеца
 јуна 15.¹¹³

У старом родослову управо пространџем лето-
 пису, који је постао почетком XV. века, о боју на Косову
 забележено је ово: «Овојивши сву ? грчку и бугарску
 армију, цар Мурат пође и на овога Лазара, водећи без-
 бројну множину Турака, Татара, Кармијана, Сарханита,
 Грка, Бугара и Арбанаса... У боју који се био на Ко-
 сову, паде нечастиви насилник од мача насред разбојишта
 телом и душом с многим својим богомрским војницима, и
 остаде један његов син. И при крају тога боја, не знам
 поуздано шта да кажем о том, да ли издан којим од својих
 млађих *хранишних*, или је сам бог тако досудно — паде
 у руке његове, и он му, после много мука, сам часну
 главу одсече»¹¹⁴.

У два познија преписа, од који је један местимично
 проширен, последња тачка знатно је измењена. По тим на-

¹¹³ Гласн. XIII. 258, 259, 261. У рукопису који је сво-
 јина г. В. Богишића додано је са стране, да се онај племић
 који је убио Мурата, звао Милош. Оба су рукописа из прве
 половине XVI. века.

¹¹⁴ Гласн. XIII. 15; Jagić, Beitrag zur Annalistik, 109.
 По студеничком родослову с Турцима су ишли и «Басарабе».
 У Цетињском Кармијани се зову «Карамијани т. ј. Апамије»
 дакле Персијанци, а у студеничком зову се «Караманима». У
 Персији има област Керман али и у Малој Азији тада беше
 државица Кермијан.

мерно мењатим преписима: «Они који су с Лазарем ишли, блажено починуше, а неки, страха ли ради или неверства свога ради, побегоше» . . . а Лазар »чему је друге учио, то је и сам учинио : положио душу своју за људе своје«¹¹⁵.

10. У једној белешци, писатој свакојако у првој половини XV. века, пораз косовски приписује се такође бегству неких српских чета. Та белешка губи много од своје важности с тога, што су две пресудне речи написате на месту, где је нешто друго било написано, па састругано. Она гласи у целости: »15 Јуна 6897. (1389) би бој кнеза Лазара с царем Муратом на Косову пољу, и ту многа телеса падоше од Хришћана и Турака. Из прва пак Срби бејаху разбили и цара Мурата убише, али због бегства неких српских чета надвладаше Турци, и би велики метеж, и убише и славног српског поглавара, кнеза Лазара«¹¹⁶.

По хронолошком реду долазе два Грка, Лаоник Халкондила и Јован Дука, који далеко више знају причати о косовској бици него њихов сучременик Франца.

11. У Лаоника о поменутом догађају налазимо ово: »Тада (1389) Мурат крене војску против Срба (Тривала) и њихова војводе Лазара, који је отишао био Угрима и наговарао их да се лате оружја противу Мурата. Дознавши Лазар да Мурат с војском иде против њега, скупи што је могао већу војску, да се што жешће одупре непријатељу, који се примицао... Водећи против њега војску, Мурат дозна преко изасланих ухода, да је Лазар пао с војском на Косово поље.... Турци приповедају да је Мурат Лазара који се ту борио приморао да бежи, и да је, гонећи га што је могао брже, наишао на једног Србина на којег потегне оружје. Овај, будући пешак, окрене се и прободе копљем

¹¹⁵ Гласн. LIII. 19.

¹¹⁶ Гласн. X. 341—342: «**ѡ** побѣженіе **н**ѣконѣ отъ **ср**ѣвскихѣхъ **к**онскѣ». Прве три речи написане су на место оних иструганих.

у трбух Мурата од које ране и умре. Грци пак кажу да није погинуо борећи се нити непријатеља гонећи, него, док је још стојао у бојном реду, некакав врло племенит човек, по имену *Милош* (у 4. п. *Μηλοῦν*) хтеде се изложити борби. најлепшој од свију каквих је игда било. Ако му Лазар допусти оно што затражи, он обећа даће наоружан отићи Мурату као пребегалац. Мурат држећи да му као пребегалац долази, заповеди да одмах приступи и каже шта хоће. Кад је допр'о врло близу царевих врата, нападне на цара, који је стајао у бојном реду спреман на битку. Докопав, дакле, копље, изврши најлепше дело што ми знамо, јер је цара Мурата убио, али је и сам ту међу непријатељима, храбро борећи се, погинуо. Ово је прича грчка о Муратовој смрти, а Турци друкче приповедају, то јест да је он, гонећи непријатеље, после већ добијене победе, од некака Србина погинуо¹¹⁷.

12. Готово ово исто приповеда Јован Дука. »По што је Мурат освојио грчке области, крене се против Срба, и много вароши и села до темеља сруши, а становнике у Азију пресели. Видећи то Лазар, искупи из целе државе војску, побије се с тиранином. и у том боју изгибоше врло многи од обе војске. Тада је извршено једно ново и неисказано лукаво смишљено дело. Неки Србин, знатан племић, младић храбар и одважан, да му тада није било равна (као што је после и делом показао), из хришћанске војске у-сред турских редова као бегунац пребегне, и Турци га одмах ухвате. Вичући турског цара по имену, он говораше да жели да га види и да му нешто каже, како би у боју победио, »јер за то сам, рече, и пребегao овамо«. И тако покажу му цара свога, а Мурат махне руком да приђе к њему. Када се приближио, младић га смртно рани мачем у трбух, али и сам буде исечен на комаде од Муратових

¹¹⁷ Chalkondilas, 53 — 54.

стражара. Оставивши Мурата усред војске под шатором, Турци навале на српску војску. Срби пак, не знајући шта је овај храбри и великодушни младић тако вешто и сретно и за спас њихов учинио, и какав су пораз Турци претрпели, изгубивши поглавара, — уплашени и духом клоупи, тромо су се и плашљиво Турцима одупрли у боју, у којем буде заробљен Лазар и многе велможе и војводе, и посеку их у шатору где је Мурат лежао¹¹⁸.

13. Дуцино дело превео је крајем XV. или почетком XVI. века на талијански језик неки приморац. Он је битку косовску написао далеко опширније, него што је у ориџиналу, без сумње по причању у његово време. По томе преводиоцу Мурат је напао на Србију и многе је заробио и послао у Азију, с тога Лазар сазове властеле и поглаваре и осталу војску и улогори се на Косову «с ове стране реке *Ситнице* (у ориџиналу погрешно *Сеница*), не далеко од богате вароши *Новог Брда*. Краљ босански Твртко пошаље *Влатка Влађенића*, свога сестрића, с 20.000 храбрих бораца у помоћ Лазару, своме суседу и другу». Лазар добро распореди војску и беседом охрабри је да се »јуначки бије и освети толике срамне увреде и штете, или да славно помру за Христа Спаситеља и за обрану миле домовине, синова, рођака и вере под знаком часнога крста«. С друге стране Мурат врло вешто распореди своју војску за сутрашњи бој. »Он је више пута преко писама и тајних гласоноша покушавао да великим обећањима на своју страну придобије *Милоша Кобилића*, војводу Лазарева, човека душом и телом тако храброг и јуначког, да му тада није било равна«, Милош је сва писма Муратова показивао Лазару, који му је заповедио, да Мурату притворно одговори да ће испунити

¹¹⁸ Ducas, бонско издање, 15—16. По Дуци Лазар је син Душанов! И по хронографу житомишљанском, писатом 1634, син му је, али незаконит! Гл. XXXII, 270.

вели исти писац, чувају се у царској ризници, а од тога доба не пушта се нико под оружјем султану, па и тада свакога посетиоца воде по двојица за мишице¹⁰³.

Б. Остали извори о боју косовском и смрти Мурата и Лазара

І. Извори до краја XV. века

1. Настарији и најважнији извор о косовском боју јесте, без сумње, одговор флорентинске општине на писмо босанског краља Твртка, писан 20. Августа 1389. године. Сазнавши из Тврткова писма за „преславну победу, коју му милост свемогућег и вечног бога дарова“, општина та честита му победу и изјави радост „што је 15. Јуна охоли и дрски Мурат, Мухамедов присталица, који, присвојив силом царску власт, беше наумио да с лица земље збрише хришћанство и име Спаситељево, и који беше лудо навалио на међе босанске, — на Косову пољу, с безбројним хиљадама својих војника и своја два сина, крваво погинуо. Сретна краљевина Босна — честита даље општина — којој би суђено тако славан бој бити и извојевати Христовом десницом толику победу! *Сретне и пресретне мишице оних дванаест велеможа, који, пробивши непријатељске чете и камиле наоколо везане, мачем отворивши себи пут, до Муратова шатора допреше! Сретан над осталима и онај, који вођу толике силе, јурнувши му мач у грло и скут, јуначки умори, а сретни свиколици, који као жртве убијенога*

¹⁰³ Hammer, I. 177 и 180. Zinkeisen I. 262 и 263. — По Цемалију, писцу из половине XVI. века, Милош је дошао под именом посланика и догнао «седам мазги блага.» Кад је изашао пред Мурата да га пољуби у руку, прободе га у трбу, па побеже, али буде ухваћен и убијен. Кад су товарије прегледали, нађу у кесама песак место новаца (Leuncl. 303)

вође над оном ништавном лешином славном мученичком смрћу живот и крв пролише, а од свију је ваше величанство најсретније, које посвети тако славна и нигда незаборављена победа, и којом је — ако је правим Христовим војницима и јунацима, као што треба веровати, бог приправио небеско царство — придржана она права и бескрајна слава¹⁰⁴.

2. Настарији спомен на српском језику о боју козовском имамо у натпису, који је удовица деспота Угљеше, калуђерица Јефимија, навезла на покрову кнеза Лазара крајем XIV. века. На том покрову између осталог чита се и ово: »О нови мучениче, кнеже Лазаре, крепка рука господња показа те међу свима земаљским владоцима снажна и славна; владао си твојом отаџбином и сваким добром обрадовао твоје поданике; с мушким срцем и благочастивом жељом изишао си против змије и непријатеља божанских цркава, расудивши да твоје срце не може подносити да Турци владају хришћанима твоје домовине; ако ли га не победиш, да оставиш трулу висину земаљског господства, обојиш се крвљу својом и прибродиш војницима небесног цара. И тако су ти обе жеље испуњене: и змију си убио и мученички венац добио од бога¹⁰⁵.

3. Још је краћа белешка о козовском боју коју је у свој дневник унео *Пуј Гонсалес де-Клавихо*, шпански

¹⁰⁴ Rad. III. 93—94. Од Твртка има писмо (у препису), које је писао 1. Августа Трогиранима. У њему вели да је Мурат с два сина на њега ударио, 20 Јуна, и да их је он «победно, послао с овог света с многим њиховим војницима и ако не без извесног пораза својих». Очеvidно је преписач погрешно датум преписао. (Lucius, De regno Dalm. et Croat. lib. V, c. 3).

¹⁰⁵ Mon. Serb. 243.

посланик у почетку XV. века (1403—1406) у Самарканду, и коју је, по свој прилици, у Цариграду чуо. Та белешка гласи: »Мурат је био одличан витез. Њега је убио један хришћански кнез Лазар, и убио га је у боју ударом копља, које му је ушло у груди, а изашло на леђа. За тим је Илдерим-Бајазит осветио својега убијеног оца и убио кнеза Лазара у боју сам својом руком«¹⁰⁶.

4. И у повељи угарског краља Алберта од 1438. године овоме слично казује се, да су Лазар и Мурат у двобоју (*„in conflictu personali“*) погинули¹⁰⁷.

5. Такође због сличности наводим преко реда извешће о косовском боју Грка Франце, који је рођен 1401., а писао је своје дело 1476. године. Споменувши како је Мурат отео од Бугара и Срба многе пределе, он наставља овако: »После неког времена из нова завојшти на Лазара, српског деспота, победи га и разбије, и опет многе градове и пределе себи подвласти, боривши се у 37 битака, из којих је свију изашао као јачи и победилац, али и пак од горе помнутотога Лазара убијен је *преваром*»¹⁰⁸.

6. Раније споменута повесна слова о кнезу Лазару постала су свакојако пре смрти деспота Стевана. У најкраћем од тих о косовском боју говори се овако: »И постиже нас, грехова наших ради, богом пуштена стрела, Турци: и подиже се Мурат, цар турски (*„перски“*) с неизбројним мноштвом Турака тако, да су наши изгледали према њима као мала река према мору«. Лазар сазове *„властеле и војнике“*, охрабри их беседом и помоли се богу, па се онда упусти у борбу, у којој беше *„толики*

¹⁰⁶ Импер. Акад. Наукъ, Сборникъ отдѣленія рускаго языка и словесности, Томъ 28. стр. 147—148.

¹⁰⁷ Engel, „Geschichte von Serbien, 345.

¹⁰⁸ Франца, 80—81.

звек и грохот, да се потресало место на којем се бој био и толика се крв пролила, да се коњма траг познавао кроз проливену крв, и безбројно је мртваца било, и Мурат цар турски ту је убијен био. Тада и дивног мужа и светог кнеза Лазара опколише многи Турци и ухватише, па га доведоше с многим властелом као овце на заклање, и одсекоше часну главу њему и многој властели његовој 15. Јуна¹⁰⁹.

Према другом опширнијем повесном слову Мурат се „устрмио као свирепи лав с великом силом, скупивши све источне стране и западне (азијске и европске) и дозавши многе народе у помоћ, па се стане приближавати Србији“. Кад за то дозна Лазар, помоли се богу, за тим позове „своје племиће и велеможе и војводе и све велике и мале“, охрабри их беседом и упусти се у борбу. „По што су обе стране изнемогле и бој престао, и безбројна множина обојих побијених, то јест Срба и непријатеља, по Косову пољу лежала, више речени Мурат, добивши од мача рану у срце, насилно душу своју испусти. А славопобедник и љубави божанске подражавалац, нови мученик кнез Лазар, мачем по врату посечен, блажено се упокоји“.¹¹⁰

По трећем повесном слову, у којем има и доцнијих уметака, Мурат, „покоривши многе народе, са свима њима пође на нас“. Лазар га је „молио да се својим задовољи и заустави једном крвопролитну десницу и мир начини“, али он о томе не хтеде чути. Тада Лазар својој војсци овако стане беседити: „Браћо и децо! боље нам је да нас све скупа један гроб прими, него да гледамо како наше родитеље и сроднике одводе у туђу земљу. Као што смо се у добру наслађавали, тако не избегавајмо ни невољу,

¹⁰⁹ Гласн. XXI. 162 — 163.

¹¹⁰ Летопис, књ. 117 с. 112 — 113. Ту се вели, да је Лазар посечен по „ланити“ (вилици?)

већ положимо душу своју за другове своје, као што господ рече“. Они сви скупа одговорише: „готови смо не само послушати твоју заповест, него ћемо се показати још и боље но што си рекао“. По што се војска причести и ижљуби, Лазар с више од 100.000 војника дочека на Косову цара Мурата, који није имао мање од 300.000. Кад се војске ударише, „беше бахат неки и неисказани тутањ чујаше се, људи запомагаху, коњи рзаху, оружје звечаше, стреле лећаху сунце заклањајући... земља хучаше... војске једна на другу јуришаху, светло оружје земљу обасјаваше, свуда реке од крви и многи трупови: као класје на њиви, тако војници од оштрог оружја на земљу падаху, и поље оно изгледаше као какво језеро проливеном крвљу обојено. И тако онога љутог ратоборца и крвопиоца с пресмногим његовим војницима послаше љутој смрти. Али тада и благочастивом, блаженом, самодржавном великом кнезу Лазару главу одсекоше и много ухваћених властела и благоверних хришћана погубише“¹¹¹.

7. У натпису на мраморном стубу, који је ударен био на Косову, онде где је Лазар ухваћен, казује се,

¹¹¹ Гласн. XI. 110 — 112. Према прва два повесна слова Лазар је својој војсци, пред битку, говорио поред осталог и ово: Сви сте сведоци толиких добара, којима нас је бог обдарио: славом, богатством и свима људским потребама. Доста смо у миру живели, дошло је време да засведочимо захвалност према богу. Боља је јуначка смрт, него сраман живот; боље је мученички умрети, него окренути плећа непријатељу. Проглијмо нашу крв, искупимо смрћу живот, жртвујмо наше главе за веру и отаџбину, тева се смиљује бог на наше млађе и не истреби род и земљу нашу са свим. Назовимо се Христови војници и страдалци за веру, да бисмо живели на небу и записани били у књизи живота! (Летоп. 117. с. 115 — 113, Гласн. XXI. 162 — 163).

да су Лазар и „његови безбројни подручници, јунаци добри и храбри, јунаци и речју и делом, светли као сјајне звезде, окићени драгим камењем и одевени златом као земља шареним цветом, све дивни и красни племићи и славни коњаници на одабраним и златоседланим коњма . . . , на непријатеља ударили и праву змију победили, и убили дивљег звера и великог противника, то јест Мурата и његова сина и с њима не мало других. Али о да чудне судбе боже! ухваћен би честити страдалац, велики кнез Лазар, безбожним турским рукама, и нико га други не посече, о љубазни, него бап рука онога убице, сина Муратова. А то се догодило 6897 (1389), Јуна 15., у уторак, у 6 или 7 часова“¹¹².

8. У биографији деспота Стефана, писатој 1431. године, косовски бој описан је мимогред и врло кратко. „Турци се просуше на нас као скакавци: једне одвођаху, друге поковаху, треће пљачкаху, четврте сецијаху. . . . Видећи како се градови, манастири и цркве спаљују или руше, многа убиства, потоке крви и друга овака дела, Лазар не хтеде даље чекати, него се одлучи: или да ту срамоту скине са себе и својих, или да и сам мученички погине. Обузет оваким мислима, крене се на Турке и срази се с њима на Косову овако. Док су се војници тукли пред бојним редовима (»прѣдъ скиптры«), беше неко веома благородан, којег своме господину облагиваху, а он, да би показао верност а уједно и јунаштво, улучив згодно време, устри се к самоме цару (**великомуц илгелъиниоу**) као да пребегава, те му с тога и пут начинише. Када се приближио, одмах јуриши и мачем прободе самога охолога и страшнога самодршца, али на истом месту и сам од њих погибе. Испрва пак Лазареви одолеше и победише,

¹¹² Гилѣфдингъ, Поѣздка по Герцеговинѣ, Босни и Ст. Сербин, 176.

али већ не беше време спасења, с тога син тога цара опет се окрепи у том истом боју и одоле, по божјем допуштењу, да би се и овај великан (Лазар) венчао мученичким венцем и они који су с њиме били. И шта би после? Блаженоме (Лазару) одсекоше главу, а пре тога његовим жељеним друговима, који су веома тужном молбом измолили да пре њега буду погубљени, да не би његову смрт видели. Ова је битка била године 6897. (1389), месеца Јуна 15.¹¹³

9. У старијем родослову (управо пространијем летопису), који је постао почетком XV. века, о боју на Косову забележено је ово: »Освојивши сву (?) грчку и бугарску земљу, цар Мурат пође и на овога (Лазара), водећи безбројну множину Турака, Татара, Кармијана, Сарханита, Грка, Бугара и Арбанаса« . . . У боју који се био на Косову »паде нечастиви насилник од мача наред разбојишта телом и душом с многим својим богомрским војницима, и остаде један његов син. И при крају тога боја, не знам поуздано шта да кажем о том, да ли издан којим од својих млађих (хришћанин) или је сам бог тако досудио — паде у руке његове, и он му, после много мука, сам часну главу одсече«¹¹⁴.

У два познија преписа, од који је један местимично проширен, последња тачка знатно је измењена. По тим на-

¹¹³ Гласн. XLII. 258, 259, 261. У рукопису који је својина г. В. Боггишића додано је са стране, да се онај племић који је убио Мурата, звао *Милош*. Оба су рукописа из прве половине XVI. века.

¹¹⁴ Гласн. LIII. 15; Jagić, Beitrag zur Annalistik, 109. По студеничком родослову с Турцима су ишли и «*Басарабе*». У Цетињском Кармијани се зову «*Карамијани* т. ј. Ацамије» латке Персијанци, а у студеничком зову се «*Караманима*». У Персији има област *Керман* али и у Малој Азији тада беше државица *Курмијан*.

мерно мењатим преписима: «Они који су с Лазарем ишли, блажено починуше, а неки, страха ли ради или неверства свога ради, побегоше» . . . а Лазар »чему је друге учио, то је и сам учинио : положио душу своју за људе своје«¹¹⁵.

10. У једној белешци, писатој свакојако у првој половини XV. века, пораз косовски приписује се такође бегству неких српских чета. Та белешка губи много од своје важности с тога, што су две пресудне речи написате на месту, где је нешто друго било написано, па састругано. Она гласи у целости: »15 Јуна 6897. (1389) би бој кнеза Лазара с царем Муратом на Косову пољу, и ту многа телеса падоше од Хришћана и Турака. Из прва пак Срби бејаху разбили и цара Мурата убише, али због бегства неких српских чета надвладаше Турци, и би велики метеж, и убише и славног српског поглавара, кнеза Лазара«¹¹⁶.

По хронолошком реду долазе два Грка, Лаоник Халкондила и Јован Дука, који далеко више знају причати о косовској бици него њихов савременик Франца.

11. У Лаоника о поменутом догађају налазимо ово: »Тада (1389) Мурат крене војску против Срба (Тривала) и њихова војводе Лазара, који је отишао био Угрима и наговарао их да се лате оружја противу Мурата. Дознавши Лазар да Мурат с војском иде против њега, скупи што је могао већу војску, да се што жешће одупре непријатељу, који се примицао... Водећи против њега војску, Мурат дозна преко изасланих ухода, да је Лазар пао с војском на Косово поље.... Турци приповедају да је Мурат Лазара који се ту борио приморао да бежи, и да је, гонећи га што је могао брже, наишао на једног Србина на којег потегне оружје. Овај, будући пешак, окрене се и прободе копљем

¹¹⁵ Гласн. LIII. 19.

¹¹⁶ Гласн. X. 341—342: «**ѡд побѣженіе неконѡмь отъ срѣскихъ вонскъ**». Прве три речи написане су на место оних иструганих.

у трбух Мурата од које ране и умре. Грци пак кажу да није погинуо борећи се нити непријатеља гонећи, него, док је још стојао у бојном реду, некакав врло племенит човек, по имену *Милош* (у 4. п. *Μηλοῦν*) хтеде се изложити борби, најлепшој од свију каквих је игда било. Ако му Лазар допусти оно што затражи, он обећа даће наоружан отићи Мурату као пребегалац. Мурат држећи да му као пребегалац долази, заповеди да одмах приступи и каже шта хоће. Кад је допр'о врло близу царевих врата, нападне на цара, који је стајао у бојном реду спреман на битку. Докопав, дакле, копље, изврши најлепше дело што ми знамо, јер је цара Мурата убио, али је и сам ту међу непријатељима, храбро борећи се, погинуо. Ово је прича грчка о Муратовој смрти, а Турци друкче приповедају, то јест да је он, гонећи непријатеље, после већ добијене победе, од некака Србина погинуо¹¹⁷.

12. Готово ово исто приповеда Јован Дука. »По што је Мурат освојио грчке области, крене се против Срба, и много вароши и села до темеља сруши, а становнике у Азију пресели. Видећи то Лазар, искупи из целе државе војску, побије се с тиранином. и у том боју изгибоше врло многи од обе војске. Тада је извршено једно ново и неисказано лукаво смишљено дело. Неки Србин, знатан племић, младић храбар и одважан, да му тада није било равна (као што је после и делом показао), из хришћанске војске у-сред турских редова као бегунац пребегне, и Турци га одмах ухвате. Вичући турског цара по имену, он говораше да жели да га види и да му нешто каже, како би у боју победио, »јер за то сам, рече, и пребегео овамо«. И тако покажу му цара свога, а Мурат махне руком да приђе к њему. Када се приближио, младић га смртно рани мачем у трбух, али и сам буде исечен на комаде од Муратових

¹¹⁷ Chalkondilas, 53 — 54.

стражара. Оставивши Мурата усред војске под шатором, Турци навале на српску војску. Срби пак, не знајући шта је овај храбри и великодушни младић тако вешто и сретно и за спас њихов учинио, и какав су пораз Турци претрпели, изгубивши поглавара, — уплашени и духом клопули, тремо су се и плашљиво Турцима одупрли у боју, у којем буде заробљен Лазар и многе велможе и војводе, и посеку их у шатору где је Мурат лежао¹¹⁸.

13. Дучино дело превео је крајем XV. или почетком XVI. века на талијански језик неки приморац. Он је битку косовску написао далеко опширније, него што је у ориџиналу, без сумње по причању у његово време. По томе преводиоцу Мурат је напао на Србију и многе је заробио и послао у Азију, с тога Лазар сазове властеле и поглаваре и осталу војску и улогори се на Косову «с ове стране реке Ситнице (у ориџиналу погрешно Сеница), не далеко од богате вароши Новог Брда. Краљ босански Твртко пошље Влатка Влађенића, свога сестрића, с 20.000 храбрих бораца у помоћ Лазару, своме суседу и другу». Лазар добро распореди војску и беседом охрабри је да се »јуначки бије и освети толике срамне увреде и штете, или да славно помру за Христа Спаситеља и за обрану миле домовине, синова, рођака и вере под знаком часнога крста«. С друге стране Мурат врло вешто распореди своју војску за сутрашњи бој. »Он је више пута преко писама и тајних гласоноша покушавао да великим обећањима на своју страну придобије Милоша Кобилића, војводу Лазарева, човека душом и телом тако храброг и јуначког, да му тада није било равна«, Милош је сва писма Муратова показивао Лазару, који му је заповедио, да Мурату притворно одговори да ће испунити

¹¹⁸ Ducas, бонско издање, 15—16. По Дуци Лазар је син Душанов! И по хронографу житомишљинском, писатом 1634, син му је, али незаконит! Гл. XXXII, 270.

његову жељу. У очи боја Лазар позове сву господу и војводе на гозбу, на којој напије свима здравицу. Кад је дошао ред на Милоша, Лазар узме велики златан пехар вина и пружи му га, рекавши: »Врли витеже, ову здравицу напијам теби, вино попиј, на поклон ти пехар, али ми је врло жао што сам чуо рђав глас, да си постао издајник твоме господару«. Милош с ведрим лицем узме пехар и рече »Велика ти хвала, господару, на здравици и на поклону, али ми је врло жао, што се сумња у моју верност. Сутра рано, ако да бог те учиним што сам наумио, видеће се да ли сам вера или невера свога господара«. Сутра дан Милош, »памтећи добро што му је господар у здравици казао и свој одговор, будући млад и одважна духа, појаше добра коња, узме копље за врх гвожђа, а окрене држак непријатељу: као пребегалац пређе Ситницу, која је обе војске делила, јасним и пријатељским гласом вичући Мурата. Примљен од Турака као пријатељ, рече гомили око себе: Где је наш господар Мурат? Ја сам Милош којега он жели. Водите ме к њему, имам неке тајне, које ћу само њему казати«. Кад је доведен у шатор, Мурат му пружи ногу, да је целива по обичају његова двора. Милош га ухвати за ногу, свуче га на земљу, извуче скривен нож, удари га у сред прсију и прободе га кроз срце, од које ране Мурат одмах умре. Извршивши што се заверио, нагне кроз запрепаштене великаше и стражаре, сад овог, сад оног убијајући, допре до коња, метне ногу у леви стремен, али пре него што је скочио на седло, исеку га јаничари. Овим догађајем поплашени Турци, брзо се приберу, наместе шатор усред војске и у њ тело Муратово, па онда започну бој. Не знајући ништа за смрт Муратovu, нити за славно дело Милошево, Лазар не без страха разви заставе и заповеди војводи Влатку, да са својом војском први уђе у борбу. Влатко храбро јуриши на Турке који су пред њим били и разбије их, али

»кад је по други пут хтео ући у борбу, разнесе се глас по целом бојном пољу, да је *Драгослав Прибишић* (*Dragros-savo Prohiscio*—Припчић?), Лазарев војвода, издао и окре-нуо оружје против хришћана«. На тај глас, Влатко одмах окрете леђа и побеже журно у Босну са својом војском. Или су овај глас пустили Турци, најпрепеденији људи, да би поплашили нашу војску, или је тако хтела несрећа јадних хришћана због грехова њихових. Лазар, остављен од својих војвода, без боја би жив ухваћен са свима властелима својим и одведен у шатор цара Мурата, који у највећим мукама издисаше. Лазар, видевши то и дознавши да га је убио његов најхрабрији витез Милош, подиже очи и руке к небу и скрушено проговори: О вишњи боже, творче васељене, без твоје воље ни лист се на дрвету не миче. Кад је твојој милости угодно било, да без наде будем лишен живота и државе моје, прими сад душу моју у царство твоје, кад сам, пре своје смрти, видео, да је непријатељ твој и мој од руке мојега витеза погинуо«. За тим Лазар и његови властели буду посечени¹¹⁹.

14. У дубровачким летописима, писатим крајем XV. века, забележено је о косовском боју ово: »1389. 15. Јуна, на Видов дан, у уторак, била је битка између Срба и цара турског. Од Срба су били: Лазар, српски краљ, *Вук Бранковић* и *Влатко Вуковић*, војвода. И би велика погибија и турска и српска, и мало их се вратило на траг. Цар Мурат убијен је, а и српски краљ. Победу нису добили ни Турци, ни Срби, јер је била велика погибија. Бој је био на Косову пољу«¹²⁰.

¹¹⁹ Ducas 352 — 355. Преводац је Влатка Вуковића заменио Влатком Влађенићем. Један се босански властелин звао Твртко Влађевић.

¹²⁰ Monum. Spectant XV. Scriptores, I. стр. 48. Срби се зову Бошњацима.

15. Крајем XV. или почетком XVI. века, написао је »турску историју« или хронику на пољском језику Србин Михаило Костантиновић, рођен око 1434. у рудничкој Острвици, заробљен 1455. у Новом Брду, а за тим потурчен. Године 1463. зароби га угарска војска у Звечају и одведе у Угарску, одакле је, најпосле, прешао у Пољску. У седамнаестој глави Михаило описује битку косовску, без сумње по причању из друге половине XV. века, овако :

»Српско царство спало је, после цара Уроша, на кнежевство; а изабрали су себи за господара кнеза Лазара, који је имао жену сестричину цара Уроша, именом Милицу. Кнезу Лазару једни су били пријатељи, а други су му били противници. . . . Кад је цар Мурат чуо, да је кнез Лазар дошао на место свог господара у српском царству, скупио је силну војску и пошао у српску земљу на Косово поље; а и кнез Лазар није оклевао, него је скупио војску и изашао на Косово поље, па се утаборио спрам цара на другој страни на *Смогову* (Самоков?), поред једне воде која се зове *Лаб*. Било је то у среду, на Видов дан, кад се започео силни бој, а трајао је све једнако до петка. Господа која су била одана кнезу Лазару, борила су се поред њега верно и доиста јуначки, а друга су гледала кроз прсте; и због те невере, зависти и неслоге неваљалих и неверних људи буде изгубљена та битка у петак око по дне. Ту је онда *Милош Кобилић*¹²¹ убио цара Мурата, а тог истог дана убијен је и његов син Јакуб (у ориџиналу *Мустафа*), а други син Падерим Бајазит остао је на царском престолу. Истог дана заробљен је и кнез Лазар близу једне цркве, именом матере божје (мисли се Грачаница), на којем месту подигнут је један висок стуб од мрамора за знак да је ту ухваћен кнез Лазар, а до њега ухваћен

¹²¹ У чешком преводу, с којег је српски превод, Милошу је презиме *Кобица* (Коби(ли)ћ).

је и *Крајимир*, војвода топлички, а многе друге велеможе убијене су на том истом месту; неверници пак, који су се тога нагледали, остали су као издајнице, као што ни један од њих није добро прошао ни свршио. Јер цар, после неког времена, мало по мало, искупио их је све и заповедио посећи, рекавши им: „Ви сте вашег господара неправедно и неверно издали, могли бисте, у мојој нужди, и мени тако учинити. Тада су довели кнеза Лазара и војводу Крајимира пред цара Бајазита. Цар Мурат, његов отац, а и оба његова брата лежала су већ на носилима. Тада Бајазит рече Лазару: Видиш ли сад на носилима мога оца и браћу, како си смео покушати да се противиш оцу име?“ Крајимир проговори: „Мили кнеже, одговарај цару, није глава врбово стабло, да два пут нарасте“. И рече кнез Лазар цару: „Веће је чудо, како је твој отац смео ударити на српску царевину“, па продужи даље, „да сам то знао, што сад очима гледам, и ти би сада лежао на четвртим носилима, али зар господ бог није тако хтео због наших великих грехова; нек буде данас божја воља!“ — Тада заповеди цар, да му се одсече глава, а Крајимир је измолио код цара, те је подметнуо чинију под главу кнеза Лазара, да не би пала на земљу, па је, онда, и војвода Крајимир сагнуо своју главу ка кнезу Лазару и рекао: „Заклео сам се данас господу богу, где буде глава кнеза Лазара, ту да буде и моја“, и обе главе падоше на земљу. — У то доба донесе један јаничар и главу Милоша Кобилића, и баци је цару пред ноге к оним двома главама, говорећи: „Ево, царе, двеју глава твојих најжешћих непријатеља!“ За тим су Срби, који су били ту код цара, измолили тело кнеза Лазара, и однели га у манастир Раваницу, где буде сахрањен, а после и за свеца проглашен. Цар Бајазит. . . . подигао је на месту, где му је отац убијен, свод оловом покривен, на четири стуба, а оца и браћу послао је у Брусу, где буду сахра-

њени. — Тако се свршио тај несретни бој: због неверства злих људи за кратко време морала су два господара, то јест цар Урош и кнез Лазар, из српског царства од поганских руку отићи с овога света, верно војујући за свету веру Христову¹²².

II. Извори о косовском боју XVI. века.

1. Године 1502. написао је *Феликс Петанчић*, Дубровчанин, расправу о путовима који воде у Турску. Описујући пут кроз Косово, узгред спомену ово: »Ту је деспот Лазар цара Мурата с много хиљада дочекао и убијен био, а од његове војске мало их је у животу остало, а Турци су одржали победу, али не без своје крви. јер им је ту њихов цар (гех) погинуо, где се још његова утроба у мраморном стубу налази, а тело му је у Брусу однето и тамо сахрањено«¹²³.

2. У родослову арбанског емигранта *Јована Мусаџа*, пуном разних измишљотина, а писатом око 1510 године, тврди се, да су се противу Мурата заједнички борили: кнез Лазар, Марко Краљевић, Тодор Мусаћ и друга арбанска господа, да су Хришћани побеђени, Тодор погинуо, а Лазар заробљен и погубљен¹²⁴.

3. *Лудвик Туберон* (Цревић), Дубровчанин, око двадесет година млађи савременик Михаила из Острвице, у

¹²² Гласн. XVIII 77—79. На крају XV. века Бонфиније описује Косово и помиње туге Муратово, за којег каже, да је ту, по што је војска разбијена, убијен и сахрањен (Desad. III. lib. VII. стр. 482. изд. од 1775). Из Левенклава видим да и Барлеције говори о Милошу, али његова дела не могах добити.

¹²³ Rad XLIX. 126—127., Швантнер од 1786, II, 869.

¹²⁴ Hopf, Chroniques gréco-romanes, 273.

опису догађаја својега времена (од 1490—1522) опширно говори о боју косовском, који погрешно ставља за владе Бајазита II. († 1512). По његовом приповедању Лазар је, у очи битке, сазвао војводе на вечеру, да би укорио Милоша (у њега: *Милон*), својега властелина, за издајство, за којега је један његов такмац из зависти оптужио, а с том намером: или да се увери о његовој кривици, или да се опрости сумње, ако се он оправда. Када су се вином угрејали, Лазар узме сребрни пехар с вином, окрене се Милошу и рече му: »На поклон ти, Милошу, овај пехар с вином, и ако ми је јављено, да ћеш ме издати«. Милош с веселим лицем испије пехар и, уставши, рече: »Краљу Лазаре, по што сада није време свађи и препирању, јер је непријатељ близу, сутра ћу делом доказати, да је мој тужилац лажа и варалица, а ја да сам моме краљу потпуно веран«. Сутра дан зором, не знајући нико ништа о томе, Милош узјаше коња, обрне копље на траг (што је код Срба био знак да је пребегалац) и дође турском стану. Његово је име било чувено код Турака, с тога га изведу пред Мурата, кога он два пут удари мачем у трбух, али и сам погине ту од његових чувара. Турске вође сакрију смрт Муратову и од Срба и од својих, и одмах ударе на Србе. Бој је био жесток. Турци су се једва одупирали српском нападу: једни су мало уступили, а други су се спремали да беже. Турске војводе беседом охрабре и једва поврате Турке, те ови, по други пут, с виком навале на Србе. Кад то види Лазар, који је и сам био одличан ратоборац, са својим коњацима полети на сусрет Турцима. Али му се већ коњ беше уморио, јер је битка трајала од изласка сунца па скоро до осам часова. Видећи да се бој из нова започео, Лазар остави уморна коња, па уседне на одморнијега, а ово целу ствар упропасти, јер његови људи, изгубивши га из очију, помисле да је погинуо и веома се збуне, јер су га, мало пре, међу пр-

вима видели својом и непријатељском крви обливена. Тада Турци још жешће навале и лако разбију заплашене и уморне Србе. Кад је Лазар увидео заблуду својих, полети кроз редове њихове, трудећи се да их поврати у бој, али видећи да његово позивање ништа не помаже, јер нико ништа од страха не чујаше, и сам стане бежати. Да би умакао непријатељима, скрене с друма, али падне заједно с коњем у пружењем покривену јаму, која је била ископана за хватање зверова, где га гонници полумртва склептају. По истоме писцу чува се рука Милошева, у сребру окована, поред гроба Муратова у Бруси¹²⁵.

4. Године 1530., путујући с посланством у Цариград, *Бенедикт Курицешкић*, Словинац, прође кроз Косово поље. У опису свога пута, он се дотиче Косова и битке од 1389, коју погрешно ставља за владе Мурата II. Ево његова описа. »На Косову пољу стоји озидан гроб, као четвртаста кула, висока на један кат, с округлим кровом од олова, лепо искићеним. Ту је сахрањено тело Мурата, осмога цара турског, који поче владати 1422 и владаше свега 29 година¹²⁶, јер на овом га месту, када пође с војском на деспота, који тада беше кнез српски, ножем уби један стари српски витез, по имену *Милош Кобиловић* (Milosch Kabilovitz). У историји стоји о томе написано. Када турски цар Мурат пође с војском на реченога кнеза у поље Косово, онда овај скупил војску па изађе против цара у намери, да се с њим бије, а у војсци беше и речени Милош Кобиловић. Прем да је Кобиловић био врло славан и заслужан витез, који на граници сваки дан многа јунаштва чињаше, о којима се и данас много пева у Срба: то га и пак облагаше код његова господара деспота, као

¹²⁵ Tubero. изд. 1603. стр. 144—146; у Швантнера изд. 1746, II., 222—223. Туберон је умр'о 1537.

¹²⁶ Писац је помешао Мурата II. са Муратом I.

да се договара с непријатељем и као да нешто у потаји ради. Али га на правди бога облагаше као што то његова дела показују, него само од зависти, као што то и сада често бива; и тако не доживи части за оно, што је тако дуго, до своје старости, претуррио толике опасности. Паде у немилост код кнеза, те му овај не показиваше своје милости као пре ради заслуга његових, а то стари властелин дуго трпљаше. У то доба даваше кнез у војничком стану вечеру многим младим властелима и слугама, и учини им велико поштовање, а старога витеза остави да стоји уза сто. Тада виде овај стари витез, где кнез баш сваком на очиглед показује своју немилост и неповерење према њему ни кривом ни дужном; с тога му би тешко и жао, па с великом тугом науми да часно докаже како је прав и да се својим клеветницима освети».

»По што се вечера сврши, поче он тешким срцем говорити својем господару кнезу и рече: Господару, да ли си заборавио, колико сам пута, тебе служећи, изложио живот свој витешки непријатељу; колико ли сам другим чим посведочио да сам јунак; да ли си то заборавио, кад мене, твога старога слугу, пушташ да уза сто стојим, а толику част, мени само на срамоту, чиниш млађима (који још не видеше оно што ја починих)? За то, господару, бог нека је с тобом, а ја ево идем да засведочим да сам ти веран, не би ли опазио, како сам био части вреднији но ови, који седе за столом; јер ја ћу да учиним, што они неће учинити, а ја ћу да свршим твоје ратовање, па нека ћу главу изгубити«! За тим Кобиловић одјезди у турски стан. Кад за то чуше кнез и његова властела, помислише да ће да их нападне и викаху за њим.

А кад дочу цар турски и његови људи, да Милош Кобиловић долази, понадаше се да ће им бити пријатељ и да им добро долази, а он их остави да тако мисле, те га лепо примише, говорећи да знају за њега и његова ју-

начка дела, и јавише га цару, који заповеди да му га доведу. Тада он захте да на само с царем говори, и цар на то пристаде, надајући се, да ће му јавити за нешто, што ће му помоћи да победи кнеза. Па, кад се видеше сами и цар му (како беше онда обичај у турских царева) пружи ногу да је пољуби, тада стари витез рече : »Не мили се хришћанину ногу да љуби, а за то ћеш ево сада да примиш плату“; па кад се саже као да ногу пољуби, извуче из рукава нож те распори цара оздо па све до срца, те овај с јауком душу испусти. На то нагрне сила, а витез утече своје коњу и већ га и узјаха, али га тада на коњу убише. Тада се то зачу и у српској војсци како Милош уби цара и како и сам погибе, и онда тек познаде господар својега вернога слугу. А Турци, изгубивши свога поглавара, утекоше, и тако се кнез и његова војска земља и људи опростише за овај мах Турака.... Од то доба ни један цар турски не да више да га у ногу љубе, већ у руку; а онога, кога цар пусти преда се и којем даде да га пољуби у руку, држе испод мишице двојица паша, да не би когод могао учинити, што учини Милош Кобиловић¹²⁷.

5. *Теодор Спандуцин Кантакузин* дао је, 1535 године, *Константину*, сину споменутог *Јована Мусаћа*, спис о »кући *Отманивића* и пропасти грчког царства«. У томе спису има врло чудновата прича о боју косовском и смрти *Муратовој*: како је цар *Мурат* с 80.000 војника, а у друштву са Србима, Бошњацима и *Власима*, ударио на *Маџарску*; како је један *угарски* племић, по имену *Лазар* (*»Lazaro Cherdo«*), претворио се да је побегао из *Угарске* и оружан дошао у турски стан; како је, за тим, пуштен био пред *Мурата*, пробо га ножем и исечен био, чим је из шатора изишао¹²⁸.

¹²⁷ »Видов-дан« 1863 г. бр. 84 и 85; Rad LVI. 177 — 179.

¹²⁸ Hopf, Chroniques, 322—323. Ову причу налазимо у релу *Фр. Сансовина* »Gl'anali overo le vite de' Principi et Signori

6. У половини XVI. века горе поменути *Константин Мусаџ*, на основу некаквога српског летописа, у родослову својега племена пише, да је »цар турски Мурат Лазара ухватио и погубио« и да је »Милош Кобиловић («Cubilovich»), Лазарев зет по кћери *Јелени*, желећи осветити његову смрт, мачем убио Мурата, али и сам погубљен био«¹²⁹.

7. У релацији Хрвата *Јована Љубића* од 1566. године има једна узредна белешка, да је Мурата »посекао Милош Кобилић, јуначки кнез *мизијски*, или га је, као што други држе, некакав српски («тривалски») војник ножем пробо, да освети убиство српског кнеза Лазара, својега господара«¹³⁰.

8. Споменути *Фр. Сансовино*, по што је навео Халкондилово казивање о косовском боју, не знам по којем писцу, наставља: »Опште је мишљење, да је, по што је Мурат победио непријатеља и убио Лазара, некакав Србин, слуга реченог Лазара, који је веома волео господара, продр'о до цара да с њим говори, и убио га да освети свога господара«. Од тога је доба, вели, у турџака обичај, да онога који иде да пољуби цара, по двојица стражара држе за мишице«¹³¹.

de la casa othomana» од 1571 год. с том разликом, што се ту тврди, да је се 12 угарских племића заверило, да убију Мурата, па је то извршио онај, који је извукао коцку (стр. 15). Овако измењену причу читамо у Спандуциновом «Discurso dell' origine de' Principi turchi» у Сансовиновој «Hist. univers. dell' origine et imperio de' Turchi» од 1582. стр. 158 б., с додатком, да је се убилац Муратов звао Лазар.

¹²⁹ Hopf, Chroniques, 306.

¹³⁰ Mon Spect. XI. 170. Мало ниже (180) Љубић вели, да је био деспот Бугарске Краљевић Марко, Мизије—Милош Кобилић, Србије—Лазар и Ђурађ, Влашке—Дракул.

¹³¹ Fr. Sansovino, Gl' Anali overo le vite, 15.

III. Извори о боју косовском XVI

1. Мавро Орбини писао је своје дело „Словенско“ крајем XVI. века, али га је и дине, те с тога га увршћујем у XVII. век. он је први писац, који окривљује Вука Бр. издао у косовском боју, који у главном околности кондили и Туберону. По Орбину Мурат се зара за то, што је подбадао Мацаре против да Лазар испуни војску, а добије и помоћ од под управом војводе *Влатка Вуковића*, и близу Турака на Косову. За тим се прик Мара Вукова жена, ударила Вукосаву, жен *билића*, „који је рођен у *Тјентишту* близу и одгајен у двору Лазареву“, за то што Милош бољи јунак од Вука; како је Милош на двобој и сборио га с коња; како је зетове, али је Вук сваком приликом гледа омрзне Лазару, и како му је, пред битку, Милош с Турцима тајно договара да га из о томе уверио, Лазар позва властеле и војв на којој је ваљало прекорети Милоша за би га, убедивши се о злочину, казнити м при вину издају тајне), или, настав га прат опрости сумње“. По што Лазар Милошу и прекори га за издајство, овај је, ни мало ни се диже и рече: „Није сада време, кнез мој Лазаре, да се препиремо речма, кад је у бојном поретку: сутра рано показашу де оптужилац лажа и варалица, а ја да сам ва моме господару“. Милош те ноћи није није ујући никоме, узјаха коња Срба значило да је преби којих је било врло чувен

Одлазак Милошев поплаши војводе, и неки световаху да се покоре. Лазар лепом беседом охрабри своју војску, удари на Турке и потисне их. Турске војводе једва задрже своје да не беже, и битка се још жешће настави. Лазарев коњ беше јако сустао, јер је битка трајала од изласка сунца па до после 8 часова дана, и док је узјахао другог одморног, изгуби га из очију војска, која га је непрестано гледала у првим редовима, попрскана крвљу својом и непријатељском, па помисли да је погинуо, поплаши се и почне узмицати и у наред долазити. Кад то Лазар опази, покуша да поврати ред, али не може. С тога нагне и сам бежати, падне с коњем у неку јаму, коју су ловци ископали за зверове, где га ухвате и убију. По што је српска војска разбијена, Влатко Вуковић побеже с мало својих у Босну. »А Вук Бранковић, зет кнеза Лазара, спасе се готово с целом својом војском, јер је (као што неки *нажу*) тајно уговорио с Муратом, да изда (као што је и учинио) свога таста да би добио његову државу. С тога после његове смрти остаде господар једног дела Рашке, а други имађаше Милица, жена Лазарева, с два своја млађана сина, Стефаном и Вуком¹³².

2. Само четири године после Орбинова дела појави се дело Јакова Лукарића »Дубровачки Летописи«, па и пак нема у њега онога поетичног причања о боју косовском, које у Орбина налазимо. Лукарић пише, да је цар Мурат »продр'о на Косово поље и на обалама реке Ситнице разбио и погубио српског кнеза Лазара, којег је издао Вук Бранковић, зет његов«, и да је »на истом месту Мурата убио Милош *Кобилић*, властелин из *Тјентишта* у Хуму, зет Лазарев по кћери *Вукосави*«¹³³.

¹³² Orbini. 313 — 319, 381. И Орбин зна да је Муратова утроба сахрањена на Косову, а тело у Бруси, и каже, да се тамо чува Милошева рука у сребро окована.

¹³³ Lucsari, Annali di Rausa, 68.

3. Најстарији српски летопис у којем се издаја приписује Вуку Вранковићу писат је тек у почетку XVII. века. Дотично место тога летописа, који се сачувао у латинском преводу, гласи: »Године 6897. (1389), праведним судом божјим, српске велеможе почеше често бивати посрећни. Исте године, 1. Јануара, било је помрачење сунца, а у пролеће удари на Србију Омар Амурат, син Орханов, и поче битку с Лазаром, и погибе ту Амурат од српског мача, убијен од Милоша. Владао је Амурат 60 година, а после њега син Бајазит, који је почео рат с кнезом Лазаром. Војводе пак, изневеривши кнеза, побегоше, *Вук Бранковић и други*. Кнез Лазар видећи њихово неверство, и сам нагне бежати, али га ухвати један од непријатеља и зада му рану, од које... умре 15. Јуна«¹³⁴.

IV. Извори о косовском боју XVIII. века.

1. У трећој или четвртој десетини 18. века састављена је, по народном предању и песмама, прича о боју косовском, која се нашла до сад у десет рукописа, од којих је најстарији од 1745. године. По тој причи ударила је Вукова жена Мара, наречена Видослава, Милошеву жену Једу што јој ова рекла: »Да не зна кнез Лазар Милошево јунаштво, памет и врлине његове, не би га метао с десне стране да коња језди«. С тога Милош замоли Вука, да покара своју жену, и страшно му припрети, ако то не учини, додавши: »Нека сваки зна, чује и види, да нисам Милош *Кобилић* него *Обилић* и прави храбри детић«. Вук омрзне на Милоша и почне га опадати код таста,

¹³⁴ Arkiv za povjesn jugosl. III, стр. 16. Гл. LIII.73—74.

Дечански летопис, који се завршује 1614. г. и назива Вука »проклетим» писат је негде у XVIII. веку, као што се јасно по језику види. (Деч. Спом. 8).

али он то не хте веровати. Отишавши, после, на Косово, пошље *Милана Топличанина* да уходи турску војску. Знајући Вук, да ће Милош пресрести Милана и световати, да охрабри српску војску, почне опет тасту говорити, да ће га Милош с Миланом и *Иваном* (Ивцем по једном рукопису) *Косанчићем* (Косанић по једном рукопису) издати, а да они шурују с Турцима, увериће се, кад се Милан врати из турске војске и сретне с Милошем ради договарања. Видевши то, Лазар поверује Вуку. У очи боја, у *суботу*, позове на вечеру сву »српску господу«, метне с десне стране до себе таста *Југа Ђогдановића*, с леве Вука Бранковића, у дно софре Милоша, Милана и Ивана. За вечером Вук шапне Лазару о неверству ове тројице, а Лазар узме пехар вина, поћути неколико тренутака савладан тугом, за тим прекори сву тројицу војвода, па онда напије Милошу: »Здрав си ми, слуго моја, Милошу, попиј вино а на дар ти златан пехар, и не буди неверан«. Милош му одговори: »Хвала ти, господине кнеже, на здравици, али не хвала на беседи такој Невера ти уз колено седи, на ухо ти беседи и лаж износи, да ти сву војску смутити. . . . Ја сам ти у свему веран, тако ме вера не убила, а то ће сва војска очима видети, и твоја и турска, и ти пре но што умреш. Сутра је *недеља*, Видов дан, крсно име, видећемо ко је вера, ко ли је невера. Ја сутра идем у табор турски, и убићу цара Мурата и стаћу му ногом на грло под чадором његовим за истину моју«. После тога устану сва тројица од вечере, и сутра зором олу у турски логор. Милош прободу Мурата у прси, истрчи из шатора, заборавив стати му ногом на грло врати се у шатор те и то изврши, па онда сва тројица нагну кроз Турке убијајући. Најпре погибе Иван, па Милан, изгубив најпре десну руку, а остаде сâм Милош, коме крв на нос удари од »велика жада«. Он је могао измаћи, али »*кличе глас како женски*: О ви Турци, тужни и махнити, ни-

како тога сокола без мреже не можете ухватити, него брже голе сабље пред њега мећите и штитове перне и копља општра, еда бисте како под њим коња посекали, јер је Милош и коњ му у оклопу“. Турци тако учине, раставе Милоша од коња, али се он на копље одупре и скочи 30 лаката, други пут 40 лаката, трећи пут му се копље пребије и ухвате га, па га одведу Мурату, који нареди да се удари на Србе.

Лазар је био у цркви св. Јована (Самодрежа?), кад му јавише стражари, да су Турци ударили. Лазар постави војску у бојни ред, а неки рекоше: »Овде нема Милоша, Милана и Ивана, та три неверника одбегоше и цара на нас подигоше“. Вук рече Лазару: »Турци нас опколише, што не бежиш?“, а он му одговори: »Мучи, Вуче, неће вишњи бог дати, нити ћу ја бежати, ни коњ мој“. Тада се побеше две војске, али »неверни Вук издаде кнеза Лазара и у преко од њега побеже са седам хиљада (у једном рукопису »десет хиљада“) добрих јунака, а кнез Лазар на коња узјаха и мач свој извади и сву војску прекрсти, па заусти: »Сад удрите, моји храбри српски витезови, да крв нашу не штедимо, да смртно тело не жалимо, да смрћу живот наш искупимо, да јунаштво наше данас покажемо на Косову, за православну веру хришћанску и за цркве божје и за отаџбину нашу; а ако ко не љуби милост божју и закон православни, нека бежи за бездушним и неверним Вуком Бранковићем!“

До по дне добијали су Срби, а кад прође по дне, надвладаше Турци и Лазара ухватише и с властелом Мурату одведоше. Мурат заповеди, да се, кад издахне, одсече глава Милошу и Лазару, и да се глава Милошева сахрани до његове, а Лазарева испод његових ногу, али, на молбу Милошеву, нареди противно. Пре смрти Лазар прекори

Милоша, „што је почео бој без договора“, за тим буду оба погубљена, а Лазарева глава буде бачена у студенац¹³⁵.

2. У исто време, кад и прича о боју косовском, а свакојако пре половине XVIII. века, некакав калуђер, који је доста путовао по српским земљама, на основу Орбинова дела (у руском скраћеном преводу од 1722. године), родослова, летописа, поменуте приче о боју косовском и других народних песама и традиција, саставио је тако названи треношки летопис или „општи лист“. У новијим историјским делима представљена је косовска битка поглавито према томе летопису, с тога ћу изложити у целини шта се о њој у томе спису приповеда.

Цар Мурат скупи три ста хиљада војника, пусти глас да ће на Цариград, и тиме Лазара превари, јер крене војску на Србију, предвођен Марком и Андријом, синовима Вукашиновим. Освојивши *Дуницу*, *Кустендин*, *Кратово*, *Штип* и *Скопље*, паде на Косово. За тим позва писмом Лазара да „му се поклони и донесе данак“, или да с војском дође и с њиме се побије „да виде чија је земља“. Он му даде 17 дана за размишљање, а за то време спали дворе Немањића у Неродимљу, Милошеве у Липљану, Страхинине у Топлици (Куршумлији) и Југа Богданова у Лесковцу. Лазар се у Крушевцу договараше с најближим кнезовима шта да раде. Многи световаху да се покори Мурату, јер се не бејаху сви искупили. Лазар и патријарах разашљу гласнике на све стране, заповедајући и молећи кнезове и владаре да похитају на Косово, будући се приближило време, да се одговори Мурату. Међу тим Лазар са 60.000 војске крене се на Косово и улогори се на *обалама Лаба* и *Ситнице*, очекујући да и други дођу. Кнез Балша (треба

¹³⁵ Star. X. 187—200. По тој причи погинуло је Срба 100.000, Турска 120.000, од којих су 10.000 убили Милош, Милан и Иван!

Ђурађ, јер је Балша погинуо 1385) био је најближи, али не хте доћи, а тако ни Марко Краљевић, а кнез захумски Радич не могне стићи због даљине, а кад је после боја дошао и сазнао за српску погибију, прободe се мачем, близу Вучитрна „не далеко од бојнога места“, а војска му се разиђе. Због храбрости, војничке вештине и верности, Лазар је начинио младог Милоша Обилића зетом, кнезом и главним заповедником целе војске, с тога се Вук Бранковић, који је стајао у споразуму с Марком и Балшом, љутио на Лазара и Милоша. Поред тога догоди се, те се сваде Лазареве кћери о лепоти и јунаштву својих мужева, и жена Вукова удари Милошеву, те овај изазове Вука на двобој и збаци га с коња. Због ове срамоте Вук га стане класветати код Лазара, да ће га издати Мурату с *Миланом Топличанином*, тумачем турскога језика, и *Иваном Косачићем*, који су често ишли у турски стан, било ради „општих послова“, било да уходе турску силу. Лазар поверује Вуку, и у суботу, 14. Јуна (14. Јуна 1389. био је *понедељак*), на вечери, после подужег говора о издајницима, а особито о Балши, узме чашу вина и рече Милошу: „Здрав да си ми сине и војвода Милошу, нова неверо са савезницима твојима“! Знајући да је томе узрок Вук, који сеђаше до Лазара, Милош устане и рече: „Неверати, царе, до колена седи, а ја не. Сутра ћеш видети, ко је вера, ко ли је невера; ја пак желим да за те умрем и цара Мурата да убијем“. За тим се дигне с вечере с Миланом и Иваном, спреме се те ноћи за бој, па сз онда крену у турски стан и на стражи јаве, да Милош има посла код цара. Мурат га пусти преда се, надајући се да је дошао да се преда или да уговара о покорeњу свију Срба. На познати начин Милош убије Мурата, чији чувари навале на њега и Милана, овога убију, а Милош се докопа коња и с Иваном нагне кроз Турке, убијајући их. У тој борби Турци одсекоше Ивану десну руку, па га после

убише, те тако Милош остаде сам, и од многог махања мачем стаде му тећи крв из ноздара. Он је већ хтео измаћи, али, по савету неке бабе, којој је после Милош свезан зубма одгризао нос (због чега се то место после прозвало Бабин Нос), Турци подметнуше оштре мачеве под коња, те га тако убише. Оставши без коња, Милош се одупре на копље, и скочи 30 лаката преко Турака, други пут скочи још више, а кад је хтео трећи пут да скочи, сломи му се копље, те га Турци ухвате и одведу Мурату, који одмах нареди, да се бој започне, да би видео на коме ће остати победа.

Лазар је био на служби у Самодрежи, кад му јавише, да су Турци ударили, и поручи Милошу и осталим војводама, да уреде војску, али му јавише, да је Милош с Миланом и Иваном отишао Турцима. Овај глас заплаши све војводе, јер нису знали шта је Милош урадио с Муратом. Ну Лазар одмах појаха коња, красноречивом беседом охрабри војску, прекрсти је мачем и први пред свима јуриши на Турке тако силно, да је готово све Турке повратио до царева шатора. Тада Турци опазише, да је српска војска мала, укрепише се и од свуда опколише, а Вук Бранковић са свом својом силом од Босне, т. ј. 10.000 војника. одступи од Лазареве војске и заустави се *на другој страни Ситнице*. Видев то Лазар, рече: „Проклет био Вук у свима својим делима и за живота и после смрти“, за тим се окрете војсци и рече: „Ко хоће да се одвоји од мене, нек иде за проклетим Вуком; ја хоћу данас да умрем за веру Христову и цркве божје, а који остану после мене, горе ће дочекати“. Лазар се са својом војском тукао тако силно, да је Ситница од људске и коњске крви крвава протекла. У тој борби погине Лазарев коњ, и док је другог узјахао, војска, мислећи да је погинуо, поче бежати, али је он поврати. То се догоди још једном, и Лазар на силу продужаваше бој, будући

начка дела, и јавише га цару, који заповеди да му га доведу. Тада он захте да на само с царем говори, и цар на то пристаде, надајући се, да ће му јавити за нешто, што ће му помоћи да победи кнеза. Па, кад се видеше сами и цар му (како беше онда обичај у турских царева) пружи ногу да је пољуби, тада стари витез рече: „Не мили се хришћанину ногу да љуби, а за то ћеш ево сада да примиш плату“; па кад се саже као да ногу пољуби, извуче из рукава нож те распори цара оздо па све до срца, те овај с јауком душу испусти. На то нагрне сила, а витез утече своме коњу и већ га и узјаха, али га тада на коњу убише. Тада се то зачу и у српској војсци како Милош уби цара и како и сам погибе, и онда тек познаде господар својега вернога слугу. А Турци, изгубивши свога поглавара, утекоше, и тако се кнез и његова војска земља и људи опростише за овај мах Турака.... Од то доба ни један цар турски не да више да га у ногу љубе, већ у руку; а онога, кога цар пусти преда се и којем даде да га пољуби у руку, држе испод мишице двојица паша, да не би когод могао учинити, што учини Милош Кобиловић¹²⁷.

5. *Теодор Спандуцин Кантакузин* дао је, 1535 године, *Константину*, сину споменутог *Јована Мусаћа*, спис о »кући *Отмановића* и пропасти грчког царства«. У томе спису има врло чудновата прича о боју косовском и смрти *Муратовој*: како је цар *Мурат* с 80.000 војника, а у друштву са *Србима*, *Бошњацима* и *Власима*, ударио на *Маџарску*; како је један *угарски* племић, по имену *Лазар* (*„Lazaro Cherdo“*), претворио се да је побегао из *Угарске* и оружан дошао у турски стан; како је, за тим, пуштен био пред *Мурата*, пробо га ножем и исечен био, чим је из шатора изишао¹²⁸.

¹²⁷ »Видов-дан» 1863 г. бр. 84 и 85; Rad LVI. 177 — 179.

¹²⁸ Hopf, Chroniques, 322—323. Ову причу находимо у релу *Фр. Сансовина* *„Gl'analisi overo le vite de' Principi et Signori*

6. У половини XVI. века горе поменути *Константин Мусаћ*, на основу некаквога српског летописа, у родослову својега племена пише, да је »цар турски Мурат Лазара ухватио и погубио« и да је »Милош Кобиловић («Cubilovich»), Лазарев зет по кћери *Јелени*, желећи осветити његову смрт, мачем убио Мурата, али и сам погубљен био«¹²⁹.

7. У релацији Хрвата *Јована Љубића* од 1566. године има једна узгредна белешка, да је Мурата »посекао Милош Кобилић, јуначки кнез *мизијски*, или га је, као што други држе, некакав српски («тривалски») војник ножем пробо, да освети убиство српског кнеза Лазара, својега господара«¹³⁰.

8. Споменути *Фр. Сансовино*, по што је навео Халкондилово казивање о косовском боју, не знам по којем писцу, наставља: »Опште је мишљење, да је, по што је Мурат победио непријатеља и убио Лазара, некакав Србин, слуга реченог Лазара, који је веома волео господара, продр'о до цара да с њим говори, и убио га да освети свога господара«. Од тога је доба, вели, у турака обичај, да онога који иде да пољуби цара, по двојица стражара држе за мишице«¹³¹.

de la casa othomana» од 1571 год. с том разликом, што се ту тврди, да је се 12 угарских племића заверило, да убију Мурата, па је то извршио онај, који је извукао коцку (стр. 15). Овако измењену причу читамо у Спандуциновом «Discorso dell' origine de' Principi turchi» у Сансовиновој «Hist. univers. dell' origine et imperio de' Turchi» од 1582. стр. 158 б., с додатком, да је се убилац Муратов звао Лазар.

¹²⁹ Popf, Chroniques, 306.

¹³⁰ Mon Spect. XI. 170. Мало ниже (180) Љубић вели, да је био деспот Бугарске Краљевић Марко, Мизије—Милош Кобилић, Србије—Лазар и Ђураћ, Влашке—Дракул.

¹³¹ Fr. Sansovino, Gl' Anali overo le vite, 15.

III. Извори о боју косовском XVII. века.

1. Мавро Орбини писао је своје дело „Краљевство Словенско“ крајем XVI. века, али га је издао 1601. године, те с тога га увршћујем у XVII. век. Колико знам, он је први писац, који окривљује Вука Бранковића да је издао у косовском боју, који у главном описује по Халкондили и Туберону. По Орбину Мурат се кренуо на Лазара за то, што је подбадао Маџаре против Турака. Тада Лазар испуни војску, а добије и помоћ од краља Твртка под управом војводе *Влатка Вуковића*, па се улогори близу Турака на Косову. За тим се приповеда: како је Мара Вукова жена, ударила Вукосаву, жену *Милоша Кобилића*, „који је рођен у Тјентишту близу Новог Пазара, а одгајен у двору Лазарева“, за то што је рекла да је Милош бољи јунак од Вука; како је Милош позвао Вука на двобој и сборио га с коња; како је Лазар измирио зетове, али је Вук сваком приликом гледао да Милоша омрзне Лазару, и како му је, пред битку, јавио, да се Милош с Турцима тајно договара да га изда. „Да би се о томе уверио, Лазар позва властеле и војводе на вечеру, на којој је ваљало прекорети Милоша за издајство, да би га, убедивши се о злочину, казнити могао (јер Срби при вину издају тајне), или, настав га правим, да се сам опрости сумње“. По што Лазар Милошу напи здравицу и прекори га за издајство, овај је, ни мало збуњен, попи, па се диже и рече: „Није сада време, кнеже и господару мој Лазаре, да се препиремо речма, кад је непријатељ већ у бојном поретку: сутра рано показаћу делом да је мој оптужилац лажа и варалица, а ја да сам вазда био веран моме господару“. Милош те ноћи није никако спавао, а сутра рано, не казујући никоме, узјаха коња, окрете копље натрашке (што је у Срба значило да је пребегалац) и оде у стан Турцима, код којих је било врло чувено име његово.

Одлазак Милошев поплаши војводе, и неки световаху да се покоре. Лазар лепом беседом охрабри своју војску, удари на Турке и потисне их. Турске војводе једва задрже своје да не беже, и битка се још жешће настави. Лазарев коњ беше јако сустао, јер је битка трајала од изласка сунца па до после 8 часова дана, и док је узјахао другог одморног, изгуби га из очију војска, која га је непрестано гледала у првим редовима, попрскана крвљу својом и непријатељском, па помисли да је погинуо, поплаши се и почне узмицати и уперед долазити. Кад то Лазар опази, покуша да поврати ред, али не може. С тога нагне и сам бежати, падне с коњем у неку јаму, коју су ловци ископали за зверове, где га ухвате и убију. По што је српска војска разбијена, Влатко Вуковић побеже с мало својих у Босну. »А Вук Бранковић, зет кнеза Лазара, спасе се готово с целом својом војском, јер је (као што неки *нажу*) тајно уговорио с Муратом, да изда (као што је и учинио) свога таста да би добио његову државу. С тога после његове смрти остаде господар једног дела Рашке, а други имађаше Милица, жена Лазарева, с два своја млађана сина, Стефаном и Вуком¹³².

2. Само четири године после Орбинова дела појави се дело Јакова Лукарића »Дубровачки Летописи«, па и пак нема у њега онога поетичног причања о боју косовском, које у Орбина налазимо. Лукарић пише, да је цар Мурат »продр'о на Косово поље и на обалама реке Ситнице разбио и погубио српског кнеза Лазара, којег је издао Вук Бранковић, зет његов«, и да је »на истом месту Мурата убио Милош *Кобилић*, властелин из Тјентишта у Хуму, зет Лазарев по кћери *Вукосави*«¹³³.

¹³² Orbini. 313—319, 381. И Орбин зна да је Муратова утроба сахрањена на Косову, а тело у Бруси, и каже, да се тамо чува Милошева рука у сребро окована.

¹³³ Lucicari, Annali di Rausa, 68.

3. Најстарији српски летопис у којем се издаја приписује Вуку Вранковићу писат је тек у почетку XVII. века. Дотично место тога летописа, који се сачувао у латинском преводу, гласи: »Године 6897. (1389), праведним судом божјим, српске велеможе почеше често бивати посрећни. Исте године, 1. Јануара, било је помрачење сунца, а у пролеће удари на Србију Омар Амурат, син Орханов, и поче битку с Лазаром, и погибе ту Амурат од српског мача, убијен од Милоша. Владао је Амурат 60 година, а после њега син Бајазит, који је почео рат с кнезом Лазаром. Војводе пак, изневеривши кнеза, побегоше, Вук Бранковић и други. Кнез Лазар видећи њихово неверство, и сам нагне бежати, али га ухвати један од непријатеља и зада му рану, од које.... умре 15. Јуна«¹³⁴.

IV. Извори о косовском боју XVIII. века.

1. У трећој или четвртој десетини 18. века састављена је, по народном предању и песмама, прича о боју косовском, која се нашла до сад у десет рукописа, од којих је најстарији од 1745. године. По тој причи ударила је Вукова жена Мара, наречена Видослава, Милошеву жену Једу што јој ова рекла: »Да не зна кнез Лазар Милошево јунаштво, памет и врлине његове, не би га метао с десне стране да коња језди«. С тога Милош замоли Вука, да покара своју жену, и страшно му припрети, ако то не учини, додавши: »Нека сваки зна, чује и види, да нисам Милош Кобилић него Обилић и прави храбри детић«. Вук омрзне на Милоша и почне га опадати код таста,

¹³⁴ Arkiv za povjesn jugosl. III, стр. 16. Гл. LIII.73—74.

Дечански летопис, који се завршује 1614. г. и назива Вука »проклетим» писат је негде у XVIII. веку, као што се јасно по језику види. (Деч. Спом. 8).

али он то не хте веровати. Отишавши, после, на Косово, пошље *Милана Тоаличанина* да уходи турску војску. Знајући Вук, да ће Милош пресрести Милана и световати, да охрабри српску војску, почне опет тасту говорити, да ће га Милош с Миланом и *Иваном* (Ивцем по једном рукопису) *Косанчићем* (Косанић по једном рукопису) издати, а да они шурују с Турцима, увериће се, кад се Милан врати из турске војске и сретне с Милошем ради договарања. Видевши то, Лазар поверује Вуку. У очи боја, у *суботу*, позове на вечеру сву »српску господу«, метне с десно стране до себе таста *Југа Богдановића*, с леве Вука Бранковића, у дно софре Милоша, Милана и Ивана. За вечером Вук шапне Лазару о неверству ове тројице, а Лазар узме пехар вина, поћути неколико тренутака савладан тугом, за тим прекори сву тројицу војвода, па онда напије Милошу: »Здрав си ми, слуго моја, Милошу, попиј вино а на дар ти златан пехар, и не буди неверан«. Милош му одговори: »Хвала ти, господине кнеже, на здравици, али не хвала на беседи такој Невера ти уз колено седи, па ухо ти беседи и лаж износи, да ти сву војску смути. . . . Ја сам ти у свему веран, тако ме вера не убила, а то ће сва војска очима видети, и твоја и турска, и ти пре но што умреш. Сутра је недеља, Видов дан, крсно име, видећемо ко је вера, ко ли је невера. Ја сутра идем у табор турски, и убићу цара Мурата и стаћу му ногом на грло под чадором његовим за истину моју«. После тога устану сва тројица од вечере, и сутра зором оду у турски логор. Милош прободу Мурата у прси, истрчи из шатора, заборавив стати му ногом на грло врати се у шатор те и то изврши, па онда сва тројица нагну кроз Турке убијајући. Најпре погибе Иван, па Милан, изгубив најпре десну руку, а остаде сâм Милош, коме крв на нос удари од »велика јада«. Он је могао измаћи, али »кличе глас кâко женски: О ви Турци, тужни и махнити, ни-

како тога сокола без мреже не можете ухватити, него брже голе сабље пред њега мећите и штитове перне и копља општра, еда бисте како под њим коња посекали, јер је Милош и коњ му у оклопу“. Турци тако учине, раставе Милоша од коња, али се он на копље одупре и скочи 30 лаката, други пут 40 лаката, трећи пут му се копље пребије и ухвате га, па га одведу Мурату, који нареди да се удари на Србе.

Лазар је био у цркви св. Јована (Самодрежа?), кад му јавише стражари, да су Турци ударили. Лазар постави војску у бојни ред, а неки рекоше: »Овде нема Милоша, Милана и Ивана, та три неверника одбегоше и цара на нас подигоше«. Вук рече Лазару: »Турци нас опколише, што не бежиш?«, а он му одговори: »Мучи, Вуче, неће вишњи бог дати, нити ћу ја бежати, ни коњ мој«. Тада се побеше две војске, али »неверни Вук издаде кнеза Лазара и у преко од њега побеже са седам хиљада (у једном рукопису »десет хиљада«) добрих јунака, а кнез Лазар на коња узјаха и мач свој извади и сву војску прекрсти, па заусти: »Сад удрите, моји храбри српски витезови, да крв нашу не штедимо, да смртно тело не жалимо, да смрћу живот наш искупимо, да јунаштво наше данас покажемо на Косову, за православну веру хришћанску и за цркве божје и за отаџбину нашу; а ако ко не љуби милост божју и закон православни, нека бежи за бездушним и неверним Вуком Бранковићем!«

До по дне добијали су Срби, а кад прође по дне, надвладаше Турци и Лазара ухватише и с властелом Мурату одведоше. Мурат заповеди, да се, кад издахне, одсече глава Милошу и Лазару, и да се глава Милошева сахрани до његове, а Лазарева испод његових ногу, али, на молбу Милошеву, нареди противно. Пре смрти Лазар прекори

Милоша, „што је почео бој без договора“, за тим буду оба погубљена, а Лазарева глава буде бачена у студенац¹³⁵.

2. У исто време, кад и прича о боју косовском, а свакојако пре половине XVIII. века, некакав калуђер, који је доста путовао по српским земљама, на основу Орбинова дела (у руском скраћеном преводу од 1722. године), родослова, летописа, поменуте приче о боју косовском и других народних песама и традиција, саставио је тако названи треношки летопис или „општи лист“. У новијим историјским делима представљена је косовска битка поглавито према томе летопису, с тога ћу изложити у целини шта се о њој у томе спису приповеда.

Цар Мурат скупи три ста хиљада војника, пусти глас да ће на Цариград, и тиме Лазара превари, јер крене војску на Србију, предвођен Марком и Андријом, синовима Вукашиновим. Освојивши *Дуницу*, *Густендин*, *Кратово*, *Штит* и *Скопље*, паде на Косово. За тим позва писмом Лазара да „му се поклони и донесе данак“, или да с војском дође и с њиме се побије „да виде чија је земља“. Он му даде 17 дана за размишљање, а за то време спали дворе Немањића у Неродимљу, Милошеве у Липљану, Страхинине у Топлици (Куршумлији) и Југа Богданова у Лесковцу. Лазар се у Крушевцу договараше с најближим кнезовима шта да раде. Многи световаху да се покори Мурату, јер се не бејаху сви искупили. Лазар и патријарх разашљу гласнике на све стране, заповедајући и молећи кнезове и владаре да похитају на Косово, будући се приближило време, да се одговори Мурату. Међу тим Лазар са 60.000 војске крене се на Косово и улогори се на *обалама Лаба* и *Ситнице*, очекујући да и други дођу. Кнез Балша (треба

¹³⁵ Star. X. 187—200. По тој причи погинуло је Срба 100.000, Турака 120.000, од којих су 10.000 убили Милош, Милан и Иван!

Ђурађ, јер је Балша погинуо 1385) био је најближи, али не хте доћи, а тако ни Марко Краљевић, а кнез захумски Радич не могне стићи због даљине, а кад је после боја дошао и сазнао за српску погибију, прободе се мачем, близу Вучитрна „не далеко од бојнога места“, а војска му се развије. Због храбрости, војничке вештине и верности, Лазар је начинио младог Милоша Обилића зетом, кнезом и главним заповедником целе војске, с тога се Вук Бранковић, који је стајао у споразуму с Марком и Балшом, љутио на Лазара и Милоша. Поред тога догоди се, те се сваде Лазареве кћери о лепоти и јунаштву својих мужева, и жена Вукова удари Милошеву, те овај изазове Вука на двобој и збаци га с коња. Због ове срамоте Вук га стане клеветати код Лазара, да ће га издати Мурату с *Миланом Топличанином*, тумачем турскога језика, и *Иваном Косачићем*, који су често ишли у турски стан, било ради „општих послова“, било да уходе турску силу. Лазар поверује Вуку, и у суботу, 14. Јуна (14. Јуна 1389. био је *понедељак*), на вечери, после подужег говора о издајницима, а особито о Балши, узме чашу вина и рече Милошу: „Здрав да си ми сине и војвода Милошу, нова неверо са савезницима твојима“! Знајући да је томе узрок Вук, који сеђаше до Лазара, Милош устане и рече: „Неверати, царе, до колена седи, а ја не. Сутра ћеш видети, ко је вера, ко ли је невера; ја пак желим да за те умрем и цара Мурата да убијем“. За тим се дигне с вечере с Миланом и Иваном, спреме се те ноћи за бој, па се онда крену у турски стан и на стражи јаве, да Милош има посла код цара. Мурат га пусти преда се, надајући се да је дошао да се преда или да уговара о покоренју свију Срба. На познати начин Милош убије Мурата, чији чувари навале на њега и Милана, овога убију, а Милош се докопа коња и с Иваном нагне кроз Турке, убијајући их. У тој борби Турци одскоше Ивану десну руку, па га после

убише, те тако Милош остаде сам, и од многог махања мачем стаде му тећи крв из ноздара. Он је већ хтео измаћи, али, по савету неке бабе, којој је после Милош свезан зубма одгризао нос (због чега се то место после прозвало Бабин Нос), Турци подметнуше оштре мачеве под коња, те га тако убише. Оставши без коња, Милош се одупре на копље, и скочи 30 лаката преко Турака, други пут скочи још више, а кад је хтео трећи пут да скочи, сломи му се копље, те га Турци ухвате и одведу Мурату, који одмах нареди, да се бој започне, да би видео на коме ће остати победа.

Лазар је био на служби у Самодрежи, кад му јавише, да су Турци ударили, и поручи Милошу и осталим војводама, да уреде војску, али му јавише, да је Милош с Миланом и Иваном отишао Турцима. Овај глас заплаши све војводе, јер нису знали шта је Милош урадио с Муратом. Ну Лазар одмах појаха коња, красноречивом беседом охрабри војску, прекрсти је мачем и први пред свима јуриши на Турке тако силно, да је готово све Турке повратио до царева шатора. Тада Турци опазише, да је српска војска мала, укрепише се и од свуда опколише, а Вук Бранковић са свом својом силом од Босне, т. ј. 10.000 војника, одступи од Лазареве војске и заустави се на другој страни Ситнице. Видев то Лазар, рече: »Проклет био Вук у свима својим делима и за живота и после смрти«, за тим се окрете војсци и рече: »Ко хоће да се одвоји од мене, нек иде за проклетим Вуком; ја хоћу данас да умрем за веру Христову и цркве божје, а који остану после мене, горе ће дочекати«. Лазар се са својом војском тукао тако силно, да је Ситница од лудске и коњске крви крвава протекла. У тој борби погине Лазарев коњ, и док је другог узјахао, војска, мислећи да је погинуо, поче бежати, али је он поврати. То се догоди још једном, и Лазар на силу продужаваше бој, будући

извештен да ће скоро стићи Радич војвода. Ну када је Лазар и трећег коња изгубио и када погине Југ Богданов и његових девет синова, који су предвојили лево крило, онда настаде опште бежање. Кнез Лазар узјаха коња, али видећи, да је од свију остављен а изнемогао, и сам стане бежати, сав обливен крвљу својом и непријатељском, са 16 рана од мача и копља. Бежећи упадне у јаму, ископану за вукове, те га Турци ухвате жива и одведу Мурату, који му рече: „За што данас, Лазаре, на превари упропасти лудо и мене и себе?“ На то му је Лазар одговорио: „Не ја, но ти, царе, ниси дочекао времена“. За тим по заповести Муратовој одсекоше главу Лазару, па онда Милошу, којем је Лазар рекао: „Нека је благословено дело твоје и ти од мене, али за толику проливену крв данас, сам одговарај господу богу“¹³⁶.

3. *Народне песме.* а. Године 1758 преписао је један Дубровчанин, са старијег рукописа, између осталих народних песама и две о косовском боју. У једној се пева, како је Милица, гледајући Лазара где језди на коњу са зетовима, рекла да би очи дала, кад би Вук био као Милош Кобилић. На то Вукова жена одговори, да је Вука родила властеока, а Милоша пастирка и под кобилом га одојила. За ту увреду Милош обори Вука на земљу и два му зуба избије.

По другој песми Лазар је заклео Милоша, да га не изда, а он се заверио, да ће цара Мурата у срце пробости и десном га ногом притиснути. Отишао је за тим зором у логор с три слуге: Иваном, Миланом и Николом Ко-

¹³⁶ Гласн. V. 82—92; Гл. XXXV. 51—58. По истом летопису подигнуто је тулбе на Косову и у њему сахрањена утроба Муратова, тело Лазарево и Милошево. Допије је родбина Милошево тело пренела у цркву близу Лаба, испод које извири кисела бања, која се налази на десној страни Лаба.

совчићем“ и извршио што је обрекао. У два скока допре до коња и навали кроз Турке, који му погубе све три слуге. Тада је *»изишао глас из облака«*, да Турци бацају сабље и штитове пред њега. На тај начин Милош падне с коњем, Турци му одсеку ногу, а он, одупирући се на копље, довикиваше Лазара у помоћ. Лазару се учини да чује његов глас и стаде се спремати да почне бој, али Турци ударише и разбише га, Вук *»утече у планину зелену«* а Лазара ухватише и Мурату одведоше. Видев у шатору Милоша, Лазар му рече:

»Ах блажена мајка твоја, која те је породила,
Тобом сам се свеђ дичио међу браћом и господом;
А проклета мајка била која је Вука породила,
Он је мени срамоту пред господом учинио!
И мени је издају на Косову учинио!«

Турци му не даду више говорити, већ га погубе¹³⁷.

б. Од традиција и народних песама о боју косовском, забележених прошлог века, мало се разликују народне песме, које је, пре 60 година, купио Вук Караџић.

По тим песмама, цар Мурат је пао у Косово с војском преко 300.000, и то: 100.000 спахија (коњице), 100.000 јаничара (пешадије), 100.000 *»некакога Туке и Манџуке«* (азијата), и једна војска, којој се не казује број, под *»силим«* Влах-Алијом. Мурат је разапео шатор на Мазгиту, а војска је *»ухватила и Лаб и Ситницу«*. За тим је Мурат Лазару писао овако:

»Ој Лазаре од Србије главо!
Нит' је било, нити може бити:
Једна земља а два господара;
Једна раја два харача даје,
Царовати оба не можемо,

¹³⁷ Гилџ. 243—248. Гласн. П. одељ. књ. X. 3—10.

Већ ми пошљи кључе и хараче,
 Златне кључе од свијех градова
 И хараче од седам година;
 Ако ли ми то послати нећеш,
 А ти хајде у поље Косово,
 Да сабљама земљу дијелимо¹³⁸.

Кнез Лазар не хте се покорити, већ се стаде спре-
 мати. И ако је „љуто“ проклињао:

„Ко је Србин и српскога рода,
 И од српске крви и колена,
 А не дош'о на бој на Косово,
 Не имао од срца порода!
 Ни мушкога ни девојачкога;
 Од руке му ништа не родило!
 Рујно вино ни шеница бела;
 Рђом кап'о док му је колена!“¹³⁹,

није могао изкупити више од 77.000 војника. Помоћ коју
 му је довео херцег Степан износила је 60.000¹⁴⁰.

Пре одласка на Косово, Лазар је, у очи славе, иску-
 пио на гозбу „сву госпoду и господићиће“, с десне стране
 метнуо „таста“ Југ Богдана, с леве Вука Бранковића, у
 заставу Милоша Обилића с Миланом Топлицом и Иваном
 Косанчићем. За тим је узео, „златан пехар вина“ и напио
 зету Обилићу, кога је Вук оклеветао био:

¹³⁸ Нар. пјесме, II (издање 1875), 265, 266, 313, 309.

¹³⁹ Ibid. 299.

¹⁴⁰ Песма је помешала Степана и деда му Влатка, који
 је довео босанску помоћ (која је по преводиоцу Дуке изно-
 сила 20.000). По истој песми били су на Косову три Мрњавче-
 вића са 90.000 и Југ Богдан са 93.000, и ако се зна, да су
 они пре тога од Турака побеђени (ако се под Југ Богданом
 мисли Богдан, брат Оливеров). Ibid 297.

»Здрав Милошу, веро и неверо!
Прва веро, потоња неверо.
Сутра ћеш ме издат' на Косову,
И одбећи турском цар Мурату;
Здрав ми буди и здравицу попиј:
Вино попиј, а на част ти пехар«.

Милош скочи, поклони се и одговори:

»Хвала теби, славни кнез Лазаре!
Хвала теби, на твојој здравици,
На здравици и на дару твоме;
Ал' не хвала на такој беседи:
Јер, тако ме вера не убила!
Јар невера никад био нисам,
Нит' сам био, нити ћу кад бити,
Него сутра мислим у Косову
За ришћанску веру погинути.
Невера ти седи уз колено,
Испод скута пије хладно вино.
А проклети Вуче Бранковићу!
Сутра јесте лијеп Видов данак,
Видећемо у пољу Косову,
Ко је вера, ко ли је невера.
А тако ми бога великога!
Ја ћу отић' сутра на Косово,
И заклаћу турског цар Мурата,
И стаћу му ногом под гр'оце;
Ако ли ми бог и срећа даде,
Те се здраво у Крушевац вратим,
Ухватићу Вука Бранковића,
Везаћу га уз то бојно копље,
Ко кудељу жена уз преслицу,
Носићу га у поље Косово«¹⁴¹.

¹⁴¹ Ibid. 310—312.

После овога догађаја, Милош је отишао с Миланом
Топлицом и Иваном Косанчићем (који је пре тога 15 дана
пробавио у турској војсци уходећи је) у турски логор, и
распори Мурата, али су сва три погинула, јуначки борећи
се, јер где су погинули,

»Онде ј' пала крвца од јунака
Те добре коњу до стремена,
До стремена и до узенђије,
А јунаку до свилена паса«,

а по што:

»Милош згуби турског цар Мурата
И Турака дванаест хиљада«,

погибе и он

»Код Ситнице, код воде студене«¹⁴².

Међу тим Лазар дође на Косово, и тек што је при-
честио војску код Самодреже цркве, ударе Турци. Српска
војска најпре добијаше:

»Не даду се ни гледати Турком,
А камо ли бојак бити с Турци;
Тад би Лаза надвладао Турке,
Бог убио Вука Бранковића!
Он издаде таста на Косову
И одведе дванаест хиљада,
Побратиме, љута оклопника;
Тада Лазу надвладаше Турци,
И погибе српски кнез Лазаре,
И његова сва изгибе војска.
Где погибе славни кнез Лазаре,
Ту су многа коња изломљена,
Али више српска него турска
Све бранећи свога господара«¹⁴³.

¹⁴² Ibid. 319, 294—295.

¹⁴³ Ibid. 294, 295, 298.

Битка је свршена првог дана, јер у песми говоре кнегињи Милице два врана гаврана :

„Ми смо јутрос од Косова равна,
Видели смо двије силне војске;
Војске су се јуче удариле
Обадва су цара погинула;
Од Турака нешто и остало,
А од Срба и што је остало,
Све рањено и искрвављено“¹⁴⁴.

в. Овако се пева и у песмама, у новије време скупљеним. У збирци Петрановића, у једној косовској песми из Херцеговине, пева се да је Мурат имао 300.000, а Лазар 104.000 војника. У овај број долази 6.000 Зећана и 10.000 Бошњака. Кнежева вечера била је на Косову. Милош, Топлица Милан и Косовац Иван у први мах избегли су били из Турака, али се врате, јер је Милош у хитњи заборадио, да стане Мурату ногом под грло, као што се заверио. Кад то изврши, нагну сва тројица кроз Турке, Милан и Иван погину, а Милош допре до Ситнице, где га Турци ухвате по савету неке бабе, коју је Милош, као свезан, домамио и зубма је бацио у Ситницу.

У песми се пева и о распореду војску, који је Лазар учинио тек, по што је чуо да је Милош Мурата погубио. По томе распореду Лазар је метнуо на лево крило Бошњаке и Зећане, на десно Југ-Богдана (с. 10.000 војника), а Вука је послао у Шару, рекав му:

„Када звекну у пољу ханцари,
Брже да си на мејдан јуначки,

¹⁴⁴ Ibid. 293. Владета војвода (Влатко Вуковић), вратив се с Косова, причао је Милице и кћерима Мари и Вукосави, да је видео Обилића на Косову:

Иза леђа душманину клетом,
Удри врага, доклен му је трага!¹⁴⁵

Међу тим Мурат, метнут у распорену камилу, нареди да се нападне на Србе, док је још у животу. Српско десно крило упушти се прво у бој, нанесе Турцима грдну штету и потисне их, за тим удари лево крило, а, по што изгибоше Зећани и побегоше Бошњаци, ступи у борбу и кнез Лазар (с 40.000 војника) и догна Турке до Ситнице.

„Готово се сила Муратова
На Косову бојном изломла
Од мишица српскијех јунака“.

Кад из Шаре виде Вук,
„Да ће листом изгинути Турци,
Он полете с дванест хиљад' војске,
Оклопника као ватре живе,
Те поможе душманину клетом,
Да надвлада српског цар Лазара“¹⁴⁶.

4. Од предања која су прошлог века забележена у Троношца, мало се разликују причања, која су 1857. и 1870. године чули од косовских становника Хилффердинг и М. Милојевић.

Првом су на Косову приповедали, да је се српска војска најпре улогорила била око Грачанице, па је после одступила преко Лаба, да би се, на згоднијим положајима,

„На бојно се копље наслонио,
Бојно му се копље преломило,
Пак на њега Турци навалише
До сад, мислим, да је погинуо“ (Ibid. 308).

¹⁴⁵ Петрановић, Срп. Нар. Песме, 271—304. У песми се погрешно пева, да је Бошњаке предводио краљ, а Зећане ватадика.

¹⁴⁶ Ibid. 308—309. Упор. од истог писца књ. III. 243 и 324.

лакше одупрла Турцима, и наслонила се десним крилом на Ситницу, а левим на брда која ограђују Косово са севера. Турци су пак заузели остављену Приштину, наместили главни стан у долину близу Ситнице, и један део војске избацили на брежуљак *Мазит*, удаљен од Лаба пола часа¹⁴⁷.

Ну по Милојевићу Турци су заузели и десну страну Лаба и допирали су чак до Подујева, а српска се војска улогорила испред њих овако: „Од Самодреже па до Ситнице, по окрајцима и изданима Копаоника и његових брдашца као и на оно мало равнице, било је српских 30.000 тешких коњаника. Више овога (ваљда: ових), на високом огранку Копаоника, који се сада зове *Грдеч*, због издаје проклетог Бранковића, под управом овога, стајало је 25.000 пешака и 12 000 најодабранијих тешких коњаника оклопника. Око Самодреже била је средсредна сила српска од 45.000 одабране војске, а остала војска од 13.000 пружала је се по осталим огранцима Копаоника до Подујева“¹⁴⁸. Да је овај распоред војске комбинација самог Милојевића, видеће се из овога, што ћу сад казати.

По предању у Трношца Вук је одступио с 10.000 „преко Ситнице“¹⁴⁹. И Хилфердингу су причали, да је Вук, у време битке, одступио на *Голеш*, који је читав час удаљен од Ситнице¹⁵⁰. После 15 месеци Хан је на Косову чуо, да је Вук пре битке на Голешу с војском био и у време боја прешао Турцима, и да „од тада на Голешу

¹⁴⁷ Гилџердинџ, Поџдка по Герцеговинџ, 241. Упореди стр. 263—264.

¹⁴⁸ М. Милојевић, Путопис, II. 23.

¹⁴⁹ Гласн. V. 89.

¹⁵⁰ Гилџер. Поџдка, 283.

Ђурађ, јер је Балша погинуо 1385) био је најближи, али не хте доћи, а тако ни Марко Краљевић, а кнез захумски Радич не могне стићи због даљине, а кад је после боја дошао и сазнао за српску погибију, прободе се мачем, близу Вучитрна „не далеко од бојнога места“, а војска му се разиђе. Због храбрости, војничке вештине и верности, Лазар је начинио младог Милоша Обилића зетом, кнезом и главним заповедником целе војске, с тога се Вук Бранковић, који је стајао у споразуму с Марком и Балшом, љутио на Лазара и Милоша. Поред тога догоди се, те се сваде Лазареве кћери о лепоти и јунаштву својих мужева, и жена Вукова удари Милошеву, те овај изазове Вука на двобој и збаци га с коња. Због ове срамоте Вук га стане клеветати код Лазара, да ће га издати Мурату с *Миланом Топличанином*, тумачем турскога језика, и *Иваном Косачићем*, који су често ишли у турски стан, било ради „општих послова“, било да уходе турску силу. Лазар поверује Вуку, и у суботу, 14. Јуна (14. Јуна 1389. био је *понедељак*), на вечери, после подужег говора о издајницима, а особито о Балши, узме чашу вина и рече Милошу: „Здрав да си ми сине и војвода Милошу, нова неверо са савезницима твојима“! Знајући да је томе узрок Вук, који сеђаше до Лазара, Милош устане и рече: „Невера ти, царе, до колена седи, а ја не. Сутра ћеш видети, ко је вера, ко ли је невера; ја пак желим да за те умрем и цара Мурата да убијем“. За тим се дигне с вечере с Миланом и Иваном, спреме се те ноћи за бој, па се онда крену у турски стан и на стражи јаве, да Милош има посла код цара. Мурат га пусти преда се, надајући се да је дошао да се преда или да уговара о покоренју свију Срба. На познати начин Милош убије Мурата, чији чувари навале на њега и Милана, овога убију, а Милош се докопа коња и с Иваном нагне кроз Турке, убијајући их. У тој борби Турци одсекоше Ивану десну руку, па га после

убише, те тако Милош остаде сам, и од многог махања мачем стаде му тећи крв из ноздара. Он је већ хтео измаћи, али, по савету неке бабе, којој је после Милош свезан зубма одгризао нос (због чега се то место после прозвало Бабин Нос), Турци подметнуше оштре мачеве под коња, те га тако убише. Оставши без коња, Милош се одупре на копље, и скочи 30 лаката преко Турака, други пут скочи још више, а кад је хтео трећи пут да скочи, сломи му се копље, те га Турци ухвате и одведу Мурату, који одмах нареди, да се бој започне, да би видео на коме ће остати победа.

Лазар је био на служби у Самодрежи, кад му јавише, да су Турци ударили, и поручи Милошу и осталим војводама, да уреде војску, али му јавише, да је Милош с Миланом и Иваном отипао Турцима. Овај глас заплаши све војволе, јер нису знали шта је Милош урадио с Муратом. Ну Лазар одмах појаха коња, красноречивом беседом охрабри војску, прекрсти је мачем и први пред свима јуриши на Турке тако силно, да је готово све Турке повратио до царева шатора. Тада Турци опазише, да је српска војска мала, укрепише се и од свуда опколише, а Вук Бранковић са свом својом силом од Босне, т. ј. 10.000 војника, одступи од Лазареве војске и заустави се на другој страни Ситнице. Видев то Лазар, рече: »Проклет био Вук у свима својим делима и за живота и после смрти«, за тим се окрете војсци и рече: »Ко хоће да се одвоји од мене, нек иде за проклетим Вуком; ја хоћу данас да умрем за веру Христову и цркве божје, а који остану после мене, горе ће дочекати«. Лазар се са својом војском тукао тако силно, да је Ситница од људске и коњске крви крвава протекла. У тој борби погине Лазарев коњ, и док је другог узјахао, војска, мислећи да је погинуо, поче бежати, али је он поврати. То се догоди још једном, и Лазар на силу продужаваше бој, будући

извештен да ће скоро стићи Радич војвода. Ну када је Лазар и трећег коња изгубио и када погибе Југ Богданов и његових девет синова, који су предвојили *лево крило*, онда настаде опште бежање. Кнез Лазар узјаха коња, али видећи, да је од свију остављен а изнемогао, и сам стане бежати, сав обливен крвљу својом и непријатељском, са 16 рана од мача и копља. Бежећи упадне у јаму, ископану за вукове, те га Турци ухвате жива и одведу Мурату, који му рече: »За што данас, Лазаре, на превари упропасти лудо и мене и себе?« На то му је Лазар одговорио: »Не ја, но ти, царе, ниси дочекао времена«. За тим по заповести Муратовој одсекоше главу Лазару, па онда Милошу, којем је Лазар рекао: »Нека је благословено дело твоје и ти од мене, али за толику проливену крв данас, сам одговарај господу богу«¹³⁶.

3. *Народне песме*. а. Године 1758 преписао је један Дубровчанин, са старијег рукописа, између осталих *народних песама* и две о косовском боју. У једној се пева, како је Милица, гледајући Лазара где језди на коњу са зетовима, рекла да би очи дала, кад би Вук био као Милош Кобилић. На то Вукова жена одговори, да је Вука родила властеока, а Милоша пастирка и под *кобилом* га одојила. За ту увреду Милош обори Вука на земљу и два му зуба избије.

По другој песми Лазар је заклео Милоша, да га не изда, а он се заверио, да ће цара Мурата у срце пробости и десном га ногом притиснути. Отишао је за тим зором у логор »с три слуге: Иваном, Миланом и Николом Ко-

¹³⁶ Гласн. V. 82—92; Гл. XXXV. 51—58. По истом летопису подигнуто је тулбе на Косову и у њему сахрањена утроба Муратова, тело Лазарево и Милошево. Доцније је родбина Милошево тело пренела у цркву близу Лаба, испод које извире *кисела бања*, која се налази на десној страни Лаба.

совчићем“ и извршио што је обрекао. У два скока допре до коња и навали кроз Турке, који му погубе све три слуге. Тада је *»изишао глас из облака“*, да Турци бацају сабље и штитове пред њега. На тај начин Милош падне с коњем, Турци му одсеку ногу, а он, одупирући се на копље, довикиваше Лазара у помоћ. Лазару се учини да чује његов глас и стаде се спремати да почне бој, али Турци ударише и разбише га, Вук *»утече у планину зелену“* а Лазара ухватише и Мурату одведоше. Видев у шатору Милоша, Лазар му рече:

»Ах блажена мајка твоја, која те је породила,
Тобом сам се свеђ дичио међу браћом и господом;
А проклета мајка била која је Вука породила,
Он је мени срамоту пред господом учинио!
И мени је издају на Косову учинио!«

Турци му не дадну више говорити, већ га погубе¹³⁷.

б. Од традиција и народних песама о боју косовском, забележених прошлог века, мало се разликују народне песме, које је, пре 60 година, купио Вук Караџић.

По тим песмама, цар Мурат је пао у Косово с војском преко 300.000, и то: 100.000 спахија (коњице), 100.000 јаничара (пешадије), 100.000 *»некакога Туке и Манџуке«* (азијата), и једна војска, којој се не казује број, под *»силним“* Влах-Алијом. Мурат је разапео шатор на Мазгиту, а војска је *»ухватила и Лаб и Ситницу“*. За тим је Мурат Лазару писао овако:

»Ој Лазаре од Србије главо!
Нит' је било, нити може бити:
Једна земља а два господара;
Једна раја два харача даје,
Царовати оба не можемо,

¹³⁷ Гилџф. 243—248. Гласн. II. одељ. књ. X. 3—10.

Већ ми пошљи кључе и хараче,
 Златне кључе од свијех градова
 И хараче од седам година;
 Ако ли ми то послати нећеш,
 А ти хајде у поље Косово,
 Да сабљама земљу дијелимо¹³⁸.

Кнез Лазар не хте се покорити, већ се стаде спре-
 мати. И ако је „љуто“ проклињао:

„Ко је Србин и српскога рода,
 И од српске крви и колена,
 А не дош'о на бој на Косово,
 Не имао од срца порода!
 Ни мушкога ни девојачкога;
 Од руке му ништа не родило!
 Рујно вино ни шеница бела;
 Рђом кап'о док му је колена!“¹³⁹,

није могао изкупити више од 77.000 војника. Помоћ коју
 му је довео херцег Степан износила је 60.000¹⁴⁰.

Пре одласка на Косово, Лазар је, у очи славе, иску-
 пно на гозбу „сву госпуду и господићиће“, с десне стране
 метнуо „таста“ Југ Богдана, с леве Вука Бранковића, у
 заставу Милоша Обилића с Миланом Топлицом и Иваном
 Косанчићем. За тим је узео, „златан пехар вина“ и напио
 вету Обилићу, кога је Вук оклеветао био:

¹³⁸ Нар. пјесме, II (издање 1875), 265, 266, 313, 309.

¹³⁹ Ibid. 299.

¹⁴⁰ Песма је помешала Степана и деда му Влатка, који
 је довео босанску помоћ (која је по преводиоцу Дуке изно-
 сила 20.000). По истој песми били су на Косову три Мрњавче-
 вића са 90.000 и Југ Богдан са 93.000, и ако се зна, да су
 они пре тога од Турака побеђени (ако се под Југ Богданом
 мисли Богдан, брат Оливеров). Ibid 297.

»Здрав Милошу, веро и неверо!
Прва веро, потоња неверо.
Сутра ћеш ме издат' на Косову,
И одбећи турском цар Мурату;
Здрав ми буди и здравицу попиј:
Вино попиј, а на част ти пехар«.

Милош скочи, поклони се и одговори:

»Хвала теби, славни кнез Лазаре!
Хвала теби, на твојој здравици,
На здравици и на дару твоме;
Ал' не хвала на такој беседи:
Јер, тако ме вера не убила!
Јар невера никад био нисам,
Нит' сам био, нити ћу кад бити,
Него сутра мислим у Косову
За ришћанску веру погинути.
Невера ти седи уз колено,
Испод скута пије хладно вино.
А проклети Вуче Бранковићу!
Сутра јесте лијеп Видов данак,
Видећемо у пољу Косову,
Ко је вера, ко ли је невера.
А тако ми бога великога!
Ја ћу отић' сутра на Косово,
И заклаћу турског цар Мурата,
И стаћу му ногом под гр'оце;
Ако ли ми бог и срећа даде,
Те се здраво у Крушевац вратим,
Ухватићу Вука Бранковића,
Везаћу га уз то бојно копље,
Ко кудаљу жена уз преслицу,
Носићу га у поље Косово«¹⁴¹.

¹⁴¹ Ibid. 310—312.

После овога догађаја, Милош је отишао с Миланом
Топлицом и Иваном Косанчићем (који је пре тога 15 дана
пробавио у турској војсци уходећи је) у турски логор, и
распори Мурата, али су сва три погинула, јуначки борећи
се, јер где су погинули,

»Онде ј' пала крвца од јунака
Те доброме коњу до стремена,
До стремена и до узенђије,
А јунаку до свилена паса«,

а по што :

»Милош згуби турског цар Мурата
И Турака дванаест хиљада«,

погибе и он

»Код Ситнице, код воде студене«¹⁴².

Међу тим Лазар дође на Косово, и тек што је при-
честио војску код Самодреже цркве, ударе Турци. Српска
војска најпре добијаше :

»Не даду се ни гледати Турком,
А камо ли бојак бити с Турци;
Тад би Лаза надвладао Турке,
Бог убио Вука Бранковића!
Он издаде таста на Косову
И одведе дванаест хиљада,
Побратиме, љута оклопника;
Тада Лазу надвладаше Турци,
И погибе српски кнез Лазаре,
И његова сва изгибе војска.
Где погибе славни кнез Лазаре,
Ту су многа копља изломљена,
Али више српска него турска
Све бранећи свога господара«¹⁴³.

¹⁴² Ibid. 319, 294—295.

¹⁴³ Ibid. 294, 295, 298.

Битка је свршена првог дана, јер у песми говоре кнегињи Милици два врана гаврана :

„Ми смо јутрос од Косова равна,
Видели смо двије силне војске;
Војске су се јуче удариле
Обадва су цара погинула;
Од Турака нешто и остало,
А од Срба и што је остало,
Све рањено и искрвањено“¹⁴⁴.

в. Овако се пева и у песмама, у новије време скупљеним. У збирци Петрановића, у једној косовској песми из Херцеговине, пева се да је Мурат имао 300·000, а Лазар 104·000 војника. У овај број долази 6.000 Зећана и 10.000 Бошњака. Кнежева вечера била је на Косову. Милош, Топлица Милан и Косовац Иван у први мах избегли су били из Турака, али се врате, јер је Милош у хитњи заборадио, да стане Мурату ногом под грло, као што се заверио. Кад то изврши, нагну сва тројица кроз Турке, Милан и Иван погину, а Милош допре до Ситнице, где га Турци ухвате по савету неке бабе, коју је Милош, као свезан, домамио и зубма је баццо у Ситницу.

У песми се пева и о распореду војску, који је Лазар учинио тек, по што је чуо да је Милош Мурата погубио. По томе распореду Лазар је метнуо на лево крило Бошњаке и Зећане, на десно Југ-Богдана (с. 10·000 војника), а Вука је послао у Шару, рекав му :

„Када звекну у пољу ханџари,
Брже да си на мејдан јуначки,

¹⁴⁴ Ibid. 293. Владета војвода (Влатко Вуковић), вратив се с Косова, причао је Милици и кћерима Мари и Вукосави, да је видео Обилића на Косову :

Иза леђа душманину клетом,
Удри врага, доклен му је трага!¹⁴⁵

Међу тим Мурат, метнут у распорену камилу, нареди да се нападне на Србе, док је још у животу. Српско десно крило упушти се прво у бој, нанесе Турцима грдну штету и потисне их, за тим удари лево крило, а, по што изгибоше Зећани и побегоше Бошњаци, ступи у борбу и кнез Лазар (с 40.000 војника) и догна Турке до Ситнице.

„Готово се сила Муратова
На Косову бојном изломла
Од мишица српскијех јунака“.

Кад из Шаре виде Вук,
„Да ће листом изгинути Турци,
Он полете с дванест хиљад' војске,
Оклопника као ватре живе,
Те поможе душманину клетом,
Да надвлада српског цар Лазара“¹⁴⁶.

4. Од предања која су прошлог века забележена у Трношца, мало се разликују причања, која су 1857. и 1870. године чули од косовских становника Хилфегдинг и М. Милојевић.

Првом су на Косову приповедали, да је се српска војска најпре улогорила била око Грачанице, па је после одступила преко Лаба, да би се, на згоднијим положајима,

„Па бојно се копље наслонио,
Бојно му се копље преломило,
Пак на њега Турци навалише
До сад, мислим, да је погинуо“ (Ibid. 308).

¹⁴⁵ Петрановић, Срп. Нар. Песме, 271—304. У песми се погрешно пева, да је Бошњаке предводио краљ, а Зећане владика.

¹⁴⁶ Ibid. 308—309. Упор. од истог писца књ. III. 243 и 324.

лакше одупрла Турцима, и наслонила се десним крилом на Ситницу, а левим на брда која ограђују Косово са севера. Турци су пак заузели остављену Приштину, наместили главни стан у долину близу Ситнице, и један део војске избацили на брежуљак *Мазит*, удаљен од Лаба пола часа¹⁴⁷.

Ну по Милојевићу Турци су заузели и десну страну Лаба и допирали су чак до Подујева, а српска се војска улогорила испред њих овако: »Од Самодреже па до Ситнице, по окрајцима и изданицима Копаоника и његових брдашца као и на оно мало равнице, било је српских 30.000 тешких коњаника. Више овога (ваљда: ових), на високом огранку Копаоника, који се сада зове *Грдеч*, због издаје проклетог Бранковића, под управом овога, стајало је 25.000 пешака и 12 000 најодабранијих тешких коњаника оклопника. Око Самодреже била је средсредна сила српска од 45 000 одабране војске, а остала војска од 13.000 пружала је се по осталим огранцима Копаоника до Подујева»¹⁴⁸. Да је овај распоред војске комбинација самог Милојевића, видеће се из овога, што ћу сад казати.

По предању у Трношца Вук је одступио с 10 000 »*ареко Ситнице*»¹⁴⁹. И Хилфердингу су причали, да је Вук, у време битке, одступио на *Голеш*, који је читав час удаљен од Ситнице¹⁵⁰. После 15 месеци Хан је на Косову чуо, да је Вук *аре битке* на Голешу с војском био и у време боја прешао Турцима, и да »од тада на Голешу

¹⁴⁷ Гилџердинџ, Поџдка по Герцеговинџ, 241. Упореди стр. 263 — 264.

¹⁴⁸ М. Милојевић, Путопис, II. 23.

¹⁴⁹ Гласн. V. 89.

¹⁵⁰ Гилџер. Поџдка, 283.

травa не расте»¹⁵¹. Ово је, без сумње, чуо и Милојевић. па ипак тврди, ваља да на основу песме о Страхинићу Бану, да је на Голешу и испод њега улогорен био »Силаи Влах-Алија« с 12.000 коњаника, и с тога одбацује горње предање, говорећи: »Народна прича у изгледини(?) епа у Србији, Босни и Ерцеговини као да је тобож на Голешу Вук издао нема смисла, и ту је Голеш замену право име и паниницу *Грдеч*. То није могло бити ни с тога, што је од Самодрже до Голеша ваљало добрих пет часова ићи кроз турску војску«. Он чак и то зна, да је Вук, *пре битке*, с Грдеча отишао »са својом неверном војском право у Крушевац, да царску круну зграби!«¹⁵²

Очигледно је да се предање о косовском боју, које је Милојевић чуо на Косову, кад се одбаце његови додаци, не разликује битно од предања у Трношца, с тога нећу даље наводити његово причање о косовском боју, и и ово што сам навео, учинио сам поглавито за то, да се види колико вреди излагање о косовском боју од њега много озбиљнијег писца, г. П. Срећковића, који је тај бој описао по Милојевићу и Неприју, и ако је сам на Косову био. (Гл. XLII. 337—347).

В. Закључак.

Као што се из наведених извора лако може увидети, косовска је битка покривена густом тамом неизвесности. Трагична смрт Муратова и Лазарева и патриотско дело Милошево дали су народној мащти и сувише грађе за поетске творевине, којима је косовска битка тако испреплетана, да је тешко и готово немогуће од њих издвојити

¹⁵¹ Hahn, Reise von Belgrad, 79. Види још Истоп. критич. опис. битке косов. Ђ. Мал. предг. XVII. и Јуриш. Деч. првен. 118—119.

¹⁵² М. Милојев. Путоп. I. 178, II. 21, 41 и 77.

праву истину. Ну и пак из свега се даје извести као сигурно ово:

1. Мурат је с великом војском ударио на Србију и улогорио се на Косову испред Приштине, у држави Вука Бранковића.

2. Лазар га је дочекао, на левој страни Лаба, с војском својом, Вуковом, босанском и, рекао бих, зетском.

3. Срби су, у први мах, Турке потисли (по турским изворима лево турско крило).

4. За време битке, улучивши згодан тренутак, један одважан племић, а не зет Лазарев¹⁵³, по имену Милош, претворио се као пребегалац био, пуштен пред Мурата, распорио га, али и сам погинуо. Милош је код Лазара опањкан био и пао у немилост, па је хтео убиством Мурата да себе оправда, осигура Србима победу и тиме име своје овековечи¹⁵⁴.

¹⁵³ Кнез Лазар имао је *пет* кћери, од којих је једна била за Вуком, друга за Шипманом (или за његовим сином), трећа за Турђем Срацимировићем, четврта за Николом Горјанским, а пета за Бајазитом. Ни у једном извору, *српским* језиком писаном, Милош се не назива зетом Лазаревим до XVIII. века. Као зет Лазарев први пут је Милош поменут у Константина Мусаћа, у половини XVI. века. После по века дубровачки писци Орбин и Лукарић то исто тврђаху, само што се по њима жена Милошева звала *Вукосава*, као и у народној песми. Из њихових дела прешла је ова неистина у друге позније списе.

¹⁵⁴ Овај закључак не може се побити одговором флорентинске општине, из којег смо дознали да јој је краљ Твртко јавио, како је један племић, у *време битке*, само *дванаести* силом продр'о кроз војску и камиле до Мурата и убио га; јер, прво, краљ је можда намерно јавио да је један племић силом продр'о до Мурата, а не лукавством, само да би на

Годишњица Х.

19

5. У најкритичнијем моменту Турци се под Бајазитом приберу, олупру се српском нападу и заробе Лазара, а то реши битку у корист турску. То је било 15 Јуна, 1389, у уторак.

А зар није било у боју косовском издајства, о којем се тако много пева, приповеда и пише?

Ми смо видели да најстарије извешће о боју косовском не само што не зна ни за какву издају, већ, напротив, казује, да је српско оружје победило. По дубровачким летописима ни једна страна није победила, нити се у њима говори о издаји. И у повесним словима, натпису на мраморном стубу, који је подигнут био на косовском разбојишту, а нарочито у делу Костантина Философа, ништа се не казује за издају, него у свима тим изворима пише, да су нас Турци победили **„БЕГОУ ТАКО ПОПОУСТНИЧЕШОУ“** а **„ГРЕХЪ РАДИ НАШНХЪ“**¹⁵⁵. Ну већ састављач копорињског родослова, да би објаснио како се могло десити да Лазар буде ухваћен, додаје: **„не знам шта**

западу представио хришћанству што сјајнијом „победу“, коју сматра чисто као своју заслугу, па с тога не налазимо у њега ни речи о Лазару; друго, Твртку су, и после два месеца, могле бити непознате *појединости* косовског боја, исто онако као и млетачкој влади, јер у одлуци већа од 23. Јула 1389. читамо да се у Млетке **„чуло, али не разговетно, о боју који је био између велеможног господара Мурата и кнеза Лазара, о чему се различно приповеда, те се ничему не може са свим веровати“** (Гл. XII. 108: *«ad audientiam venerat sed non clare, bellum et novitas, quod fuerat inter magnificum dominum Moratum et comitem Lazarum, de quo diversa dicebantur, quibus fides bene praeberi non poterat»*).

¹⁵⁵ У једном повесном слову мотивује се српски пораз овако: **„јер много пута предају се праведни у руке нечистивих не да се ови прославе, већ да се њиџ прејасно увенчају“** (Гл. XI. 112).

да кажем о томе: да ли га је издао који од његових слугу, или је сам бог тако судио«, а доцнији преписивачи и наста-вљачи иду још даље и, место наведених речи, имају, да су »неки страха ради или неверства ради побегли«, те је за то Лазар ухваћен био. Крајем XV. века Михаило из Острвице сведочи, да је битка изгубљена за то, што су »нека господа кроз прсте гледала«, а преводилац Јована Дуке пише, да је издајник био Драгослав Прибишић, војвода Лазарев, али ни он то не тврди као поуздано, јер каже да се само та-кав »глас разнео био« по бојишту, додајући: „Или су овај глас пустили сами Турци, да би поплашили нашу војску, или је хтела несрећа јадних хришћана грехова ради њи-хових«. На овај глас побегли су, вели Дучин преводилац, Бошњаци, и Лазар је по том ухваћен.

У XVI веку Туберон сведочи, да је Милоша облагао код Лазара за неверство некакав такмац, а и Курипешин је чуо, да су га неки завидљивци пањкали да се тобож с непријатељем договора, ну ни један од њих двојице не зна ништа о издајству, већ први приписује губитак битке томе што је војска, изгубивши из очију Лазара, кад је хтео променити коња, помислила да је погинуо, и поплашена побегла, а други држи, да је смрт Муратова тако запла-шила Турке, да су побегли и не упутивши се у битку!

Ну већ прве године XVII. века налазимо у Орбина добро познату народну причу: како су се два зета Лазарева, Вук Бранковић и Милош Кобилић, а не Обилић¹⁵⁶, због сво-

¹⁵⁶ Милош се у свима споменицима до XVIII. века зове Кобилић или Кобитовић. Осим већ наведених извора споме-нућу још и ове. У летопису Шимуна Клеменовића, писатом 1512, читамо: »тада Милош Кобилић и кнез Лазар убише цара турског« (Ark. IV. 33). Антоније Вранчић, 1553 године, пише у путопису да је Мурат погубио Лазара (којега меша с деспотом Лазарем) и Милоша Кобилића (Mon. Hung. hist.

јих жена позавађали, и како је то довело до Вукова издајства! Од страних писаца Орбин је први тврдио да је Вукашин убио цара Уроша, а он је у опште први, који окривљује

Scriptores, II, 305). И Гундулић га зове *Кобилићем* (Stari pisci, IX, 386), а у XVIII. веку тако га Бранковић назива. У једној од споменутих песама, записаних у Дубровнику прошлог века, Милош је назват 2 пут *Кобилићем* а 7 пута *Кобиловићем*, а у другој 11 пута само *Кобиловићем*. По једној од тих песама Вукова је жена рекла сестри, да је Милоша родила *пастирка*, и *под кобилом отхранила*, те се за то зове *Кобиловић*. У причи о косовском боју нема овога одговора Видосавина, па и пак Милош прети Вуку за то, што његову »матер учини кобилом«¹ додајући: »нека свака зна и чује и види, да нијесам Милош Кобилић него Обилић и прави храбри детић«, па и пак се у тој причи назива 10 пута *Кобилић* (а 11 пута *Обилић*). У причи се даље наставља: »До то се доба зва Милош Обилић, а од то доба Кобилић, за што једна охола женска глава изустити« (Star. X. 188), и ако наведени извори са свим противно сведоче, т. ј. да се Милош до 18. века звао *Кобилићем* (и *Кобиловићем*). У изводу из Бранковићеве хронике, писаном 1764, назват је два пут *Обилићем*, а једном *Хобилићем* (Гл. XXI. 257—259), а у другом изводу — једном *Обилић* а једном »*Хобилић* или *Кобилић*« (Гл. XXXV. 89. Милојевић је изоставио »*Кобилић*«, а у рукопису долази). У историји П. Јулинца, од 1765, зове се *Обилићем* (стр. 89. По свој прилици тако се зове и у »Пјесми Исторической«, коју Јулинац помиње на стр. 91, ну коју не могах наћи). У »оштем листу« и у *Троношца* у век је *Обилић*. Милош је, дакле, постао толики љубимац народа свог, да га је не само начинио зетом и војводом целе војске кнеза Лазара, него му ни његово неестетично презиме не хтеде трпети, већ га замени другим, које се брзо распрострло и истисло право презиме тако, да му се у песмама и причама једва може у траг ући. Тако охола сестра Леке капетана пита брата:

«Шта с' видео, шта си смиловао
А на томе војводи војводи Милошу,
Бе је виђен, ће је снажан јунак;
Јеси л' чуо, ће причају људи,

Вука Бранковића за издајство, али и пак с неком резервом, јер вели: »Вук Бранковић, зет кнеза Лазара, спасе се готово с целом својом војском, јер је (као што неки кажу)

Бе ј' Милоша *кобила* родила,
Бевевија што ждријеби ждрале,
Нашли су га јутру у ерђели;
Кобила га *сисом* одојила,
С тога снажан, с тога висок јесте» (Кар. II. 239).

А Марко Краљевић, по што је Роксанди очи извадио, говори јој:

«Бирај саде, Роксанда ђевојко!
Бирај саде кога теби драго:
Ја ти драго турску придворицу,
Ја ти драго *Кобилић* Милоша,
Ја ти драго Рељу копилана» (Ibid. 241).

У једној песми из Босне пева се како је цар Душан у планини напao зелено ждребе и на њему дете, па га узео и надео му име Милош Обилић, и како су царево војводе између себе рекле:

»Слушај цара! слушај разговора!
Што покрети чедо пренејако,
Те му каже Обилић Милошу!
Оно није Обилић Милошу,
Већ је оно *Кобилић* Милошу
Јер је њега родила *кобила*,
По планини нејака носила,
Он не има ни оца ни мајке» (Петран. III. 264).

М. Милојевић чуо је у Дреници причу, како је цар Душан нашао Милоша као чобанче од 8 година и узео га себи, и како је његова мати имала тако велике сисе, да их је «морала, кад иде, преко рамена претурати», и Душан је, видећи то, рекао: «*Од кобиле и ждребе*» (Путоп. II. 109—110)! Готово исга прича прича се у Поцерју, али Душан је рекао:

тајно уговорио с Муратом, да изда (као што је већ учинио) свога таста, да би добио његову државу“. После четири године и Лукарић приписа пораз косовски издајству Вукову, али он изостави целу причу о завади између сестара и пашенога и о здравици Лазаревој, што показује, да је све то Орбин узео из народног причања, чему Лукарић не хте веровати. Из Орбина и Лукарића прешла је прича о издајству Вукову у дела познијих писаца.

Што је учинио Орбин, учини и његов савременик, непознати писац тако званог Бранковићева летописа, у који, без сумње из народног причања, унесе : да су Лазара, за време битке, *«изневерили и побегли Вук Бранковић и друге војводе.»* У XVIII. веку приписује се косовски пораз

«Међер обила мајка родила обила јунака», те се с тога назвао *Обилић*, што јасно показује како је старија прича прилагођена новијем презимену.

Из свега до сад казаног види се, да је Милошево презиме *Кобилић* (Кобиловић због размера?), као што је и Рајић писао, нити је оно са свим усамљено. Тако се један дубровачки скоротеча 1313. звао Радоста *Кобила* (Mon. Rag. I. 54). У Приморју помиње се 1397. властелин кнеза Павла Радиновића Вукосав *Кобилачић* (Mon. Serb. 229; упор. Kukulj. Codex Dipl. II. 126). У босанском Језеру живео је, 1544 г. неки Бартоло *Кобилић* (Pam. 111 и 113). У београдском хералдичком зборнику 17. века долази породица *Кобилића* (Годишњ. VI. 99). Крајем XVII. или почетком XVIII. века назват је Милош у једној нар. песни *Драгиловић* (Гл. X. др. одељ. 11—12, предг. 133), а 1737 г. у подгоричком летопису *Омиљевић* (Star. XIII. 184), дакле пре но што се назива *Обилићем*. (Презиме *«Копилић»* у турском ферману рђаво је записано или прочитано, прем да се 1330. помиње у лечанској хрисовуљи човек *Копил* Бојановић (Гл. XIII. др. одељ. 23.) а 1417 у Конавима Прибисав *Койиловић* (Пуч. I. 136).

редовно издајству само Вука Бранковића, као што се то из наведених извора могло видети.

У почетку овога одељка тврдио сам, да је Милош био опањкан код Лазара да му је неверан. Ову вест први пут налазимо записану у Константина Философа, и ма да је забележена 42. године после боја косовског, и да о њој не говоре Лаоник, Дука и Михаило из Острвице; ми је не можемо сматрати као какав поетски додатак, јер је, пре Орбина, налазимо не само у Дучина преводиоца, него и у Туберона и Курипеша, који и не спомињу издаје. Тек према изворима XVII. и XVIII. века Милоша је код Лазара Вук Бранковић опањао. Је ли истинито ово тврђење млађих извора?

Константин Философ писао је биографију Стефанову за владе Вукова сина Ђурђа и на понуду његових дворана, као што смо раније споменули. Да је међу пањкавцима Милошевим био Вук, доиста о томе не бисмо ни речи нашли у делу Константинову, који је на српском двору нашао уточишта. Баш та околност што је он споменуо завидљиве клеветнике Милошеве, доказује да међу њима није био Вук. Јер ако је Милош био с Косова¹⁵⁷, као што

¹⁵⁷ Милошева постојбина није тачно позната. По песми «Сестра Леке Капетана» био би с Косова:

«Стиже Марко близу до Косова,
Не шће Марко равној Дмитровици,
Но окрену првој раскрсници,
Оде право к побратиму своме,
Побратиму војводи Милошу»

а мало даље Лека сестри говори:

«Узми, селе, војводу Милоша,
Хајде с њиме ка пољу Косову,

Ни тамо ти лоше бити неће» (Кар. II. 225 и 237).
И по Троношцу је Милош с Косова: двор му је био у Лишљану, а гроб у «једној цркви близу Лаба, где извире кисела и ле-

по предању и песмама излази, или из *Дренице*, као што тврди Милојевић; Вук није имао потребе да оптужује

ковита вода испод олтара те цркве» (Гл. V. 84, 92). За гроб Милошев у Бањи или Вањипшту знају Г. Јуришић (Деч. првен. 121) и М. Милојевић (Пут. I. 133). Последњи пише да се «више развалина бање, на једном хумићу, виде развалине од двораца Милоша Обилића» (I. 121), али и пак тврди, да је рођен у селу *Обиљу* у Дреници, које се сада зове Обилић, и да се ту налазе развалине «његовог града и двораца» (I. 133, II. 108, 109, 112). По Ханову путопису наведено село зове се *Кобилић* а не Обилић (Hahn, Reise, 79 и 164).

По двема песмама из Босне Милоша је на *Шаргану* нашла вила и задојила, па га на ждребе метнула, а Душан га је нашао и у двор узео. Кад је доцније, тражећи мајку, нашао своју помајку вилу, она му је рекла:

«Мој посинче, Обилић Милошу!

Ти си родом од *Херцеговине*,

Од порода Поповић Николе,

Бабо ти је Поповић Никола,

А мајка ти љуба Николина» (Петр. III. 273. Упор. стр. 304).

По трећој песми, опет из Босне, Милошу је на *Шаргану* казала помајка вила, између осталог, ово:

«У тебе је јуначко кољено,

Мајка ти је Јања чобаница.

Од Србије из *Херцеговине*,

Бабо ти је змају из облака» (Ibid. 251. По истој

песми он је сазидао цркву у «широку долу Милошеву» = Милешево?). Као што смо раније видели, и по Лукарићу је Милош из *Херцеговине*, из села *Тјентишта*, које није близу Новог Пазара, већ на левој страни Пиве. Обојица су ту вест јамачно поцрпли из народног предања, а по што Херцеговина не беше под Лазарем, Орбини додаде да је Милош само рођен у Тјентешту, а да је одрастао на двору Лазареву, ако и то не буде узео из традиције, по којој је Милош одгајан на двору Душанову.

Лазару *свога* поданика. Ну ако је Милош био из државе Лазарева, па макар и на двору његову, шта је имао да позавиди једноме *властелину владалац* Вук, син севастократора Бранка, унук војводе Младена, зет кнеза Лазара, пашеног цара Шишмана и господара зетског, Ђурђа Срацимировића, Вук који је имао *своју* властелу, *свој* двор и дворане и у рату био самосталан војвода *своје* војске? Је ли Вуку било боље постати вазал Муратов — јер то је највише што би могао од њега очекивати — него остати више по имену вазал *свога* таста, једне вере и племена? Да ли би он смео, баш и да је хтео, поред Лазара издати и краља Твртка, који би му се могао и хтео осветити за пораз *своје* војске? Да је Вук хтео да изда на Косову, он не би ни долазио с војском својом, већ би остао у својој држави, или би и сам ударио на Лазара. Који би српски свештеник или калуђер написао, да је он *„јуначки, велехваљени и благочасливи Вук“*, како је назват у опису преноса Лазарева тела у Раваницу (1391), писатом за владе деспота Стефана, да је издао на Косову? Би ли Вук као издајник имао образа и смелости да *„сретне часно тело његово и да га, плачући и јадикјујући, испрати до Брвеника“* (на Брвеници), као што се у истом спису казује? Зар би издајника Дубровчани, 1408. године, називали *„светопочившим“*, и ако су писали сину његову? Да ли би Лазарев син усинио Ђурђа и оставио престо сину издајника српске државе, владоца и *свога* оца, и да ли би такав поступак његов српски народ, чији су оцеви на Косову главе заложили, примили без оружаног протеста? Доиста црква не би прогласила за свеце потомке Вукове Стевана, Јована и Максима, да је Вук био, издајник, а када је то учинила, знак је да то није био нити се за таквог у српству сматрао кроз читав XV. век, што и раније наведени извори потврђују. У кратко: *Вук Бранковић није издао на Косову*, шта више, ако бисмо хтели веровати турским

изворима, он је спасао част српског оружја, јер је Турке победило наше десно крило, којим је Вук управљао, а пред битку је срушио *Пирот*, да се у њему не би Турци утврдили. Могуће је да су неке српске чете, па можда и Вукове, застрашене, кад је наступила катастрофа и Лазар ухваћен, потражиле спаса у одступању, као што су и Бошњаци учинили, ну то се не може узети као намерно издајство, и то бива скоро у свима ратовима.

Па кад Вук Бранковић није издајник, за што да баш њега српски народ таким прогласи? На ово умесно питање покушају да дам одговор како и колико уместо. У природи је човековој да за сваки неуспех свој радије тражи узрок ван себе и да најпосле себе окриви. То исто вреди и за народ: *поноситост* није допустила нашим прецима да признају, е су нас Турци својим јунаштвом победили, и волели су за пораз окривити или судбину¹⁵⁸ или свога рођеног брата, но признати да су Турци од њих јуначнији. На Косову се десила грдна несрећа и за њу је морао бити неко крив: или је тако *богом* суђено било грехова ради наших и да се праведни венцима венчају, или што се нашло *издајника*. Вук је преживео косовски пораз а доцније завадио се с таштом и шурацима, због чега је изгубио престо и живот у туђини. 21. Новембра 1402. била је битка, и то баш на *Косову*, између синова Лазаревић с једне и Ђурђа Вуковића и Турака с друге стране. Последица ове битке било је десетогодишње непријатељство између Лазаревића и Вуковића, које је српском народу многе штете и проливање крви донело. Доцније (1448) Ђурађ Вуковић не хтеде помоћи Сибињанин Јанку, када се, такође на *Косову*, борио и страшну поразу претрпео,

¹⁵⁸ По једној народној посми Лазар је изабрао *небеско* царство, па је с тога морао изгубити битку; а нуђено му је и земаљско царство заједно с победом, ну он је прво изабрао

која се и данас у народу спомиње у пословици: *прошао као Јанко на Косову*. Ово и ранија дела Вуковића учинила су их непопуларнима и та непопуларност би пренета на Вука (од чести на Јерину), јер је наш народ обележио косовску битку као најзнатнији историјски догађај, око којег су се народне песме и традиције поглавито сконцентровале. На тај начин непријатељство Вуково и њихових синова према *ташти* и *синовима Лазаревима*, мало по мало, извргло се у *издајство* Вуково својега таста у боју косовском од 15. Јуна 1389.

Овој пометњи нарочито је помогла ова околност. Бошњаке је предводио војвода Влатко *Вуковић*. По преводиоцу Јована Дуке Вуковић је са својом војском *„журно побегао“* у Босну, чим се разнео глас, да је издао војвода Драгослав Прибишић. И Орбин вели, да је Вуковић *„побегао“* с мало својих из боја, после пораза хришћанске војске. Ну већ је у Трношца Влатка *Вуковића* истискао Вук Бранковић¹⁵⁹, јер се за њега вели, да је *„са свом силом својом од Босне, то јест са 10.000 војника, одступио од војске и стао с друге стране реке Ситнице“* и да се, побегавши доцније из турске тамнице, вратио у *Босну*, где га је, близу Травника, земља прогутала¹⁶⁰. По једној херцеговачкој народној песми Вук је из *Херцеговине*, што опет показује, да је помешан с војводом Вуковићем, који је збиља отуда родом¹⁶¹. Да је Вук Бранковић заменио

¹⁵⁹ Нар. традиција надокнађава војводу Влатка хумским војводом *Радичем Санковићем*, као што се из Трношца уверавамо. Из историје пак зна се, да је Хум тада био саставни део Босне и да је Радич 15 год. преживео косовски бој!

¹⁶⁰ Гласн V. 89, 94. По истом писцу Лазарев син Стеван поставља Вукову *браћу* да владају *Рамом* у Босни (с. 95).

¹⁶¹ Петран. Песме, I. 283—284.

босанског војводу, сведочи још и ово. У Босни, у селу Бранковићу (на половини пута између Вишеграда и Рогатице), како су ми причали пријатељи из Босне, живи потуричка породица *бегова* Бранковића. То ће бити потомци онога кнеза *Вука Бранковића*, који се, 1454 године, помиње с осталим властелима војводе Петра и кнеза Николе, синова војводе Радосава Павловића¹⁶², којих је држава била прва на ударцу Турцима, кад су 1463. Босну освојили, и који су тада обојица погинули¹⁶³. Ну бегови Бранковићи издају се за потомке косовског Вука Бранковића¹⁶⁴, а то је само даља последица мешања овога са војводом Вуковићем, прем да није искључена и та могућност, да је *босански* Вук Бранковић један од оних властела, који су, кажу, пропустили без боја Турке у Босну 1463 године, што би, ако је истина, било један узрок више да се Вук Бранковић помеша с босанским војводом¹⁶⁵. На послетку још је и то вероватно, да је Вуку Бранковићу пала на терет и кривица Вука *Лазаревића*, који је заиста велика зла с Турцима нанео својој отаџбини, и живот завршио у Пловдину, где и Вук Бранковић¹⁶⁶.

¹⁶² Mon. Serb. 472.

¹⁶³ Star. VI. 13.

¹⁶⁴ На скоро после окупације Босне и Херцеговине донео је „Obzor“ оваку анегдоту. Неки маџарски коњички мајор заурадо запита бега Бранковића, да ли зна да је његов предак издао на Косову, на што му бег одговори: „Знам, господин мајоре, ну ви заборављате да је он предводио маџарске катане!“, и тим га одговором ућутка.

¹⁶⁵ Да је Ђурађ Бранковић III, који се, пре 200 година, лажно издавао за потомка Вукова, знао постојбину његову, доиста се не би називао „од *Подгорице*“ (Гл. XXXV, 100—102 и LXVII, 152—153).

¹⁶⁶ У карловачком родослову из почетка XVI и Бранковићу летопису из почетка XVII века казује се, да је кнез

Ово што наведох могло је учинити и, по моме мишљењу, учинило је, те је најозбиљнији помагач Лазарев на Косову постао издајником у народној традицији и песми, али праведна историја не сме у то веровати према до сада познатим старијим изворима, који не излажу битку косовску поглавито по народном предању и песмама, као Орбин и други познији писци.

Лазар имао трећег сина Лазара, а то је у ствари унук Лазарев а син Вуков. Кад су оваку пометњу учинили људи, који су, колико толико, имали образовања; то исто могли су још пре учинити прости приповедачи и гуслари и заменити шурака зетом.

БОРЋЕ МАЛЕТИЋ

1. Јануара 1888 године Одбор Задужбине Николе Чупића изгубио је једнога од оних својих чланова, које је сагласно завештању наименовао г. министар просвете. Тај члан Одбора био је *Борђе Малетић*.

Борђе Малетић родио се у Јасенови у Банату 1. Марта 1816. Основне школе изучио је у месту свога рођења. Гимназију отпочео је учити у Ораховици, а довршио ју је у Сремским Карловцима. Философске науке изучио је у Сегедину. У Србију је дошао крајем 1838 год. У почетку год. 1839. постављен је за помоћника судског секретара у Крагујевцу. Одатле је постављен за експедитора у министарству унутрашњих дела, а потом за секретара управитеља вароши Београда. Год. 1841. буде постављен за секретара српске агенције у Букурешту. После одласка Кнеза Михаила из Београда он се вратио у Србију и буде постављен за дијурнисту у министарству просвете. Год. 1844 он пређе у Земун, где је водио преговоре са Јов. Хаџићем да оснују лист, а пошто у томе не успе, врати се 1847 г. опет у Београд и прими уредништво „Новина читалишта београдског“. Год. 1848 г. постављен је за професора београдске гимназије. Год. 1859., постављен је за привременог, а г. 1860 за сталног

директора београдске гимназије, у ком је знању остао до 1878 год. када је стављен у стање покоја.

Малетић је с доста марљивости радио и на књижевности како превodeћи, тако и оригинално. Он је писао песме, позоришна дела и књижевне расправе. Прва његова песма изишла је у »Летопису« за 1837. Од већих спева су му: »Три побратима«, »Сватови« и »Вичије правосуђе«. Дrame су му: »Спомени Лукијану Мушицком«, »Апoteоза велком Карађорђу«, »Српски хајдуци«, »Миајло цар бугарски«, »Посмртна слава кнезу Михаилу« »Апoteоза Вуку Карацићу« и у рукопису »Душан силни«. Од стручних дела су му школске књиге »Теорија поезије« и »Реторика«, поред других опширних књижевних расправа. Неко време ди је уређивао књижевни део за листове земунске »Подунавску« и београдског »Родољупца«. Последњи његов већи рад књижевни јесте »Грађа за историју српског народног позоришта«, која је интересантна множином прикупљенога материјала и драматских оцена.

Поред своје редовне дирекције дужности Малетић је за неко време био управитељ Српског Народног позоришта.

Нека му лака земља, а међу нама драг спомен!

